

**MODERN DÖNEM GÖZETİM OLGUSUNDA SINIFLANDIRMA PRATİĞİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ VE TOPLUMSAL HAYATA YANSIMALARI:
ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ**

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Emre GÖKALP

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs, 2017

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1604E157 no'lu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA'nın "Modern Dönem Gözetim Olgusunda Sınıflandırma Pratiğinin Değerlendirilmesi ve Toplumsal Hayata Yansımaları: Eskişehir Örneği" başlıklı tezi 16 Mayıs 2017 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Sosyoloji Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Emre GÖKALP

Üye : Doç.Dr.Fuat GÜLLÜPINAR

Üye : Yrd.Doç.Dr.Ayşe MERMUTLU

Prof. Dr. Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

MODERN DÖNEM GÖZETİM OLGUSUNDA SINIFLANDIRMA PRATIĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TOPLUMSAL HAYATA YANSIMALARI: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

Sosyoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs, 2017

Danışman: Doç. Dr. Emre GÖKALP

Modern dönemin akışkan ve karmaşık yapısını takip edebilmek, düzenlemek ve yönetebilmek için gözetim araçlarının gün geçtikçe arttığı gözlemlenmektedir. Teknolojik yeniliklerle gelişen gözetim araçlarının birçok çeşidine rastlamak mümkündür. Bu araçlar bir taraftan bireylerden farklı şekillerde veri/bilgi/malumat toplarken, diğer taraftan bunları sistematik bir şekilde kategorilere ayırıp kullanıma hazır hale getirmektedir. Gözetim araçlarının ucuzlaması, küçülmesi, uzaktan yönetilebilmesi toplumun bilgisine ulaşabilmek için gözetimi cazip hale getirmektedir. Ancak aynı zamanda gözetimin şeffaflığını yitirmesi ve sınırlarının muğlaklaşması çeşitli problemlere yol açmaktadır. Genel olarak güvenlik kaygıları, disiplin ve düzen arayışları gözetimin yaygınlaşmasını meşrulaştırdığı gibi gözetime yönelik eleştirel bir bakışın oluşmasını da engellemektedir. Gözetim olgusu, genellikle ‘güvenlik, denetim, düzen ve disiplin’ çerçevesinde değerlendirilmekte, farklı sosyo-ekonomik grupların sosyal hayata katılmaları noktasında belirleyici olduğu göz ardı edilmektedir. Bu durumun toplumsal algıda edindiği yeri ortaya koymak için farklı sosyo-ekonomik kesimlerden toplanan veriler gözetimin sınıflandırma pratiği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Eskişehir’de gerçekleştirilen saha çalışmasının amacı, katılımcıların gözetimi nasıl değerlendirdiğini anlamak, farkındalığını ölçmek ve gözetimin ayırıştırma edimine yönelik düşüncelerini ortaya koymaktır. Araştırmanın sonunda ise sosyo-ekonomik durum, güvenlik algısı ve gözetim talepleri arasında güçlü bir bağ olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, güvenlik, risk, panoptikon, ban-optikon, sınıflandırma

ABSTRACT

EVALUATION OF CLASSIFICATION PRACTICE IN MODERN PERIOD SURVEILLANCE PHENOMENON AND ITS EFFECTS ON SOCIAL LIFE: ESKİŞEHİR PROVINCE AS AN EXAMPLE

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

Department of Sociology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, May 2017

Adviser: Asst. Prof. Dr. Emre GÖKALP

It is seen that there is an increasing number of surveillance tools in order to follow, organize and manage the mobile and complex structure of modern period. It is possible to find many types of surveillance tools which develop with technological innovations. On the one hand, these tools collect data/information/knowledge from the individuals in different ways, on the other hand they categorize them systematically and make them ready to use. That the surveillance tools become cheaper, smaller and available for remote management makes supervision attractive to reach the information of the society. At the same time, however, surveillance causes some problems as it gets less transparent and its limits become more ambiguous. In general, beside justifying the prevalence of surveillance, safety concerns and the search of order prevent a critical point of view from being brought forward. The phenomenon of ‘surveillance’ is evaluated only within the frame of ‘safety, surveillance, order and discipline’ and it is ignored that it plays a major role on helping different socio-economic groups take part in social life. In order to show how this situation is perceived by society, data from different socio-economic parts of society has been evaluated within the scope of classification practice of surveillance. In this sense, the aim of the fieldwork carried out in Eskisehir is to understand what the participants think about surveillance, evaluate the awareness and find out the considerations of surveillance about the categorization act. At the end of the study, it has been found out that there is a relation between socio-economic condition, perception of safety and surveillance requests.

Key words: Surveillance, safety, risk, panopticon, ban-opticon, classification

ÖNSÖZ

Neoliberal politikaların yükselişi, gözetimin her alana sirayet ettiği döneme tekabül etmektedir. Bu paralellik, bazı toplumsal kesimlerin ‘dışarıda’ tutulması noktasında daha da anlamlı hale gelmektedir. Toplumsal, kültürel ve/veya ekonomik olarak sisteme ‘katkı’ sağlamayacağı/sağlamadığı düşünülen kesimlerin ötelenmesinin yansımalarını görmek, bu çalışmanın temel motivasyonlarından biri olmuştur. Bu bağlamda modern hayatın her alanında işlevsellik kazanan gözetimin ‘ayrıştıran, dışlayan’ pratiğini ortaya koymanın, ‘dışarıda kalanlar’ için ilgi ve özenle üzerine düştüğüm sorunsal olduğunu belirtmeliyim.

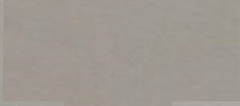
Gözetimin sınıflandırma pratiğinin toplumsal hayata yansımalarını ortaya koymaya çabasıyla gerçekleştirilen bu araştırma, Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiştir.

Bu çalışmanın her aşamasında yardımcı olan ve destek veren danışmanım Doç. Dr. Emre GÖKALP’e, tez jürisinde yer almayı kabul eden ve katkılarını sunan Doç. Dr. Fuat GÜLLÜPINAR’a ve Yrd. Doç Dr. Ayşe MERMUTLU’ya teşekkür ederim. Ayrıca tez yazım süreci boyunca karşılaştığım zorlukları aşabilmem için sevgi, saygı ve sabırla beni dinleyen ve desteğini esirgemeyen eşim Metin ÇATALKAYA’ya şükran ve teşekkürü borç bilirim.

16/05/2017

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Nur Atınoğlu ŞEN ÇATALKAYA

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar VE ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GÖZETİMİN TARİHİ.....	10
1.1. Modern Dönem Öncesi Gündelik Hayatta Gözetim.....	12
1.2. Modern Dönem Öncesi İktidarın Gözetimi ve Gözetim Araçları.....	16
1.3. Gözetimin Değişen Felsefesi ve Gözetim Pratiklerinin Evrimi.....	26
1.4. Modern Toplum/Risk Toplumu – Akışkan Gözetim.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÖZETİME DAİR KAVRAMLAR VE KAVRAMSALLAŞTIRMALAR.....	40
2.1. Edebiyatta Modern Gözetim.....	42
2.1.1. Distopya ve gözetim.....	43
2.2. Sosyal Teoride Modern Gözetim.....	47
2.2.1. Karl Marx'ın çalışmalarında modern gözetim.....	49

2.2.2. Max Weber ve bürokratik gözetim.....	52
2.2.3. Bentham'ın mimari yapısı: Panoptikon.....	55
2.2.3.1.Gözetim ve panoptikon.....	57
2.2.4. Sosyal bilim için Panoptikon'un kavramsallaştırılması: Foucault'nun katkıları.....	59
2.2.5. Modern dönem gözetimine dair 'Panoptikon' kavramsallaştırmaları üzerine.....	65
2.2.6. Gary T. Marx ve 'Gözetim Toplumu' kavramı.....	69
2.2.7. Didier Bigo ve 'Ban-optikon' Dispozitif.....	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÖZETİMİN İŞLEVLERİ VE TOPLUMSAL SINIRLARIN

YENİDEN ÜRETİMİ.....	80
3.1.Gözetim, Ayrıştırma ve Yeniden Sınıflandırma.....	81
3.1.1. Kimliklendirme pratikleri ve kimlik kartları.....	84
3.1.2. Kimliklerin verileştirilmesi ve 'Veritim' (Verilerin Gözetimi İle Sınıflandırma).....	91
3.1.3. Veri sızıntıları, skandallar ve gözetimle ilgili etik boşluklar.....	101
3.2.Sınıflandırma ve Söylemle Oluşturulan Profiller.....	105
3.3.Sınıflandırma, İçeriden ve Dışarıdan Gözetim.....	109
3.3.1. Ayrıştırma görevinin öznesi: 'Ban-optikon', çeperin içindeki gözetim: 'Panoptikon'.....	110

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. PANOPTİK VE BAN-OPTİK GÖZETİMİN

DEĞERLENDİRİLMESİ.....	121
4.1. Küresel ve Yerel Güven(siz)liği Sağlamak.....	128
4.2.Kayıtsızlaştırma ve 'Havada Kalan Sorumluluklar'.....	132
4.3. Gözetimin 'Görünür' Aracı: Kamera.....	136
4.4. Türkiye'de Gözetim Olgusuna Genel Bakış.....	138

BEŞİNCİ BÖLÜM

	<u>Sayfa</u>
5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	142
5.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	142
5.1.1. Araştırmanın amacı ve kapsamı.....	142
5.1.2. Araştırmanın sınırlılıkları.....	144
5.2.Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi.....	145
5.3.Araştırmanın Veri Toplama Aracı.....	146
5.4.Araştırmanın Uygulanması.....	147

ALTINCI BÖLÜM

6. VERİ ANALİZİ VE BULGULAR.....	148
6.1.Demografik Bulgular.....	148
6.2. İnternet Kullanım Dağılımları.....	156
6.3. İnternet ve Güvenlik Algı Analizi.....	164
6.4.Çevreye Yönelik Gelir, Güvenlik ve Gözetim Algısı.....	174
6.5. Gözetimin ‘Ne’liğine Dair Yapılan Tanımların Değerlendirilmesi.....	185
6.6. Kamera – Gözetim – Güvenlik İlişkisi Dağılımları.....	190
6.7. Gözetim ve Farklı Toplumsal Kesimlere Yönelik Güvenlik Algısı.....	200
6.8.Devlet Gözetiminin Meşru Görülen Sınırlılığına Yönelik Algıyı Anlama.....	216
SONUÇ.....	224
KAYNAKÇA.....	234

EK

ÖZGEÇMİŞ

TABLolar VE ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. Örneklem Grubunun Cinsiyet Dağılımı.....	148
Tablo 2. Örneklem Grubunun Yaş Dağılımı.....	149
Tablo 3. Örneklem Grubunun Eğitim Düzeyi/Durumu Dağılımı	150
Tablo 4. Örneklem Grubunun Mesleklere Göre Dağılımı	150
Tablo 5. Doğum yeri ve yıllara göre Eskişehir’de geçirilen zaman dilimi çapraz dağılımı	151
Tablo 6. Örneklem Grubunun İkamet Edilen Mahallelere Göre Dağılımı	152
Tablo 7. Örneklem Grubunun İkamet Edilen İlçeye Göre Dağılımı.....	153
Tablo 8. Örneklem Grubunun Hane Bazında Gelir Dağılımı	154
Tablo 9. Örneklem grubundaki bilgisayar ve akıllı telefon kullanım dağılımları.....	158
Tablo 10. Akıllı telefon kullanıcılarının internete erişim dağılımı	158
Tablo 11. Bilgisayar kullanıcılarının internete erişim dağılımı	159
Tablo 12. Örneklem grubundaki internet kullanıcılarının internete ayırdıkları zaman dağılımı	160
Tablo 13. Örneklem grubundaki internete erişimi olanların internet kullanım amaçları dağılımı	160
Tablo 14. Sosyal medya kullanım dağılımı.....	161
Tablo 15. Kullanıcıların sosyal medya tercihleri	162
Tablo 16. Örneklem grubunun sosyal medya tercihlerinin yaş gruplarına göre dağılımı	163
Tablo 17. Kişisel bilgisayar ve/veya telefonda bulunan dosyaların uzaktan elde edilebilirliğine ve/veya güvenliğine yönelik algı.....	167
Tablo 18. Örneklem grubunun cevaplarına göre bilgilere yönelik internet üzerinden gerçekleştirilebilir suiistimal türleri.....	168
Tablo 19. Örneklem grubunun kurumların ve şirketlerin verileri sınıflandırmasıyla ilgili görüşleri	169
Tablo 20. Sınıflandırma yöntemleriyle ilgili katılımcıların beyanları	170
Tablo 21. Örneklem grubunun İnternette reklam ve gözetim ilişkisine yönelik algı analizi.....	172

Tablo 22. Örneklem grubunun internette kişiye özel gösterilen reklamların etkisine yönelik fikirleri	173
Tablo 23. Katılımcıların yaşadığı mahalleyi gelir grubu açısından tanımlama dağılımları	175
Tablo 24. Katılımcıların yaşadığı mahalleyi güven(lik) açısından değerlendirmesi ...	177
Tablo 25. İlçeye göre güven(lik) algısı dağılımları.....	177
Tablo 26. Katılımcıların yaşadıkları sokakta kameranın bulunup bulunmadığına dair beyanları.....	179
Tablo 27. Sokakta bulunan kameralar ile mahalle güvenliği algısı dağılımları.....	180
Tablo 28. Sosyo-ekonomik tanımlama ve güvenlik algısı karşılaştırması.....	181
Tablo 29. Katılımcıların yaşadıkları mahallede kameranın gerekliliğine dair beyanları	182
Tablo 30. Katılımcıların yaşadıkları mahallede kameraların yeterliliğine dair beyanları	182
Tablo 31. Örneklem grubunda çalışanların iş yerinde kameralı gözetim durumu	184
Tablo 32. Gözetimin ‘ne’liğine dair tanımlar	187
Tablo 33. Eskişehir genelinde kameraların yeterliliğine dair algısal dağılımlar	191
Tablo 34. İkamet edilen sokakta kameranın mevcudiyeti ile Eskişehir genelinde kameraların yeterliliği algısı ilişkisi	191
Tablo 35. Kamusal mekânlarda bulunan kameraların caydırıcılığına ilişkin beyanlar	192
Tablo 36. Kameraların caydırıcılığının sürekliliğine dair algısal dağılım	193
Tablo 37. Kamera görüntülerinin takibi/izlenmesi hakkındaki beyanlar.....	194
Tablo 38. Kamusal alanlarda kameraların arttırılması talebi dağılımları	196
Tablo 39. Yoksulların yaşadığı yerlerle ilişkili olarak gözetim algısı dağılımları.....	201
Tablo 40. Yoksulların yaşadığı yerlerde kameraların neden arttırılması gerektiğine dair beyanlar.....	202
Tablo 41. Göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar olarak değerlendirilen Suriyelilerin yaşadığı yerlerle ilişkilendirilen gözetim algısı dağılımları	205
Tablo 42. Suriyelilerin yaşadığı yerlerde kameraların neden arttırılması gerektiğine dair beyanlar.....	206
Tablo 43. Güvenlik gerekçesiyle farklı muamele ile karşılaştığı düşünülen gruplar ve oransal dağılım.....	211

Tablo 44. Gözetim ve denetimin üzerine yoğunlaşması gerektiği düşünülen gruplar ve oransal dağılım.....	213
Tablo 45. Devletin vatandaşın davranışlarını ve/veya iletişimini takip edebilmesine dair beyanlar.....	217
Tablo 46. Devletin gözetimi arttırması gerektiği düşünülen dönemlere göre cevap dağılımları.....	219
Şekil 1. Bentham'ın tasarladığı hapisane modeli Panoptikon	57
Şekil 2. Dünya üzerinde bölgelere göre internet kullanımı	95

GİRİŞ

Bilgiyi edinme yollarının, kaydetme ve düzenleme yöntemlerinin günbegün gelişimine şahit olurken, gözetimin de bu yenilikler ışığında geliştiğini ve yaygınlaştığını, bu sebeple toplumsal hayatın inşasında da önemli bir etken olduğu için araştırmalarda daha fazla yer edindiğini görmekteyiz. Bilgi edinme, toplama, kaydetme ve düzenleme edimleriyle oldukça yakın bir ilişkisi olan gözetim, sadece modern dönemle sınırlandırılabilir bir olgu değildir. Günümüzdeki haline benzer şekilde modern dönem öncesinde de önemli olayları, ülke kaynaklarını ve nüfus bilgisini kayıt altına almak, dolaylı veya doğrudan, gözetimin ilk pratiklerinden olagelmıştır. Zaman içerisinde gözetimin niteliğindeki ve niceliğindeki değişimlerle her bir dönemin gözetim karakteristiği, önceki biçimleriyle daha fazla iç içe geçtiği gibi onlardan farklı olarak oldukça karmaşıklaşmış ve derinleşmiştir.

Tarih boyunca gözetimin toplumlar için önemli olmasının birçok sebebi vardır. Geleceğe dair plan yapmak için geçmişin ve şimdinin bilgisine ihtiyaç duyulması, gelir-gider dengesini sağlamak için veya üretim-tüketim oranlarını öğrenmek ve yönetebilmek için zaman içindeki değişimin kayıt altına alınması, farklı amaçlar için nüfusun yapısını bilme gerekliliği ve güvenlik pratikleri geliştirmek ve/veya toplumsal düzeni korumak için değişimin yönünü bilmenin şart olması temel sebeplerdendir.

Günümüzde gözetim hiç olmadığı kadar karmaşıklaşmış, derinleşmiş, farklı birimlerle iç içe geçmiş ve toplumsal hayatın her alanına nüfuz etmiştir. Böylece gözetim kendisinden sürekli bilgi edinilen enformasyon toplumunun ihtiyaçlarını karşılamada vazgeçilmez bir araca dönüşmüş, bazı toplumsal değişimlerin veya basitçe eylemlerin, pratiklerin sonuçları gözetim olgusundan bağımsız değerlendirilemez hale gelmiştir. Günlük hayatta da gözetim ve toplumun oldukça iç içe olduğunu gösteren birçok örnekle karşılaşılabilir. Örneğin “bir çamaşır makinesi için garanti formu doldurmak, posta kutusuna diğer alet ilanlarının gelmesi için bir davete dönüşmüştür (Lyon, 1997, s. 72)”.

Herhangi bir gerekliliği/ihtiyacı gidermek için malumat toplanması halinde, gözetim bir adım daha ilerlemektedir. Örneğin marketlerin tavan köşelerinde bulunan kameralar sadece güvenlik için değil, ürünlerin buldukları yere göre tüketim oranlarının ne kadar değiştiğini öğrenmek veya hangi ürünün ne kadar zamanda satıldığını belirlemek için de kullanılır. Yalnızca kameralardan alınan verilerle

yetinmeyen satıcılar için, çok daha kesin bilgiler elde edebilmek (mesela alıcıların en çok hangi noktalara göz gezdirdiğini öğrenmek gibi) amacıyla yeni gözetim teknikleri (göz takip sistemleri, biyoteknolojik sosyal denetim teknikleri vb.) geliştirilmiştir. Gözetim sadece pazarlama, tüketim ve reklam amacıyla değil, güvenlik hizmeti sunmak amacıyla da oldukça geliştirilmiş ve ‘güvenliğin sağlanması’ için geliştirilen gözetim teknikleriyle ilişkili olarak ‘güvenlik endüstrisi’ de kendine düşen payı almıştır. Alarm sistemleri, kameralar, gelişmiş uydular, son zamanlarda yaygınlaşmaya başlayan evlerde, iş yerlerinde ‘böcek’, ses kayıt cihazı gibi taramalar yapan güvenlik kontrol şirketleri, özel güvenlik sektörünün gelişimi ve askeri alanda danışmanlık, lojistik, kadro ve benzeri hizmetler veren özel şirketler güvenlik endüstrisinin büyümesine katkıda bulunan akla gelen ilk örneklerdir.

Gözetim, kendisinden faydalanmak isteyenler için duruma göre şekillendirilebilmekte ve bu sayede gelişimi sürekli olarak ilerleme göstermektedir. Gözetimin esnek ve akışkan olması çeşitli soruları beraberinde getirmektedir. Gözetim teknolojilerindeki ve gözetim pratiklerindeki gelişmeler, topluma tarafsız hizmet edimini desteklemekte midir? Eğer hakkaniyet ve/veya tarafsızlık mümkün olamıyorsa gözetim, hangi sosyal sınıfa, hangi toplumsal kesime ne şekilde yarar sağlamaktadır? Gözetleme eylemini gerçekleştiren olarak gözetim aracının arkasında durmak ne gibi avantajlara ve dezavantajlara sahiptir? En önemlisi gözetlenen/gözetime maruz kalan olmakla gözetleyen olmak arasında net bir ayrım yapılabilir mi ve bu ayrım yapılabiliriyorsa gözetim karşısında konum edinmekte kim belirleyicidir? Bu sorular çalışmanın başlangıç motivasyonunu oluşturmakla birlikte bu soruları cevaplayabilmek, gözetimin teknik bir indirgemecilik ile incelenmesini aşmayı ve sosyal alanla ilgili daha geniş bir inceleme alanına yönelmeyi gerektirmektedir. Gözetim ile ilgili okumalar yaparken benzer soruları sorarak ilerlemek, bir araç olarak gözetimin sivri tarafının kime doğrultulduğuna, gözetime maruz kalanın ve/veya bırakılanın kimlerden oluştuğuna, bu durumun hangi gerekçelerle böyle olduğuna ve bu durumun sonuçlarına veya etkilerine dair sorulara cevap verecektir. Ayrıca inceleme nesnesinin içinde bulunduğu alanı da apaçık bir hale getirerek araştırmanın doğru yapılmasına katkı sağlayacaktır.

Zaman içinde değişen toplum yapısı, beklenmedik toplumsal olaylar ve teknolojik gelişmeler gözetimin yaygınlaşmasını, niteliğinin değişmesini ve iktidar(lar) için daha önemli hale gelmesini sağlamıştır. Toplum kontrol altına almak veya yönlendirebilmek

onun bilgisine sahip olmakla mümkündür. Nitekim ileride bahsedileceği üzere mahremiyet alanlarına kadar nüfuz edebilme yetisine sahip günümüz yapısı itibariyle gözetim, iktidar için çok daha fazla önem arz etmektedir. Tarih boyunca vurgulanan ve Francis Bacon'un 1597'de dediği gibi, bilginin kendisi güçtür (Bacon, 1996), güç ise insan yapısının daimi bir bileşeni olsa da, toplumsal konum, güç arzusunun yoğunluğunun önemli bir belirleyicisidir. Doğal olarak iktidar, güç ile özdeşleşir ve gücün kaynağı olan bilginin varlığıyla belirleyici olabilir, konumunu koruyabilir, yönetebilir ve/veya hükmedebilir. Dolayısıyla hızla akan modern dünyada bilinmeyenin bilgisini anbean elde etme arzusunun önemli bir sebebi de toplumsal statünün korunması, politikaların ve tüketimin devam etmesi gibi amaçlardır. Bu sarmalda gözetimin yeri, onun araçlarına ve kullanım bilgisine sahip olup elde edilen verileri değerlendirebilenin yanındır. Nasıl ki modern dönemle beraber, örneğin üniversite gibi bir kurum veya tıp ve sağlık kurumları ulus-devletin ve iktidarın, hâkim ideolojinin yararına paralel olarak ontolojik ve epistemolojik yapısını inşa ediyorsa gözetim de aynı şekilde bilhassa modern dönemin gelişiyile beraber daha çok iktidarın çıkarına göre kullanılmaktadır.

Elbette gözetimin gelişmesinin sebebi yalnızca sahip olunan statü değildir. İdeoloji, yönetim, algı ve konjonktürle de ilgili olabilir. Gözetimin evriminde tekniğin gelişmesinin de önemli bir rolü vardır. Yazının, matbaanın, telgrafın, telefonun, internetin icadı, ulaşımın gelişmesi, 'bakma/görme ve kayıt altına alma' eylemleriyle ilgili aletlerin geliştirilmesi, gözetimi toplumsal hayatın her mekânına ve anına taşımıştır.

Gözetimin yapısı, kendisine bazı halleriyle içkin, bazı halleriyle aşkın olan toplumun yapısından ayrı düşünülemez olduğundan gözetimin değişimi de toplumun ontolojik, ideolojik, düşünsel, felsefi, karakteristik ve diğer unsurlarının değişimine bağlı olarak, benzer faktörlerden etkilenip yeni yapıyla uyumluluk gösterir. Tarih içinde farklı gözetim pratiklerinin oluşmasına müsebbip, her dönemin sahip olduğu veya olmadığı özelliklerdir. Dolayısıyla geleneksel ve modern gözetim pratiklerini kavrayabilmek, gözetim kavramını inceleyeceğimiz dönemlerin ve bu dönemlerde gözetimi etkileyen unsurların anlaşılmasıyla mümkündür.

Altı çizilmesi gereken diğer bir anekdot, gözetimin ontolojik yapısının ve karakteristiğinin farklı olduğu gözetim tiplerinin mevcut olduğudur. Foucault'nun yazılarından derlenerek hazırlanan İktidarın Gözü'nde (Foucault, 2015d) kapsamlı olarak

değindiği üzere modern dönemde iktidar görünmezdir, her yeredir. Bu tespit, yani ‘görünmezlik’ ve ‘heryerdelik’ iktidarla yakın ilişkisi olan gözetim pratikleri için de geçerlidir. İleride daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacağı üzere, iktidarın toplumun güvenliğini ve gelişimini sağlamak için hakkındaki malumatları olabildiğince kaydettiği durumların dışında toplumun içinde de daha küçük gözetim birimleri ve pratikleri mevcuttur.

Bireyler teknolojik yapıların gelişiminden, bu yapıların her türlü sosyal gerçekliğe sızmasından ve birbirlerinin mahremiyet alanlarını sergilemek ve/veya gözetlemek üzere onaylar ve kabuller geliştirmeden önce, yani modern dönemin getirilerinin öncesinde buldukları yerlerin yapısal, kültürel, geleneksel, ideolojik, dinsel ve düşünümsel özellikleri üzerinden bir gözetim pratiğine sahiptirler. Her birey içinde bulunduğu çevrenin, dönemin ve yerin gerçekleriyle kendi anlamsal bütünlüğü çerçevesinde tekâmülünü gerçekleştirir ve normları, tabuları korumaya çalışır. Bu amaçla farklı pratikler geliştirir. Gözetim de, bu anlamda, zaman zaman başvurulmuş bir pratik olagelmıştır.

Modern dönem öncesinde gözetim birimi bir araçtan ziyade bireyin kendisidir. Gözetleme sebebi, modern döneme ait sebeplerden de oldukça farklıdır. Modern dönem öncesinde daha çok bir değeri, normu, geleneği, toplumu, ülkeyi bilme, tanıma, koruma ve yönetme amacıyla gözetim yapılırken, günümüzde tüketimin arttırılması, iktidarın kendini yeniden üretmesi, kapitalizme ayak uydurulması gibi eskisinden farklı sebepler ve motivasyonlarla gözetim yapılmaktadır.

Gözetim araçları ve elde edilen bilgilerin karşılığı olarak yaptırım ile bu yaptırımın uygulama zamanı da aynı şekilde farklılık göstermektedir. Örneğin modern dönem öncesi ve sonrası arasında gözetimin doğasında yabancılara karşı farklı bir bakış vardır, gözler onun üzerindedir ve eğer yerleşik yapıya tehdit oluşturan unsurlar fark edilirse ‘ötekiler’ yapı içinde eritmeye, bir bölgeye hapsedilmeye veya yapıdan uzaklaştırılmaya çalışılır. Günümüzde de bu durumun türevleri mevcut olmakla beraber özellikle yaptırımlar, geleneksel dönemdeki bu tür gözetim biçimlerinde olduğu gibi değildir. Cezalandırma eylemlerinden kontrol biçimlerine doğru bir değişim gerçekleşmiştir. Bu durum Deleuze için (Holland, 2005, s. 83) disiplinci toplumdan “denetim toplumu” na geçişi ifade etmektedir. “Disiplinci iktidar kapalı alanlarda işlerken

(fabrika, okul, ordu) denetim gizil olarak her yerdedir: Örneğin, pazarlama enformasyonu, insanlar nerede ve ne zaman alveriş ya da seyahat ederler veya vergi ödeyip, oy kullanmak için kayıt yaptırırlarsa oradan elde edilebilir (Holland, 2005: 83)”.

Geleneksel dönem gözetimi ile modern dönem gözetimi ayrımını aydınlatan nokta, modern dönem öncesi toplumdaki modern dönem toplumuna geçiş aşamasında saklıdır. Aydınlanma ve ardından gelen fikir akımları, teknolojik gelişmeler ve yeni mekânsal planlamalarla modern döneme ait gözetim biçimi, bugünkü mevcudiyetine kavuşmuştur. Artık önemli olan hayattaki karanlık noktaların, sürprizlerin tamamen açığa çıkartılması, risklerin kontrol altına alınması, nerede ne olduğunun, hatta ne düşündüğünün bilinmesi gerekliliğidir. Bauman, kapsamlı olarak ilerleyen bölümlerde değinilecek olan Bentham’ın mimarisini (*Panoptikon*) Aydınlanma ruhunu ve modern gözetimi anlamada kilit nokta olarak tasvir eder:

(*Bentham*) Dünyevi meseleleri insanın idaresi altına almak ve sezginin yerine Akıl’ı; rastlantı, belirsizlik, kararsızlık ve tutarsızlığın can düşmanını koymak istiyordu. Bentham’ın panoptikonunun Aydınlanma ruhunun vücut bulmuş hali olduğunu söylemeliyim(Lyon ve Bauman, 2013, s. 138).

Bentham’ın tasarladığı ancak inşa edilememiş olan panoptikon ismini verdiği hapisane, tamamen gözetimi merkeze alan bir sisteme sahiptir. Her alanda yapı haline dönüştürülemez de günümüzde duvarlarından kurtulmuş bir şekilde mekânsal olarak daha geniş bir alana yayılmış haldedir. Bilgisayar ve internet ortamında bırakılan izlerden hangi şehirlere, ülkelere ne zaman ve nasıl gidildiğine, alışveriş hareketlerine kadar tüm bilgiler kayıt altına alınmakta, bu bilgiler başkaları tarafından, zaman ve mekândan bağımsız şekilde öğrenilebilir hale gelmektedir.

Gelecek konularda da bahsedileceği üzere Bauman’ın (2013) vurguladığı gibi, gözetim akışkanlaşmıştır. Modern gözetimi akışkan düşünmek Orwell’in *Big Brother*’ı ya da Bentham’ın Panoptikon’u gibi gözetimi, baskı ve iktidarın kontrol amaçları dışında anlamaya yarayacaktır. Gözetimi yalnızca bu tür metaforlarda görmek, “vurguyu araçlar ve zorbalılar üzerinde yoğunlaştırır ve gözetime hayat veren ruhu, gözetimi geliştiren ideolojileri ve gözetime yol açan olayları atlar (Lyon ve Bauman, 2013, s. 17)”. Modern hayatın akışı içinde konumlandırmadan gözetim, toplumun dışında ve ona üstün, erişilemez bir olgu olarak ele alınır.

Gözetim konusunda en çok değinilen konulardan birisi mahremiyettir. Özel alanlar dışında geri kalan yaşantımızın öğrenilmesinde sorun yok gibidir. Hatta bu durum bizim için neredeyse zaman açısından bir kazanca dönüşebilmektedir. Tercihlerimizin neler olduğunun bilinmesi ve gelecekte yeni şeylerin bu tercihlere göre ayıklanarak sunulması görünmez yardımcılarımız olduğu hissini vermektedir. Bu durum Big Brother'ı Big Sister'a dönüştürür(Lyon ve Bauman, 2013). Gözetim artık akışkan olduğu kadar eğlencelidir de. Ancak gözetim sayesinde elde edilen veri/bilgi, bir iktidar aracı veya tüketim, üretim, bilinç yönetimi vb. için önemli bir kaynak haline dönüştüğünde apaçık durmayan bireysel veya toplumsal, çeşitli sorunlar ortaya çıkarabilmektedir.

Gözetim üzerinde herkesin aynı derecede hakka sahip olmaması, otoritenin gözetim konusundaki sahip olduğu yetki gücünü besler. "Genel tanım içinde, iktidarların ve egemenlik yapılarının gücünü destekleyici bir araç olarak gözetim, iki temel unsur içermektedir: Birincisi, devlete tabi nüfusun davranışlarını denetlemeye yönelik olarak bilginin düzenlenmesi iken; ikincisi, bu davranışların doğrudan şekilde denetlenmesidir (Dolgun, 2015, s. 37)". Bu maddelerden ilki bizi iki yolu incelemeye sevk etmektedir. Birincisi, davranışları denetlemeye yönelik bilginin düzenlenmesini sağlayan kurumların varlığıdır. Buradan gün yüzüne çıkacak konu, gözetim ile bürokrasi arasındaki ilişkidir. İkincisi ise bilginin düzenlenmesi ile gözetimin sınıflar arasındaki ilişkiyi nasıl inşa ettiğidir. Bu noktada da '*panoptikon*'un ve '*ban-optikon*'un ne olduğuna ve nasıl işlevselleştigiğine değinilecektir. Saha çalışmasına geçildiğinde ise temel izlek '*ban-optikon*' olarak ortaya çıkmıştır.

Gözetimin son dönemlerde neoliberal politikalar ile birleşmesiyle sosyal alanda risk kontrolü bir gereklilik haline gelmiştir. Medya, konu üzerinde kilit önem taşımakla beraber, temel unsurlar arasında güvenlik meselesi de mevcuttur. MOBESE kameraları ve kapkaç haberleri üzerinden risk algısının neoliberal bağlamında dönüşümünü, güvenlik ve güvenliğe olan taleplerle birleştirerek inceleyen Oğuzhan Özgür Güven (2012, s. 1), yapısal eşitsizliklerin derin bir güvensizlik ortamına yol açtığını ve buna mukabil teknolojik gelişmelerin ise bu güvensizlik ortamının kapitalizm üzerindeki yıkıcı etkilerini önlemenin yolu olarak görmektedir. Güven (2012) gözetimin aracı olarak işlevselleşen MOBESE kameraları ile bireylerin 'güvenlik' anlamında verdiği onaylar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 'Gözetimin Neoliberal Risk Bağlamında Dönüşümü ve MOBESE Kameraları (Güven, 2012)' ile bu çalışma arasındaki temel fark, eşitsizlik

ortamının gözetim ile ilişkisinin dolaylı bir şekilde nasıl oluştuğundan ziyade, farklı sınıfların gözetime yaklaşımları ve gözetimi kontrol noktasında nereye yerleştikleridir. Gözetimin, ban-optikon kavramsallaştırması altında değerlendirilen işlevlerine, yani içeridekileri dışarıdakilerden ayırma, sınırlandırma ve/veya denetim altında tutma gibi pratiklere toplumsal algılar üzerinden odaklanılacaktır. Bu çalışma, gözetim sayesinde ortaya çıkan ve/veya beslenen sınıfsal ayrımlara, ‘öteki’ tanımlamalarına ve bireysel çekincelere değinirken Güven’in (2012) çalışması bireylerin güvenlik taleplerinin ardındaki bilincin neoliberal söylemlerle nasıl oluşturulduğuyla ilgilidir. Bu çalışmada ise gözetimin ayırıcı ve yeniden birleştirici bir etkisinin olduğunu iddia edilmekle beraber, gerek risk gerek güven(siz)lik ile algı yönetimleri üzerinde kontrol sağlanarak sınıflar arası duvarların yeniden inşasını nasıl gerçekleştirdiğini anlamak önemlidir. Yani neoliberal politikalar ile sınıflar arasında gözetimin nerede konumlandığına yoğunlaşılacaktır.

Gözetim hakkında yapılan bir diğer kapsamlı araştırma kameralı gözetimin sosyo-politiğine odaklanan Ayşe Mermutlu’nun(2010) ‘Görünürlük Uzamlarında Kamusalılık, Denetim, Mahremiyet: İstanbul Örneğinde Kameralı Gözetimin Sosyo-Politiği’ adlı doktora tezidir. Çalışmada kameralı gözetimin kent hayatı üzerinde olası etkilerine yoğunlaşmıştır. Gün geçtikçe yaygınlaşan ve göz önünde bulunduğu için farkedilebilirliği yüksek gözetim araçlarından birisi olan kameralar, bilhassa ‘güvenlik’ ve ‘ilerleme’ göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak, bunun dışında kameralı gözetime maruz kalanların pratiklerini değiştiren farklı motivasyonlar olabilmektedir. Risk, güvenlik, açık alan, mahremiyet, kameraya yönelik talepler ve bunların çeşitli algısal referanslarla ilgisini ortaya koyan araştırmadan farklı olarak bu çalışmada kameralı gözetimin ve bu konudaki farklı sınıfların ve/veya toplumsal kesimlerin taleplerinin ‘güvenlik’ ekseninde bazen bir ‘gereklilik’ bazen de sözgelimi bir ‘sopa’ya nasıl dönüştürüldüğüne değinilecektir. Kameralı gözetimin suçu önlemedeki etkinliğiyle bunun algılanışı arasındaki farklara değinen Mermutlu (2010, s. 6-14)’dan farklı olarak bu çalışmada, farklı toplumsal kesimler bağlamında suç önleme etkinliğiyle bunun algılanışında bir farklılık olup olmadığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Gözetim üzerine farklı konularla ilişkilendirilerek yapılan çalışmalar da mevcuttur. Gözetimi ‘mahremiyet’ boyutuyla değerlendiren Nihan Aydın’ın ‘Çalışma Yaşamında Özgürlük Sorunu: Gözetim ve Mahremiyetin Yeni Sınırları (2011)’ adlı

yüksek lisans tezi, Fidan Karşlıoğlu'nun 'Siber Gözetim: Toplumsal Denetim Aracı Olarak İnternetin Dönüşümü' adlı yüksek lisans tezi, Mehmet Tekergül'ün 'İşyerinde Elektronik Gözetim Uygulamaları' adlı yüksek lisans tezi mevcuttur. Gözetimin akışkanlığı ve sınırlarını hergün genişletmesi mahremiyet sorunsalını daha da belirginleştirmektedir. Sürekli gelişim halinde olan gözetime ve mahremiyet sınırlarının değişimine yönelik toplumsal farkındalığı anlamak, bu alanları korumaya yönelik mücadeleleri de destekleyecektir. Bu tezlerin ortak özelliği genelde özgürlüğün vurgulandığı ancak, gözetimin niceliksel artışı ve niteliksel gelişimiyle toplumun tabiri caizse bir 'hapishane'ye girerek özel yaşamların ihlal edildiği duruma yoğunlaşmış olmalarıdır.

Gözetimi 'farkındalık' boyutuyla değerlendiren Cemile Tokgöz'ün 'Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma(2011)' adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Gözetimi 'meşruiyet' boyutuyla değerlendiren Sevgi Kesim Güven'in 'Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet(2007)' adlı doktora tezi, toplum ve teknoloji arasındaki ilişkiyi gözetim kavramıyla ilişkilendirilerek yazılmıştır. Gözetimin kazandığı 'toplumsal onay'ı anlamaya odaklanan Kesim-Güven 'güvenlik, önlem alma ilkesi, enformasyon birikimi'ni gözetimin meşruiyetinin temel ilgileri olduğunu söylemiştir (Kesim-Güven, 2007, s. 204-220). Bu çalışmada mahremiyet boyutu için bir başlık açılmayacak ancak ilgili olduğu yerlerde değinilecektir.

Son olarak gözetimin kavramsal çerçevesini tarihsellik içinde değerlendirerek günümüz gözetim olgusunu inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Ayşe Mermutlu'nun 'Toplumsal Gözetim Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme(2004)' adlı yüksek lisans tezi, Merve Gücüyener'in 'Panoptik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu (2011)' bu anlamda öne çıkan çalışmalardır.

Bu çalışmada gözetim hakkında 'panoptikon' ve 'ban-optikon' kavramsallaştırmaları önemli yer tutmaktadır. Gözetim ve sınıf ve/veya toplumsal kesim arasındaki ilişkiye çalışmalarda, kitaplarda yer yer değinilmektedir. Ancak bu konuyla ilgili yerel kaynaklarda bir saha çalışmasına rastlanmamıştır. Dolayısıyla sınıfları gözetimle değerlendirirken algıları dikkate almak, literatüre katkı sağlayacak bir çalışma

ortaya koymak anlamına gelmektedir. Bu da çalışmanın temel motivasyonlarından biri olmuştur.

Kısaca değinmek gerekirse sınıflar en temel haliyle sosyo-ekonomik bakımdan üçe ayrılmaktadır. Bunlar alt (yoksul), orta ve üst (zengin) sınıflardır. Günümüzde ise yapılan araştırmalar yedi çeşit sınıfın varlığından söz etmektedir (Standing, 2014). Bahsedilen tüm sınıflandırmaların ortak noktası ekonomi temelli olarak belirlenmiş olmalarıdır. İleride bu sınıflardan gözetimle ilişkisel olarak bahsedilecektir. Ancak bunun dışında toplumun farklı kesimlerine, örneğin göçmenlere, mültecilere ve sığınmacılara yönelik algı, gözetim çerçevesinde değerlendirilecektir. Burada ban-optikon'dan bahsetmek, gözetimin hangi grupları, hangi yöntemle diğerlerinden ayrı tuttuğuna açıklık getirecektir.

Öncesinde kısaca gözetimin tarihi, ilgili kavramlar, toplumsal düzleme etkisi ve bunların genel değerlendirilmesi yapılacak, daha sonra çalışma kapsamında yapılan anketten toplanan veriler değerlendirilecektir. Hâlihazırda sınıfsal veya grupsal olarak ayrılmış bireylerin gözetime dair yargılarını ve ne kadar bilinçli olduklarını anlamaya, gözetim üzerinden herhangi bir eşitsizliğin var olup olmadığına ve gözetimin talep edilen olmasında ban-optikon ve panoptikon kavramsallaştırmalarının ardındaki anlam dünyasının etkili olup olmadığına yoğunlaşacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GÖZETİMİN TARİHİ

Gözetim, tarihsel dönemlere ve ülkelere göre, nitelik ve nicelik bakımından farklılıklar gösterir. Gözetimin yapısındaki değişimler sadece fiziksel varoluşu ve tekniği ile ilgili olmayıp, oluşturduğu sosyal yapıyla da anlamlı bir ilişki içindedir. Ayrıca her dönem, gözetimin kullanım sebebi de farklılaşmakta, bu durum gözetimin yapısının ve sosyal hayatta sahip olduğu işlevlerin değişim yönünü belirlemektedir. Günümüz gözetim sistemleri ile geçmiştekiler arasındaki farklılıklara değinen bir çalışma, dönemin gözetim üzerindeki ve gözetimin de toplum üzerindeki etkilerini anlamamızı sağlayacaktır. Yalnızca teknolojik gelişmeler, kullanım kolaylığı ve sağladığı esneklikle hızla yaygınlaşan yeni gözetim birimlerinin değil, bütün bir gözetim olgusunun, sosyal hayatta yer edindiğinin altı çizilmelidir. Böylece tek taraflı, gözetimin toplum üzerine veya toplumun gözetim üzerine etkilerine odaklanmaktan ziyade karşılıklı ilişkiler üzerine kurulu bir ‘gözetim toplumu’nun inşa edildiği görülecektir.

Gözetimin tarihinin incelendiği bu bölümün ilk kısmında, geleneksel dönemde gözetimin nasıl gerçekleştirildiğine ve özelliklerinin ne olduğuna değinilecektir. Geleneksel dönemin gözetimle ilgili olarak öne çıkan sosyal bileşenlerine vurgu yapıldıktan sonra bu bileşenlerin gözetimle ilişkisi açıklanacaktır. Ortak bilincin, kolektivitinin ve bağların kuvvetli olduğu bu dönemde, gözetim araçlarının, günümüzde olduğu gibi, bırakılan izlerden bir takip geliştiremeyeceği düşünüldüğünde, ortak bilincin taşıyıcılarının, halkın veya toplumların gözetimi nasıl gerçekleştirdiği dönemsel farklılıkları anlamak açısından başlıca sorunsal olarak nitelendirilebilir. Ayrıca bu bölümde, modern anlamda bir gözetim olgusuna karşılık düşmeyen, yani gözetimin sistematik olarak gerçekleşmediği farklı bir gözetim biçiminin de üzerinde durulacaktır.

Bir sonraki ‘Modern Dönem Öncesi İktidarın Gözetimi ve Gözetim Araçları’ adlı ikinci kısımda, ilk kısımda sorulan sorular iktidar olgusu merkeze alınarak cevaplandırılacaktır. İktidarı besleyen önemli damarlardan biri olan gözetimin, iktidarlarca nasıl inşa edildiği, dönemin şartlarının nasıl bir gözetim sisteminin oluşmasına izin verdiği ve toplumların gözetleme/gözetlenme üzerinden nasıl bir davranış modeli sergiledikleri tartışılacaktır. Modernite öncesi toplumların sahip oldukları teknoloji, tek tek bireylerin veya grupların ne yaptıklarına dair bilgilerin elde

edilebileceği araçların çok sınırlı olduğu ve/veya günümüzdeki gibi olmadığı bir dönemdir. Bu dönemde iktidarların, herkesi etkileyen, düzenleyen ve toplumların kendi kendilerini disipline etmelerini sağlayan gözetim tarzını hangi araçlarla nasıl kurduğu sorusu, günümüz gözetim biçimleri ile geleneksel dönemdeki gözetim biçimlerine dair önemli farklılıkları açıklayacaktır.

Üçüncü kısım, ‘Gözetimin Değişen Felsefesi ve Gözetim Pratiklerinin Evrimi’, toplumsal değişimin, yeni teknolojik getirilerin, iktidarın dönüşümünün gözetimi hangi bağlamlarda değiştirdiğiyle ilgilidir. Halkın eski gözetim biçimlerini doğrudan ya da dolaylı olarak değiştiren girişimleri, iktidarı gözetim alanında yeni yöntemler bulmaya yöneltmiştir. Eş zamanlı olarak yaşanan diğer alandaki gelişmeler de gözetimin yeni biçimine kavuşmasını sağlamıştır. Yeni oluşan gözetim biçimi, modern gözetimin kökeni ve/veya başlangıcı olarak kabul edilebilir. Gözetim olgusunun yeni epistemolojik ve ontolojik kurgusu, modernliği oluşturan sebeplerle beraber örülmüş, bu uyum gözetimin modern toplumlarda hızlı yükselişini sağlamıştır.

‘Modern Toplum/Risk Toplum ve Akışkan Gözetim’ kısmında dünyada, toplumlarda ve gözetimde yaşanan değişimlerin günümüz gözetimini nasıl oluşturdukları ve bunun görüngülerinin neler olduğu tartışılacaktır. Gözetimin yapısına dair en önemli değişikliklerin neler olduğuna bakıldığında, bunların modernliğin doğuşuyla gelen yeniliklerle gerçekleşmiş olduğu görülür. Yeni gözetim sistemleriyle bir taraftan gözetleme üzerinden inşa edilen sosyal yapıdaki ilişkiler değişmiş, diğer taraftan bu sistemler arasında kurulan bağlar çoğalarak karmaşıklaşmıştır. Gözetim araçlarının topladığı ve kayıt altına aldığı enformasyon yığınları için ‘enformasyon altyapıları’ kurulmuştur. Her bir enformasyon ve bilgi deposu çeşitli oranlarda sızıntılara imkân vermiş ve enformasyon altyapıları arasında paylaşılan bir bilgi havuzu oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla gözetimin ardındaki merkezîyet, tek bir kişi veya azınlık bir gruptan çoğul yapılara doğru kaymıştır. Yine de gözetim birimlerinin ardında, çoğu kişi için, bilinmeyen gözler mevcuttur. Ancak bu gözler makro düzeyde kontrol yetisine sahip bir iktidara ait değildir. Yeni gözetim teknolojileri, karmaşık ve çoğul yapısı ile böyle bir kontrole imkân tanımaz, mikro düzeyde düşünülebilecek ilişkilerde gözetlemeye izin verir.

Teknolojik ilerlemeyle gözetimin yapısı ‘panoptikon’ tipi gözetimle birlikte eş zamanlı olarak, ‘sinoptikon’ ve hatta ‘omniptikon’ tipi çoklu gözetleme sistemlerini de içermeye başlamıştır. Bu kavramların ne anlama geldiğini ve gözetimi hangi boyutlarıyla ele aldıklarını anlamak için bahsedilen başlıkların anlaşılması zaruridir. Panoptikonun, sinoptikonun, günümüz gözetim biçimlerinin şimdiki haline evrilmiş olmasını sağlayan sebepler, geçmiş dönemlerde gözetimin neyi sağlayamadığında veya neden değişime uğradığının anlaşılmasında bulunabilir. Dolayısıyla modern gözetimi anlamak için gözetimin tarihine dair sağlam bir inceleme, tek tek bu başlıklara değinmek koşuluyla mümkündür.

Gün geçtikçe gözetim, ahlak anlayışındaki değişimler, tüketimi yönlendirme, güven(lik) ile riskin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmesi ve benzeri gelişmeler makro düzeyde sosyal hayatın inşasına ve aynı sebeplerle mikro düzeyde bedeni ve ruhuyla bireyin varlığına yön veren önemli bir unsur olmuştur. Gözetleme olgusu, düzen, güvenlik ve benzeri kavramlarla kurduğu ilişkiyi aşarak, üretim, tüketim, nüfus yapısını bilme ve düzenleme, piyasayı yönetme, ülke içi-dışı kimlikleri belirleme, belirli mekânlar için belirli kimlikte insanları ayırt etme ve kazandığı yeni işlevlerle geniş bir alana yayılmıştır. Gözetim, insanların hayatını önemli derecede etkilerken diğer taraftan toplumsal değişimleri de dikkate alarak ve/veya bunlardan etkilenerek dönüşümlere girmiştir. Değişim durumlarının nasıl geliştiğini, gözetimin esnek yapısına nasıl kavuştuğunu ve önceki dönemlerden hangi noktalarda farklılaştığını anlamak ve konuyla ilgili soruları aydınlatabilmek için şüphesiz gözetimin tarihine değinmek zorunludur. Bu bağlamda belirtilen başlıklar sırasıyla ele alınacaktır.

İlk bölüm geleneksel gözetimin gündelik hayatta nasıl işlevselleştiği, ‘göz’ ve/veya ‘bakış’ın gözetim olgusunda nerede konumlandığı, nasıl anlaşılması gerektiği ve Durkheim’in tahlil ettiği şekilde mekanik dayanışma ile nitelendirilen geleneksel toplumların gündelik hayatta gözetimi nasıl gerçekleştirdiğiyle ilgili tartışmalar yapılacaktır.

1.1. Modern Dönem Öncesi Gündelik Hayatta Gözetim

Gözetimin modern dönemde de görülen ancak çalışmalara fazla konu olmayan bir türü vardır. Bu tür için gözetimin en ilksel hali, bir başlangıç eylemi de denilebilir. İlksel

gözetimi, günümüzde anlaşıldığı şekliyle gözetim kavramına dâhil olacak temsillerinden ayıran en önemli özellik, modern döneme ait olduğu düşünülen gözetim temsillerinin, gözetlemenin ‘sistemik’ olma özelliğine vurgu yapıyor olmasıdır. Sistemik olmasından kasıt, malumatları düzenli olarak kayıt altına alma, verileri düzenleme, hızlı ulaşım sağlama, hem bu kayıtları hem de toplumun andaki halini göz önünde bulundurarak eylemleri/faaliyetleri düzenleme ve/veya yönlendirme işini gerçekleştirebilme yetisine sahip olmasını vurgulamaktadır. Dolayısıyla modern öncesi veya geleneksel dediğimiz dönemlerde gözetim farklı ihtiyaçları karşılamak üzere farklı şekillerde gerçekleştirilmekteydi.

Modern dönem öncesinde yoğun olarak görülen gündelik gözetim biçimi günümüzde de çeşitli şekillerde, farklı araçlarla gerçekleştirilmektedir. Günümüzde her iki gözetim biçiminin, yani modern ve geleneksel gözetimin, iç içe geçtiği söylenebilir. Ancak gözetim olgusunu tartışma zeminine taşıyan modernlikle ilgili daha asli unsurlar mevcuttur.

Modern dönem öncesi toplumları karşılayan ve modern toplumdan önemli oranda farklı olduğunu vurgulayan ‘geleneksel’ toplumların modern toplumlardan gözetim olgusunda da çok farklılaştığını görüyoruz. Durkheim’in mekanik dayanışmaya sahip toplum olarak ifade ettiği toplum tipi geleneksel gözetimi anlamak için uygun bir çerçeve sağlarken, organik dayanışmayla ayakta duran toplumlar da modern gözetimi anlamak için uygundur. Bu kısımda mekanik dayanışma içindeki toplumların uyguladıkları gözetim biçimlerine değinilecektir.

Bir toplumun bireylerinin birbirine çeşitli sebeplerle bağlı olmaları dayanışma olarak da ifade edilir. Durkheim toplumlara göre değişen dayanışma tiplerinin farklılıklarını iki kümede toplamıştır: Mekanik ve organik. Mekanik dayanışmanın nitelendirdiği bir toplumda insanlar benzer etkinliklere ve benzer sorumluluklara, daha güçlü kolektif bilince yani “daha fazla paylaşılan anlayışlar, normlar ve inançlara sahiptir (Ritzer, 2011, s. 198)”. Mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda kolektif/ortak bilinç çeşitli açılardan organik dayanışmayla nitelenen toplumlara göre daha fazla etkilidir. Giddens kolektif bilinci dört boyutta inceleyerek mekanik dayanışmanın olduğu bir toplumda, kolektif bilincin tüm toplumu ve üyelerini kapsadığını (*hacim*), ona büyük bir yoğunlukla inanıldığını (*yoğunluk*), aşırı derecede katı olduğunu (*katılık*) ve içeriğinin

son derece dini bir niteliğe sahip olduğunu (*içerik*) belirtmektedir (Ritzer, s. 199). Dolayısıyla denilebilir ki hâkim içerik neyse, mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda herkes bu bilincin taşıyıcısıdır.

Şüphesiz böyle bir toplumda, ‘hacim, yoğunluk ve katılık’ sebebiyle farklı olan eritilir. “Ortak bilinç güçlü oldukça, suça karşı öfke de canlıdır (Aron, 2014, s. 232)”. Kolektif bilincin kapsamlı, yoğun ve katı olduğu bir ortamda, ‘*consensus*’u bozacak eylemler aykırı ve/veya suç sayılabilir. Bu durum mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda görülen, cezalandırma içeren baskı hukukunun da bir yansımasıdır. Foucault’nun önemle analiz ettiği ‘panoptikon’ veya ‘büyük kapatılma’ evresine kadar genelde etkili olan bu ceza ve baskı hukukudur. Baskı hukuku, ortak bilinçle ilgilidir. Çünkü ortak bilinç, cezalandırmayı da vurgulayarak ortak duyguların gücünü, yaygınlığını ve yoğunluğunu ortaya koyar. “Ortak bilinç ne kadar yaygın, güçlü ve özelleştirilmiş olursa, suç olarak nitelenen hareket, doğrudan ortak bilince ters düşen hareket olacaktır (Aron, 2014, s. 233)”. Ortak bilinç, yaygınlaşmaya ve güçlenmeye çalışırken aynı zamanda paylaşılmak ister. Ortak bilinç taşıyıcılarının eylediği gözetim/gözetleme veya ‘bakış’ burada, paylaşılmayı bekleyen değerlerin bakışına dönüşür.

Toplumun sahip olduğu ortak bilincin ve değerlerin paylaşımıyla ilgili bir bakış, geleneksel toplumların gündelik hayatında öne çıkan ve etkili olan gözetim pratiklerindedir. Burada gözetimin varlığı, geleneği korumaya yönelik olduğu kadar, görülme ve paylaşılmak istenmeyle de ilgilidir. ‘Görülme/fark edilme’ yaşayan kültürün, sahip olunan değerlerin veya bütün bir ortak bilincin onu taşıyanlarca öğretilmek, paylaşılmak, aşılacak ve geleceğe de aktarılacak istenmesidir. Yani toplumlar, taşıdıkları kültürel değerleri ve ortak bilinci yalnızca bir sonraki nesle aktarmak için öğretmekle kalmaz, bunların kolektif bilinci paylaşmayan kişilerce de benimsenmesini ve bu değerlerin taşıyıcıları olmalarını isterler. Değerleriyle, inançlarıyla bütünleşmiş toplumun varlığına, karşı tarafın aynı değerleri benimseyerek eklenmesini talep ederler. Mekanik dayanışma içindeki toplumların kolektif bilincinin yoğun ve kapsamlı olması da bu talebi beslemektedir. Mardin’e göre bu talep, ‘bakış’ ile ifadesini bulur. Bakış, değerlerin paylaşılmayı beklediğini vurgulayan en önemli unsurdur. Paylaşılmak için her zaman ‘bakan’ bir topluluk mevcuttur (Çakır, 2008, s. 99-101).

Göz veya bakış, bu anlamda, baskı hukukuyla iç içe geçmiş olarak, ilk gözetim/gözetleme pratiklerinden biri olmaktadır. Yapılan gözetleme eylemi, toplumun içindeki marjinal, yabancı ve farklı birey veya grupları yönlendirmek için bir çeşit baskı niteliği de taşımaktadır. Gözetlemek, izlemek, bakmak, toplumun sahip olduğu düzeni, yapıyı, rejimi, tabuları ve ahlakı korumak için eylenir ve tüm bu parçaların oluşturduğu terkinin paylaşılarak artmasını sağlar. Mevcut değerler üzerinden oluşan toplumsal bakışa içkin bir inşa unsurudur buradaki gözetim. Bir toplumda ortak bilincin paylaşımcıları karşısında az sayıda insan göz baskısına maruz kalıyorsa, bakış burada bir yaptırıma dönüşür. ‘Mahalle baskısı’ olarak ifade edilen ve içeriğinde ‘bakış’ vurgusunu taşıyan kavramın nitelendirdiği olaylar, gözetimin baskı ve yaptırım gücüne örnek verilebilir.

Organik dayanışmaya geçen toplumlarda kolektif bilinç değişeceği için ‘bakış’ın da anlamı değişecektir. Geleneksel dönem sosyal gözetim, kendi kurallarını yerellikler içinde oluşturur ve baskıcı bir niteliğe sahiptir. Modern dönemin ardından hızla yükselen ‘birey’ fikrine müsebbip bireyin sahip olduğu değerlerin paylaşımını gerçekleştirebilme imkânına kavuşmuş olmasıdır. Değişen olgular ve durumlar, uzmanlaşan toplumla birlikte bireyin kendisine bakılması arzusunun ön plana çıkarmıştır ve günümüzde bu arzuyu gerçekleştirmeye olanak sağlayan sosyal medya gibi kullanımı kolay alanlar mevcuttur. Niedzwiecki’nin (2010, s. 150)de üstünde durduğu gibi ‘dikizleme kültürü’ insanları doğal bir şekilde içine çekmeye başlamıştır. ‘Bakış’ artık farklı bir anlam dünyasına aittir. Baskıcı olmaktan ziyade sürekli bir şeyler üreten bireyler oluşturur. Gözetimin bu hali gündelik hayatın bütününde önemli bir unsur, hatta bireyin varoluşunu gösterdiği önemli bir parçası olmaktadır. Gelecek bölümlerde bu konu üzerinde daha ayrıntılı durulacaktır. Burada önemli olan bakışın baskıcı niteliğinin dönüşmüş olmasıdır. Sistemik olmayan bu gözetim biçimi dışında geleneksel dönem gözetim türleri içinde değerlendirilebilecek başka biçimler de mevcuttur.

Toplumların, ‘bakış’ üzerinden değişim talep ettiği gözetim yapısının ele alındığı bu bölümden sonra bir sonraki bölümde, bir takım merkezi konumlardan veya iktidar odaklarından toplumların izlendiği gözetim türü incelenecektir. Bu gözetim şekli genellikle iktidarların, devletlerin toplumlarını gözetmesi şeklinde gerçekleşir. Merkezi iktidar tarafından gerçekleştirilen bu gözetim, mekanik dayanışma içerisindeki toplumlarda görülen gözetim biçimiyle homojenlik isteği bakımından benzerlik göstermekle beraber düzen ve güvenlikle daha yoğun ilişkiler içindedir. Gelecek

bölümde, geleneksel dönemde gözetim-iktidar ilişkisinin nasıl kurulduğu ile ilgili analizler, tarihsel gelişmelerle eş zamanlı ve ilişkişel olarak ele alınacaktır.

1.2. Modern Dönem Öncesi İktidarın Gözetimi ve Gözetim Araçları

Tarih boyunca iktidarlar, üretimi takip etmek, askeri amaçlar için çeşitli kesimlerinin nüfus bilgisine ulaşmak, vergilerle ilgili bilgileri kayıt altında tutmak, ülkenin siyasi, ekonomik, dini yapısını bilmek ve bu bilgilere göre hareket etmek için denetimler yapmışlar, kayıtlar tutmuşlardır. Zamanla iletişim, bilgi toplama ve kayıt tekniklerinin gelişimi denetim biçimlerinin ve gözetim sistemlerinin değişmesini sağlamıştır.

Sözün yazıya dökülmesi gözetimin, makro anlamda, gerçekleştirilmesine imkân sağlayan ilk gelişme olmuştur. Çünkü sözün yazılarak kaydedilmesi, bilgiyi geniş zaman dilimlerini eklemeyecek şekilde depolamanın ilk pratiklerindendir. Toplanan bilgiler iktidar için büyük önem taşır.

Stevenson (2008, s. 198), “yazılı iletişim biçimlerinin yokluğunda gelenek, tekrarlanabilir ve formüllere dayalı ritüeller ve pratiklerde dikkatle korunmaktadır” demektedir. Toplumsal değerlerin muhafaza edilmesi ve aktarılması için yazının henüz keşfedilmediği yerlerde veya dönemlerde söz önem kazanır. Söz, nesiller arası değerlerin taşıyıcısı görevini üstlenmektedir. Yazılı bir hukuk yoktur. Hafıza önemlidir. Hiç yazı sistemi bulunmayan bir kabilede, iki kişi arasında sorun çıktığında, kabile şefine giderler ve “şef kendisine yol gösterecek yazılı bir hukuk bulunmadığından, belleğindeki çok geniş atasözleri ve deyişler repertuarından duruma en uygun ve her iki tarafı da tatmin edecek olanı arayıp bulur (Postman, 2014, s. 28)”. Dolayısıyla sözün egemen olduğu dönemlerde gözetim de mikro düzeyde, yerel bölgede var olabilir. Bu hem mekâna, hem de zamana bağımlı kalan bir gözetim biçimidir.

Yazının icadı, değerleri aktarma olgusuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Ong’un da vurguladığı üzere “sözlü gelenekten yazıya geçiş, insan bilincini en çok değiştiren tekil buluştur (Walter J. Ong 1999, s. 87’den aktaran: Güven, 2012, s.10)”. Gözetimin, özellikle zaman/dönem açısından, işlevsellik kazandığı alanı genişleten en önemli şey yazının icadı olmuştur. Bu sebeple merkezi iktidara dayalı gözetim, yazının icadı kadar

çok eski zamanlara rastlamaktadır denebilir. Nüfus sayımları, ürünlerin miktarı, toprakların dağılımı zamanla kaydedilmeye başlanmıştır. Eski dönemlerden bir örnek olarak “Sayılar Kitabı, İsrail’in göçebe halkının, nasıl İÖ 15.yy’da topluluğa ilişkin ayrıntıları kaydetmek üzere birden fazla nüfus sayımı yaptığını kaydeder (Lyon, 1997, s. 39)”.

İktidarın izleyeceği yolu çizmesini sağlayan önemli araçlardan biri kayıtlar ve dolayısıyla gözetimdir. Tarih ilerledikçe kayıt altına alınan bilgiler birikmiş ve devletler toplumun güncel durumuna dair bilgileri toplamaya devam ederken sahip oldukları bilgi tortusuyla da çeşitli düzenlenmeler yapmışlardır. Diğer taraftan teknik gelişmeler gözetimin daha ileri biçimlerinin oluşmasını sağlamıştır.

Gözetim olgusuna katkıda bulunan ikinci en önemli etken yazım tekniğinin gelişimidir. “Innis’in ortaya koyduğu gibi iletişim teknolojisinin tüm biçimlerinin bir ‘önyargısı’ vardır. Innis şu önermede bulunur: Antik devletlerde ister taş, parşömen veya kil üzerine olsun yazının kullanımı zaman içinde vatandaşları birbirine bağlamıştı (Lyon, 1997, s. 41)”. Burada birbirine bağlanan vatandaşlar yalnızca aynı zaman diliminde yaşayanlar değildir. Kayıt altına alınan sürekli bilgi birikimi sayesinde farklı zaman dilimlerinde yaşayan insanlar da her gelen yeni nesil için birbirine bağlanmış olmaktadır. Ancak aynı durum henüz mekân için gerçekleşmemiştir. Yazının taşınabilir cisimlerin üzerine yazılmasıyla mekânsal bağlar da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Gözetimi sağlayan ‘bilgi birikiminin iletişim altyapısı’¹, gözetim araçlarının biçimleriyle ilgilidir ve aynı zamanda sosyal yapıyı da belirleyen önemli bir unsurdur. Araçların gelişimi, iletişimin altyapısı ve sosyal yapı üçgenine dair önemli analizleri Innis’ten sonra McLuhan’ın başlattığı tartışmalarda görmek mümkündür.

İletişim teknolojilerinin gelişimi ile toplumsal yapının değişimini birbirine bağlayan önemli tartışmalar McLuhan ile zirveye ulaşır. McLuhan için “kitle iletişim aracının önemli etkileri onun içeriğinden değil, biçiminden gelir (Severin’den aktaran, Yengin, 2015, s. 45)”. ‘Araç, mesajdır’ mottosuyla akıllara kazınan analizi, iletişim

¹ David Lyon, bilgi birikiminin gerçekleştiği altyapıyı önemsemektedir. İletişim altyapıları olarak adlandırdığı sistemde, bilgiler ve enformasyon, veri toplayan birimlerin kendi konteynırlarında toplanmaktadır. Örneğin bir sektörün topladığı veriler diğerinin konteynırına geçmez. Her birimin gözetim araçları ve kayıt depoları ayrıdır. Ancak günümüze doğru gelindiğinde bu konteynırların sızma yaptığını, toplanan enformasyonun farklı birimlerce paylaşılabilirdiğini de eklemektedir (Lyon, 2006, s. 75-79).

araçlarının farklı yapılandırma ve söylem şekillerine yol açtığını, bu sebeple farklı birey ve toplum yapılarını oluşturduğunu anlatmaktadır. Örneğin Ortaçağ'da okunan bir fermanın, içeriğinin dikkate alınmasını sağlayan şey, kraliyeti/iktidarı temsil eden bir araç olmasıdır. Burada aracın apaçık mesaj olduğu ortadadır. Günümüzde ise karmaşık iletişim ağlarının kurulduğu yapılar, geliştirilmiş iletişim araçları ile sağlanmaktadır. İnsanların birbirlerinden uzak noktalarda yaşamalarına rağmen farklı bir boyutta aynı çatı altında toplanıp iletişim kurabilmeleri, yine aracın mesaj olmasıyla ilgilidir.

Tarihsel süreç içerisinde bu gelişimin temsillerine örnek vermek gerekirse, daha eski dönemlerde kayalara veya tabletlere yazılan yazılar, toplumsallığı vurgular ve zamanı aşmaya yarasa da ağır olmaları ve taşınabilir olmamalarından ötürü buldukları mekâna bağımlı kalır. Parşömene gelindiğindeyse mekânı aşma imkânı doğar. Matbaanın gelişimiyle yazılanlar hızlı basılmakta ve her bireye bir tane düşecek kadar nicelik bakımından fazla olabilmektedir. Çoğunluğun azınlığı izlediğini ifade eden 'sinoptikon' kavramını ilk kez kullanan Thomas Mathiesen'e göre "1750-1830 yılları arası kitlesel basımın yaygınlaşması, çoğunluğun azınlığı izleyebildiği ilk dalgalardan olmuştur (Mathiesen, 2016, s. 219)". Dolayısıyla burada aracın mesajı da çoğunluğun alabileceği şekle evrilmiştir. Sonrasında, enformasyonun veya bilgilerin insanların yaptığı yolculuklarda beraberinde taşıyacakları bir hızdan daha hızlı taşınabilir hale getiren telgrafın icadı ikincil önemli dalgayı yaratmıştır. Postman da bu görüşü doğrular şekilde şunları söylemiştir: "Morse'un bulduğu telgraf eyalet sınırlarını silmiş, bölgelerin önemini azaltmış ve kıtayı bir enformasyon şebekesiyle sararak birleşik bir Amerikan söyleminin zeminini yaratmıştı (Postman, 2014, s. 78)".

Zamanla kurulan tellerle tüm dünyayı saran bir bağlantı yumağı oluşmuştur. Hatta bir adım öteye giderek yeni telgraf dünyasının günümüz enformasyon akışına benzer bir hızlılıkla bugünü önelediğini söylemek mümkündür. Çünkü "telgrafın asıl mirası bu olgudur: Telgraf bol miktarda ilgisiz enformasyon yaratarak 'enformasyon-eylem' oranı diye adlandırılabilir tabloyu baştan aşağı değiştirmiştir (Postman, 2014, s. 81)".

20.yüzyılın başında radyonun icadı ve aynı yüzyılın ortalarına doğru radyo kullanımının artışıyla ve 'ekranların' ilgiyi üzerinde toplamasıyla panoptikondaki gibi azınlık bir grubun çoğunluğu izlediği durum büyük oranda çoğunluğun azınlığı izlediği duruma dönüşmüş, Mathiesen(1997) bu durumu 'sinoptikon' olarak

kavramsallaştırmıştır. Sinoptikonun ‘kültür endüstrisi’yle kurduğu önemli bir ilişki vardır. Çoğunluğun azınlığı izlediği bu araçlar geri dönütü kısıtlar ve yukarıdan verilenlerin görülmesini, bilinmesini ve aynı zamanda çeşitli gösterim biçimleriyle gösterilenlere özenilmesini sağlar. Televizyon ve/veya medya bu eğilimleri içinde barındıran bir icattır. Adorno ve Horkheimer’ın reklamlar üzerinde yaptıkları eleştirilerden yola çıkarak çarpıcı analizlerde bulunan Tomlison’a (2004, s. 34’ten aktaran; Gökalp, 2011, s. 186) göre “reklam metinleri her ne kadar ideolojik açıdan şüpheli olsa da hayatın nasıl yaşanabileceğine dair anlatılar, ortak kimlik nosyonlarına atıflar, insanların nasıl kendilerini göreceklarine dair albeniler, ‘ideal’ insan ilişkilerine dair resimler, insan mutluluğu ve tatmininin versiyonları vb.” sunmaktadır. Dolayısıyla içerik kadar kullanılan teknolojinin niteliği de ‘mesaj’ özelliğini taşımaktadır.

Az önce de değinildiği gibi sinoptikon kavramı, günümüz dünyasında gözetimin farklı bir yönünü açığa çıkarmaktadır. Sinoptikon, kitleler için kitlesel üretimlerin yapıldığı, bunların hepsinin yalnızca meta olarak sunulduğu içinde bulunduğumuz dönemde, bu metaların ve enformasyonun tüketimi için çoğunluğun izleyebileceği, metaldan ve enformasyondan haberdar olabileceği iletim araçlarını vurgulamaktadır. Çoğunluğun azınlığı izlediği iletim araçları ile toplumun düzeni (özellikle tüketim alanında beklenen düzen) yeniden ve yeniden oluşturulmaktadır. İletim ve iletişim araçları mesaj taşıyıcıları olduğu gibi, tartışmalarda da vurgulandığı üzere, aynı zamanda mesaj olmaktadır. Frankfurt Okulu’nun üyelerinden Herbert Marcuse , “Tek Boyutlu İnsan” isimli yapıtında, kitle iletişim araçlarının, dünyayı düşünme ya da düşünmemedeki koşulları bizim için tanımladığını söyler (Güven, 2012, s. 78). Neticede belirli sınırlar içinde belirli davranışlar, düşünceler, yönelimler/eğilimler gösteren ‘tek boyutlu insan’ ortaya çıkmaktadır. ‘Tek boyutlu insan’ yalnızca aracın içeriğinden değil bizzat kendisinden de etkilenir.

Araçların gelişimi ve etkileri arasındaki ilişki konusunda McLuhan’a katılan ve araçların gelişiminin zihinlerde yeni metaforlar oluşturduğunu söyleyen Postman’a göre, örneğin;

eğer mikroplar derimizin üstünde ve altında bize görünmeden gizli gizli dolaşıyorsa, eğer gözle görünmez olan görünür olanı denetliyorsa, o zaman altbenlerin, egoların ve süper-egoların da görünmeyen bir yerlerde pusuda beklediğinden söz edemez miyiz? Psikanaliz

zihne bakan bir mikroskoptan başka nedir ki? Zihinle ilgili nosyonlarımız, kullandığımız aletlerin yarattığı metaforlardan başka nereden gelmektedir? (Postman, s. 24)

Televizyon da aynı şekilde görünen teknik özelliklerinin dışında görünmeyen etkilere sahiptir. Bu etkiler çoğunluğun azınlığı izlediğini ifade eden ‘sinoptikon’ kavramıyla nitelendirilebilir.

Burada tekrar McLuhan’a dönmek ve iletim-iletişim araçlarının nasıl mesaj olabileceğini anlamak için sıcak-soğuk araçlar tartışmasını da eklemek gerekir. Bu tartışmanın gözetim çalışmalarını için önemli olduğunun altı çizilmelidir.

McLuhan’a göre, geçmişten günümüze doğru ‘sıcak araçların’ yerini ‘soğuk araçların’ aldığı görülür. McLuhan’ın ifadesiyle (McLuhan 1994’ten aktaran, Stevenson, 2008, s. 204) “sıcak araçlar izleyicinin tamamlaması veya doldurması gereken fazla bir alan bırakmazlar. Bu yüzden sıcak araçlarda katılım az, soğuk araçlarda ise izleyici katılımı veya tamamlaması fazladır”. Gözetim olgusu, her iki araç için farklı yapılanmalar göstermektedir. Sıcak araçlar, basım/matbaa veya medya gibi, görülmeye dayanan, görülmek üzerinden işleyen sinoptik bir gözetim sistemi oluşturmaktadır. Azınlığın çoğunluk tarafından izlendiği bir durum söz konusudur. Görülme/izlenme üzerinden yönetimin ve denetimin sağlandığı bu durumlar, bireylerin denetime ve yönlendirmeye yönelik tercihinin, eyleminin veya yaptırımının olmadığı ya da minimuma indirildiği durumlardır. Televizyon, radyo karşısında iletişim yoktur ‘iletim’ vardır. Aracın sağladığı olanak budur. Sinoptikon tek taraflı gelişen ‘sıcak araçlar’ üzerinden ilerleyen bir gözetim sistemidir.

Soğuk araçlar da modern gözetimin yapıldığı yerlerden biridir. Bireylerin katılımcı olmaları, bir şeyler üretmeleri, paylaşımları, iletişim konusunda sınırların aşılması ve tüm bu eylemlerin kayıt altında tutulabiliyor ve izlenin sürülebiliyor olması sebebiyle modern gözetim mikro düzeye inerek hanenin her bir ferdiyi kullandıkları kişisel araçlardan gözetim altında tutmaya cüret edebilmiştir. Ancak modern gözetime dair bu konu, gelecek bölümde tartışılacaktır.

Sıcak araçların ve gözlenmek/izlenmek üzerinden oluşan gözetlemenin dışında iktidarlar, aktif olarak toplumları izlemek için zaman zaman yaptıkları denetimlerle elde edilen bilgileri kaydetmişlerdir. Toprak idaresi için veya nüfusun yapısını askeri, ekonomik veya siyasi anlamda bilme ihtiyacı kayıtlarla karşılanmaktadır. Kayıtlar,

bilhassa büyük ülkelerin başta olmak üzere, tüm devletlerin idaresinde ve düzeninde önemli yer teşkil etmektedir. Bu önem yalnızca günümüzde geçerli değildir, geçmişte de buna dikkat edilmiştir. Örneğin İngiltere’de 1086 yılı civarı tutulan Domesday Book’ta topluma ve topraklara dair ayrıntılı bilgilerin kayıtlı olduğu bilinmektedir.²

Farklı bir örnek olarak kurulduğu 13.yüzyıl başı itibariyle Osmanlı Devleti bünyesinde Defterhane birimi verilebilir. Defterhane, farklı tahrir birimlerinin de açılmasıyla Osmanlı’nın son dönemlerine kadar önemini korumuştur. “Defterhane’ye bu kadar ehemmiyet verilmesi, Osmanlı Devleti’nin iktisadi, idari, sosyal, siyasal ve askeri yapısını ortaya koyan ve bu yapının bir düzen içinde yürütülmesi için elzem olan bilgilerin kayıtlı olduğu defter ve belgelerin burada muhafaza edilmesinden kaynaklanmaktadır.”³ Belgeler, günümüze kadar korunarak gelmiştir. Bu belgeler, gözetimin nasıl yapıldığı ve ne amaçla kullanıldığı hakkında bilgi vermektedir.

Toprak idaresi, askeri veya ekonomik gereklilikler dışında da çeşitli gözetim birimleri vardır. Osmanlı’da gözetim olgusunun tarihsel süreç içinde dönemin gerekliliğine göre nasıl uyum sağladığına baktığımızda gözetimin toplumu anlama ve inşa etme sürecinde yeni bir rotasyon aldığını görmekteyiz. Örneğin halkın günlük konuşmalarını takip ederek ve bunları kayda geçirerek rapor eden hafiyelerin görevlerinde ve daha genel gözetim sistemlerinde dönem şartlarına ve gereklerine bağlı değişimler olmuştur. 1840 ve sonrasında hafiyelerin görevi dinleme, kaydetme ve doğrudan ve/veya dolaylı olarak cezalandırma pratiklerinden kamuoyunu anlamak ve niteliğini ortaya koymak için dinleme ve kaydetmeye dönüşmüştür. Halkın ‘görünür’ kılınmaya çalışılması cezalandırma pratiklerini değişime uğratmış, önemli olan halkı anlamaya ve buna bağlı olarak yönetmeye dönüştüğü için hafiyelerin görevi de değişmiştir. Gözetim olgusundaki değişimler dönemin ihtiyaçları hakkında bilgi verdiği gibi bu ihtiyaçlara uyum sağlayabilen esnek bir gözetim yapısı olduğunu da göstermektedir. Ayrıca gözetimin ‘kamuoyunu keşif’ amacına uygun düşecek şekilde yaygınlaşmaya başladığını da halktan seçilen insanların gözetim sistemine dâhil edilmeye çalışılmasında görüyoruz. Cengiz Kırılı bu değişimleri şu şekilde açıklamaktadır:

² <http://www.domesdaybook.co.uk/> (Erişim Tarihi: 26.02.2016)

³ S. Işık ve diğerleri, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Kuyud-ı Kadime Arşiv Kataloğu Yayın No:4 (2012), Ankara s. 3

1840'lardan önceki gözetimin amacı, halkın siyasi sohbetlerinin engellenmesi ve cezalandırılmasına yönelik iken, gözetimin bundan sonraki yeni amacı, bu siyasi sohbetlerin derlendiği, kaydedildiği ve değerlendirildiği jurnaller aracılığıyla halkın hallerini ve görüşlerini öğrenmeye dönüşmüştür... Bu kamuoyunun keşfiydi. Padişahın tebaasının siyasi özneler olarak kurulduğu, söylentinin susturulması gereken gürültü olmaktan çıkıp müracaat edilen 'kamuoyuna' dönüştüğü ve siyasi iktidarın 'kamuoyunun' varlığını reddetmek yerine örtük bir biçimde meşruluğunu kabul ettiği yeni bir uğrakta bu (Kırlı, 2009, s. 25).

Geleneksel dönem gözetim olgusuna dair diğer önemli mevzu, tarihsel olarak gözetimin nereye yerleştirildiği ve bu ayrımın yapılmasında belirleyici olan sebeplerin neler olduğudur. Dolgun, modernlik öncesi toplulukların gerçekleştirdiği gözetimi, ayırdığı üç gözetim evresinden, pastoral nitelikli gözetim dönemine yerleştirmiştir (diğer iki evre tarihsel sıralamaya göre, teknik gözetim ve enformatik gözetimdir):

Bu dönemlerdeki gözetim; sulama kanalları ile tarıma dayalı büyük ölçekli kamu faaliyetleri içindeki işgücünü denetlemek, vergi toplamaya yönelik olarak toplulukla ilgili kayıtlara sahip olmak, göçebe yaşamı kontrol altında bulundurmak, savaflara her an hazır olmak için asker sayısını belirlemek ve monarşik yapı ile mevcut iktidarı desteklemek için nüfusu kayıt altına sokmak gibi amaçlar taşımaktadır (Dolgun, 2015, s. 17).

Dolgun için bu duruma müsebbip, iktidarların ve egemenlik yapılarının gücünü destekleyici bir araç olarak gözetimin iki temel unsuru içermesidir: devlete tabi nüfusun davranışlarını denetlemeye yönelik bilginin düzenlenmesi ve bu davranışların doğrudan denetlenmesi (Dolgun, 2015, s. 37). Yani nasıl bir denetleme yapısı olmalı ve bu yapı nasıl icra edilmeli sorularının cevabını müteakip bir gözetim olgusu mevcuttur.

Tarih boyunca gözetim ile denetim sistemleri ve denetimin uygulanması arasında bir ilişki olmuştur. Dönemler arasındaki farklılığı oluşturan, iktidarların, gözetimin denetimle ilişkisini sosyal hayatın içinde nasıl inşa ettiğiyle ve bu anlamda tekniklerle, yöntemlerle ve kurumlarla ilgilidir. Her iktidar farklı bir denetim yapısı kurmuş ve icraatını da bu farklılıklara uygun şekilde gerçekleştirmiştir. Gözetimle ilişkili önemli unsurlardan olan cezalandırma, disiplin ve denetim gözetimin inşa edilme biçimine bağlı olarak farklı silüetlere bürünebilmektedir. Örneğin, MS 118 yılı civarı yapımı başlayan Pantheon, dönemin iktidarına bağlı olarak gözetim, denetim ve güç ile ilgili anlamlar da taşıyordu. "Roma İmparatorluğu görsel düzen ile imparatorluk iktidarını birbirinden ayrılmaz şeyler haline getirmişti: İmparator iktidarının anıtlarda ve kamu binalarında *görülmesini* sağlamak zorundaydı (Sennett, 2014a, s. 76)". Büyük bir inşa olan Pantheon

üzerinden gösterilen şöyle bir algı vardır: İktidar sahip olduğu gücü göstergelerle ne kadar ortaya koyabiliyorsa, disiplin ve denetim iktidarın istediği ölçüye göre inşa edilmiş olacaktır. Bu dönemde toplumun denetimi, iktidarın gücünü, kudretini yapılar, cezalandırmalar, şölenler ve kutlamalar üzerinden sergilemesiyle ilgiliydi.

Mekân da gözetim için önemli bir unsur olmuştur. Bazı insanların sınırları belirlenmiş bölgelerde yaşamasına müsaade ediliyor, bu yolla gözetim altında tutuluyorlardı. Yahudiler 1300 yılı civarında kendilerine yapılan saldırı ve katliamların şiddetlenmesiyle Almanya'dan Venedik'e göç etmişlerdir. 1500'lü yıllarda Venedik'te de benzer sorunların baş göstermesi üzerine Yahudilerin yaşayacakları mekân üzerine bir tartışma başlamıştır. Venedikliler Yahudileri gönderemiyordu, çünkü "Yahudiler kovulacak olursa bunun Venedik yönetimine doğrudan maliyeti olacaktır: Yüksek vergi ödeyen insanları kaybetmiş olacaktır (Sennett, 2014c: 20)". Böylece Yahudiler, sadece iki köprü ile ana toprağa bağlı olan Ghetto Nuovo'ya yerleştirildiler.

Burada Yahudilerin onlara verilen mekânda var olma meşruiyetine sahip oldukları ve bu alanın dışında güvenlik taleplerinin bir anlam taşımadığı, böylece halkın bildiği bir yerde daima göz önünde yaşadıkları görülür. Ancak bu tecrit ediliş beraberinde beklenmedik bir olayı getirir. Gözetim dışarıdan sağlanabildiği ve kontrolün sağlanmasında belli bir sınıra kadar dış müdahalelere imkân verdiği halde gettonun içinde yaşananlar bilinmez. Yahudiler tecrit edilişle birlikte kendi değerlerini kuvvetle savunabilecekleri ve bozulmadan diğer nesle aktarabilecekleri bir mekân üretebilme imkânına kavuşmuştur. Sonuçların farkına varan Hıristiyanlar, gettoyu inşa ettikleri bir ada hapisanesi anlamından çıkarıp Yahudilere ait yalıtılmış gizli mekân olarak görürler. Sonrasında ise "Yahudiler 1639'daki katliamla yalıtılma politikasının sonuçlarını yaşamışlardır (Sennett, 2014c, s. 42)".

Günümüzdeki ahlak anlayışı, gözetim sistemleri ve zamanın ruhuyla denetim ve disiplinin dolaylı yollardan sağlanmasından farklı olarak bir zamanlar kalabalıklar önünde çarpıcı işkencelerle cezalandırılan biri üzerinden toplumsal düzen ve disiplin sağlanabilmekteydi. Çünkü Foucault'un Hapishane'nin Doğuşu'nda [1975] (Foucault, 2015a, s. 93) da vurguladığı gibi "azap çektirmenin hukuki-siyasal bir işlevi vardır. Bir an için yaralanmış olan hükümdarlığı yeniden oluşturmaya yönelik törenselleşmiş bir çerçeve söz konusudur." Foucault, cezalandırmaya ve azaba dayalı bir egemenlik sistemiyle

denetime dayalı iktidar yapısını birbirinden ayırmaktadır (Foucault, 2015a). Modernite öncesi gözetim, korkuya ve cezalandırmaya dayanan iktidar sisteminin bir parçasıdır. Denetim ve disipline dayalı iktidar sistemi ve gözetim yapısı ilerleyen bölümlerde tartışılmak üzere burada bırakılıp, şimdi cezalandırma ve korku ile gözetim arasında kurulan ilişkiye yoğunlaşılacaktır.

19.yüzyılın başına kadar gelen dönemde, önemli suçlar işlemiş insanlar halkın seyredebileceği şekilde cezalandırılırdı (Foucault, 2015a, s. 47). Acı çektirme/işkence gösterileri üzerinden denetim sağlanırdı. Günümüzle karşılaştırılarak bakıldığında bu şekilde güç gösterilerinde bulunmanın temel sebebinin, günümüzdeki gibi azınlığın herkese ulaşabildiği çeşitli iletişim veya iletim araçlarının olmaması, bu yüzden herkesin görebileceği ve akıllarda kalacak şekilde bir cezalandırmayı, işkence gösterisini zorunlu kılması olduğu söylenebilir. Teknolojik belirlenimin dışında dönemin kendine özgü zihniyeti de cezalandırma üzerinden kurulmuş bir iktidarın oluşmasında önemli bir belirleyicidir. Sinoptikon modern dönemdeki çeşitli gözetim birimleri için kullanılabilirdi gibi burada da seyir ve/veya gösteri üzerine yapılan bir analizde de kullanılabilir. Bauman şunları söylemektedir: “Modern öncesi zamanlarda güç, haşmetini, zenginliğini ve görkemini sıradan insanların gıpta, korku ve hayranlıkla seyretmesine izin vererek, kendini halkın zihnine nakşederdi (Bauman, 2014a, s. 61)”. Azınlığın kudreti, kutsallığı üzerinde taşımalarından, zenginliğin, asaletin sahibi olmalarından kısacası toplumdaki gözleri üzerine çekebilecek tüm dikkate değer özellikleri üzerinde taşımalarından gelmektedir. Belirli törenler, hükümdarın ‘merhametli, çalışkan, aktif, cesur vb.’ olduğunu kanıtlamak üzere yaptığı geziler, avlar, eğlenceler, yardımlar da cezalandırma gibi sinoptik gözetim içinde değerlendirilebilir. Çoğunluk kendisini ‘görülen’ azınlığa göre disipline etmekte, düşüncelerini, söylemlerini ve davranışlarını bu azınlığa göre şekillendirmektedir. Günümüzde sinoptik gözetim, döneme, siyasi, sosyal, ekonomik çıkarlara göre çeşitli süreçlerden ve eleme süzgeçlerinden geçtikten medyada yer edinenlerin çoğunluk karşısında ‘görünür’ olmasıyla gerçekleşmektedir.

Modern öncesine ait sinoptik gözetim için dikkate alınması gereken diğer önemli husus, yasa ile iktidarın neredeyse bir bütün olarak görülmesiyle ilgilidir. Fransız İhtilali sonrası ulus-devletlerin oluşumuna kadar gelen dönemde yasa ile hükümdar birbirleriyle iç içe geçmiş durumdadır. Yasanın oluşumunda, uygulanmasında ve yasaya karşı

çıkanların veya ihlal edenlerin yargılanmasında iktidarın varlığıyla ilgili neredeyse ayrılamayacak bir terkip durumu vardır. Gösteriyi iktidarın gücü için araçsallaştıran bir gösteri kültürü de yasalara karşı gelenlerin, hükümdara güce karşı gelmiş olmaları durumuna eş tutulmaları ile cezalandırılmaları ve azap çekmeleri üzerine inşa olur. Bir taraftan suçlular, halkın önünde işkencelerle suçundan arındırılmaya çalışılırken bir yandan da suç işlemenin, yasaya dolayısıyla hükümdara karşı gelmenin cezasının ne olduğu ve suç işleyenin iktidardan kaçamayıp hangi durumlara maruz kalacağı seyredilmektedir. Çarpıcı görsellerin seyri üzerinden bir iktidar kurulmaktadır.

İktidar ilahi özelliklerle donatılmış ve ulaşılamaz bir iktidardır, çünkü yasanın belirleyicisidir, inancın koruyucusudur ve en önemlisi suçlunun yaptığı suça karşılık gelmeyen, kısasa kısas halini aşan bir ceza dengesizliğinin yegâne uygulayıcısıdır. Foucault, suçluya çektirilen azabın toplumsal etkilerini şu sözlerle keskinleştirir: “Cezanın infazı bu ölçünün seyircilere sunulması için değil de, dengesizliğin ve aşırılığın gösterilmesi için yapılmaktadır[1975] (Foucault, 2015a, s. 93)”. Bir başka deyişle “azap çektirmenin ‘aşırılıkları’nın içinde koskoca bir iktidar ekonomisi yer almaktadır (Foucault, 2015a, s. 75)”. Seyir, gösteri ve cezalandırma üzerinden kurulan iktidar, gelecek dönemlerde kişilere sürekli azap çektiren ve toplumu yoğun korkuyla yöneten bir yönetim haline dönüşmeye başlamıştır. Bu durum karşısında halkın tepkisini de çeken iktidar, halkın baskısıyla yeni ve farklı cezalandırma biçimlerine gidecektir. Bir sonraki bölüm gözetim biçimlerinin neden değiştiğini ve neye dönüştüğünü incelemeye ayrılmıştır. Ancak öncesinde kısaca gözetimle oldukça ilişkili dinsel kurumlara da değinmek gerekir. Çünkü Ortaçağ’ın büyük bölümünde okuryazarlık rahiplerin tekindedir (Burke, 2001, s. 129-132’den aktaran Çakır, 2015, s. 202). Bu da hem kiliseyi diğer kurumlardan güçlü kılmış hem de toplum üzerinde farklı bir denetim uygulamasının yolunu açmıştır. Mukadder Çakır bu konuda şu örneği vermiştir:

Reform karşıtı kilise, mahalle hakkında, ayinlere katılma, günah çıkarma gibi ödevlerini yerine getirip getirmemeleri ile ilgili ayrıntılı kayıt tutuyordu. Bir denetim yolu da şu idi: papazlar mahalle halkına bilet veriyor, günah çıkarma ya da dua sırasında bu biletleri geri alıyorlar, böylece kimin kaç kere geldiği ortaya çıkıyordu. İstatistiğe yönelim başlamıştı (Burke, 2001, s. 133’ten aktaran Çakır, 2015, s. 204).

İleride değinileceği üzere ulus-devletin önemli bir bileşeni haline gelen bürokratik gözetimin ‘kayıt tutma’ya yaptığı vurgunun kilise için de geçerli olduğu görülmektedir.

Afroz edilme korkusu, kiliseyi güçlü kılmaktadır. Kilise bu güçten yararlanarak toplumu denetim altında tutmaktadır. Denetim ise ciddi bir organizasyonla gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda ibadetlerin takibi, mahallelerin kayıt altında tutulması ve hatta bazı sapkın bireylerin de ayrıntılı kayıtlarının alınması (Çakır, 2015, s. 208), bürokratik gözetimin öncülleridir denebilir. 1650’lerde ülke yöneticilerinin enformasyon toplamaya önem vermeye başlamasıyla başta kilise olmak üzere çevredeki küçük yönetimler (serfler, merkezden uzak eyaletler) yöntem konusunda örnek oluşturmuşlardır (Burke, 2001, s. 128-129). Bu etkileşim gözetimin ‘sistemik’ hale gelmesini sağlayacaktır.

Bu bölümde gözetime imkan tanıyan tekniklerin, yöntemlerin gelişimi, gözetimin denetim, disiplin ve cezalandırma/gösteri ile ilgisi, sistemik gözetime geçişin temellerinin atılması konuları üzerinde durulmuştur. Toplumlar, fikirler, yöntemler, kurumlar değiştikçe, etkileşim arttıkça gözetim de değişmiştir. Yavaş yavaş daha sistemik, kurumsal ve yöntemleri gelişmiş bir gözetimin ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeye önyak olan etmenlerin incelenmesi, değişimin nerede başladığının anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda bir sonraki bölümde ‘cezalandırma’ ve ‘gösteri’ üzerinden yapılan denetim ve sağlanan disiplinin ve merkezi otoritenin yaptığı gözetimin nasıl değiştiği ele alınacaktır.

1.3. Gözetimin Değişen Felsefesi ve Gözetim Pratiklerinin Evrimi

Bu bölüm, insanın kendisini, inancının ondan istediği şekilde denetlemesi, bir öz-disiplin sağlaması gerekliliği üzerinden gözetim olgusuna değinerek başlayacaktır. Bir önceki bölümde de değinildiği üzere kilise, afroz gücünü elinde bulundurduğu için insanları denetlerken, diğer taraftan dini yönelimler de kişinin kendi kendisini disipline etmesi sorumluluğunu yüklemektedir. Aydınlanma ile birlikte yeni düşünceler, ayrıca cezalandırma pratiklerinin dönüşümü, kurumların gelişimi hem disiplin ve denetim sorununu hem de gözetim pratiklerini yeniden şekillendirmiştir. Bu bölümde sırasıyla yaşanan değişimler üzerinde durulacaktır.

Foucault’nun Hapishanenin Doğuşu [1975] kitabının ilk bölümünde anlattığı cezalandırma yöntemleri zamanla halk tarafından tahammül edilemez hale gelmiştir. Tahammül sınırlarını aşan bu cezalar uygulanırken, önce suçlular cezalandırılmak için

kısa süreliğine hücrelerde bekletildikten sonra meydanlara çıkarılmaktadır. İşlediği suçta göre mahkûmun cezası ağırlaşır ve önemli suçları işlemiş olanlar için ölene kadar işkence devam eder. Bu dönemlerde ‘hapishane’ düşüncesi, hapsetmenin bir ceza olacağı fikri yaygın değildir. Foucault’un da belirttiği gibi, Ortaçağ’da pratik anlamda hapishane yoktu. “O dönemde, hücreler her şeyden önce bir tür mahkeme bekleme odasıydı, birini teminat almak için, ardından öldürmek için veya başka tarzda cezalandırmak için veya serbest kalabilmek için fidye ödesin diye kapatıyorlardı (Foucault, 2015e, s. 105)”.

Gözetimin modern haline doğru değişmesine katkı sağlayan diğer önemli etkenler Foucault’un kapatılma analiziyle ilişkili olan kapitalizmin köklerinin atılması, Aydınlanma dönemi ve Fransız İhtilali olmuştur. Bu etkenlere değinmeden önce dinin sosyal hayata etkisinin nasıl değiştiğine değinmek gerekmektedir.

Din, Orta Çağ’da önemli bir gözetim ve denetim birimidir. Dolgun “ebedi ahret hayatını kazanmaya ve iyi bir kul olmaya yönelik olarak inananların Tanrı tarafından sürekli gözetlenmekte oldukları vurgusu yanında; Tanrı’nın insana bahşettiği dünyevi yaşam içindeki kuralların işlenmesi ve ahengin bozulmaması için, toplumsal nitelikte bir gözetim de söz konusudur (Dolgun, 2015, s. 48)” demektedir. Dinler çeşitli şekillerde gözetim olgusuyla birleşerek bireylerde öz disiplini sağlamaya çalışırken kurumlarıyla da kendi denetim ve gözetimini yapmaktadır.

Kutsal kitaplarda da gözetim olgusuna rastlanır. Örneğin, büyük dinlerin başında gelen İslamiyetin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’in Kaf Suresi’nin 16.ayetinde “Andolsun ki insanı biz yarattık. Ona nefsinin vesvese verdiği şeyi biliriz. Biz ona, şah damarından daha yakınız.”⁴ Demektedir. İnsanın kendi içinde bir iç benin ve/veya sesin olduğunu ve Allah tarafından bunun dahi bilinebileceğini vurgulayan bu ayet, kişinin kendisini disipline etmesinde dinin ona verdiği görevin önemini vurgulamaktadır. Aynı şekilde Hıristiyanlığın kutsal kitabı Zebur’un Mezmurlar bölümünde benzer minvalde ‘Oturup kalkışımı bilirsin, niyetimi uzaktan anlarsın...bütün yaptıklarımın haberin var, daha sözü ağzıma almadan söyleyeceğim herşeyi bilirsin Ya Rab!’⁵ demektedir.

Bu kadar derin, kurumsal ve kapsamlı gözetimin olduğu dini kurumlar nasıl yerini farklı bir gözetim biçimine bırakmıştır? Terry Eagleton’un da söylediği gibi aslında,

⁴ Bakınız : <http://www.kuranmeali.org/kuran/kaf-suresi/ayet-16/13-diyamet-vakfi-meali.aspx> - 08.03.16 13.30

⁵ Bakınız: <http://incil.info/kitap/Mezmur/139> (1-5 arası) 08.03.16 13.30

“Aydınlanma hiçbir zaman Tanrı’nın ölümü meselesi olmamıştır (Eagleton, 2014, s. 55)”. Ancak Tanrı’nın sahnenin arkasına doğru geçmesi ve aklın ön plana çıkması ile din güçten düşmeye başlamıştır. “Bilimsel akılcılık onun öğretisel kesinliğini devralırken, radikal siyaset yeryüzünün çehresini dönüştürme misyonunu miras alır (Eagleton, 2014, s. 224)”. Politik ve toplumsal alanda ise “ ‘her şeye kadir’ yarı – tanrısal bir görüntüyle, beşeri “gerçek varlık” görüntüsünü kendi üzerinde birleştiren kişi” görevini panoptikondaki gözetleyici devralmıştır (Günaydın, 2014, s. 37). Tanrı’nın gören gözü Aydınlanma ile beraber panoptikon gibi modern gözetim araçlarına devredilmiştir. Bauman panoptikonun Aydınlanma ile kurduğu ilişki için şunları söylemektedir: (Bentham, panoptikonla) “Dünyevi meseleleri insanın idaresi altına almak ve sezginin yerine Akıl’ı; rastlantı, belirsizlik, kararsızlık ve tutarsızlığın can düşmanını koymak istiyordu. Bentham’ın panoptikonunun Aydınlanma ruhunun vücut bulmuş hali olduğunu söylemeliyim. (Lyon ve Bauman, 2013, s. 138)”. ‘Panoptikon’, geleneksel dönemden modern döneme geçişte gözetim birimlerinin nasıl değiştiğini anlatan mihenk taşıdır. Ancak elbette panoptikonun oluşmasını sağlayan şey hapishanelerin, hapishanenin ceza pratiği olarak anlamlandırılmasının doğuşudur. Dolayısıyla öncesinde hapishanelerin nasıl ortaya çıktığına değinmek gerekir.

Şehirlere göçlerin arttığı 17.yüzyılda suç oranları da artmış, her suçluyu bulup cezalandırmak meşakkatli bir sürece dönüşmüş ve cezalandırma gösterileri halkın tepkisini çekmeye başlamıştır. Ayrıca ceza veren ile cezalandırılanın anlam bütünlüğünde değişimler olmuştur. Ceza veren suçlu olanın caniliğini üstlenmiş, cezalandırılan ise azap çektirilen masuma ve/veya kahramana dönüşmüştür. “Ceza, eğer suçu vahşilik bakımından aşmıyorsa, en azından ona eşit olmakta, seyircileri vazgeçirmeye niyetlendiği bir kıyıcılığa alıştırmakta, onlara suçların sıklığını göstermekte; celladı bir canıye, yargıçları katile benzetmekte, rolleri son anda tersine döndürmekte, azap çektirilen acıma ve hayranlık konusu haline gelmektedir (Foucault, 2015a, s. 40-41)”. Cezalandırma pratiğine bakış dönüşüme girdiğinde gösteri üzerinden sağlanan korku ile disiplini, denetimi ve gözetimi gerçekleştirmeye devam etmek, hükümdar ve uzantılarının karşısında halkın zıtlaşması ve karşı durması ihtimalini doyurmak anlamına gelmeye başlamıştır. Diğer taraftan şehirlerde artan suç oranları da sürecin daha hızlı işleyeceği bir ceza yönteminin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Üstelik isyanları bastırma yöntemleri de büyük zararlar vermektedir:

O zamana kadar, normal olarak, insanları katleden ve aynı zamanda mülkleri ortadan kaldıran bir ordu gönderiliyordu, öyle ki bu tür işgaller mülk sahiplerini olduğu kadar küçük insanları da etkiliyordu. Mutlak bir katliamdı bu, ordu her şeyi yok ederek haftalar veya aylar boyu ülkede kalıyordu, yerle bir ediyordu, büyük toprak sahipleri vergi tahsil edemiyordu, bu, genel bir ekonomik felaketti. Farklı bir sonuç elde etmek için hapishane o zaman bulundu, şöyle ki hapishaneler nüfusun bir bölümünü tehlikeli bularak elemeye imkân tanıyordu; ancak bu eleme, isyancı bölgeler işgal edildiğinde olduğu gibi feci bir ekonomik sonuçlara yol açmıyordu. (Foucault, 2015e, s. 105)

Dolayısıyla eski cezalandırma biçimleri disiplini sağlamaktan uzak olmaya başladığı gibi çeşitli sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Öyleyse suçlu cezasını nasıl çekecektir, ona nasıl muamele edilecektir? Diğer bir deyişle, cezalandırma tarzıyla akıllarda kalan seyirlik iktidarın küllerinden nasıl bir iktidar, disiplin, denetim ve gözetim tarzı inşa edilecektir?

İktidar, gücünü kaybetmemek için kendisine ve onunla ilişkilendirilen unsurlara karşı çıkılmasını karşılıksız/cezasız bırakmaz. Diğer taraftan halkın önünde gerçekleştirilen cezalandırmalar tepki aldığı, yeterli olmadığı ve sorunlar yarattığı için eski yöntemlere devam edemez. Dolayısıyla tek seçenek kalıyor: cezalandırma işleminin göz önünden uzak ve halkın tepkisini çekmeyecek şekilde gerçekleştirilmesi. Eski cezalandırma usulünde suçlunun suçunu itiraf ederek arınması için öldürülmesi veya işkenceye maruz kalması gerektiği zihniyeti, arındırma işleminin ‘arındırıcı yöntemlerle’ yapılması, kişinin hayatını bağışlayan ‘merhametli’ bir iktidarın doğuşu ve suçlunun hayatına arınmış şekilde devam etmesinin sağlanması durumuna dönüşmüştür. Dolayısıyla beden, arınana kadar onu arındıracak araçların kontrolü altında uzun vadeli mahkûma dönüşür. Bu mahkûmu ‘iyileştirmek’ için yeni birimler oluşmuştur. Foucault’nun vurguladığı gibi “celladın yerini koskoca bir teknisyen ordusu almıştır[1975] (Foucault, 2015a, s. 43)”. Yapılan her şey, suçlunun iyiliği içindir. Cezalandırma pratiği mahkûmun bedenine eskisi kadar dokunmayan, yani işkence ve şiddet içeren eylemlerin mahkûmun bedeni üzerinde uygulanmadığı, ancak bedenini hapsederek farklı bir süreci başlatan bir yapıya dönüşmüştür. Dolayısıyla burada iktidar ve suçlu farklı formlar almaya başlamıştır. Merhamet iktidara, ıslah edilme sebepleri ve görevi mahkûma ait olmuştur.

Diğer taraftan “Roy Boyne’un da açıldığı gibi,

...iktisadi durgunluk, yoksulluğa yönelik tutumların değişmesi, Kilise'nin *de facto* geri çekilişi, yeni bir iş ahlakının ortaya çıkışı ve devletin idari denetim alanının genişlemesi gibi etkenlerin bir araya gelişi, Foucault'nun 'kapatma çağı' olarak adlandırdığı ve 'Avrupa çapında bir olgu' olduğunun altını çizdiği dönemin başladığını haber vermektedir (Boyne, 2009, s. 19).

Fransa'da 1656 Genel Hastane, Almanya'da ıslahevleri, İngiltere'de Lyon'daki Genel Hastane (yaklaşık 1616 civarı)⁶ ve diğer ülkelerde benzer yapıların kurulması da bu sebeplere bağlanmaktadır ve "bu hastaneleri hapisanelerden ayırmak son derece güçtür (Boyne, 2009, s. 21)". Foucault Genel Hastane'yi şu şekilde tanımlamaktadır: "Genel Hastane tıbbi bir kurum değildir. Daha çok yarı adli bir yapı olup, daha önceden oluşmuş yetkilerin dışında karar veren, yargılayan ve infaz eden bir cins yönetsel bütündür (Foucault, 2015b, s. 91)". Mahkûm ise toplumsal düzenin sınırları dışında kalan, aylak, yoksul, işsiz veya düşkündür (Boyne, 2009, s. 23). Bu durum iktidar açısından birçok faydayı da beraberinde getirir. "Bir yanda, istihdamın ve ücretlerin yüksek olduğu dönemlerde ucuz emek gücünün sağlanması; diğer yandan da ekonomik kriz veya işsizliğin ortaya çıktığı dönemlerde aylaklığın eritilerek ayaklanmalara karşı toplumsal korunmanın sağlanması (Dolgun, 2015, s. 72)" gibi iktidar açısından çıkarlara uygun düşen sonuçlar doğmuştur. Bu sonuçlar ıslahevlerinin, hapisanelerin farklı bir yapıya evrilmesinin de başlangıcıdır. Foucault'nun kapatılma ve 'Panoptikon' üzerine yaptığı analizler, aslında, modern gözetimin de nasıl başladığına dair bilgiler vermektedir.

Jeremy Bentham'ın 1785'te planladığı ve Willey Reveley'in 1791'de tasarımını çizdiği bir çeşit hapisane türü olan 'Panoptikon', ıslah için gerekli olan tüm özellikleri barındırmaktadır.⁷ Panoptikon, her bireyin ayrı hücrelerde yaşadığı, bu sebeple bir araya gelerek iktidara yönelik bir tehdit oluşturamamaları ve onları daima izleyen bir gözün varlığına inandırıldıkları bir yapıdır. Islah etme görevi yavaş yavaş hapisanelerden ve ıslah evlerinden yalnız ve sürekli izlenmekte olduğunu düşünen bireyin kendisine doğru kaymaktadır. Kişiler kendi kendilerinin gözetleyeni durumuna getirilmişlerdir. İzleyen bölümlerde tartışılacağı üzere günümüze doğru gelindiğinde, modern gözetim

⁶ İngiltere'de Fransa'dan önce açılmasının sebebi İngiltere'nin sanayileşme sürecinde daha önde olduğu görüşü yaygındır. Bu kurumlarda amaç, 'çalışmayı' bir meşguliyet haline getirmek değil üretkenliği sağlamak olduğundan (Dolgun, 2015, s. 73) İngiltere'de önce açılmış olması anlaşılabilir bir durumdur.

⁷ Bentham'ın yaşadığı dönemde onun tasarladığı bir panoptikon tipi hapisane kurulamamış olsa da (yaşadığı dönemde panoptikona benzer yapılan önemli bir hapisane 'Millbank Cezaevi'dir.) daha sonraki yıllarda birçok hapisane panoptikon modelini örnek almış veya ondan etkilenecek inşa edilmiştir. Bu hapisanelerin listesi için bakınız: <https://en.wikipedia.org/wiki/Panopticon>

biçimlerinin çeşitlenmesi ve yayılması ile duvarları olmayan, günlük hayatın her anını izlemeyi ve kaydetmeyi başaran ve insanların kendi gözetimlerini kendileri yaptığı bir panoptikon inşa edilmektedir. Ancak panoptikondan önce rasyonel olarak nitelenen ‘bürokratik gözetim’ biçiminin de incelenmesi gerekmektedir.

Suçluların ıslah edilme yöntemlerinin değişmesinden başka, eski gözetim biçimlerinin değiştiği diğer birim, teknolojik gelişmeler henüz gerçekleşmeden ve var olan teknoloji, kayıtları, verileri bilgisayar gibi bir yapıya depolayacak imkânı sağlamadan önce verilerin, çeşitli mülkiyetlerin, nüfusun ve kamusal alan bilgisinin kâğıtlara kaydedilerek toplandığı bürokrasidir. Bürokrasi, Weber’in belirlediği otorite tiplerinden, rasyonel otoritenin varlığını destekleyen en iyi yönetim araçlarından. Weber’in sözleriyle ifade edilecek olursa bürokrasi “kesinlik açısından, istikrar açısından, disiplinin sıklığı açısından ve güvenilirliği açısından başka herhangi bir biçimden üstündür(Weber 1968’den aktaran: Ritzer, 2011, s. 241)”. Dolayısıyla rasyonel otoriteye ait yönetim biçimleriyle hareket eden her iktidar, doğal olarak bürokrasiyi de içeriğinde barındırmak zorunda kalacaktır.

Bürokrasinin, özellikle modern döneme doğru kazandığı yeni halinin gözetime kattığı farklı bir ahlak felsefesi vardır. Bürokrat veya memur çalışma saati içerisinde tüm kişisel yargılarını, eylemlerini, tercihlerini bir kenara bırakır ve kendisine tanımlanan işe, kuralların ona izin verdiği kadar kendini katabilir. Bugün teknolojik imkanlar sayesinde uzaktan işleri yürütebilmenin getirdiği problemler, bürokrasinin ortaya koyduğu mesafelerle başlamıştır. Innis ve McLuhan’ın vurguladığı üzere, yeni bir iletişim yapısı yeni bir sosyal yapı demektir. Bürokrasi, memur ile birey/vatandaş arasında yalnızca rasyonel bir ilişkinin olabileceği ve bu rasyonel ilişkinin hiyerarşinin üstünde yer alanlar tarafından sınırlarının belirlendiği bir yapı olmuştur. “Bürokrasi, resmi işten sevgi, nefret ve bütünüyle irrasyonel ve duygusal, yani denetimden kaçan öğelerin ortadan kaldırılmasında ne kadar kusursuz bir şekilde başarılıysa, o kadar mükemmel gelişmektedir (Giddens 1992’den aktaran: Arıcıoğlu, 2014, s. 15)”. Tüm bu sebeplerle bürokrasi, bir taraftan da demir kafes olarak nitelendirilir. Bauman’ın vurguladığı üzere bu yapı, kayıtsızlaştırma durumunun sebebidir (Bauman, 2011). “Resmi bir değerlendirme veya yargının doğruluğuyla ilgili sorulara verilecek “bu benim yetki alanım değil’ yanıtı bürokrasinin ta kendisidir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 16)”.

Dolgun'a göre 'bürokratik gözetim' pastoral gözetimden sonra gelen 'teknik gözetim' evresinde tanımlanmakta ve bu evredeki gözetimin temel unsurlarından biri olmaktadır. "Devlet idaresi, bürokratik yapılanma, ulus-devletin iç ve dış tehlikelere karşı korunma güdüsü, askeri örgütlenmeler, sanayi kentlerinin artışı ve kapitalist işletme sayısındaki artış (Dolgun, 2015, s. 17)" teknik gözetimin temel unsurlarıdır. Ayrıca "buralarda gözetimin karakteristiklerini, kamusal alanda "bürokrasi" ve sınai alanda da "bilimsel yönetim ilkeleri" oluşturmaktadır (Dolgun, 2015, s. 17)".

Weber'e göre protestan etik ile kapitalist ruh arasında ve kapitalizm ile bürokrasi arasında 'seçici yakınlık' vardır. Buna göre kapitalizm doğal olarak bürokrasiye ve bürokrasi de doğal olarak kapitalizme bağlıdır. Biri diğerine üstün değildir. Dolayısıyla emek süreci, üretim ve tüketim, zaman ve benzeri tüm unsurlar 'bilimsel yönetim ilkeleri'ne ve bürokrasiye bağlı olacaklardır. Örneğin bir fabrikada sürekli devam eden bir montaj bandı üzerinde işçilerin işlerini nasıl yaptıkları izlenir. İzlenmek zorundadır, çünkü bir yerde üretimin aksaması halinde tüm süreç bu durumdan etkilenecektir. Dolayısıyla verimlilik düzenle ve düzen de gözetimle sağlanmaktadır.

Bu bölümde cezalandırmadan 'kapatılma'ya ve pastoral gözetimden 'teknik gözetim' evresine nasıl geçildiği, dinin sosyal hayattaki kontrolünün değişmesi, yönetimlerin elverişli bir ceza sistemi arayışı, Aydınlanma'nın getirileri ve kapitalizmin etkisi üzerinden kabaca ele alınmıştır. Teknik gözetim ve kapatılma aynı zamanda modern dönem gözetiminin de başlangıcını oluşturmaktadır. Gözetimin gelişimine buradan itibaren modernliği anlayarak devam etmek gerekir. Bir sonraki bölümde, modernliğe ve modernliğin gözetim olgusunun değişiminde üstlendiği role değinilecektir.

1.4. Modern Toplum/Risk Toplumu – Akışkan Gözetim

Modernlik, tam bu olaydan veya andan itibaren oluşmuştur diye gösterilebilecek net bir an/zaman veya durum yoktur. Belli gelişmelerin gebeliği sonucunda dünyaya gelmiş kültürel, teknolojik, endüstriyel, toplumsal kısacası hayatın her alanına sirayet eden bir değişimdir. Bauman modernlik için şunları söyler:

Bana göre 'modernlik', Batı Avrupa'da, 17.yüzyıldaki bir dizi derin toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve (1) Aydınlanma'nın gelişmesiyle kültürel bir proje

olarak; (2) – Kapitalist ve daha sonra da komünist endüstri toplumunun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir yaşam biçimi olarak olgunluğa erişen tarihsel bir dönemdir (Bauman, 2014b, s. 15).

Modern dönem, teknolojik, kültürel, siyasi, sosyolojik ve diğer alanlardaki gelişmelerle çok yönlü, iç içe geçmiş bir şekilde karmaşık ve sürekli bir hareketlilik halindedir. Bu dönemde bir yandan baskın kültürlerin yayılması, yerlerin/mekânların birbirine benzeşmesi ve ulusu aşan düzeyde ekonomik bağların artmasıyla küreselleşme olgusu güçlenirken, diğer yandan küreselleşmeyi besleyen yerel kaynaklar mevcuttur. Sosyal alanda yeni bağlar kurulmakta, bu bağlar sayesinde hareketlilik ve karmaşıklık gün geçtikçe artmaktadır. Hareketliliğin ve karmaşıklığın artması, olayların sebep ve sonuçlarının yakalanmasını zorlaştırmaktadır. Gözetimin modern hayatın her alanına sirayet etmesinin önemli sebepleri arasında, modern dönemin bu iki özelliği, hareketlilik ve karmaşıklık, bulunmaktadır. Hareketliliğin ve bağlamaların takip edilmesi arzusu, gözetim olgusunu modern hayatın tüm alanlarına nüfuz edecek şekilde yaymaktadır.

Diğer bir önemli sebep, düşmanın/düşman algısının, önceden ‘kent dışında olduğu zamanların’ her an yanı başımızda olabileceği zamanlara dönüşmesidir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 101-104). Metropoller veya nüfusu fazla olan kentler, neredeyse herkesin birbirine yabancı olduğu yerlerdir. Aynı anda hem yakın hem uzak olma (Simmel, 2015, s. 153) gerilimindeki yabancıliğin ardında, modernliğin, olmamasına gayret gösterdiği bir giz taşınması, güvensizlik ortamının oluşmasına ve dolayısıyla güvenlik pratiklerinin ve birimlerinin artmasına mahal oluşturmaktadır. Simmel’in çalışmalarındaki göz vurgusu göstermektedir ki, “modernite uzun soluklu, kişisel ilişkilerin yerini gözetimin ideal ıslah düzleminin aldığı bir tür ‘yabancılar toplumu’ yaratımını gerektirmiştir (Lyon, 2013, s. 78)”. Sorun şu ki, artan güvenlik birimleri, güvenlik kaygısını doyuramamakta, hatta aksine onu beslemekte ve sürekli yeni güvenlik birimlerine ihtiyaç duyulmasına yol açmaktadır. Bu durumun müsebbibi ise beslenen risk kaygısıdır. Buradaki paradoks şudur: Modernlik müphemliği yok etmeye çalıştıkça yeni müphem alanlar oluşturmakta ve bu alanlar kendisinin yok edilmesine yönelik girişimlere karşı yenilerini ekleyerek genişlemektedir. Yani bilinmezlik, sorun oluşturabilecek unsurlar, durumlar ve yeniliklerin sonunda nereye vardığı bilinebilecek şekilde kontrol altına alınmaya çalışıldığı sürece farklı karanlık alanların varlığı keşfedilmekte ve ne olduğu anlaşılana kadar risk unsuru olarak görülmektedir.

Bu durumun ciddi anlamda ‘risk’li görünmesinin Beck’e göre iki önemli sebebi vardır: (1) Önceden örneğin, “Kristof Kolomb gibi, yeni ülkeler ve kıtalar keşfetmek için yola çıkan herkes ‘riskleri’ göze almıştı. Ama bunlar kişisel risklerdir, nükleer füzyon ya da radyoaktif atıkların depolanması gibi tüm insanlığı tehdit eden küresel tehlikeler değildi (Beck, 2014, s. 24)”. Yeni nesil risklerin geniş kitleleri etkileyecek olması, onların üzerine daha dikkatle eğilmeyi gerektirmiştir. Ayrıca yeni icatların işlevi ve önemi ile ihtiyat duygusu atbaşı gitmeye başlamıştır. (2) Her riskin, tam olarak ne olacağı öngörülemez de, başka bir riski doğuracağı ve bu durumdan, riskin oluşmasına mahal oluşturanların/imekân sağlayanların dahi kaçamayacak olmasının anlaşılmasıdır. Elektrik enerjisi üretmek için işe yarayan kaynakların yetersizliği üzerine nükleer santraller yapılmaya başlanmıştır. Nükleer santrallerde kaza ihtimali, risk yöneticilerinin çalışmaları ile düşük olduğu hesaplansa da, bu ihtimal her zaman oradadır. İhtimal gerçek olduğunda, yani kaza meydana geldiğinde, ikinci yargının doğruluğu görülür. Bu durum, Beck’in kavramsallaştırdığı ‘bumerang etkisi’nin de işaret ettiği gibi, herkese yönelik bir risktir. “Ekolojik felaket ve radyoaktif serpinti ülke sınırlarını tanımamaktadır. Zenginler ve güçlüler de emniyette değildir (Beck, 2014, s. 28)”.

Risklere farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Furedi’nin görüşü de Beck’in görüşlerine göre diğer kutupta sayılabilecek, üçüncü bir sebep olarak eklenebilir:

Mary Douglas ve Aaron Wildavsky ilginç yazılarında, modern toplumların risklerin daha farkında oluşunu, kararların giderek daha belirsiz bir ortamda alınmasına bağlıyor. Bu yaklaşım, riski, gerçek tehlikelerdeki artışın bir yansıması olarak değil toplumda hâkim olan bilince bağlı bir toplumsal yapı olarak açıklama avantajını taşıyor (Furedi, 2014, s. 36).

Yani bir riskin gerçekleşebilme oranından ziyade, önemli olan, gerçekleşebilme ihtimalini bertaraf etmek amacıyla ihtiyat duygularının artmasıdır. Bunun da sonucunda der Furedi (2014, s. 37), “önlem alma ilkesi, ihtiyatı kurumsallaştırarak bir sınırlama doktrini dayatır. Güvenlik sağlar ama bunun karşılığı beklentilerin azaltılması, büyümenin sınırlanması ve deney ve değişimin engellenmesidir”.

Stephen L. Collins (1989’dan aktaran; Bauman, 2014b, s. 17) “her taşın altından çıkan (yani, akışkan) şeylerin zapt edilebilmesi için düzen tasarlanmalıydı... Düzen bir iktidar meselesi oldu; iktidar da bir irade, güç ve hesaplama meselesi” demektedir. Aynı şeyler, düzensizlik, ihtiyat duygusu ve yukarıda değinildiği üzere, risk meseleleri için de

geçerlidir. Artık risk veya müphemlik yok edilmekten ziyade kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu da toplumu siyasetin içine çeker. Örneğin, ülkede besinlerin nasıl üretilmesi gerektiğiyle ilgili kuralları belirleyen yetkililerin, besinlere aşılama izin verdiği ve çeşitli kimyasal maddelerin, o besinden faydalanan tüm insanlara etki ettiği düşünülürse, toplumlar burada söz sahibi olmak için duruma dâhil olabileceği gibi etkinin olumsuz olması durumunda yetkililer olayın merkezine alınacaktır. Diğer taraftan riskin kontrol edilebilir hale gelmesini sağlayan tüm yollara ulaşabilmek için, toplumların da bu noktada sorumluluk üstlenmesi gerektiğini vurgulayan söylemler, gözetim araçlarının artırılmasının da önünü açmaktadır. Örneğin bir hastanın sağlık kontrolleri yapılırken, diğer taraftan hastaya ait çeşitli kayıtlar yenilenebilir. Söz konusu kayıtlar kimin hangi tür sigortaya kayıtlı olduğu, daha önce hangi hastanelerde hizmet aldığı, hangi sağlık sorunları için hastaneye geldiği, iletişim veya gelir-gider bilgilerinin değişip değişmediği gibi çeşitli konularla ilgili olabilir.

Risk durumlarının varlığı, siyaseti önemli oranda etkileyebilir. Beck'in (2014, s. 35) de vurguladığı üzere, "modernleşmenin riskleri, içeriksel-nesnel olarak, mekânsal ve zamansal olarak ayrı duran şeyleri nedensel olarak bir araya getiriyor ve böylece sosyal ve hukuki bir sorumluluk bağlamına koyuyor". Burada gözetimin, özellikle neoliberal politikaların yükselişe geçtiği dönemlerde, riskle kurduğu ilişki tam da birçok unsuru birbirine bağlayan bir yapının içinde yer alması açısından da önemlidir. Neoliberal yönetimler ve risk arasındaki ilişkiyi inceleyen Güven (2012, s. 119), yoksulluğun, doğrudan suç müsebbibi olabileceği algısının beslenmesiyle şehirlerde oluşturulan risk kaygısının büyütülerek 'ahlaki panik' ortamına yol açtığını söylemektedir. "Bir taraftan yoksulluğun kapatıldığı mekân olarak denetimi kolaylaştıran alanlar, diğer taraftan yoksulluğun kentle temas halinde olmasını sağlayarak risk unsurunun yeniden üretilmesini sağlamaktadır (Güven, 2012, s. 119)". Dolayısıyla iktidar için önemli olan müphemliği yok etmek değil, onu ve riskleri kontrol altına alabilmektir.

11 Eylül 2001 olayı ile riskleri kontrol altına almak için yoğun çaba gösterilmesi, gözetim-güvenlik komplekslerinin 11 Eylül saldırısından sonra güç kazandığının (Lyon ve Haggerty, 2012, s. 292) göstergelerindedir. Gözetim yalnızca yayılmakla kalmamıştır. Aynı zamanda derinleşmiştir de. Örneğin, 11 Eylül'den sonra Amerikan milli kimlik kartı oluşturulması hakkında tartışmalar artmıştır. Bu kart, birçok konuda kullanılabilme imkânı sağlarken aynı zamanda kişilerin ayrı ayrı numaralanmasını ve

yapılan işlemlerle bu numaralara bağlı olarak arkalarında izler bırakmalarını sağlamaktadır (Parenti, 2003, s. 84-90).

Birçok işleve sahip olan bu tür kartlar, gereklilik oldukça, yani onsuz bir şey yapılamadıkça, gözetime daha çok veri sağlamaktadır. Gözetim, hem tercihler hem de zorunluluklar üzerinden işlevselleşmektedir. Teknolojik gelişmeler devam ettikçe gözetim birimleri küçülmekte, mikro düzeyde izlemeye imkân tanımakta ve elde edilen verileri konteynırlarda değil havuzlarda biriktirmektedir. Bu da gözetimin meyvelerinden birçok kurumun yararlanabileceği anlamına gelmektedir. Bu bilgilere erişmek, iki alan için önem taşımaktadır: (1) Güvenlik ve (2) Tüketim.

Güvenlik, tüketim ve gözetim ilişkisi konusunda ilk kavramsallaştırmalardan biri, Gary T. Marx'ın kullandığı 'kategorisel şüphe'dir. Marx, modern anlamda 'gözetim' kavramına ve 'gözetim toplumu'na değinen ilk kişidir (Wright ve Reinhard, 2015, s. 306; Lyon, 2016, s. 5; Dolgun, 2015, s. 26). 'Kategorisel şüphe', "gözetimin yalnızca kimliği önceden belirlenmiş bir kişiye değil, bağlamlara göre (coğrafi yeri, belirli zaman dilimleri, ilişkiler, sistemler ve kişi kategorileri) de uygulanmakta olduğunu (Marx, 2002, s. 10)" ifade etmektedir. Kategorisel şüphe edimini güçlendiren şey verilerin toplanmasıdır. Böylece kişiler, bağlamlara göre kategorilere ayrılır. 11 Eylül'den sonra toplumsal algıdaki değişikliklerin yanı sıra, 'Müslüman' kimliği kategorisel şüphe içinde değerlendirilenlerin özelliklerinden olagelmıştır. Örneğin bir Müslüman soyadına sahip olan 29 yaşında, Amerika'da doğan bir kişi, havaalanına her gittiğinde soyadı yüzünden kontrol için bekletilmiş, isminin temiz olduğu anlaşılınca bırakılmış ancak uçağı her defasında kaçırmıştır (Solove, 2004, s. 182).

Tüketim alanında da benzer durum görülmektedir. Eli Parsier'in 'filtre baloncuğı' kavramı, verilerin kategorik olarak nasıl ayrıldıklarını ve/veya sınıflandırıldıklarını ve tüketimi arttırmak için, bilginin nasıl bir akış geçirdiğini göstermektedir. Örneğin internet üzerindeki en popüler web siteleri veya arama motorları kişisel aramalara ve tercihlere göre geliştirilmektedir. İdefix.com, amazon.com gibi çeşitli siteler, yapılan aramalara göre öneri geliştirmekte ve her kullanıcı için satılabilmesi mümkün olanları sanal vitrine yerleştirmektedir. İki bireyin Google üzerinden aynı maddeleri araması durumunda her zaman aynı sonuçlar çıkmayabilir. Çünkü daha önce aranmış kelimelere göre yeni aramalar şekillenir. Yani artık standart bir Google yoktur.

Bu da internetin, kişilerin tercihlerine göre gelişen bir araç olduğunu göstermektedir. Sorun ise; (bu filtrelerin) neyin etrafında olması gerektiğini belirleyen kullanıcı olmaması ve kullanıcının neyin düzenlenip neyin düzenlenmediğinin farkında olmamasıdır.⁸

Güvenlik ve tüketim alanlarının dışında modern gözetime özgü çok farklı bir konu daha vardır. ‘Düğmeye basmanın sihri’. “Artık bir kasetçaların düğmesine basıp bir Chopin noktürnünü susturmakla bir düğmeye basıp nükleer başlıklı füzeler fırlatmak arasındaki mesafe çok büyük değildir (Vassaf, 2015, s. 201)”. McLuhan ve Innis’in ele aldığı gibi, teknolojik yenilikler, ilişkileri de toplumsal davranışları ve ahlakı yeniden düzenler. Tarihin her döneminde, yazının icadından bilgisayarın icadına kadar, değişim sürmektedir. Her değişiklik yeni anlayışları da beraberinde getirmektedir.

Düğme sadece bir oldurma eylemidir. Kullanıcı dolaylı olarak bunu bilir, ancak gündelik hayatta o kadar çok düğme vardır ki artık kullanıcı bastığı düğmenin nasıl sonuçlanacağını düşünmeden hareket eder. Savaş zamanlarında durum farklı gibi görünse de, düğmeye basmamanın yükümlülüğü, basmaktan daha ağır karşılanabilir, düğmeye basmayan vatan haini ilan edilebilir, çeşitli cezalandırmalarla karşılaşabilir. Düğmeye bastıktan sonra yapılan eylemin sonuçlarının tam olarak görülememesi veya arada hiç görülemeyecek kadar uzak bir mesafe olması, eylemin (yani basit bir düğmeye basma olayının) gerçekleşmesini daha mümkün kılar. Düğmelerin varlığı duygulara, ahlaka, etiğe farklı bir bakış yükler, hatta neredeyse hepsini bir kenara iter ve ‘oldurma’ işlemine geçilir. “Bir düğmeye basmak dondurma yapan mekanizmayı çalıştırır da, elektrik şebekesi içindeki akımı başlatsa da, Mahşerin Atlılarını salıverse de fark etmez... ‘Masum insanlar’ öldürüldüğünde ise, bu ahlaki bir yanlış veya günah değil, teknik bir hata olur (Lyon ve Bauman, 2013, s. 91-92)”. Dolayısıyla tekniklerin gelişimi ve gözetimin uzaktan takibe ve müdahaleye imkân vermesi bazı etik değerleri, pratikleri ve düşünceleri değiştirmektedir.

Gözetim, modern dönemle yakından bir ilişki içindedir. Güvenlik, tüketim, ahlak gibi önemli boyutların yanında birçok kavramsallaştırmayla gözetimin farklı boyutlarının olduğu da gözler önüne serilmiştir. Gözetimin farklı işlevlerini ele alan çeşitli kavramlar

⁸Pariser, Eli, TED Talks https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles?language=tr#t-261518 (Erişim Tarihi: 04.03.2016)

bulunmaktadır. Gözetimle ilgili bu kavramlar üzerinden devam etmek, moderniteyi geniş, uzun uzun ve derinlemesine incelemekten ziyade tezle ilişkili olarak gözetim çerçevesinde sınırlandıracaktır. Dolayısıyla buradan sonra gözetimle ilgili kavramlarla ilişkili değerlendirmeler yapılacaktır.

Sonuç olarak tarihsel gelişimini incelerken, gözetimin, disiplin, gösteri ve denetim üzerinden işlevselleştiği halinden günümüzdeki varlığına kavuşana kadar her dönemin kendine has özellikleri ile uyumlu olarak gelişmeye devam ettiği görülmektedir. Gözetim sadece teknik araçlarla ilgili değildir. Gözetim toplumsal durum içinde şekillenen bir yapıya sahiptir. Bu yargının doğruluğunu/gerçekliğini anlamak üzere bölüm boyunca incelenen konularda toplumların zihniyetlerinin, sahip olunan teknolojik araçların ve yetilerin, iktidarların yönetim biçimlerinin gözetim olgusunun inşasında etkin olduğunun üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda gözetimin de toplumları düzenlemede, yönetmede, değerleri korumada ve/veya yaymada, iktidarın gücünü besleyebilmede ve hükümlerini devam ettirebilmesinde önemli bir işlevselliğe sahip olduğunun ve bu sebeplerle doğal olarak gözetim ve toplum arasında bir bağ kurulduğunun, bunun da günümüz ‘gözetim toplumu’nu oluşturan önemli bir tarihsel süreç olduğunun altı çizilmiştir. Şunu da eklemek gerekir ki, gözetim olgusunun gelişimiyle her gelen yeni ve gelişmiş gözetim biçimi bir öncekini tamamen ortadan kaldırıyor değildir. Lyon, bir dönemin yerini diğer bir dönemin aldığı gibi yanlış bir varsayıma düşülmemesi için, özet niteliğinde, gözetim türleri arasında ‘temelde bir ayrımın’ olduğunu düşünmenin mantıklı olduğunu söyler:

Birincisi, modern öncesi olarak adlandırdıklarımız doğrudandır, ‘yüz yüzedir’; örneğin işyerinde ustabaşının işçileri gözlemlemesidir. Şimdiki zaman ön plandadır, mekân koordinatları yereldir. İkincisi, yani modern gözetim yöntemleri daha karmaşık dolaylı, bugün ve geçmiş yönelimli, yerel ve ulusal olup muhasebe yöntemler ve dosyaya dayalı koordinasyondan yararlanarak gerçekleştirilir ve kapsayıcılığı aynılığı, birörnekliği, tektürelliği özendirme eğilimdedir. Üçüncüsü, postmodern olarak anılan yöntemler dijital aracılıdır, davranışsal ve biyometrik özelliklere dayalıdır, gelecek yönelimlidir, mikro (beden) ve makro (dünya) odaklıdır ve ayrımcı olma eğilimindedir (Lyon, 2013, s. 113).

Ayrıca gözetim araçlarının gelişmesi, tarihsel ilerleyişte önemli etkilere sahip olduğu kadar, dönemsel, konjonktürel durumlar da gözetimin gelişmesinde etkili olmuştur. Seyir/gösteri üzerinden kurulan gözetimin sistematik hale dönüşmesi,

teknolojik araçların gelişmesi ve aynı zamanda dönemin yaşantı ve düşünce dünyasının eski gözetim biçimlerini kaldıramamasıyla da ilgilidir. Gary T. Marx (2002), gözetim olgusunun ve birimlerinin eskisi ile yenileri arasında büyük farklılıklar olduğunu, yeni gözetim birimlerinin yeni tanımlamalarla anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Öyleyse tarihsel süreç içinde kabaca geleneksel dönem ve modern dönem ayrımıyla çeşitli sınıflandırmalar içinde yer alan gözetim olgusunun yeni halini anlamak için nasıl kavramlar ve/veya kavramsallaştırmalar kullanılmalıdır? Sosyal teoriler gözetimi nasıl ele almışlardır?

Bir sonraki bölümde modern dönemin içinde doğup gelişmiş, modernlikten beslenmiş, çeşitli tarihsel olayları, olguları görmüş ve gözetim olgusunu, tüm bu yaşayışların sonucu oluşan bir bakış açısıyla değerlendirmiş, her biri gözetim olgusunun farklı uçlarından tutarak açıklayan düşünürlerin nasıl kavramsallaştırmalar yaptığını değinilecektir. Ayrıca bunların, gözetim olgusunu nasıl değerlendirdiklerine, hangi özelliklerini açıkladıklarına da değinilerek modern gözetim anlaşılma çalışılacaktır. Hem modern gözetime dair soruları cevaplayabilmek hem de modern gözetimin ne olduğunu açık seçik görebilmek için farklı görüşleri bilmek gerekir. Dolayısıyla bir sonraki bölüm, ilk kavramsallaştırmaların ve modern gözetime dair ilk yargıların nasıl oluştuğu ve içeriğinde neler barındırdığıyla ilgilidir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÖZETİME DAİR KAVRAMLAR VE KAVRAMSALLAŞTIRMALAR

Modern dönemde uygulanan gözetimi diğer gözetim biçimlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri, günümüzde gözetimin ‘sistemik’ olarak gerçekleştirilmesidir. Yani gözetleme, takip etme, izleme, veri/bilgi/malumat elde etme, bunları sınıflandırma, kontrol etme edimlerinin organize olmuş bir sistem içinde uygulanıyor olmasıdır. Düzen içine kurulu yapılar, yapıların görevleri, insanların hangi durumlarda neler yapması gerektiği, bilgilerin toplanması, kayıt altına alınması ve kayıtlı bilgilerin geri çağırılması çeşitli adımlara, gerekliliklere sahiptir ve hepsi sınırlılıkları belli bir sistem içinde yer edinmiştir.

Modern dönem gözetiminin ikinci önemli özelliği ise, daha önce hiç olmadığı kadar yaygınlaşarak çok çeşitli gözetim birimleri ve/veya araçları ile gerçekleştiriliyor olmasıdır. Her an kameralardan, internette bırakılan izlerden, alışveriş, vergi işlemlerinden, konumu takip eden araçlardan toplanan verilerin, sanal ortamlarda kayıta tutulabiliyor olması, kaydedilen ortamın kayıt tutma oranının sınırsızlığı ve istenilen bilgilerin ve enformasyonun istendiği takdirde kullanıma hazır hale gelmesi modern gözetimi niceliksel ve niteliksel olarak beslemektedir.

Modern gözetimin, tüm bu özelliklerinin yanı sıra henüz her anı ve/veya her zaman dilimini kaydedebilecek ve yeniden izlenmesini/ele alınmasını sağlayacak kapasiteye ve gelişmişliğe ulaşmadığı dönemlerde, çeşitli ‘distopya’lara konu olması ilk modern gözetim incelemeleri açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu çalışmalar hem ‘karşı ütopyaların’ yazıldığı dönemin henüz sağlamadığı gözetim olgusunun geleceğini tahmin edebilmeleri bakımından hangi noktalara işaret edildiği hakkında fikirler sunmakta, hem de bugünkü modern gözetimi anlamak açısından çeşitli somutlaştırmalar yapılmasını sağlamaktadır. Dolgun (2015, s. 224), karşı ütopyaların üç nokta üzerinde yoğunlaştığını düşünür: “Bunlardan ilki, panoptik işleyiş paralelindeki bilgi asimetrisi içinde ‘görülmeden görme’nin gücüne yapılan vurgudur; ikincisi, mahremiyetlere ve bireyselliğe merkezi iktidarlar tarafından gösterilen hoşgörüsüzlüktür; üçüncüsü de, vatandaşlarını devamlı gözetim altında tutan hükümetlerin merkezi/totaliter bir yapıya sahip olmasıdır.” Tüm bu temaların türevlerini günümüzde görmek

mümkündür. Dolayısıyla distopyaları incelemek, aslında günümüz gözetim olgusunu da farklı şekillerde ele almak anlamına gelmektedir.

Ayrıca bu bölümde, modern gözetimin, ilk dönemlerden günümüze kadar, çeşitli boyutlarıyla ele alabilecek şekilde, nasıl kavramsallaştırıldığı ve nasıl bir izlenim oluşturduğu ile ilgili tartışmalar yapılacaktır. Bu anlamda önce ilk ele alındığı yer olarak edebi alana, sonrasında ise sosyal teorideki yerine ve önemine değinilecektir. İki alan arasında bir geçiş olarak ele alınacak olan panoptikon, özellikle Foucault'nun ona değinmesiyle sosyal teorideki yerini edinmiştir. Edebi alanda da sosyal teorilerde de gözetimin, Dolgun'un üç ana noktada topladığı özellikleri taşıdıklarını söylemek mümkündür. Bu anlamda gözetimin sistematik olarak ve rasyonel temellere dayanarak yapılması, yaygınlaşmış olması, kaydedebilirliğine dair sınırlılıklarının genişlemesi ve istenilen bilginin kolayca geri çağırılması, her iki alanda da üzerinde yoğun olarak durulan özelliklerdir.

'Gözetim toplumu' kavramını 1985 yılında 'Gözetim Toplumu: 1984 Tarzı Tekniklerin Tehdidi' başlıklı makalesinde Gary T. Marx'ın kullanmasından önce modern gözetim tekniklerinin, gelişen teknoloji ile birey-toplum-iktidar arasındaki ilişkinin aşırı boyutlarını anlatmak için ilk olarak 1924 yılında Yevgeni Zamyatin'in '*Biz*' adlı distopik ve/veya karşı ütopya kategorisinde değerlendirilen romanında betimlendiği görülmektedir. *Biz*, Zamyatin'in yaşadığı dönemle ilgili ipuçları verebileceği gibi gözetim olgusunun modern anlamda bir ilk değerlendirmesini de içermektedir. Daha sonra gelen distopik eserlerin bazıları benzer içeriği takip etmiş ancak gözetim olgusunun farklı noktalarına değinerek iktidar-toplum-birey arasında simetrik olmayan, güç ve kullanım oranları aynı olmayan, asimetric, disiplinler, sınırlandırıcı ve düzenleyici gözetim biçimlerini ortaya koymuşlardır. Gözetim olgusunu epistemolojik olarak değerlendirirken, varlığını ve/veya ontolojisini, işlevselliğini kazandığı noktaları anlamak ve kavramsal çerçevesinin bir başlangıç okumasını yapmak için edebi alanda gözetim olgusunun nasıl değerlendirildiğine değinmek gerekmektedir.

Gözetim birey-toplum-iktidar üçgeninde güç, kullanım, düzen, disiplin ve benzeri unsurları nasıl asimetric hale getirmektedir? Henüz modern anlamda gözetim kavramına değinilmemişken yazarlar gözetimin olumsuz kullanımlarını neye dayanarak nasıl ifade etmişlerdir? Edebi metinlerde anlatılan gözetimin modern hayatta bir karşılığı var mıdır?

Bir sonraki bölümde temel olarak cevaplanması gereken sorular ve ulaşılmak istenen amaçlar bunlar olacaktır.

2.1. Edebiyatta Modern Gözetim

Gözetime modern anlamda değinilen ve gözetim biçimlerinin gelişmiş versiyonlarının tasvir edildiği önemli metinlerden bazıları, romanlardır. Gözetimi konu alan romanların çoğu distopik romanlardır. Distopik romanların yazarları şüphesiz içinde buldukları toplumsal atmosferden de etkilenmişlerdir. Distopyalara geçmeden evvel ütopya da kısaca değinmek gerekir.

Thomas Moore 1516'da kaleme aldığı, 'var olmayan güzel ülke' anlamına gelen, 'Ütopya' adlı eseriyle ideal bir toplum ve siyasi sistemi tasvir etmektedir. Bir ada halkı üzerinden anlatılan bu sistemde, adanın diğer yerlerden yalıtılmış olması özelliği, herhangi bir yönetime ya da 'totalitarizme' bağlı olmaması ve adada yaşayan kişilerin özgürlüğünün iyi yönetim biçimini bulabilmek açısından kendilerini yönlendirici önemli bir unsur olması vurgulanmaktadır. Diğer taraftan bu 'ütopik hayatın' devamı ancak bireylerin sürekli olarak sınırlandırılmasıyla sürdürülebilir. Dolayısıyla ütopik toplumda bir yandan bireyin özgürlüğünün yapıcı etkisine değinilirken, diğer taraftan aslında bireyin, sahip olduklarını kaybetmemesi için ne kadar sınırlandırıldığı da vurgulanır. "Bireyi böylesine baskı altında tutup, makineleştiren bu düzen, bireyin kendi için yaşamadığı, toplumun iyiliği için kullanıldığı, bu yoldan çıkmayı düşündüğü zaman en ağır şekilde cezalandırıldığı bir düzen haline gelir (Moore 2010, s. 72'den aktaran: Mutlu, 2016, s. 4)". Aslında ütopya, kendi içinde distopyayı da taşımaktadır.

'Distopya' ise 19.yüzyılda Moore'un ütopyasının bir tersi olarak, ütopya kavramının da dikkate alındığı, John Stuart Mill tarafından 1868 yılında (Mill, 1988) ortaya atılmış bir kavramdır. Distopya, 'herşeyin son derece kötü veya memnuniyetsiz olduğu hayali bir devlet veya yeri'⁹ ifade etmektedir. *Biz, 1984, Cesur Yeni Dünya* gibi distopik eserlerde yüksek seviyede gelişmişliğe sahip, teknolojik yöntemlerle,

⁹ Oxford Learner's Dictionaries 05.04.16 10:20
<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/dystopia?q=dystopia>

bilgisayarlarla kontrol edilen bir dünya ve kuralları benimsemiş bir toplum resmedilir. Kısaca distopyaların ortak özelliklerine değinmek gerekirse;

- (1) Vatandaşlar arasında sıkı bir uyum vardır ve bireysellik ile muhalefet olumsuzlanır,
- (2) Devletin sınırlarının içinde olmayan dünya için ya korku ya da tiksinti uyandırılır,
- (3) Geleneksel hayat için genel görüş, onun ilkel veya saçma olduğudur,
- (4) Ceza sistemi herhangi bir yasal sistemden yoksun bir şekilde psikolojik ya da fiziksel işkenceye dayanır,
- (5) Devlet tarafından sürekliliğe sahip bir gözetim mevcuttur,
- (6) Toplum hakkında sorular soran kahraman, bir şeylerin çok kötü bir şekilde devam ettiğini hisseder,
- (7) Gelecekteki teknolojilerin çağdaş toplumda olduğundan daha ileri düzeyde gelişmişliğe sahip olduğuna inanılır (Geetha, 2014, s. 117).

Gözetim, genellikle distopik toplumdaki totaliter iktidarın koyduğu kuralların uygulanışını denetlemeye yarayan ve kurallara aykırı olanları sıkı bir şekilde takip eden araçlar ve sistem bütünüdür. Distopik romanların ortak özelliklerinin dışında, gözetimin birçok özelliğinin ve bunların yol açtığı sonuçların farklılıklarına vurgu yapan bir eserler yelpazesi mevcuttur. Gözetim edebiyat alanında distopik hikâyelerle birlikte ele alındığı için, bir sonraki bölümde çeşitli distopik romanlarda gözetimin hangi özelliklerinin ve bunların sonuçlarının vurgulandığı ele alınacaktır.

2.2. Distopya ve gözetim

İlk distopik romanlardan biri Yevgeni Zamyatin'in '*Biz* [1924]' adlı eseridir. Kendinden sonra gelen distopya romanlarının yazarlarını etkilemiş olan Zamyatin (1884-1937) 1902-1908 yılları arasında Bolşeviklere katılmıştır. 1917'de devrim gerçekleştiğinde "devrimciler zafere ulaşmış, ancak devrim yenilmiştir (Somay, 2014, s. 10)".

Bilime ve teknolojiye aşırı derecede güvenilmesi, distopyaların yazılması için ortam hazırlamıştır. Örneğin Sovyetlerin 'gulag' sistemini anlatan Solijenitsin, 1930'larda ortaya çıkan, bilim adamları için hazırlanmış kapatılma yeri olan 'saraşkalari (*sharashka*)' distopik bir biçimde *İlk Çember* [1968] adlı yapıtında dünyaya tanıtmıştır. Bu kapatılma yerleri bilimin totaliter rejim için üretildiği yerlerdir. Yani distopyalarda değinilen gözetim, aslında belli başlı fikirlerin, oluşumların, yönetimlerin ve değişen

anlayışların yansıması, belki de bir uyarısıdır. Böyle bir atmosferde Zamyatin de ‘Biz’ adlı romanında bilime, teknolojiye ve aklın üstünlüğüne zihinsel, duygusal ve bedensel olarak bağlanmış bir toplumun resmini çizmiştir.

‘Biz’in dünyası tarihin çok ileri dönemlerinde yaşayan ve yaşadığı günü geleceğe aktarmak için günlük tutan D-503 karakterinin gözünden anlatılmaktadır. Tek Devlet ‘Velinimet’ tir ve vatandaşlar sayılarla kodlanmış¹⁰, camdan evlerde yaşayan, genel olarak matematik bilimine önem veren bireylerden oluşmakta, ancak çoğunluğun iyiliği ve mutluluğu için özgürlük olumsuzlandığından kimse birey bilinciyle yaşamamaktadır. D-503 “sağımdaki ve solumdaki cam duvarların ardından, odamın, elbiselerimin, hareketlerimin benzerlerini görüyorum. Binlerce kez çoğalmış hallerini. Bu insana güç veriyor. Muhteşem bir bütünün parçası olduğunuzu bir kez daha hissediyorsunuz (Zamyatin, 2014, s. 39)” demektedir. 1984’te de algı yönetimi amacıyla uygulanan politikalar, kişileri, sadece resmini gördükleri ‘Büyük Birader’e bağlamaktadır. Her gün ‘teleekranlar’ın karşısında ‘emir’ üzerine yapılan eylemler de kişileri birbirine benzemesini, tektipleşmesini sağlamaktadır.

D-503 kendini bir ‘birey’ olarak tanıma cesareti gösterdiğinde ve bu amaç uğruna bir adım attığında duygusal krizlere sürüklenir, içinde iki benlik olduğunu ve ‘ben’ diyenin kendisi olmadığını düşünür. Tekdüzeliliği, bir sonraki günün tahmin edilebilirliğini eleştirir, ancak diğer taraftan Velinimet’ten korkar, deftere zaman zaman bu korkuyla uyumlu biri olarak onun olmasını istediği birisi gibi yazar. Dolayısıyla gözetimin yoğunluğunun da farkındadır. Benzer durum Winston için de geçerlidir. Her an gözetim birimlerinden birine yakalanma korkusu vardır.

Diğer taraftan ülkenin çevresini saran sınır duvarları biz duygusunun oluşmasına katkı sağlar. Duvarın ardında vahşiler yaşamaktadır. Onlar Tek Devletin tüm güzelliklerinden kendilerini mahrum bırakan insanlardır. Orwell’in 1984’ünde de benzer bir durum söz konusudur. Gelişmiş toplumun dışında proleteryalarda bulunmaktadır. Velinimet vatandaşları vahşilerle zıtlaşırken 1984’te devlet iki ayrı büyük devlet ile

¹⁰ Dolgun, Zamyatin’in eserinde bireylerin sayılarla adlandırılmasıyla İsveç’te kimlik numaralarının verilmesi arasında bir paralellik olduğuna dikkat çekmektedir. “Biz yayınlandıktan 27 yıl sonra, bürokratik açıdan en iyi örgütlenmiş refah devleti olarak kabul edilen İsveç’te, vatandaşlara ulusal kimlik numaraları verilmeye başlanması ve bunun kamu hizmetlerinden yararlanmanın önkoşulu haline getirilmesi (Dolgun, 2015, s. 227)”, gözetim tartışmaları açısından kaçırılmaması gereken bir ayrıntıdır.

sürekli savaş halindedir. Ancak kimse gerçeklerin ne olduğunu bilemez. Dış düşmanların haricinde önlem alınması gereken diğer kesim, toplum içindeki aykırı davranış gösterenlerdir. *Biz*'de aykırı olanlar azınlığı oluşturmaktadır. 1984'te ise hainler (Goldstein ve taraftarları) vardır, onlar her yerde olabileceklerinden gözetim had safhadadır. Bu durumda asıl sorun; çoğunluğu temsil eden, sisteme dâhil olan bireylerin totalitarizmi nasıl kabullendiğidir. Elbette denetimin, algı yönetiminin, disiplinin ve gözetimin bu işte aldığı rol büyüktür.

Distopyalarda gözetim araçlarının nasıl ve ne amaçla kullanıldığı önemli bir husustur. Örneğin Orwell'da gözetim araçları, korku ile iç içe geçmiş bir toplum yaratırken, Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sında insanlar mutluluğu, hazzı hedefledikleri için gözetimin gerçekleştirilmesine gönülden razı olurlar. "Huxley, Orwell'in 1984'ünde insanların acı çekerek denetlendiğine dikkat çekerken; *Cesur Yeni Dünya*'da insanlar hazzı boğularak denetlenmektedirler. Kısacası Orwell bizi nefret ettiğimiz şeylerin mahvetmesinden korkarken, Huxley bizi sevdiğimiz şeylerin mahvedeceğinden korkuyordu (Postman, 2014, s. 8)". Dolayısıyla gözetim sadece korku yaratmak için değil haz duygusunu canlı tutmak için de kullanılabilir. Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinde anlatmaya çalıştığı önemli bir sorundur bu. Gözetimin bir haz aracı haline çevrilmesi, toplumun onun boyundurluğu altına girmesi için bir rıza kaynağıdır.

Peki insanlar gözetimin hayatın her alanına yayılmasına nasıl izin vermektedirler?

Bu soruya birçok cevap verilebilir. Ancak distopyalar üzerinden gidilirse, distopyalarda toplumların gözetlenmeyi kabul etmesinin sebeplerinden biri diğer sebeplerden çok daha kabul edilebilir görünmektedir. Bu sebep, çağdaş dünyada gözetim toplumunun da oluşmasının altında yatan en önemli sebeplerdendir. "Çoğu zaman, çoğu insan kimliklerinin belirlenmesiyle ilgili istekleri ya da kişisel bilgilerini, görecekları faydanın ödeyecekleri bedelden daha fazla olduğuna inanarak, yanlış bir şey yapmadıkları zaman saklayacakları ya da korkacakları birşeyleri olmayacağı için, firmalara açıkladıklarını onayladıklarını memnuniyetle kabul ederler (Lyon, 2006, s. 23)". Yani kişinin korkacak birşeyi yoksa, bir de bundan bir kazanç sağlanacağı söyleniyorsa, o halde saklayacak birşeyinin de olmaması gerekir. Distopyalarda da mahremiyet sınırları bir şekilde feda edilmiş ve yeniden çizilmesi mümkün olmayan bir hale gelmiştir. Bu vazgeçiş, distopyaların konu bütünlüğü içinde değerlendirilirse, daha

gelişmiş bir toplum, daha iyi bir devlet, daha iyi bir yönetim gibi sebeplerle ilişkili olabilir. Günümüzde ise, örneğin Snowden sızıntısı olduğunda, mahremiyet ve/veya özel alan sınırlarını aşan, izin alınmadan gerçekleştirilen gözetim yapıldığı ortaya çıktığında bu durum ‘ulusal güvenlik’ önceliğinde değerlendirilmiştir (Lyon, 2014, s. 3-4).

Günümüz gözetim olgusunun üzerinde durduğu diğer bir alan bedendir. Kişisel bilgilerin, kişisel görüşlerin dışında beden üzerinden daha geniş ve güvenilir bir veri alanı oluşmaktadır (Lyon ve Bauman, 2013, s. 16). Bu verilerin nasıl kullanıldığı şeffaf olmamakla birlikte, iktidarla, toplumsal iradenin üretilmesiyle, bireyin inşasıyla yakından ilgilidir. Distopyalardan, örneğin *Cesur Yeni Dünya*’da bireylerin doğuyor değil, ‘üretiliyor’ olması günümüz biyo-iktidarının yönetim sistemine, genetik mühendisliğine dair tartışmalarda süren sorunsalları andırmaktadır.

Bireylerden ve bireyselleşmeden bahsetmenin mümkün olmadığı bir ortamda ‘toplumun üyeleri’, hükümet tarafından çeşitli biyolojik uygulamalarla yazgıları belirlenmiş ve şartlandırılmış olarak prototip şekilde özenle ‘üretilmekte’; ‘Dünya Devleti’nin istikrarı da,- bugün yoğun şekilde tartışmalara neden olan- genetik mühendisliği ve her tür koşullandırmanın karışımıyla sağlanmaktadır (Dolgun, 2015, s. 226).

Cesur Yeni Dünya’da işlenen bu sistem, günümüzde, modern gözetimdeki ilerlemelerin bir sonucu olarak, gelişmiş izleme, denetim ve/veya takip sistemleri olarak değerlendirilebilir. Bu konu biyo-iktidarla da ilgilidir. Biyo-iktidar ve gözetim ilişkisi ilerleyen bölümlerde Foucault’nun düşünceleriyle birlikte ele alınacaktır.

Distopyaların, yazıldıkları dönemlerden çok ileri bir tarihte benzer gelişmeleri gösterecek olan gözetim konusu hakkında yaptığı vurgular şaşırtıcı olmakla birlikte, aklın ve teknolojinin yüceltildiği dönemlere tekabül etmeleri de önemli bir ayrıntıdır. Adorno ve Horkheimer’ın, ilk basımının 1947’de yapıldığı *Aydınlanma’nın Diyalektiği*’nde söylediği üzere “modern bilime giden yolda insan anlamdan vazgeçmektedir. Formül kavramın, kural ve olasılık da nedenin yerini almaktadır ve Aydınlanmaya göre hesaplanabilirlik ve yararlılık ölçütüne uymayan her şey kuşkuludur. (Adorno ve Horkheimer, 2000, s. 21-22)”.

Distopyalar, kendilerinden önce gelen ve sonrasında benzer olarak yazılan ütopyalara, onların mükemmelliği yakaladıkları anda uyguladıkları denetime, totalitarizme ve belki de diktatörlüğe karşı bir tepki ve onları eleştirmek üzere yeniden

düşünmenin bir yolu olarak yazılmışlardır. Bu sırada gözetimin totalitarizmin bir aracı olarak nasıl kullanılabileceğini farklı şekillerde resmetmişlerdir. Lyon (2006, s. 65), Londra’da ilk baskısının 1948’de görüldüğünü söylediği Orwell’in ‘1984’ü için 1950’lere geldiğinde belirginleşmeye, geniş bir çevre tarafından bilinmeye başladığını söylemektedir. Bununla ilgili olarak romanın, 1960’larda başlayan ancak 1980’lerde oldukça belirginleşen gözetleme amaçlı bilgisayar kullanımının artışıyla arasında bir ilişki kurulmasıyla Gary T. Marx’ın 1985 yılında ‘gözetim toplumu’ kavramını keşfettiğini düşünmektedir (Lyon, 2006, s. 66-67). Dolayısıyla distopyaların resmettiği gözetim olgusu, gün geçtikçe değişen teknikler ve sosyal hayata etkilerinin fark edilmesiyle gerçekte ilişkilendirilerek değerlendirilmiş ve distopyalar bu anlamda ‘gözetim çalışmaları’ni beslemiş ve/veya onlara ilham vermiştir.

Bir sonraki bölümde gözetimin sosyal teorideki yerine değinilecektir. Marx’ın çalışmaları gözetimin kapitalist toplumda nasıl kullanıldığını, Weber’in bürokrasi üzerine çalışmaları ise yapısal olarak nasıl bir gözetim tipinin inşa edildiğini anlamak için ele alınacaktır. Sonrasında çalışma için önemli olan Bentham’ın panoptikonu nasıl açıkladığına, Foucault’nun panoptikonu sosyal bilime hangi anlamda dahil ettiğine ve gözetimle ilişkisel olarak nasıl bir iktidar yapısı tasvir ettiğine değinilecektir. Modern anlamda ‘gözetim toplumu’ kavramını ilk kez 1984 yılında kullanan Gary T. Marx’ın eski ile yeni gözetim birimlerinin boyutları üzerinden yaptığı ayrımın modern gözetimin sınırlarını nasıl çizdiğine değinilecektir. Son olarak çalışma için panoptikon ile birlikte ele alınması önem arz eden diğer kavramsallaştırma ‘ban-optikon’ ve Didier Bigo’nun ban-optikon kavramsallaştırmasıyla ilgili görüşleri ele alınacaktır.

2.3. Sosyal Teoride Modern Gözetim

Gözetim olgusunun toplumsal hayatın çeşitli alanlarındaki işlevlerini, görünümünü ve beraberinde getirdiği farklı sonuçları ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalara göre gözetim yalnızca iktidarın toplumlara, yukarıdan ve görünmeden bir biçimde gözlemesi olayını anlatmak için kullanılmamaktadır. Bir tarafta iktidarın halkı, çalışanları, öğrencileri, erkekleri, kadınları, çocukları ve benzeri kesimleri neden ve nasıl gözetlediğini, gözetleme araçlarının nasıl bir gözetim yapısı oluşturduğunu, verilerin nerede kullanıldığını ve kimlerle paylaşıldığını ele alan

çalışmalar vardır. Diğer tarafta da bireylerin inşasında gözetleme pratiğinin nasıl roller edindiğini, toplumların farklılıkları nasıl bir gözetime tabi tuttuğunu ve bunların sonucunda nasıl bir toplumsal yapı inşa edildiğini inceleyen çalışmalar vardır.

Gözetimin çağdaş toplumsal hayatta nasıl var olduğunun açıklanabilmesi için sosyal teorideki yerine de değinmek gerekir. Modern zamanlarda gözetim, kapitalizmin ekonomi-politiğinin bir parçası olarak (Marx), bürokratik yapının bir ürünü olarak (Weber) ve ceza ve gösterişten öz-disipline geçiş olarak (Foucault) görülmüştür (Lyon, 2013, s. 15). Bu çalışma için önem arz eden panoptikon konusundan önce, Marx'ın ve Weber'in çalışmalarında gözetimin nasıl ele alındığına kısaca değinilecektir.

Gözetimin sosyal hayattaki işlevi nedir? Gerçekten de, romanlarda bahsedildiği gibi, sınırlandırıcı ve tektipleştirici bir özelliğe mi sahiptir? Eğer öyleyse hangi tarihsel ve/veya toplumsal şartlar bahsedilen gözetim yapılarını oluşturmaktadır? İktidar, sistem, toplum ve gözetim arasındaki ilişki nasıldır? Bunların cevabı sosyal teoride gözetimin yeri adım adım incelenirken verilecektir.

Kapitalist toplumda, özellikle çalışma alanlarında, sermaye ve sistem ilişkisini dikkate alarak gözetimin işlevselliğine Karl Marx değinirken, ulus-devletin alt birimlerinin ve/veya yapılarının gözetimini, bürokratik yapılanmalar çerçevesinde Max Weber ele almıştır.

“Gözetimin modern toplumla birlikte kurumsallaşma göstermesine ve sosyal teori içinde –Marx, Weber ve Taylor başta olmak üzere- çeşitli kuramcılarca farklı şekillerde ele alınmış olmasına rağmen; sosyal bilimlerde genel kabul görmeye başlaması, Bentham'ın görüşlerinden yola çıkan Foucault ile olmuştur (Dolgun, 2015, s. 24-25)”. Bu anlamda Foucault'nun gözetime dair analizleri ‘panoptikon’u incelemesi bakımından daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Bir sonraki bölümde Karl Marx'ın çalışmalarında gözetimin hangi yönüyle ele alındığına değinilecektir. Çalışma biçiminin ve koşullarının değişmesi, sanayi devrimiyle mevsimsel ve gün içindeki dönümlere göre iş zamanı dilimlerinin saat temelli bir çalışma biçimine dönüşmesi, mekanın ve kontrolün değişmesi, işbölümünün belirginleşmesi, tüm bunlar gözetimi farklı bir yapıya dönüştürmüştür.

2.2.1. Karl Marx'ın çalışmalarında modern gözetim

Sosyal teoride, sistematik izleme olarak adlandırabileceğimiz gözetim konusuna, ilk olarak dikkat çeken düşünürlerden birisi Karl Marx'tır. "Marx'a göre gözetim, emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir unsurudur (Bozkurt, 2000, s. 69)". "Marx'ın, kapitalist üretimin başlıca motivasyonu olan artı-değeri azamileştirme gailinden hareketle fabrikadaki izleme tekniklerine ilişkin analizleri gözetime ilişkin ilk sistematik tartışmalar arasında yer alır (Güven, 2012, s. 2-3)".

Marx'a göre insan emeğinin kullanımı konusunda dönüşümler meydana gelmiş ve bu dönüşümde kişinin emeğine yabancılaştığı, emeğinin bir kapitalistin altında çalışarak para karşılığında sattığı durumlar çağdaş dönemde zirveye çıkmıştır. İşçinin, ürünün yapımına ait tüm sürecin içinde olamaması, yani birleşik toplumsal emeği meydana getiren, özellikle uzmanlaşmanın derinleştiği iş bölümü, yabancılaşmanın sosyolojik temeli (Ritzer, 2011, s. 165) olduğu gibi gözetimin de müsebbibidir. İş bölümü, geniş ölçekli bir gözetim biçimini beraberinde getirir. İş bölümü kadar önemli bir diğer unsur sanayileşmedir.

"Sanayileşme, üretim işletmelerinin yeni örgütlenme yöntemleri ve yeni sosyal kontrol biçimleriyle tanımlanır. Bu bakımdan sanayileşme, işçileri evlerinden alarak üretimi maksimize etmek için idari ilkeler tesis eden sanayinin temel unsuru fabrikayı doğurmuştur (Kivisto, 2008, s. 15)". Erken endüstriyel toplumda üretim, bir mekânda, belirli bir zamanda, belirlenmiş bir işin yapılmasıyla gerçekleşir. Yeni fabrikalar, işçilerin bir çatı altında toplanarak çalışmasını gerektirir. Bu dönemde gözetimin de öneminin arttığına dikkat çekmek için Josiah Wegwood'un uzmanlaşmayı önemseyerek planladığı atölye önerisi örnek verilebilir. 1759'da kurduğu işletmenin gözetim işini önceleri kendisi yaparken, işin büyümesiyle denetçiler tutmuştur. İşçiler işe geldiklerinde bir kutuya adlarının yazılı olduğu biletleri atmak zorunda kalmışlar, bölümler, işleyiş bütününde her birinin farklı görevleri bulunan işçileri de disipline edecek daimi bir üretim zinciri oluşturacak şekilde düzenlenmiştir (Lyon, 2013, s. 58).

Genel olarak birçok işyerinde üretim sürecinin aksamaksızın devam etmesi ve aksamasına sebep olacak etmenlerin önüne geçilmesi için denetimler yapılır. Karl Marx (2015, s. 387)¹¹ bu durumu şu şekilde ifade eder:

Gözetim ve yönetim işi, karşıtıktan, yani sermayenin emek üzerindeki egemenliğinden kaynaklanması ve bu nedenle sınıf karşıtlığına dayanan ve aralarında kapitalist üretim tarzının da olduğu tüm üretim tarzlarında bulunması ölçüsünde, kapitalist sistemde de, her tür birleşik toplumsal emeğin tek tek bireylere özel işler olarak yüklediği üretken işlevlerle dolaysız ve ayrılmaz şekilde bağlantılıdır.

Yani Marx'a göre birleşik toplumsal emeği ifade eden iş bölümüne dayalı üretim sürecinde her çalışanın bir bütünü farklı parçalarından sorumlu olmaları, gözetim ve yönetim işiyle doğrudan ilişkilidir.

Marx için, işçi ile üretim araçlarının sahibi arasındaki ilişki, gözetimi, müdahale ve kontrol işlevleri açısından önemli hale getiren unsurdur:

Gözetim işi, dolaysız üretici olarak işçi ile üretim araçlarının sahibi arasındaki karşıtığa dayanan tüm üretim tarzlarında zorunlu olarak ortaya çıkar. Bu karşıtlık ne kadar büyük olursa gözetim işinin rolü de o kadar büyük olur... Tıpkı, despotik devletlerde, gözetim işinin ve iktidarın çok yönlü müdahalelerinin, hem her tür topluluğun doğasından kaynaklanan ortak işleri hem de iktidar ile halk yığını arasındaki karşıtıklardan kaynaklanan özgül işlevleri içermesi örneğinde olduğu gibi. (Marx, 2015, s. 384).

Denetimin ve gözetimin kapitalist tarafından gerçekleştirilebilmesi için uygun şartların oluşmasına önayak olan etmenler vardır. Bunlar zaman, mekân ve iş bölümüyle ilgilidir. Peki, gözetimin gerçekleştirilmesinde zamanın, mekânın ve iş bölümünün işlevi/görevi nedir?

“Geleneksel toplumda çalışma zamanı mevsim koşullarına, gün ışığına, kutsal günlere ve ritüellere bağlıyken; kapitalist sistemde, zaman unsuru temel alınmış ve her şey ona odaklanmış şekilde saat/dakika ve saniyelere bağlanmıştır (Dolgun, 2015, s. 82)”. Endüstriyel düzen bir çalışma rutinizasyonunu zorunlu kılmış, J. Hobsbawn'ın belirttiği gibi, böylece işçiler ‘saatin zulmü’nü tecrübe etmiştir (Kivisto, 2008, s. 15). İşe giriş çıkış vakitlerinin izlenebildiği bu doğrusal zaman anlayışında zamana göre ayarlanmış olan

¹¹ Kapital'in 3. cildi, Marx'ın ölümünden sonra, el yazmalarından hareketle Friedrich Engels tarafından yayına hazırlanmış, ilk Almanca baskısı 1894 yılında yayınlanmıştır.

çalışma düzeninin her aşaması takip edilebilir. Takibe imkân sağlayan önemli etmen ise mekândır.

Sanayi devrimiyle beraber insanların fabrikalarda çalışmaya başlaması, onların hava şartlarından, gecenin işin devam etmesini engelleyen karanlığından, işçilerin kontrolsüz veya belirlenen işe uygunluk oluşturmaya hareketlerinden sıyrılmasını ve onların bu mekân içinde gözetim ve denetim altında tutulabilmesini sağlamıştır. Dünyadan, doğadan, aileden tecrit edilmiş mekân, işçinin işinden başka ilgisini çekebileceği bir unsur bırakmaz. Mekân ile zamanın bu şekilde kullanılışı birbirlerini besleyen ve yönetimleriyle kapitalistin kârını çoğaltan etmenlerdir. Son olarak iş bölümü, belirli bir ürünün yapımının belirli bir zamanda gerçekleştirilmesi gerekliliğinden dolayı gözetimin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin bir ürün, parçalarının üretim bandı üzerinde sabit bir hızla sırasıyla işçilerin belirlenmiş işlerine uygun şekilde yapımının tamamlanması için geçerken, bir işçinin işini aksatması, sürecin durmasına sebep olur. Üretilen ürünlerin karmaşıklaşması ve daha çok iş bölümünün ortaya çıkması da gözetimin katılaşmasına sebep olur. Bir pantolonun üretim süreciyle bir otomobilin üretim sürecinin izlenmesi ve denetiminin sıklığı arasında fark vardır. Her koşulda işçiler kendilerine verilen görevleri, belirlenen zaman dilimi içerisinde gerçekleştirmek zorunda kalır. Bu da mekânın içinde yeni bir tecrit edilişi sağlarken aynı zamanda denetimin yapılmasında da kolaylık sağlamaktadır.

Günümüzün esnek çalışma ortamları düşünüldüğünde gözetimin gücünü kaybettiğini söylemek yanlış olur. Tam tersine, esnek üretime geçiş gözetimin daha da yaygınlaşmasına ve güçlenmesine sebep olmuştur. “Günümüzde işçilerin gözetilmesi meselesi hem zaman hem de mekân bağlamında genişlemiştir (Lyon, 2013, s. 59)”. İşçi alımında gerekli belgelerin kurumlardan elde edilmesinden, üst(leri) tarafından tüm çalışanların telefonda, internetten veya kameralardan ne yaptığının izlenmesine kadar, sınırlarına mahremiyet alanlarını da katarak büyüme göstermiştir. Elde edilen tüm veriler senkronize edilip ortak bir havuzda sınıflandırmalar yapılarak toplanabilmekte ve düzenlenmekte ve gerektiği zaman kolayca geri çağırılabilir. İşçilerin gizliliğinin (mahremiyet bölgesi sınırlarının) korunmasına dair kurallar konulsa da bu kurallar her şirket veya ülke için bağlayıcı değildir (Arslantaş-Toktaş vd., 2012, s. 53-56).

Aynı zamanda bir tüketici de olan çalışanlar, iş dışındaki hayatlarında da gözetim altındadırlar. Özellikle sanal market ve/veya sosyal medya gibi iletişim ortamlarından toplanan veriler, siteler güvenlik konusunda net bilgilendirmeler yapmadığı için hangi alanda nasıl kullanılabilceği ve bunun sınırlandırmasını kimin belirleyeceğine dair kaygılar oluşturmaktadır. “Kanada’da *Kişisel Veri Günlüğü Komisyonu (Privacy Commisioner of Canada)* yaptığı araştırma sonucunda Google ve Facebook gibi firmaların kullanıcılar hakkında artan derecede veri toplandığını ve kullanıcılarını bu toplanan verilerin ne için kullanılacağına dair düzgün bir şekilde bilgilendirilmediğini kaydetmiştir (Arslantaş-Toktaş vd., 2012, s. 58)”. Yakın zamanda elektronik ortamlarda artan dolandırıcılık da bilgilerin korunamadığını göstermekte ve bu durum diğer bilgilere ulaşmada bir araç işlevi görebilmektedir.

Tüm bu durumlardan çıkartılacak sonuç, çalışanların hem iş hayatında hem de iş hayatı dışındaki yaşamının çoğunda gözetlenmekte olduğudur. Bunun da temel sebebi kapitalist sistemde hedeflenen verimlilik ve kârdır. Teknolojik gelişmeleri bu tür eğilimlerle destekleyen veya gelişen teknolojiyi kendi amaçları doğrultusunda kullanan kapitalistin kâr güdüsü, işçinin kendini gerçekleştirme, işini kendisinin özne olduğu bir nesneye dönüştürme, kendi kârını elde etme gibi amaçlarıyla çatışmaktadır.

Hem bir işin parçalı bir şekilde yapılması hem her an gözetim ve denetimin olması hem de tüketimin sürekli toplanan verilerle piyasanın ve talebin isteklerine göre şekillendirilebilmesi kapitalist sistemin devamlılığını gözetim temelli besleyen önemli unsurlardır.

2.2.2. Max Weber ve bürokratik gözetim

Weber, Marx’ın ele aldığı gibi, gözetimi yalnızca zaman, mekân ve işbölümü unsurları çerçevesinde üretim süreci üzerinden ele almamıştır. Daha geniş anlamda, bir ulus devletin ve altındaki kurumların yönetimleriyle ve rasyonalizasyon eğilimleriyle ilişkili olarak incelemiştir. “Weber’in temel argümanlarından birisi, modern politik partilerin yükselişinin bürokratikleşmenin artmasını ve insanın inisiyatifi ile eyleminin rolünün zayıflamasını gerektirmesidir (Swingewood, 2014, s. 200)”. Dolayısıyla ulus devletin tüm alanlarına dair bilgilerin rasyonelleştirilmiş organizasyonlar ve belirlenmiş

şekilde toplanıp saklanabileceği, modern ve akışkan toplumun yönetimini kolaylaştıran ‘demir kafes’in etkisi artacaktır. Bireylerin ve nesnelerin kodlandığı, kodların üzerine güncel değişikliklerin işlenebildiği ve bu durumun bireyin ölümüne dek sürdürüldüğü bir sistem olarak bürokrasi, gözetim teknolojilerindeki ilerlemelerle daha kolay şekilde işlevini sürdürmektedir. Weber için bürokrasinin, toplumu tam olarak nasıl bir gözetime ve/veya sınıflandırmaya tabii tuttuğunu öğrenmek için konuyla ilgili olarak sınıflandırma ve bürokrasiyle ilgili görüşlerini açmak gerekir.

Ulus devletin diğer tüm unsurların üstünde bir güç kazanması konusuna önem veren Weber için, “ulusun hayati çıkarları, demokrasi ve parlamentarizmin üzerinde yer alır (Ritzer, 2011, s. 240)”. Bu ulus için en iyi lideri çıkarmaya yönelik eğilimlerin yoğun olduğu sistemi de demokrasiyle bağdaştırır. Demokrasi ise rasyonel temeller üzerinden meşrulaşmış yasaların, yani “otoritenin uygulandığının en saf halinin (Ritzer, 2011, s. 241)”, bürokrasi aracılığıyla uygulanmasıdır. Dolayısıyla hiçbir sınıfı, statüyü, grubu dışarıda bırakmadan, mümkün olduğunca geniş şekilde herkes bürokratik sisteme dâhil olur. Kayıt teknolojilerinin gelişmesi sayesinde toplanan bilgiler çeşitli sınıflandırmalar yapılarak ayrıştırılmaktadır. Sınıflandırma çabalarının çeşitli sonuçları vardır. Ancak sonuçlarından önce anlaşılması gereken sınıflandırmanın önemidir.

Bauman (2014b, s. 12), sınıflandırmak, başka bir deyişle, dünyaya bir yapı atfetmektir der ve devam eder: “Dünyadaki olabirlikleri manipüle etmek; bazı olayları ötekilerden daha olası kılmak; olaylar rastgele değilmiş gibi davranmak ya da olayların rastgeleliğini sınırlandırmak veya tamamen yok etmektir (Bauman, 2014b, s. 12)”. Çeşitli beklenmedik toplumsal olayların önüne geçmek ve riskleri azaltmak için sınıflandırmaların yapılması zorunluluğa dönüşür.

Ancak bireyler üzerinden toplanan veriler işlenirken, yorumlanarak sınıflandırılırken bu, aslında, verilerin sahibi/üreticisi olarak bireylerin sınıflandırılması anlamına gelmektedir. ‘Gözetim toplumu’ ile kastedilmek istenen de budur: “Sıradan insanların kişisel yaşamlarına ait her türlü ayrıntının, devlet daireleri/istihbarat örgütleri ve büyük şirketlere ait veri bankalarında toplanması/işlenmesi/yorumlanması ve eşleştirilmesidir (Dolgun, 2015, s. 148).” Bunu yapmak üzere programlar geliştirilmiştir. Örneğin veri madenciliği işi, “birbirlerinden ayırt edilmiş gruplara farklı muamele

sergilemek, farklı koşullar ve hizmetler sunmak amacıyla grupların sınıflandırılması ve profilleştirilmesidir (Lyon, 2012, s. 73)”.

Sınıflandırmalar, bazı durumlarda ve zamanlarda çeşitli alanlarda olması gereken eşitlikleri aşındıran bir araç işlevi görmektedir. Devletler, sanayi elitleri ve/veya küresel şirketler bilgilerin toplanabileceği havuzlar kurmaya ve gerekli verileri işlemeye, tasnif etmeye çalışırlar. “Nüfusu sıralama ve eleme, kategorize etme ve sınıflandırma, kimilerinin yaşam şansını kuvvetlendirirken kimininkini azaltmak için kullanılırlar (Lyon, 2006, s. 17)”. Bilgiler, farklı kurumlar, şirketler arasında paylaşılmakta, kişilerin tasarrufu olmaksızın onlar hakkında yargılar/önyargılar oluşturabilmektedir. Bu durum, fırsat eşitliğini de zedelemektedir.

Bürokratik gözetimin, “bir yandan toplumsal denetim işlevini sürdürürken diğer yandan da toplumsal katılım ve vatandaşlık haklarını garanti etmenin aracı olarak ikili bir misyon yüklediği görülür (Dolgun, 2015, s. 99)”. Verilen bilgiler, kişinin bulunduğu ülkede yaşayabilmesinin, hizmetlerden faydalanabilmesinin gerekliliğidir. Kayıtlar, kişi hasta olduğunda hastane imkânlarından yararlanabilmesini sağlar veya göçmenlikle ilgili bir sorunun çözülmesinde yardımcı olur. Vatandaşlardan toplanan bilgilerin sürekli güncellenmesi, verilerin toplanması gözetimin çeşitli birimler yardımıyla, bir anlamda, merkezi bir noktadan yapıldığını da göstermektedir.

Son dönemlerde iletişim araçlarının gelişmesi ve kişiselleşmesiyle gözetimin dağıldığına dair tartışmalar da mevcuttur. Gözetimin farklı ellere belirli sınırlarla dağılmış olması, önemli verilerin ulus devletinin elinde toplanamadığı, veri toplama ve saklama gücünü yitirdiğini göstermez. Hatta aksine Lyon’un da vurguladığı gibi iktidar ile politika birbirinden ayrılmakta, politikalar yerel düzeyde kalırken iktidar belirsizlik içinde veritabanlarında karşımıza çıkabiliyor (Lyon ve Bauman, 2013, s. 13-14). Ancak bu da ulus devletinin elindeki verilerin ne ortaya çıkarılamayacağı ne de verilerin başka kurumlarla paylaşılmadığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla merkezi bir gözetim sistemi varlığını sürdürmekte ve eş zamanlı olarak başka birimler veriler toplarken verilere ulaşabilme yolları da gelişmektedir.

Bürokrasi, doğal olarak, değişen sisteme uyum sağlaması ve bazı sorunların giderilmesi için büyütülmesi gereken bir kurumdur aynı zamanda. Özellikle esnek üretimin yapıldığı post-fordist dönemde mekâna bağımlı kurumların olmanın ötesine

geçmesi gerekmektedir. Gözetim, tek bir kurum, metafor, kavram, iktidar veya durumla ilişkili olmamakla beraber daha geniş bir alanda ve bağlantılarda etkindir. Gözetimin yaygınlaşması ve ‘akışkanlığı’ iktidarı hem belirsizleştirmekte hem de güçlendirmektedir. “Bürokrasi yasallıkla örgütsel etkililiği, iktidar makamıyla iktidar uygulamasını, politikayla polisliği birleştiren aygıtı işletir (Hardt ve Negri, 2015, s. 105)” diyen Michael Hardt ve Antonio Negri’nin bu düşüncesi bürokrasiyle yakın ilişki içinde olan gözetim için de düşünülebilir: “Böylelikle olgunlaşan modern egemenlik teorisi toplumu iktidarın içine çekerek yeni bir ‘birey’i gerçek kılar. İdari mekanizma geliştikçe, toplumla iktidar, çoklukla egemen devlet arasındaki ilişki adım adım tersine çevrilir, öyle ki artık toplumu iktidar ve devlet üretir (Hardt ve Negri, 2015, s. 105-106)”.

Sınıflandırmanın somutlaşarak görünürlük kazandığı panoptikon ve ban-optikon ayrımı, ayrımın içinde kurulan farklılık ve sınıf vurguları, yeniden üretiminin oluşturulduğu toplumsal yapı, birey hakkında verilerin toplanması kadar inşasında da görevler üstlenir. Gözetim, hem verileri toplayan hem sınıflandıran eden hem de hasat edendir. Bürokrasi de bu konuda önemli yer edinmiştir. Bir sonraki bölümde bu bağlamda ‘panoptikon’ konusu ayrıntılarıyla yer alacaktır.

2.2.3. Bentham’ın mimari yapısı: ‘Panoptikon’

Jeremy Bentham (1748-1832), Londra’da doğmuş bir İngiliz filozof, hukukçu ve ‘faydacılık’ akımının modern dönem kurucularındandır. Onu gözetim konusunda önemli ve anlamlı kılan, ‘Panoptikon’ düzenlemesidir. Panoptikon dendiğinde ilk akla gelen şey bir hapisane modeli olsa da Bentham panoptikonu yalnızca hapsaneler için tasarlamamıştır. 1787 tarihli mektubunda kendi ifadesiyle belirttiği üzere;

...bina, endüstrinin her alanındaki iş kollarındaki ıslah edilemeyenlerin cezalandırılması, delilerin denetim altında tutulması, ahlaksızların ıslah edilmesi, şüphelilerin hapsedilmesi, gönüllülerin yönlendirilmesi, ya da eğitim alanında yeni neslin eğitilmesinde olsun... nezarethanelerin, azılı suçluların kaldığı hapsanelerin, ıslahevlerinin, düşkünlerinin, imalathanelerin, akıl hastanelerin veya hastanelerin ve okulların amaçlarına uygulanabilir (Bentham, 2008a, s. 12)¹²

¹² Ayrıca bakınız: David Lyon, Elektronik Göz Gözetim Toplumunun Yükselişi(1997), İstanbul: Sarmal Yayıncılık s. 95

Panoptikonun ne olduğu, Bentham'ın bu yapıyla neyi planladığı ve diğer yapılarla uygulanabilirliğinin nasıl olduğuna geçmeden önce Bentham'ın böyle bir tasarımı neden hedeflediğine değinmek gerekir.

Faydacılık doktrini ve 'çok sayıda insana yüksek oranda mutluluk' hedefini merkeze alan¹³ "Bentham'a göre, demokrasinin lüzumu iki basit durumun sonucudur: psikolojik hedonizm ve faydacılık prensibi (Peonidis, 2011, s. 447)". "Bentham'a göre Panoptikon daha baştan birçok amaca hizmet edecek şekilde tasarlanmalıdır- örneğin, okul, hastane, fabrika ya da hapishane (Pease-Watkin, 2008, s. 78)".

Bentham, 18. Yüzyıl İngiltere'sinde ceza reformu üzerine yapılan tartışmalara katılır. 1788-89 yıllarında Middlesex'te yeni bir hapishane yapılacağını öğrendiğinde, yönetime yirmi bir mektup yazar. Bu mektuplar panoptikonu tarif eden, onun sağlayacağı yararı anlatan mektuplardır. Bentham, "hapishane deneyiminin temelinde yalnız başına cezalandırıcı adalet değil, bununla birlikte ahlak reformunun da olması gerektiğini düşünerek 'erdemın üretiminin' hiçbir dini destekleyici unsuru olmaksızın gerçekleştirmeye çalıştığı (Lyon, 2013, s. 89)" tasarısını sunar. Tasarısının İngiltere'de gerçekleştirilemeyeceğini anlayınca Fransa'da çeşitli yerlere konuyla ilgili bilgilendirmeler yapar, orada gerçekleştirmek ister. Ancak o hayattayken panoptikon projesinin hayata geçirildiğine dair bir kanıt yoktur ve bu durum onun en büyük hayal kırıklığı olarak nitelendirilir. "Foucault'nun çalışması, Bentham'ın on dokuzuncu yüzyıl boyunca son derece etkili olmakla birlikte detaylarında başarısızlıkla sonuçlanan hapishane planları olarak tarihin tozlu sayfalarında kalacak olan düşüncelerine kuşkusuz yeniden hayat veren şey olmuştur (Lyon, 2013, s. 88)".

Bentham'ın panoptikonu, hem dönemin ruhunu hem de kendi fikirlerini yansıtan önemli bir tasarıdır. Bauman'ın vurguladığı gibi, panoptikon, Aydınlanma tasarısının vücut bulmuş halidir. Bentham'ın fikirlerine uygun bir şekilde ifade ettiği üzere;

Ahlak ıslah edildi-sağlık korundu- sanayi canlandırıldı- emir yayıldı- kamu sorumlulukları hafifletildi- Ekonomi sağlam bir zemine oturtuldu-Yoksulluk Yasaları kördüğümü bıçakla kesilmedi, çözüldü- hepsi de mimaride basit bir fikirle oldu bunların! (Bentham'dan aktaran Lyon, 1997, s. 93).

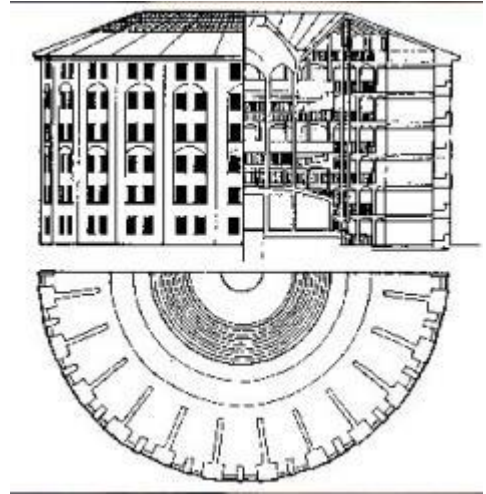
¹³ <https://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/who> (Erişim Tarihi: 28.03.2016)

Bazı düşünürler Bentham'ın tasarısının daha çok olumsuz, kapatan/ayırıştırıcı ve 'ağdaki örümcek' olduğunu düşünürken (Foucault, 2015b, Burke'den aktaran Lyon, 1997, s. 93 gibi), bazıları onun ahlak felsefesinin bu yapıyı oluşturduğunu (Semple, 1987) düşünmektedir. Yapının ontolojik varlığı ve sağladığı sonuçlar her iki görüşün de konunun ele alındığı şekliyle haklılık payı olabileceğini göstermektedir. İlk görüş, yani panoptikonun olumsuzlanması, Foucault'nun düşünceleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu bölümün bu noktadan itibaren devam eden kısmında 'Panoptikon'un Bentham için ne anlama geldiği ve gözetim olgusuyla ilişkili yapısal özellikleri ele alınacaktır.

2.2.3.1. Gözetim ve Panoptikon

Panoptikon ilk olarak, Bentham tarafından değil, onun Rusya'da çalışan abisi tarafından tasarlanmıştır. Tasarımın amacı, işçilerin daha verimli ve kontrollü çalışabileceği bir ortam sağlamaktır. Bentham ise planın daha çok bir çeşit ıslahine dönüştürülebilmesi konusunu ilgilendirir. Onu bir hapisane olarak tasarlar, sonrasında birçok amaçla kullanılabilirliğini de iddia eder. Panoptikonun yapısına değinmek onun gözetimle ilişkisini anlamak için yardımcı olacaktır.

Panoptikon, dairesel veya yarım daire şeklinde bir çepere sahiptir ve bu çeperin merkezinde bir gözetleme kulesi bulunmaktadır. Çeperlerde hücreler vardır, bu hücreler gözetleme kulesinin hücre içini tamamen görebileceği şekilde aydınlatılmıştır. Hücrelerin parmaklıkları, mahkûmların birbirlerini görememeleri, birbirleriyle iletişim kuramamaları için, hücre bitiminin daha içerisinde bulunur. Hatta Bentham [1787] (Bentham, 2008d, s. 14), birbirlerini karşılıklı olarak da görememeleri için binanın içinin ince de olsa bir duvarla dörde ayrılabilirliğini de önermiştir. Mahkûmların birbirlerini görmemesi gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Çünkü "tecrit, doğası gereği ıslah etme amacına hizmet

Şekil 1. Bentham'ın tasarladığı hapisane modeli olarak Panoptikon

Kaynak: www.wikipedia.com

eder (Bentham, 2008c, s. 30)” [1787]. Böylece mahkûmlar birbirinden yalıtılmış, merkezdeki gözetim kulesiyle baş başa bırakılmış olur. Bu durum aynı zamanda mahkûmun sürekli olarak kendi içine dönük, gözetleme kulesi karşısında kendisini disipline etmeye veya kurala uygun davranmaya yönelik olarak bir otosansür uygulamasına sebep olur. Mahkûmun işi gücü, tüm hayatı, görebildiği tek şey gözetleme kulesi olur. Zamanla kendisi de onunla bütünleşik yaşamaya başlar. Kanıksama, gözetleniyor olma durumuna alışmaktan ziyade, gözetleniyor olmanın verdiği hisle oluşan davranış biçimlerinin pekişmesi anlamına gelir. ‘Disipline edici’ ve/veya ‘disipliner’ iktidarın doğuşuna dair işaretleri, bu işlevselliklerini de içine katarak, panoptikonun tasarımında yakalamak mümkündür.

Bentham, gözetleme kulesinin her bir hücreye tek tek ulaşabileceği metal tüp sisteminden bahseder. Buna göre gözetleme kulelerinden her hücreye küçük metal tüpler uzanır. Gözetleme kulesinin bir mahkûmla iletişimi bu tüpler sayesinde kurulacağı için, o mahkûmla yaşanan sorun diğerleri tarafından bilinemez. Yani mahkûm, her durumda gözetleniyor olma hissini kesintisiz yaşar. Zira beşinci mektupta dile getirdiği üzere “burada önemli olan şey, mümkün olan en geniş zaman diliminde, her bir kişinin gerçekten gözetim altında tutulmasıdır (Bentham, 2008b, s. 23)” [1787].

Mahkûmların çalışmaları konusunda, onların sevdiği işleri yapabilecekleri imkanın sağlanmasını önerir. Tecrit etme dışında panoptikonun diğer önemli özelliği “hapishanenin dışarıdan taşeronlar tarafından özel bir girişim olarak işletilmesine imkan verilmesiydi (Lyon, 1997, s. 95)”. Böylece ekonomik olarak daha doyurucu bir işlevselliğe kavuşulurken, aynı zamanda mahkûm, tahliye edildikten sonra da o mesleğe devam edebilir. Sicili de zedelenmiş olduğu için, mahkûmken kiminle çalıştıysa tahliye olduğunda, normalden daha ucuza, eski işvereni ile çalışmayı kabul etmek zorunda kalacaktır.

Bentham[1787], yapının önce hapishanelere sonrasında tımarhane, hastane ve okullara da uygulanabileceğine değinir. Her kurumda tecrit edilmişliğin büyük yararı olduğunu söyler. Tımarhanelerde hastalar birbirlerine zarar veremez, hastanede hastalıklar yayılmaz, okullarda öğrenciler ders dışındaki meşgaleleri zorunlu olarak bertaraf etmiş ve işine yoğunlaşmış olur. Gözetleme kulesindeki ilgililer de herhangi bir

sorun çıkması durumunda ya görerek ya da tüpler sayesinde duyarak işe o anında el atabilirler.

Bentham[1787], sürekli olarak ‘herkes için yarar’ ilkesi ile hareket etmeye çalışmıştır. Binanın yapımının dışında mahkumlara, hastalara, öğrencilere nasıl davranması gerektiğine dair fikirlerini de beyan etmiştir. Cezalandırılması gereken bir durum olduğunda bunun bir nevi merhamet ile karşılanması ve başarının da ödüllendirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bentham’ın hedeflediği şey, mümkün olduğunca çok sayıda insana büyük oranda mutluluk ve/veya yarar sağlamak olsa da panoptikon aslında Bentham’ın düşündüğünden çok daha geniş sonuçlara sahip olan bir yapıdır.

Panoptikon’un, özellikle sosyal bilimler için önemi, Foucault’nun eleştirilerinden sonra gün yüzüne çıkmıştır. Dolayısıyla panoptikonun modern gözetim için ne anlam ifade ettiği, Foucault’nun açıklamalarında bulunabilir.

Bir sonraki bölümde Foucault’nun yaptığı tartışma eklenerek bu çalışma için anlaşılması gerekli olan ‘panoptikon’ kavramsallaştırması hakkında önemli tartışmalar tamamlanmış olacaktır.

2.2.4. Sosyal bilim için ‘Panoptikon’un kavramsallaştırılması: Foucault’nun katkıları

Panoptikon birçok disipline konu olmaktadır. “Tarihçiler panoptikonun İngiliz politikası ve hapisane reformları çerçevesinde gelişiminin izini sürerken, filozoflar ve eleştirel teorisyenler modern toplumdaki gözetim sisteminin yayılmasının artışına bir model olarak ele alırlar (Werrett, 1999, s. 48)”. Cezalandırma düşünceleri veya sistemleri üzerinde çalışan pek çok tarihçinin Panoptikonun önemini bilmesine karşın, “Panoptikon ancak Foucault’nun onunla ilgilenmesinden sonra yaygınlık kazanmıştır (Lyon, 1997, s. 92)”. Onun çalışmasında, panoptikon birçok açıdan kullanışlı bir terime dönüşür, çünkü Bentham’ın tasarladığı hapishanenin anlaşılmasının yanı sıra geniş anlamda toplumun nasıl işlediğini de anlaşılır kılar (Bigo, 2008, s. 34).

Foucault'nun panoptikona dair analizleri, modern dönem gözetim araçlarının yapısını incelemek için hem bir başlangıç noktası hem de bu kulvardan hareket eden araştırmalar için zengin bir kaynaktır. Önceki bölümlerde de zaman zaman değinildiği üzere Foucault disiplini, denetimi, ceza olgusunu, iktidarı ve gözetimi tarihsel zemin üzerinde, gelenekselden moderne doğru geçişte, yaşadığı değişimlerle bağlamsal olarak incelemiştir. Daha önce 'Genel Hastane'nin 1656'daki bir ferman ile kurulmasından ve sonrasında eyleme geçirilen kapatılma pratiklerinden bahsedilmiştir. Bu bölümde Foucault için modern gözetim sisteminin minyatürü sayılabilecek panoptikona yönelik düşüncelerinin neler olduğuna ve bu araç üzerinden kurulan iktidar biçiminin¹⁴ nasıl olduğuna değinilecektir.

'Gözetimin Tarihi' bölümünde de değinildiği üzere Foucault, geleneksel dönemden modern döneme geçerken cezalandırma ve denetim biçimlerinin, dolayısıyla gözetimin de değiştiği üzerinde durmuştur. Geleneksel dönemde görülen, suçluyu halk arasında cezalandırma gösterisine önem veren 'mutlak iktidarın' kullandığı gözetim yöntemi, modern döneme gelindiğinde daha gizli ve daha 'temiz' cezaların uygulandığı yeni bir gözetim kalıbına şekil veren yöntemlere/araçlara evrilmiştir. Peki, Foucault bu durumun kökenini nerede, hangi tarihsel ve/veya toplumsal olguların değişiminde bulmuştur?

XVII. yüzyılın sonuna doğru veba salgının ortaya çıkması durumunda alınacak tedbirler arasında iki önemli kural vardır: İlki, herkesin evine kapatılması (kilitlenmesi) ve anahtarların yalnızca devriye gezen gözetmenlerde bulunması ve ikincisi tüm mercilerin en ufak gelişmeleri dahi üstlerine raporlayarak sunması ve böylece sürekli bir gözetimin sağlanması (Foucault, 2015a, s. 289-293). Bir sonraki dönemde diğer bir potansiyel tehlike ve/veya kaçınılması gereken kesim, cüzzamlılardır (dilenciler,

¹⁴ Foucault üç farklı iktidar tipi belirlemiştir: (1) Mutlak (*veya egemen*) iktidar, (2) disipline edici (*veya disipliner*) iktidar, (3) biyo-iktidar (*veya düzenleyici iktidar*)dır (Ulusoy, 2014, s. 128-130). (İtalikler tez yazarına aittir). Burada hatırlanması gereken bir nokta, üç tip iktidar olsa da bunlar ayrı zamanlarda veya ayrı yerlerde tek tek görülüyor demek değildir. "Foucault bu üç iktidar paradigmasının birbirleriyle ilişkili girift yapılar olarak algılanması gerektiğini vurgular (Gambetti, 2016, s. 3)". Kısaca bu iktidar tiplerine değinilecek olursa 'Gözetimin Tarihi' bölümünde bahsedilen cezalandırma üzerinden kurulan iktidar tipi 'mutlak iktidar'a, panoptikon üzerinden inşa edilen iktidar tipi 'disipline edici' iktidara ve modern dönem için uygun gördüğü, kayıtlar, beden üzerinden kurulan iktidar 'tipi biyo-iktidara' işaret etmektedir. Tarihsel olarak Foucault'nun iktidar tiplerine değindiği zamanlara bakıldığında Hapishanenin Doğuşu [1975] adlı kitabında ilk iki iktidar tipinden bahsederken, Cinselliğin Tarihi [1976] adlı kitabında biyo-iktidar tipinden bahsetmektedir.

serseriler, bazı işsizler vs. bu grupta anılır). Cüzzamlılar, dönemin kapatma girişimleri üzerinde etkili olan görüşlerin yaygın olması sebebiyle, belli bir yerde toplanmaları öngörülür (sürgün edilir) ve onların yaşadığı yerlerin sınırları duvarla örülür. Foucault için “cüzzamlının sürgün edilmesi ve vebalinin tutuklanması kendileriyle birlikte aynı siyasal düşü taşımamaktadır. Biri arınmış bir toplumun, diğeri disiplinli bir toplumun düşüdür[1975] (Foucault, 2015a, s. 293)”.

İki durumun, yani vebalıların kapatılması ve cüzzamlıların tecridi, disiplinsel düzenlemelerin önemsenmesini sağlar. Bu da Foucault’yu kapatılmaya ve Bentham’ın *Panopticon*’una getirir. Bireylerin tek tek hücrelere kapatılması ve görünürlüğün disiplin aracı haline gelmesi, yani “Panoptikon, nesnesi ve amacı hükümlerlik ilişkisi değil de, disiplin ilişkileri olan yeni bir ‘siyasal anatomi’nin genel ilkesidir (Foucault, 2015a, s. 307)”. Hastalıklı olanların kapatılmasından ve dışlanmasından çok daha ötede bir durumdur panoptikon. Kişileri disipline eder, normalleştirir, düzeltir, ıslah eder. Sürekli kayıt tutar ki, bu özelliği günümüz gözetim toplumunun anahtar noktasıdır. Ayrıca gözetim kulesinin panoptikonun dışından kurulan bir tünelle halka açık hale gelmesi, “dünya mahkemesinin büyük komitesi’ için sürekli olarak açık olacağı (Foucault, 2015a, s. 305)” anlamına gelmektedir. Rose’un özetlediği gibi Foucault için panoptikon “teknoloji politik, bireyselleştirilmiş, standartlaştırılmış/normalleştirilmiş sınıflandırmaya ve sürekliliğe dayalı bir gözetim, bir çeşit kesintisiz yargı gücü olan, ekonomik ve sosyal yararlılığın en üst seviyeye çıkarıldığı insan bedenlerinin direnme gücünü azaltan (Rose, 1999, s. 187)” bir yapıdır.

Gözetim bir anlamda merkezileşirken eş zamanlı olarak bir taraftan da dağılmaktadır. Dolayısıyla Foucault’nun vurguladığı gibi, disipliner iktidarın hükümlerliğinden ziyade bireylerin kendi sırtlarında hissettikleri, çoğalan bir iktidar durumu söz konusudur.

Foucault, iktidarın zincirleme devam eden bir sistem içinde ele alınmasını ister. Ona göre iktidarı, bu zincirin parçası olan özneler üretirler. “İktidar onların dışında veya üzerlerinde değil, yapıp ettiklerindedir (Salgırlı ve Yardımcı, 2011, s. 13)”. Bu Foucault’cu anlamda iki şekilde okunabilir: (1) Bireyler karşılıklı olarak davranışlarını eyleyenken birbirleri üzerinden ‘iktidar’ geliştirirler, (2) iktidar, hükmettiği bireylerde içsel olarak kendi iktidarlığını kabullendirecek, rıza üretecek ve hem rızayı hem de gücünün

etkisini bireyin düşüncesinde, davranışlarında yeniden üretebilecek durumlar sağlar. “Foucault’ya göre kendi hakkımızdaki bilgimiz iç görü değil yansımadır (Foucault, 1973:363’ten aktaran; Ulusoy, 2014, s. 130)”. İzlendiğinden emin olamayan fakat her an izlenebilir olduğu düşüncesiyle tedbiri elden bırakmadan hareket eden mahkûmun düşünce dünyası ve davranışlarında olduğu gibi. Bu durum mahkûmun iktidarı içselleştirmesiyle ilgili bir durumdur. “Sistem ‘ben öğrenci olarak, asker olarak, fabrika işçisi olarak bu sisteme uymalıyım’ üzerine kurulu olduktan sonra zaten ‘ben, bunu içselleştirmişim, dolayısıyla içkin bir şekilde kendi yörüngemde dolaşırken aslında iktidarın yörüngesi içinde olduğumun farkında değilim’ sözcüğü üzerine kuruludur (Akay, 2005, s. 142)”.

Panoptikon, bir mahkûmun hiç olmadığı kadar, iktidarın istediği şekilde davranabilmesini zorunlu kılan bir ‘teknoloji’dir, iktidar ‘fiziği’ veya ‘anatomi’sidir.¹⁵ “Gerçekten de doktorların, ceza hukukçularının, sanayicilerin, eğitimcilerin aradıkları şeyi Bentham onlara sunar: Gözetleme sorunlarını çözmeye uygun bir iktidar teknolojisi bulduğu (Foucault, 2015d, s. 87)”. Foucault’nun muhtemelen göstermeye çalıştığı en önemli ayrıntılardan biri de burada gizlidir. ‘Hapishanenin Doğuşu’ adlı yapıtının başında bir cezanın çarpıcı şekilde nasıl uygulandığını tasvir eder ve sonrasında modern döneme doğru geçildiğinde cezanın anlamının ve uygulamasının nasıl değiştiğini panoptikonu model olarak yeni zemin üzerinde tekrar tasvire girişir. Ayrıntı ise, cezalandırmanın, bedenden ruhun inşa edilmesine doğru yaşanan geçişindedir. Çünkü modern cezalandırma yöntemlerinde beden ortadan kaldırılmaz, mahkûm olarak alınır ve ıslah edilir. Hem zihniyet hem de araçlar değişmiştir. Foucault hapishaneler için şunları söylemektedir:

Hapishane tüketici bir disiplinsel aygıt olmak zorundadır. Birçok bakımdan: bireyin tüm veçhelerini, fizik olarak terbiye edilmesini, çalışmaya yatkınlığını, gündelik ahlaki hal ve gidişini, eğilimlerini kendine iş edinmelidir; hapishane hepsi de belli bir uzmanlaşma içerir

¹⁵ Teknolojidir, çünkü “‘disiplin’ ne bir kurumla ne de bir aygıtla özdeşleşebilir: o bir iktidar tipi, iktidarı icra etmenin bir tarzı olup koskoca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri, hedefler bütünü içermektedir; o bir iktidar ‘fiziği’ veya ‘anatomi’sidir, o bir teknolojidir (Foucault, 2015a, s. 316)”. Dolayısıyla disiplinin neredeyse zirvede uygulandığı panoptikon, Foucault’cu anlamda bir disiplinin fiziki hali olup uygulanması bakımından da gerçekten neredeyse her şeyi belli adımlarla izlenen bir teknolojidir. Williams’a göre teknoloji sözcüğü kökünü Yunanca sistematik işleme anlamına gelen *tekhnologia*’dan alır (Williams 2011’den akt.: Yağan, 2016, s. 209).

okul, atölye veya ordudan daha fazla ‘her alanda disiplinli’dir... Görev tamamen sona ermedikçe kesintiye uğramaz (Foucault, 2015a, s. 342).

Foucault’nun yargısına göre cüzzamlıların taşıdığı simgesel anlamı delilerin(işsizler, yoksullar, hastalar vs.) almasından sonra (Foucault, 2015b; Boyne, 2009), 18. Yüzyılda kapatılmanın nedeni delilik değil, deliliğin nedeni ‘kapatılma’ya dönüşmüştür. Bunun sebebi, panoptikonun ve/veya kapatılmanın işgücü sağlama özelliği ve kapasitesinin genişliğidir. Yoksulun, Genel Hastane’nin uzun tarihi boyunca, deliliğin içinde değerlendirilerek kurulan ahlaksal mahkumiyeti, ekonomik büyümede onlara ihtiyaç duyulduğu anlaşıldığı an azat edilmiş ve yeni bir anlam kazanmıştır. Foucault bu değişimi şu sözlerle ifade eder:

Merkantalist iktisadi düzende ne üretici ne de tüketici olan Yoksul’a yer yoktu: Yoksul aylak, serseri ve işsiz olduğu için kapatılmaya mahkumdu. Kapatma onun toplumdaki sürgün ve tecrit edilmesi suretiyle alınan bir önemdi. Oysa kol gücüne gereksinim duyan sanayinin doğuşu onu yeniden ulusal gövdenin bir parçası haline getirmiştir (Foucault’dan aktaran Boyne, 2009, s. 23).

Kapatılma mekânlarının ‘aylakların’ türediği bir yerden işçilerin inşasına dönüştürüldüğü bir mekân olması, dönemin hem ekonomik anlamda hem de yoksulun taşıdığı ahlaki anlam bütünü hakkında gerekliliklere cevap vermiştir. Çünkü panoptikonun yapısı, bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere bu gerekliliklere cevap verecek disipline, düzene ve sürekliliğe sahiptir. Disiplin toplumu yeni dönemin yansımasıdır.

Hapishane için yapılan tanım, duvarları kaldırılmış ve katı bir sabitlikten ayrılmış bir şekilde toplumun birçok alanında görülür. Duvarlar yoktur, gözetim kulesinin sabit olarak durduğu bir yer yoktur, ancak günümüzdeki ‘panoptikon’ akışkan hayatı gözetim altında tutacak ve elde ettiği verileri depolayacak kadar, Bentham’ın panoptikonundaki sınırlardan daha geniş ve daha işlevsel bir zemine sahiptir.

Bu bölümde, öne çıkan modern dönem kuramcılarının çalışmalarında gözetim olgusu ele alınmıştır. Tarihsel ilerleyiş içinde gözetimin nasıl değiştiğini anlamakla beraber modern gözetimin neler içerdiğine ve nasıl işlevsellik kazandığına değinilmiştir. Kapatılma kurumlarının değişmesi ve çeşitlenmesi, sınıf ilişkileri, rasyonel yöntemlerin/sistemlerin ağırlık kazanması, gelişen teknoloji ve değişen toplum denetim, disiplin, yönetim ve gözetim olgularına yeniden şekil vermiştir. Bu değişim, günümüz

kurumsallaşmış/sistematiğe hale getirilmiş ve temel niteliklerini kazanmış gözetim olgusunun temellerini oluşturur. Gözetimin yaygınlaşması ve daha önce hiç olmadığı kadar önemli ve kapsamlı bir unsur haline gelmesinin sebebi kuramlarda belirtilmiştir. Karl Marx, gözetimi sınıflar arasındaki çatışmanın bir unsuru ve kapitalist için uzmanlaşma, iş bölümü, yönetim gibi konularda bir gereklilik olarak değerlendirmiştir. Max Weber ise gözetimi sınıf çatışmalarından daha geniş bir merhaleye taşıyarak, örgütlü yapıları, bürokrasiyi kapsayacak şekilde ele almıştır. Bu yapılar günümüzde de varlığını sürdürmekte ve gerekli olduklarını düşündükleri bilgileri toplayarak fertleri doğumlarından ölümlerine kadar kayıt altına almaktadır. Son olarak Foucault tarihsel süreçte değişen iktidar yapısıyla gözetim biçimlerini eş zamanlı olarak değerlendirmektedir. Disipliner iktidar ve biyo-iktidar, modern ve postmodern dönemlerin iktidarını tasvir ederken, gözetim biçimlerinde de farklılaşma görülmektedir. Panoptikon, sınıflandıran, tecrit eden/yalıtan, ‘görülmeden görmeye’ imkân tanıyan ve bu özellikleriyle disipline eden, düzenleyen bir yapıdır. Bu yapı, aynı zamanda, cezalandıran, teşhir eden, gösteriyi güce çeviren mutlak iktidarın, ıslah eden, disipline eden, sınıflandıran, düzenleyen disiplinler iktidara dönüştüğünün sembolüdür.

Bedenin 64urveillance64esi, değişen kaydetme tekniklerinin, prosedürlerin, gözetimi ayrıntılandırması, derinleştirmesi ve yaygınlık kazandırması ise biyo-iktidarın çıkışını hazırlayan etmenlerdir. Sonuç olarak zikredilen üç düşünür beraber ele alındığında gözetimin modern toplumda edindiği yer kabaca ortaya çıkmaktadır. Günümüzde iş hayatında, kurumlarda, özel şirketlerde, alınan ve sunulan hizmetlerde, iletişimde gözetim işlevselliğini sürdürmeye devam etmektedir.

Bir sonraki bölümde, Foucault’nun ele aldığı anlamda panoptikona getirilen eleştirilerin ve/veya görüşlerin neler olduğuna, panoptikonun modern hayat için ne anlama geldiğine, ulus-devletlerin merkezi sistemlerine ait kolları sürekli geliştirmesine rağmen panoptikonun ortadan kalktığını söyleyenlerle, teknolojik gelişmelerin herkesin herkesi gözetlediği bir durum yaratmasına rağmen panoptikonun merkezi olarak varlığını sürdürdüğünü söyleyenlerin tam olarak neyi ifade etmek istediklerine ve herhangi bir çelişki taşıyıp taşımadıklarına dair tartışmalar yapılacaktır.

2.2.5. Modern dönem gözetimine dair ‘Panoptikon’ kavramsallaştırmaları üzerine

Modern döneme gelindiğinde burada hatırlanması gereken önemli nokta, panoptikonun anlamının yolunun, onun duvarlarının kaldırıldığı bir hapisane modelinin toplum içine yayılmasından daha ötede bir şey olduğunun düşünülmesinden geçtiğidir. Ancak bu sırada önemli bir özelliğinin de gelişerek devamlılığını elde ettiği söylenebilir. Bu özellik, panoptikonda mahkûmun, öğrencinin, işçinin, hastanın kısacası panoptikonun ‘nesne’sinin gözetim altında tutulduğu süreç boyunca ondan sürekli olarak toplanan bilgiler ve bu bilgilerin kaydıyla ilgili yapıdır. Üzerine birçok yorumun ve yeni kavramsallaştırmaların da eklendiği düşünüldüğünde panoptikon sürekli şekil değiştiriyor ve başka bir yapıya dönüşüyor olarak da kabul edilebilir, sahip olduğu yapıya yeni özellikler katarak geliştiği de düşünülebilir. Önemli olan, odak noktasına panoptikonu yerleştirdiğimiz gözetim türlerinden çıkan ayrışmalar ile ilgili tartışmalara yoğunlaşmaktan ziyade, geliştirilmiş gözetim biçimlerinin, yeni toplum ve iktidar düzeyinde, yapısının nasıl tanımlanacağı, nelerle ilişki kurduğu ve kim için neyi sağladığıdır. Öyleyse başlangıç olarak sorulacak ilk soru; disiplinler iktidarın panoptikonu ile ‘post-modern’ veya ‘geç modernite’ döneminin panoptikonu arasındaki fark nedir? Bu soruya verilebilecek en iyi cevap, Foucault’nun yaptığı ayrımında ‘disipliner iktidar’ ile ‘biyo-iktidar’ arasındaki farkın ne olduğuna kısaca değinmekle mümkündür.

İlk bölümde de incelendiği üzere, nasıl ki dönemin şartları ve yeni gelişmeler eski sistemi kaldıramayıp veya sistem, doğal olarak mecbur bırakıp yeni bir iktidar ve yönetim modeli gerektirdiyse, disiplinsel iktidardan biyo-iktidara geçiş de değişimin bir zorunluluğu olmuştur. Her yeni yönetim, iktidar ve gözetim biçimi kendinden önce gelen biçimlerin bazı özelliklerini de taşımakla birlikte, bunlara şekil vermiş, daha gelişmiş bir hale getirmiş ve yapılarına yeni özellikler dâhil etmişlerdir. Yani biri başlarken diğerinin yapısı toplumun üzerinden tamamen bertaraf edilmiş değildir.

Kapatılma yerlerinin tümü, yani hapisane, okul, fabrika, hastane, modern toplumda bireyleri inşa etmekten çok krizler yaratmaya başlamasıyla, ayrıca bir noktadan sonra kapatılmanın yönetime yardım edememesiyle eski biçimlerin değişmesi gerektiğinin sinyalleri verilmeye başlanmıştır. “Disiplincilik bireyleri kurumlar içinde sabitlemekte, ama onları üretim pratikleri ve üretici toplumsallaşma ritimleri içinde tamamen kuşatmayı başaramamıştır; disiplin toplumu bireylerin bilinçleri ve bedenlerine

tamamen nüfuz etme noktasına, bireyleri eylemlerinin bütünlüğü içinde ele alma ve örgütlenme noktasına erişememiştir (Hardt ve Negri, 2015, s. 45)”.

Küreselleşme ile birlikte sermayenin, iletişimin, bilginin, enformasyonun vb. unsurların hızlı hareketi ve toplumun bu hıza ayak uydurmaya başlamasından sonra, gözetimi kapatılma mekânlarından daha geniş bir alana yayarak düşünmek gerekmektedir. Dolayısıyla daha esnek, geniş/yaygın ve derin bir gözetim gerekliliği ortaya çıkmıştır. Artık “iktidarın denetlediği yerler kapalı mekânlar değil özgür mekânlar olmaya başlamıştır (Akay, 2005, s. 145)”.

Hareketlilik ve politikalar, günümüz gözetiminin temelini oluşmasında oldukça etkilidir.

Klasik çağ boyunca, hızla farklı disiplinler –dil, okullar, kolejler vs.- gelişir ve aynı zamanda siyasal pratikler ve iktisadi gözlemler alanında doğurganlık, uzun yaşama, kamu sağlığı, konut, göç sorunları belirir; yani bedenlerin boyun eğmesini ve nüfusun denetimini sağlamak üzere çeşitli ve çok sayıda tekniğin pıtrak gibi bitmesine tanık olunur. Böylece bir ‘biyo-iktidar’ çağı başlar (Foucault, 2015f, s. 100).

Kimlik kartları, parmak izi tarayıcıları veya iris okuyucuları, faturalar, harcamalar, kredi kartları, banka kayıtları, internet izleri kısaca birçok alanda bireylerden bilgi toplanmakta ve bunlar paylaşılmak üzere biriktirilmektedir. Bu sebeple Lyon’un “birey üç kısımdan oluşur: bir beden, bir ruh ve bir pasaport (Lyon, 1997, s. 15)” sözü yerinde bir ifadedir.

Bu gelişmeler gözetimin öneminin kavranması ve teknik alandaki yeniliklerle ilgili olduğu gibi biyo-iktidarla da ilgilidir. Çünkü “kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır (Foucault, 2015f, s. 100)”. Gözetimin tüketim olgusuyla iç içe geçtiği, daha önce de belirtilmişti. “Sermaye birikiminin insan birikimine uygun kılınması (Foucault, 2015f, s. 101)” için ürünlerde de radyofrekans tanımlaması (RFID) kimliği kullanılmaya başlanmıştır (Lyon ve Bauman, 2013, s. 17). Çeşitli politikalar oluşturmak, demografik verileri netleştirmek, ürünlerin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinden haberdar olmak ve bunları ‘akışkan’ modern dünyada yapmak için gözetim hiç olmadığı kadar yaygınlaşmıştır.

Yeni dönem teknolojileri düşünüldüğünde kişinin artık kendisinden bilgi toplanıp toplanmayacağı hususunda bir tercih yapma şansı da kalmayacak hale gelmektedir. Örneğin, Bauman ve Lyon'un 'İnsansız Hava Araçları' için bu şekilde düşünür: "Yeni nesil İHA'lar her şeyi görüntülemeye imkân sağlarken kendileri görünmez olacaklar... Hiçbirimizin, gizlice gözetlenmekten kaçabileceği bir sığınağı olmayacak... Temin edecekleri bilginin bir sınırı olmayacak (Lyon ve Bauman, 2013, s. 28)".

Giddens, gözetimi modernizmin önemli bir kurumsal boyutu olarak değerlendirir: "Gözetim aygıtları, modernliğin yükselişiyle kapitalizm ve endüstriyalizm gibi ilişkili olan üçüncü bir kurumsal boyut oluşturur (Giddens, 2014, s. 61)". Gözetleme eylemi Giddens için enformasyonun ve toplumsal denetimin kontrolüdür. Bu sebeple de ulus-devletin temelidir. "Ulus devletlerin nüfusları üzerinde sürekli bir gözetim sağlama çabaları, ülkeden ülkeye ya da zamana bağlı olarak farklılıklar gösterse de tüm ulus devletlerin, sınırları içerisindeki nüfus üzerinde artan oranda bilgi toplama ve bu nüfusu disipline etme eğilimi ortaktır (Yağan, 2016, s. 212)". Ancak şu da bir gerçektir ki gözetleme işini tek bir merkez yapmamaktadır. Yani gözetim sadece ulus devlete özgü bir durum değildir. "Gözetlenen toplumlarda güç değişik kanallar doğrultusunda akmaktadır. Toplumsal manzarayı merkezi bir gözcü kulesi domine etmemekte ve çok az sayıda insan, gözetleme rejimleri tarafından kontrol edilmeyi bir kenara bırakın, sınırlandırılmış hissetmektedir (Lyon, 2006, s. 23)". Bu da panoptikonu Bentham'ın tasarladığı yapısının birey üzerindeki yansımalarının da farklı okunması gerektiği anlamına gelmektedir. İki dönem arasında panoptikonun farkı düşünüldüğünde yeni kavramsallaştırmalara gidiliyor olması anlaşılır bir durumdur.¹⁶

Anlatılanlar doğrultusunda çalışmanın bir karmaşıklık veya zıtlık içerdiği düşünülebilir ya da hem büyük oranda değişen bir panoptikondan bahsedilip hem de panoptikondan daha farklı başka kavramsallaştırmalara geçilmişken panoptikon kavramsallaştırması üzerinde ısrarla durulmasının nedeni sorulabilir. Bu çalışmada gözetim konusunda kapsamlı bir alan araştırmasından ziyade belirli çerçevede bir izlek belirlenmesi hedeflenerek panoptikonun bazı özelliklerine yapılan vurgu sebebiyle ele alınmaktadır. Panoptikonun önemli bir özelliği, her kategorideki bireyi farklı kurumlara

¹⁶ Mark Poster(1996)'ın 'Süperpanoptikon'u, Pimenta(2010)'nın 'Omnioptikon'u, Thomas Mathiesen(1997)'in 'Sinoptikon'u bahsedilen kavramsallaştırmalara örnektir.

ayrıştırdıktan sonra aynılaştırmasıdır. Yani bir işçi, bir öğrenci, bir mahkûm farklı kapatılma alanlarında tutulur. Her birine uygulanan disiplin yöntemleri farklıdır ve yalnızca onlara yönelik olarak düzenlenmiştir, onlara hastır. Bir kapatma kurumu diğerinin nesnesini hesaba katmaz. Öyleyse burada bir dışlama, dâhil olmayan bireyleri sınırlandırma ve içeriğinde barındırmama durumu vardır. Panoptikonun yapısının gerektirdiği şey, kurumun içine dâhil olan bireylerle ilgilenmektir. Süreç bitene kadar içeridekinin dışarı çıkmaması sağlandığı gibi süreç boyunca da disiplin yöntemleri en sağlam şekliyle uygulanır ki bir dönem içeride bulunmuş olan birey süreç sonrasında da ‘içerideki kurallara’ göre yaşamaya devam etmelidir. İşte burada ‘dışarıyı’ açıklamak için yardımcı olacak kavram ‘ban-optikon’dur.

Panoptikon içeridekilerle ilgilenirken ban-optikonun ilgi alanı dışarıda kalanlardır. Bir kapatma kurumunun dışında kalan diğer kurumlarda olanlar değil, fakat onların da dışında olanlardadır. Ban-optik aygıtların önemli bir diğer görevi, “uyumluluk sağlama konusunda isteksizlik belirtileri gösteren veya bu bağlayıcı kalıpları ihlal etmeyi planlayan bireylerin anında fark etmektir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 69)”. Ban-optikonun ilgi alanına giren belirgin örneklerden birini mülteciler oluşturur. Güvenlikçi kaygılarla beslenen ban-optik yapıyı, tamamen, panoptikonun bittiği sınır çizgisinden başlayan bir yapı olarak düşünmemek gerekir. Çünkü ikisi sırt sırta olduğu kadar iç içe ve birlikte yapılanmaktadır. Bu sebepten dolayı panoptikonun sınırlarının belirlenip bu sınırların dışında kalan yerlere başka kavramlar atfedilse de bunlar panoptikondan bağımsız veya ilişkisiz düşünülemez. Dolayısıyla panoptikon kavramına diğer kavramsallaştırmalarla ilişkisi de hesaba katılarak daha çok önem verilmesi gerekir. Örneğin çoğunluğun azınlığı izlediğini vurgulayan T. Mathiesen’in ‘sinoptikon’ kavramı (1997) veya hem sinoptikonu hem panoptikonu içine alacak şekilde izlemeyi ve izlenebilirliği vurgulayan Emanuel Pimenta’nın ‘omnioptikon’ kavramı (2010) genelde panoptikonun merkeze alınmasıyla oluşturulmuş kavramlardır. Bu çalışmada ise, panoptikon kavramıyla ban-optikon kavramının ilişkisi ve terkibi dikkate alınmıştır.

Tüm bunlardan çıkarılacak önemli sonuçlardan birisi, toplumların artık daha çok disipline edildiği durumunun değiştiğidir. Disiplin, yerini denetime bırakmaktadır. Modern toplumun hızlı akışı düşünüldüğünde gözetim araçlarının bu hıza ve akışkanlığa yetiyecek şekilde dizayn edilmesi ihtiyaç halini almıştır. Diğer taraftan her yerde bulunan kameralar, çeşitli yaptırımları beraberinde getiriyorsa, bireylerin kendilerini çeşitli

şekillerde disipline etmesini sağlamaktadır. Ayrıca devam eden bazı panoptikon tipi kurumlar modern gözetimle panoptikonun iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu anlamda, örneğin, Mark Poster internetteki gözetimin duvarsız, kulesiz ancak herşeyiyle takip edildiği ve kayıt altına alındığını vurgulayan ‘süperpanoptikon’ kavramını kullanmıştır. Dolayısıyla yeni bir gözetime geçilmekte ve bunun bir yansıması olarak gözetim için panoptikondan türetilen çeşitli kavramsallaştırmalar ortaya çıkmaktadır.

2.2.6. Gary T. Marx ve ‘Yeni Gözetim’

Gary T. Marx (2002), yeni gözetim biçimlerinin eskilerden ayrı olarak ele alınması gerektiğini savunur. Çünkü gözetimin yapısı değişmiş ve Weber’in ‘demir kafes’i günümüzde esnek ‘cam kafes’e dönüşmüştür (Marx, 2002, s. 9). İki gözetim modeli birbirinden farklı şekilde gerçekleşir ve farklı sonuçlara yol açar. Bedenin herhangi bir şekilde kapatılmaksızın gözetim nesnesine dönüşmesi, ısıyı takip edebilen termal kameralar, parmak izi, iris okuyucular, bilgisayar ekranı izleme programları, internet izlerini takip edebilen yazılımlar, kişisel bilgilerin elde edilmesini kolaylaştıran cep telefonları, kişisel bilgisayarlar, kimlikler, firmalardan, kurumlardan alınan kişiye özel giriş-çıkış veya alışveriş kartları, hangi evde hangi yayınların izlendiğini takip eden uydu sistemleri, yolculuk için alınan biletler, faturalar, hastane kayıtları ve diğer birçok alanda kişiye özel gözetimin kolayca gerçekleştirilebileceği şekilde veriler toplanmaktadır. Bu teknolojiler XX. Yüzyılın başlarından beri gelişerek yayılmaya devam etmektedir.

Bir kurumda yapılan işlemlerden verilerin elde edildiği dönem ile günümüzde kişiyi nefes aldığı her an fark ettirmeden, rahatsız etmeden, karşıdan herhangi bir efor sarf etmesi beklenmeden izleme ile yapılan veri elde edimi arasında Gary Marx’ın (2002) da değindiği üzere önemli farklılıklar vardır. Gözetimin ‘geleneksel’ ve ‘yeni’ gözetim olarak sınıflandırılıp boyutlarının incelenmesi gerekmektedir. Burada geleneksel tanımı modern toplumlar öncesini değil, modern gözetimin ilk halini vurgulamaktadır. Boyutların anlaşılması için Marx, geleneksel veya eski gözetim ile yeni gözetimin tanımları arasındaki farklılığı ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak bu konuya geçmeden önce sorulması gereken önemli soru, geleneksel tanımda eksik olarak gördüğü ve yeni tanımlamalara yol açan şey Gary Marx’a göre nedir?

Gary T. Marx, Oxford sözlüğünde ‘özellikle şüpheli/muhtemel suçlu veya casuslara yönelik olarak yapılan izleme’¹⁷ olarak yapılan gözetim tanımlamasının eksik olduğuna kanaat getirir. Çünkü yeni gözetim teknolojilerinin özellikle şüphelileri izlemekten öte herkesi izleyip sınıflandırıldığı bir yapıya sahip olduğunu söyler (Marx, 2002, s. 10). Ayrıca eski gözetim biçimlerinde izleyen nereden olduğunu belli olduğunu, günümüzde ise neyin nasıl ve kim tarafından izlendiğinin belli olmadığına değinir. İzleyen nereden olduğunu belli olduğu zaman izleme faktörü izleyenden bağımsız olarak düşünülemez. Ancak yeni gözetim yapısı gözetleyene, gözetleme zamanına, hangi verilerin toplandığına dair herhangi bir ‘an’da yapıldığının belirsizliğini içermesi bakımından izlenen kişiye, gözetleyenin izleme eyleminden bağımsız olduğu yargısını kazandırabilir.

Panoptikonun gözetleme kulesinin yapısı düşünüldüğünde, gözetleme kulesinden kimin kimi ne zaman gözetleyeceğinin belli olmadığı durum, yeni gözetim sisteminin gözetleyenle gözetim eyleminin birbirinden bağımsız olduğu ve kimden ne zaman ve nasıl veri toplandığının bilinmediği durumla benzer gibi görünmektedir. Ancak burada iki önemli farklılık vardır. Bunlardan ilki; panoptikonun, hapisane dışında, okul, fabrika gibi yerlere uygulanmaya çalışıldığında bir mahremiyet alanı bırakacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu mahremiyet alanının izlenmediği, sadece işlevsel olarak daha yararlı olacak şekilde belirli bir plan içinde olduğu durumlar söz konusu olabilir. Örneğin Sennett, Amerika’da XIX. Yüzyılın ikinci yarısında 14.000 işçisi olan ve bunların 5.500’ünün Pullman’ın inşa ettiği bir kasabada yaşayan *Palace Car Company* şirketi sahibi Pullman ile çalışanları arasındaki ilişkiden bahseder. “Pullman, bir tür Saint-Simoncu idealizmi, neredeyse, makineyi andıran bir çalışma kapasitesiyle birleştirerek, büyük ölçekli bir kuruluşu koordine etmiştir (Sennett, 2014b, s. 79)”. Kasabada kilise ve hatta belediye binası da bulunmaktadır. Burası göçmen işçiler için önemli bir çalışma ve yaşam mekânı olmuştur. Ancak özel alanın çalışma mekânına göre tasarlanmasına rağmen kişiler evlerinde ve bazı çeşitli mekânlarda özel alanlarını korumaya devam ederler. Oysa günümüzde evde bulunan televizyon, telefon(lar), bilgisayar(lar), faturaların değerindeki değişimler, evin dışındaki kameralar ve benzeri şeyler evin içiyle ilgili önemli oranda veri sağlayabilecek gerekli yeterliliklere sahiptir. Ayrıca verilerin

¹⁷ <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/surveillance> (Erişim Tarihi: 14.04.2016)

toplandığı havuza ulaşmak, gerektiğinde verileri kullanım için yeniden ele almak panoptikonvari bir sistemde olduğundan çok daha kolay yapılır. Dolayısıyla sonuç olarak eski panoptik sistem ile yeni gözetim sistemlerinin işlevleri, hızları ve buna bağlı olarak kazanımları arasında fark vardır.

İkinci önemli fark ise; panoptikon, gözetimin nerede olduğunu, verilerin hangi araçla toplanacağını belli eden bir yapıya sahipken, modern gözetim sistemlerinin karmaşıklığı ve teknolojik gelişmişliği hangi bilginin hangi araçla ve nereden elde edildiğini gizlemektedir. Bu durumun önemli bir sonucu, verilerin yaptırımlarının belli olmadığı, takip edilemediği veya anlaşılmadığı durumlarda gözetim ‘rahatsız etmeden’ işlevini sürdürmeye devam edebilecek şekilde devam etme yetkisi kazanır. Diğer yandan gerek sosyalleşme, gerekse teknolojik aracın herhangi bir ihtiyacı gidermesi amacıyla kullanıcının/talep edenin gözetim sistemleriyle iç içe gelişen çeşitli teknolojilerin kullanım imkânına sahip olabilmesi, ancak aracın gözetim işlevine onay vermesi durumunda mümkün olabilir. Örneğin bir cep telefonu satın alırken, telefonda, bilgisayardan kişisel sosyal medya, alışveriş hesapları veya benzeri hesaplar oluştururken bir tür ‘sözleşme’ye onay verilmesi durumunda hesaplar veya cihazlar kullanıma aktif olabilir. Örneğin Twitter’ı kullanabilmek için ‘hizmetlerimizi kullandığınızda, IP adresi, tarayıcı türü, işletim sistemi, yönlendirilen/aranan web sayfası, ziyaret edilen sayfalar, konum, mobil taşıyıcı, cihaz bilgileri (araç ve veri günlüğü veya uygulama kimliği de dâhil olmak üzere) aranan terimler ve *cookie* bilgilerini elde edebiliriz¹⁸ kuralı da onaylanmak durumundadır. Bunun dışında temel bilgilerin (kimlik numarası, adres bilgileri, doğum yeri, doğum tarihi ve benzeri) toplandığı, güvenliklerinin ve gizliliklerinin tam olarak bilinemediği bu sebeple çeşitli sorunlara yol açtığı durumlar da ortaya çıkmaktadır.¹⁹ Bireyler, tüm bu olanlar karşısında gözetimin işleyişine dair bir belirsizlikle verilerinin ne olduğuna/olacağına yönelik kontrolsüzlük arasında kalmaktadır.

Gary Marx’(2002)a göre gözetimle ilgili olarak eski tanımlarda olan diğer bir eksiklik duyu organlarının bir kaçını ele alan bir gözetim olduğunu gözden kaçırılmasıyla ilgilidir. Çünkü eski tanıma göre gözetim, yakından ‘izleme’ ile ilgilidir. Yeni gözetim

¹⁸ <https://twitter.com/privacy> (About Log Data) (Erişim Tarihi: 20.04.2016)

¹⁹ Konuyla ilgili bir örnek olarak bakınız: <http://t24.com.tr/haber/internete-sizdirilan-50-milyona-yakin-kimlik-bilgisi-silinebilir-mi,335055> (Erişim tarihi: 20.04.2016)

ise vücut ısısını algılayan kameralardan, saç derisi incelemeleriyle kullanılan ilaçların ne olduğuna ve ağız kokusundan kişinin durumunu ölçen cihazlara kadar farklı duyu organlarına da hitap etmektedir. Yani sadece gözün işlevselleştiği bir yapı yoktur. Gary Marx, yeni gözetim için yapılabilecek en iyi tanım için, “kişisel verileri toplamak veya oluşturmak için teknik araçların kullanılmasıdır (Marx, 2002, s. 12)”, demektedir. Bu tanım ‘izleme’ye odaklanmış bir tanımdan farklı duyusal kullanımları da ele alacak şekilde daha fazla kapsayıcıdır.

Diğer taraftan yeni gözetim, birbirine rakip olan grupları veya yurttaşları da kapsayacak kadar geniş bir gözetim sistemi/aracı sunarak, politik çoğulculuğu destekleyecek şekilde demokrasiye katkı sağlayabilir (Marx, 2002, s. 22). Castells (2013) de gelişen gözetim araçlarıyla ilgili olarak benzer fikre sahiptir. Örneğin, “internet ve ağ mimarisi yeni bir toplumsal düzen oluşturmaktadır. Kamunun yaygın erişimini destekler; toplumsal eşitsizliklerin, elektronik alanında kendilerini güçlü bir biçimde ortaya koymalarına karşın hükümetin kısıtlamalarına ya da ticari sınırlamalara ciddi bir biçimde ket vurur (Castells, 2013, s. 473)”. Hatta yüksek nitelikli/kaliteli belgeler, kanıtlar ve izler sağlaması sebebiyle yeni gözetim, yargı sürecinin, adaletin ve meşruiyetin iyileştirilmesine önemli derecede katkı sağlayabilir (Marx, 2002, s. 22).

Tüm bu tartışmaları da içine alacak şekilde, Gary T. Marx (2002), geleneksel ve yeni gözetimi belirlediği yirmi yedi boyut çerçevesinde karşılaştırmıştır. Bu boyutlardan bazıları, duyum, masraf, görülebilirlik, veri toplama ile ilgili maddeler, zaman periyodu, kapsam, form ve veri analizidir. Bu boyutlara göre geleneksel gözetim daha pahalı, tek bir aracın yardımıyla gerçekleşen, kimin, ne şekilde ve nerede gözetlediği görülebilir olan, şimdiki elde edebilen, insan yardımıyla çalışabilen, verilerin geri çağırılmasının, kullanılmasının yavaş ve yoğun çaba ile gerçekleştiği bir gözetim biçimidir. Yeni gözetim ise geleneksel gözetimden daha gelişmiş bir niteliğe sahip olarak, daha ucuz, birçok aracın birbirleriyle bağlantılı şekilde işlediği, daha az görülebilir veya görülemeyen, dolayısıyla gözetimin nasıl, kimin tarafından ve nerede gerçekleştiği de tam olarak bilinemeyen, geçmişe, şimdiki ve geleceğe dair verileri toplayabilen, bu verilere hızlı ve kolayca ulaşılmasını sağlayabilen bir yapıya sahiptir.

Gözetimin sağladığı imkanlar, insanların onu kabul etmesini sağlamıştır. Özellikle suç ve suça teşebbüsü önleme amacı ile yapılan çalışmalarda, bu çalışmaların

kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesinin de itici etken olması sebebiyle gözetim gerekli yerde meşruiyetini sağlayabilmektedir. Örneğin çeşitli hastalıkların yaygınlaştığı zamanlarda kontrol amacıyla kan almak, çeşitli tahliller yaptırmak hatta en basitiyle DNA'nın tespitinde işe yarayan ağız sıvısı alma işlemleri hızlı ve kolay şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Hastalık durumunu öğrenmek isteyen ve bu bilgileri acısız ve kolayca elde edebilen birey, gözetimin sunduğu imkanlar karşısında olumlu yargılara sahip olur. Diğer taraftan eski gözetim düşünüldüğünde, yakalamak, sorgulamak, araştırmak, mahkemeye çağırmak, trafiği durdurmak gibi benzeri polis metodları katıdır/zordur (Marx, 2005, s. 36). Yeni gözetim, sağladığı kolaylıklar sebebiyle daha kabul edilebilir veya rıza gösterilebilirdir. Ayrıca bu gözetimi gönüllü olarak kabul etmek de iyi bir vatandaş olduğunun göstergesi olmuş durumdadır

Bunların dışında yeni gözetime dair geniş çaplı açıklamalar yapan Gary T. Marx aynı zamanda 'gözetim toplumu' kavramını kullanan ilk kişidir. Kavramı, "1985 yılında '*Gözetim Toplumu: 1984 Tarzı Tekniklerin Tehdidi*' başlıklı makalesinde kullanmıştır (Dolgun, 2015, s. 26)". Yeni gözetimin niteliği ve toplumun, yeni gözetimi kabullenmesinin altında yatan sebepler, gözetim toplumunun daha da gelişeceğini ve yaygınlık kazanacağını göstermektedir.

Gözetimin farklı bir yönünü vurgulayan önemli kavramlardan biri '*ban-optikon*'dur. Gözetim, daha çok panoptikon kavramsallaştırmasının vurguladığı gibi tasnif eden, sınırlandıran, yalıtın, görülmeden görmeyi sağlayan, disipline edici ve kapsayıcı özellikleriyle düşünülmektedir. Ancak diğer taraftan sınıflandıran, dışlayan, uzak tutan bir yapısının da olduğu vurgulanmalıdır. Didier Bigo (2008), Ban-optikon (*Ban-opticon*) kavramıyla gözetimin sınıflandırmayla beraber bazı grupları dışlayan, içeri almayan ve sınırları koruyan yapısına değinmeye çalışmıştır. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan ban-optikon kavramı, aynı zamanda panoptikonu tamamlayan bir kavramdır. İkisinin terkibi, 'gözetim toplumu'nu oluşturur. Bir tarafta sınırın içine dahil olanları gözetleyen, düzenleyen, disipline eden bir yapı, diğer tarafta sınıflandırmalarla uyumlu bir şekilde sınırın dışında tutan bir gözetim mevcuttur. Gözetim toplumu kavramı her iki kavramsallaştırmayı da içerdiğinden, 'ban-optikon' kavramının da tartışmaya açılması gerekmektedir.

2.2.7. Didier Bigo ve ‘Ban-Optikon Dispositif’

Ban-optikon, Jean Luc Nancy’den alınan ve Agamben’in geliştirdiği ‘*ban*’ terimi ile, Foucault’nun kullandığı anlamda ‘*opticon*’ teriminin birleşiminden oluşturulmuştur (Lyon ve Bauman, 2013, s. 66-67). Ban-optikon (*dispositif*) formülasyonu “heterojen bağlantılar ile yatay pratiklerin nasıl işlevselleştiğini ve uluslararası seviyedeki güven(siz)liğin formunu anlamlandırmak için izin verir (Bigo, 2008, s. 35)”. Yani, ban-optikon, gelişmiş ülkelerin (Amerika ve onun yakın müttefiklerinin) diğer ülkeleri işbirliği yapmaya zorlayarak ve ülke sınırlarını hükümsüz bırakarak, kriterlerini oluşturduğu global güven(siz)lik arayışına dahil etme çabaları ve bu anlamda güvenlik adına eşzamanlı yapılan pratikleri anlamak için yardımcı olacak bir kavramdır. Global güvenlik oluşturma çabaları aynı zamanda geleneksel uluslararası gruplaşmaları, stratejileri etkisiz hale getirdiği gibi ulusal güvenlik, istihbarat, toplum düzeni gibi unsurları da etkilemektedir (Bigo, 2008, s. 5). Çünkü Bigo’ya göre (2008), güvenlik için hedeflenen ortak çalışma ve/veya küresel polislik faaliyetleri temelde gözetimin, kontrolün ve yönetimin değişiminde önemli derecede etkiye sahiptir. Bu anlamda *ban-optikon dispositif* anlamak için öncelikle ban-optikon kavramının sonuna bağlanan ‘*dispositif*’ kavramını da incelemek gerekmektedir.

“‘Dispositif’, Foucault’nun düşünce stratejisindeki anahtar kavramlardan biridir (Agamben, 2012, s. 13-14)”. Dispositif, bir anlamda, bireyin farklı yollardan çevrenin ve bu yolların iktidarca düzenlenmesi durumudur. “Şiddetin dışlanmasıyla birlikte beden iktidar tarafından kuşatılmasında tüm toplumsal bütüne yayılan yeni ve ince teknikler gerekmiş, bu teknikler Foucault’nun ‘dispositif’ olarak adlandırdığı somut düzenlemeler biçimini almıştır (Keskin, 2014, s. 18)”.

Agamben’in aktardığına göre (2012, s. 14) Foucault dispositifini şu şekilde tanımlamaktadır:

(*Dispositif*) adı altında araştırdığım, her şeyden önce söylemler, kurumlar, mimari yapılar, tüzel kararlar, yasalar, idari önlemler, bilimsel önermeler; felsefe, ahlak ve insanseverlik düsturları gibi son derece heterojen unsurları içeren bir bütündür. Yani, hem sözel unsurları var dispositifin, hem söz dışı...

Dispositif heterojen unsurların tamamını kapsayan bir yapıdır, bütündür. Foucault’nun panoptikon *dispositifi*, bu yapıyı anlamak için yerinde bir örnektir.

Panoptikon bir hapisane olmanın yanı sıra, farklı enstitüler için de şekillendirilebilir bir yapıya sahiptir. Kontrol işlevi gördüğü kadar, gözetim, yönetim, disiplin, düzenleme, (manevi) inşa gibi çeşitli işlevleri de vardır. Bir yandan üstyapı olarak ilişkileri düzenlerken(söylemsel) diğer taraftan stratejik bir (mimari) yapı(söylemsel olmayan) olmasıyla ikili işleve sahiptir ve bu kurgu/ilişki devam ettiği sürece her iki yapıya da bağlı olan dispozitif varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bu ilişkilerin üzerinde bir iktidar stratejisi bulunmakta ve bağlantı kurduğu unsurları etkileyebilmektedir.

Bauman, gözetimin iki cepheden hareket ettiğini savunur: “bir cephede hapsetmek (ya da ‘çitin içine almak’), diğerinde ise dışarıda bırakmak (ya da çitin dışında bırakmak’) (Lyon ve Bauman, 2013, s. 69)”. “Ban-optikonun temel amacı atığın değerli ürünlerden ayrılmasını ve çöplüğe gönderilmek üzere işaretlenmesini garantiye almaktır. Bir kez görüş açısına girdi mi, onun –tercihen biyolojik olarak çözüne kadar- orada kalmasıyla panoptikon ilgilenir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 71)”. Panoptikonun dahil edildiği bu durum disiplinin stratejik önemini devam ettiğini göstermektedir. Bahsedilen ikili pratik (içerlemek/dahil etmek, dışlamak) bir taraftan da Agamben’in konu üzerinde etkisi olduğunu hissettirir. Burayı ‘ban’ terimi üzerinden incelemek, Bigo’nun konuyla ilgili etkilendiği noktaların neler olduğunu anlamasına da izin verir.

Bigo, ‘ban’ kavramını, Agamben’in kavramı genişletmiş halini işaret ederek kullanır. Agamben’e (Agamben, 2013, s. 40) göre istisna ilişkisi bir yasaklama ilişkisidir:

Yasaklı kimse, gerçekte, tam anlamıyla hukukun dışına atılan ve hukukla ilgisi koparılan birisi değil; hukuk tarafından terk edilen, yani hayat ile hukukun, dışarıdaki ile içeridekinin birbirinden ayırt edilemediği eşik alana bırakılan ve burada tehdit edilen bir kişidir. Yasaklı kişinin hukuk düzeninin dışında mı yoksa içinde mi olduğunu söylemek tam anlamıyla imkansızdır.

Örneğin, gün geçtikçe Avrupa’da sayıları artan göçmenlerin vatandaşlık hakları arayışlarına karşın sistemin göçmenler için tanımladığı alan arasında arada kalmışlık gerilimi, bir içeri alma-dışarıda bırakma pratiğidir. Göçmenler bir taraftan neoliberal ekonominin dönemsel yalpalayışlarını aşmanın bir anahtarıken, diğer taraftan “yasal düzen tarafından tam olarak tanınmayan özne (illegal yabancı), yine aynı yasal düzen tarafından sadece bu yasal düzenin geçerli olduğu alandan dışlanarak, yani göçmen kamplarında tutularak içerilene (Mezzadra, 2003, s. 122)” insanlardır. Ban-optikon

dispositif, konjonktüre göre, dışlanmış grupları, iktidar stratejisine ‘uyumlu olacak/yarar sağlayacak’ şekilde konumlandırmada kullanılabilir.

Ban-optikon yalnızca korunmaya alınmış bölgelerin dışarısına odaklanacak şekilde işlevselleşmez ve sadece hiyerarşik bir yapılanmada emirlerin uygulanması üzerinden çalışmaz. Örneğin havaalanları, alışveriş merkezleri, çeşitli siteler ve benzeri toplumsal mekanlarda da çalışır ve bazen yetkiyi veren bizzat dışlamayı uygulayanın kendisi olabilir. Sınır polisi, dönemsel şartlara göre, ‘kategorik şüphe’ altında değerlendirilen bazı kişilerin ülkeye giriş yapmasını zorlaştırabilir, hatta engelleyebilir. Bu pratiği, üstten bir emir ile değil kendi görüşleri üzerinden gerçekleştirebilir. Burada da görüldüğü üzere akış içerisinde konumlanmış olan ban-optikon, duraksamayı dikkate alan panoptikondan farklıdır.

Ban-optikonu birçok alanda farklı ilişkiler içerisinde düşünmek çeşitli söylemlere dahil olan farklı toplulukları(göçmenler, farklı din mensupları vb.), enstitüleri (kamusal idari yapıları, yönetimi, uluslararası organizasyonları vb.), mimari yapıları (havaalanlarındaki bekleme odaları, durak merkezleri, elektronik gözetimin bulunduğu yerleri vb.), yasaları (terörizm, organize suçlar, göç vb. üzerine olanlar gibi) ve idari tedbirleri (belgeye dayalı olmayan kurallar gibi) (Bigo, 2008, s. 35) içeren heterojen bir yapı ile karşı karşıya olduğunu bilerek hareket edilmesine ve bunlar arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olur. Dolayısıyla gözetim ne tek bir özneye ne tek bir nesneye ne de tekdüze, rutin ilişkilere bağlanabilir.

Ban-optikon dispositifin günümüzde global seviyede yer edinmesi güvenlik kaygılarının giderilme çabalarıyla ilgilidir. “Amerika Birleşik Devletleri ve bazı gelişmiş ülkeler, terörizm gibi tehlikeleri öne sürerek global düzeyde güven(siz)lik fikrinin propagandası yapmaktadır. Bu durum sebebiyle ulusal sınırlar hükümsüz kalmakta ve diğer aktörleri uluslararası alanda işbirliği yapmaya zorlamaktadır (Bigo, 2008, s. 5)”. Yeni güvenlik sistemleri, ulus aşırı düzeyde işlevselleşmekte, bu görevi üstlenerek önüne çıkan engelleri kolayca aşabilecek fikirleri taşımakta, çeşitli alanlara yönelik olarak ortaya çıkan ‘huzursuzluk yöneticileri’ gibi farklı uzmanlık alanları açılmasını sağlamaktadır. Risk, çeşitli yollar veya araçlarla kontrol altına alınmaya çalışıldığı için risk yöneticileri için de yeni alanlar açılır. Banoptikon dispositif, yeni açılan bu alanlar arasında bağ kurarak genişler.

“Ban-optikon profil oluşturma, ötekileştirme ve dışlanmayan grupları normalleştirme işlevlerini yerine getirmektedir (Bigo, 2008, s. 6-7)”. Bunları yapabilmesi için risk ve/veya huzursuzluk yöneticileri ve istatistiki bilgiler de gereklidir. Araç farklılařtıķça güvenliğin anlamı değişir. Güvenlik kişilerin, yasaların ve sosyal gerekliliklerin korunmasından ziyade devletin zaafiyet noktalarını gidermeyle ilgili olmaya başlar. Çünkü kullanılan araçlar ve teknik yöntemin sürekli olarak kullanılması, verileri biriktirme ve sınıflandırma amacına hizmet ederken aynı zamanda buldukları ülkelerin, şehirlerin, partilerin yönetiminde çekideği oluşturdukları için yönetime de aynı durumları senkronize ederler. Snowden sızıntısı bu tür durumların varlığını ortaya koymuştur.²⁰ Önceki bölümlerde de tartışıldığı üzere, gözetim araçları, yeni bir ahlak anlayışı ortaya koyar. İnsanlar niceliklerle ve verilerle ifade edilen kitlelere dönüşür. Hareketlilik, istatistiklerden izlenir. Tehlike, risk veya olası olumsuz durumlar farklı zamanlarda farklı öncelikler kazanır. Öncelikleri belirleyen de çeşitli güvenlik birimleri olduğu kadar iktidarın stratejik yönelimleri de olabilir.

Özetle ban-optikon, panoptikondan farklı olarak hareketlilik içine yerleşir. Farklı alanlarda, farklı biçimlerde, çok çeşitli ilişkiler ağı kurarak inşa olur. İçeride olması gerekenle dışarıda olması gerekenin profillerini çıkarır ve bu sınırın korunmasını sağlar. Ancak gerekli görüldüğü takdirde iktidarın stratejisine uygun şekilde insanların, sermayenin, ürünlerin/malların geçişini devam ettirebilir. Panoptikonun üzerinden farklı bir anlayışla oluşturulmuş bu kavram, yukarıda da değinildiği gibi bazı açılardan panoptikonun daha geniş ve dinamik versiyonunu da temsil etmektedir.

Bu bölümde genel olarak gözetim olgusuyla doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilişki kurulan kavramlar anlatılmaya çalışılmıştır. 1985 yılında Gary T. Marx ‘gözetim toplumu’ kavramını kullanmadan önce, modern gözetim olgusu ve toplumla ilişkisi, edebi metinlerde, sosyolojik teorilerde resmedilmiş veya açıklanmıştır. Distopik romanlarda gözetim, otoritelerin yönetimlerini devam ettirebilmeleri için halkın her an izlenmesine imkan sağlayan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada önemli olan, gözetimin işlevleri, kullanım sebepleri ve sonuçları açısından çeşitliliğe sahip olması ve bunun değerlendirilmesidir. Distopik romanlar, yazıldığı dönemlerden daha ileri teknolojik

²⁰ Snowden haberlerini ilk olarak yapan Glenn Greenwald bu konuya değinmektedir. Bakınız: https://www.ted.com/talks/glenn_greenwald_why_privacy_matters (Erişim Tarihi: 25.04.2017)

varsayımlarla/kurgularla gelişmiş gözetim biçimleri resmetse de günümüzde, romanlarda anlatılanlara yakın örnekler görülmektedir.

Kimlik kartları, gözetim, takip, bilgi/veri için teleekranlardan daha kullanışlı olan akıllı telefonlar, tüketimi arttırma stratejilerinin ayrılmaz parçası olan kişiselleştirilmiş reklamlar, ürünler, promosyonlar, hem iletişim ve eğlence hem de yönetim, polis faaliyetleri, trendleri belirleme gibi unsurların bir araya toplandığı sosyal medya, blog, forum gibi sanal paylaşım alanları gözetimin birçok alana yayıldığını göstermektedir. Elbette gözetimin yayılması kendi başına olumsuz veya tüm kötülüklerin başı gibi nitelenecek bir durum değildir. Gözetim, çeşitli kişi veya grupların çıkarları doğrultusunda başkalarının izni, haberi, bilgisi olmadan veya zoraki bir durum sonucunda onlar üzerinden toplanan bilgilerle bir takım amaçlara hizmet ettiği, baskı aracına dönüştüğü, mahremiyet sınırlarını aştığı noktalarda sorunsallaşır. Sosyal teorilerde de gözetim olgusunun sorunsallaşma noktasında nasıl ele alındığına değinilmiştir. Karl Marx, işçiler üzerinde denetim, kontrol, yönetim gibi amaçlar için araçsallaştırılan gözetime değinirken, Max Weber rasyonel yönetim biçimi olarak kurumların, bürokrasinin içinde gözetim olgusuyla ilgili fikirler edinmemize yardımcı olmaktadır. Michel Foucault ise panoptikon incelemesiyle günümüzde artan ‘görülmeden görme/izleme’ bakışına açıklık getirerek gözetimin disiplin, yönlendirme, ayarlama boyutlarına açıklık getirmektedir. Gary T. Marx ‘gözetim toplumu’ kavramını öne süren ilk düşünür olmakla beraber ‘yeni gözetim’ ile eski biçimleri arasında ayırım yaparak modern gözetimin netleşmesine yardımcı olmaktadır. Son olarak, gözetimin ayrıştırıcı ve çekişleli boyutuna değinmek için Didier Bigo’nun ‘ban-optikon’ kavramının açıklanmasıyla gözetim olgusu ve işlevleri önemli ölçüde ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, edebi alanda ortaya çıkışıyla başlayan gözetim olgusu betimlemeleri, sosyal bilimler için araştırma nesnesi olarak ele alınmasından itibaren hikâyelerden çıkarak farklı bir alana geçmiş, konu, nesnel araştırmalar ve açıklamalar üzerinden anlaşılmaya başlamıştır. Buna göre dispoitiflerde denetimin, kontrolün ve sıkıyönetimin en önemli aracı olan gözetim, bazı sosyal bilimciler tarafından benzer şekilde değerlendirilerek eleştirilmiş, bazıları tarafındansa bu değerlendirme yanlışlanarak veya alternatif bir bakış açısı sunarak daha esnek, muğlak ve bu sebeple yaptırımlarının da sıkı olmadığı şeklinde okunmuştur. Tüm bu tartışmaların ortak olan kısmı, gözetim ile verilerin elde edilebiliyor, bu verilerin sınıflandırılabilir ve kolayca

kullanılabilir olduğudur. Yapılan sınıflandırmalar bir yandan Şirket sahiplerine, yöneticilere, iktidara ve/veya sermayedara çeşitli Şekillerde yardımcı olurken, diğer taraftan tüm bu öznelere ve topluma farklı algılar yükleyebilmekte, onları Őekillendirebilmektedir. Panoptikon ve ban-optikonun birleŐimiyle oluşan bu durum sınıflar arasındaki çizgiyi de değiştirmektedir. Bir sonraki bölümde çeşitli Şirketlerin veya hizmetlerin servislerini, ürünlerini, hizmetlerini kullanım koşulları, toplanan bilgilerin paylaşımı, bilgilerin kullanımına dair kullanıcının aklında kalan sorular, gelişen ‘big data’ ve/veya veri toplama teknolojileri ve bu tezin ana konularından bir diğer olan gözetim sistemlerinin terkihi ile sınıflar arasında nasıl bir ilişki olduğuna değinilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÖZETİMİN İŞLEVLERİ VE TOPLUMSAL SINIRLARIN YENİDEN ÜRETİMİ

Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere gün geçtikçe daha akışkan, daha esnek ve gereken yere, bilgiye, kişiye ulaşılabilirliği konusunda daha az çaba gerektiren, sürekli olarak yaygınlaşan, sosyalleşme, dayanışma, tüketim ve diğer birçok toplumsal ilişkinin ve eylemin gerçekleştirilebilmesi amacıyla kullanıma açılması için sözleşmelerinin onaylanması gereken, gözetim sistemleriyle karşılaşılr. Ayrıca gözetim diğer taraftan da illegal işlemler de dâhil olmak üzere birçok işlem izini ve veriyi kayıt altında tutmakta ve bunların dışında da güvenlik, tedbir, kanıt toplama gibi konularda da bir gereklilik halini almaktadır. Gözetimin karmaşık yapısına ve işlevlerine gereken dikkati vermek ve sonuçlarını anlayabilmek için teknolojik ve toplumsal hayatta nasıl kullanıldığının somut örnekleri ve bunların ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde durmak gerekir.

Bu bölümde gözetimin işlevsellik kazanmasıyla beraber ortaya çıkardığı sorunları somutlaştırmak için ‘kimliklendirme’, veri sınıflandırmaları, veri hırsızlıkları ve skandalları, biyometrik veri toplama üzerine çalışmaların yoğunlaşması, tüm bunların söylemle ilişkisi konuları ele alınacaktır. Yeni veri toplama teknolojilerinin sınırlılıklarını ve kullanıcıların kabullerini/yapılan sözleşmeleri ne derece korudukları da üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Toplanan verilerin güvenliği, gözetimin ‘sınırsızca’ kullanılması halinde yol açtığı sonuçlar, sunulan çeşitli elektronik hizmetlerin gözetimle iç içe geçerek bireyleri neredeyse bir ajana dönüştürmesi, etnik, dini azınlık, çeşitli ideoloji sahipleri, iktidar yapısından dışlananlar ve benzeri kesimlerin veriler üzerinden iktidarca veya küresel/yerel elitlerce sınıflandırılmaları konuları ele alınacaktır. Ortaya çıkan yeni kategoriler ve bu kategorilere dahil toplumsal kesimlerin sınırlarının belirginleşmesi ve/veya muğlaklaşmasıyla ilgili problemler de bu anlamda incelenecektir.

Daha sonra sosyal devlet anlayışının yıpranışıyla konumunu güçlendiren neoliberal yapının beraberinde getirdiği, genel anlamda farklı sosyo-ekonomik sınıflardan insanların birbirine karıştığı alanlarda güvenlik, tüketim ve risk algısı gibi olguların baskın olmasıyla ortaya çıkan yeni zihniyet biçimleri ele alınacaktır.

Gözetimin farklı sosyo-ekonomik değerlere sahip toplumsal kesimlerin tanımlanmasında/verileştirilmesinde rol oynayacak en önemli araçlardan biri olduğunu, hız, karmaşık ilişkiler, akışkanlık, belirsizlik ve risk anlayışıyla iç içe geçmiş modern toplumları takip edebilecek, kaydedebilecek, hızlı sınıflandırabilecek olması sebebiyle anlayabiliriz. Lyon'un da bu hıza ve kapsama vurgu yaptığı gibi "veriler bir kez toplandığında, sistem otomatik olarak (beşeri iradeden bağımsız olarak) sürekli (7/24) ve gerçek zamanlı olarak (gecikmeksizin) sonuçlara ilişkin kararlar alabilir (Lyon, 2013, s. 149-150)".

Gözetimin kapsamı dikkate alınarak birinci kısımda öncelikle etnik, dini grupların, azınlıkların ve bireylerin 'kimliklendirilmesi', yani iktidar tarafından bazı toplumsal kesimlerin çeşitli özelliklerinin bir 'kart, kâğıt ve/veya pasaport' üzerinde görünür kılınması ve bunların sonuçları tarihsel örnekler üzerinden ele alınacaktır. Daha sonra modern dönemde verilerin ve kimliğin önemine değinilerek günümüzde kimliği oluşturan unsurlara geçilecektir. Tüm bunlar kimliklendirme pratiklerinin, yani bireylerin çeşitli özelliklerini bir araç vasıtasıyla 'görünür' kılmanın, sosyal alanda yol açtığı sonuçları göstermesi ve kimliği veri tabanı ile eşleştiren teknolojik indirgemeci bir bakış açısından kurtarması bakımından önemli olduğu gibi yakın gelecek hakkında da birtakım öngörülere sahip olmamıza yarayacaktır.

Ortaya çıkan sonuçlar itibariyle yeni sınıflandırmalara/kategorileştirmelere güvenilmeli ve gözetim desteklenmeli midir, bu durum demokrasiye, toplumlara katkı sağlayan bir şey midir? Yoksa değerlerin, geleneğin, duyguların da dikkate alındığı etik kurallarının yeniden inşa edildiği bir gözetim yapısı oluşturularak, kategorilerin değil elde edilen verilerden toplumun niteliği mi değerlendirmeye alınmalıdır? Bu sorunun cevabı, kimliklendirme ile gözetimin nasıl işlediği tarihte mevcut olmuş örnekler üzerinden anlaşılabilir. Bir sonraki başlık altında bu sorular ve/veya sorunsallar ele alınacaktır.

3.1. Gözetim, Ayırıştırma ve Yeniden Sınıflandırma

Bu bölümde insanlardan çeşitli şekillerde elde edilen bilgilerle ve/veya verilerle ayırıştırıldıkları ve belirli filtreler, rasyonel yöntemlerle yeniden sınıflandırıldıkları konusuna değinilecektir. Ancak günümüzde bu durumun nasıl gerçekleştirildiğine

değınmekle beraber hem gelişimini anlamak hem de geniş bir perspektif oluşturmak bakımından sınıflandırma edimlerinin geçmişte nasıl olduğuna örnekler üzerinden kısaca değınilecektir.

Günümüzde her devlet, vatandaşını, bünyesinde barındırdığı toplulukları ‘görmek’ ister. Yönetimin kolaylığı, bürokrasinin zorluklarını aşma, yaptırımları hızlı bir şekilde devreye sokabilme, ‘tehlikeli unsurları’ ve olayları hızlı tespit edebilme ve önlem alabilme gibi kolaylıklar sağladığı için gözetim, modern toplumların ve devletlerin vazgeçilmezi haline gelmektedir. Gözetimin yaygınlaşmasıyla beraber toplanan enformasyon ve veriler de artmaktadır. Toplanan veriler kategorilere ayrıştırılarak değerlendirmeye alınmaktadır. Günümüzde teknik gelişmeler sayesinde bu eğilimin daha fazla olduğu görülür. Lyon’un (2013, s. 112) da vurguladığı gibi, “tarihsel olarak, gözetim gittikçe artan bir şekilde bireyler hakkında enformasyon toplama ve bunları bir tür döküm halinde kategorilere ayırmayla ilgilenmektedir”.

“Yirminci yüzyılın sonlarında bilgisayar tabanlı gözetimin ortaya çıkmasıyla beraber, kişisel verinin esas olduğu yeni dolayım biçimleri ortaya çıkmıştır (Lyon, 2013, s. 15)”. Devletler de sağladığı kolaylıklar bakımından kişisel verilerin bir havuzda toplayan bu sistemlere yönelmişlerdir. Bugün her ülke vatandaşının ‘e-devlet’ ve benzeri sitelere girmesiyle, devletin de bildiği, kendine ait her türlü bilgiyi görebilme imkânı vardır. Bu bilgiler aynı zamanda bir kimlik numarası temin edildikten sonra izin verilen sistemler tarafından da görülebilir. Diğer taraftan bankalar, sermaye piyasaları takipçileri ve yöneticileri, çeşitli özel kuruluşlar da kayıt onayı verildiği anda ‘legal’ olarak bilgiler toplar, bunları sözleşmelerde belirtir ve bu bilgilerin toplandığı bir ortam oluşturulur. Kime ne kadar kredi verilebileceği, kimin hangi malı satın alabileceği, kimin nerede yaşaması, ikamet etmesi gerektiği, kimin hangi gözetim ve güvenlik birimlerince değerlendirmeye alınacağı ve birçok mevzu bu bilgilere göre şekillenmeye başlamaktadır. Sağladığı kolaylıkların yanında burada sorunlar da belirmektedir:

Her bireyin ve faaliyetlerinin sınıflandırılma şeklinin, söz konusu kişinin hayatında bir farklılık yaratması kuvvetle muhtemeldir. ‘Sınıflandırma edimi ahlaki bir edimdir; zira her bir ölçüt ya da kategori bir bakış açısına değer biçerken bir diğerini susturur, avantaj ya da sıkıntı yaratır’ (Bowker ve Star 1999’dan aktaran: Lyon, 2013, s. 111-112).

Sınıflandırmalar, birazdan örneklerde de görüleceği üzere, toplumun niteliğini ortaya koyan verilerin anlaşılması için kolaylık sağlarken, aynı zamanda farklı toplumsal kesimler arasındaki farklılıkları/ayrıştırmaları ve bunlara bağlı olarak yeni pratikleri de desteklemektedir. Hacking'in [1990] de vurguladığı gibi:

İnsanların sayılabilmeleri için uygun bir şekilde içinde yer alabilecekleri kategoriler yaratılması zorunlu oldu. İnsanlar hakkında sistemli veri toplanması yalnızca toplumu kavrama biçimimizi etkilemekle kalmadı, komşumuzu tarif etme biçimimizi de etkiledi (Hacking, 2005, s. 15).

Gözetimin sınıflandırma edimiyle ilişkisini ele alırken üzerinde durulması gereken diğer konu, gözetimin bir taraftan sınıflandırmalara katkı sağlarken, diğer taraftan bazı toplumsal kesimleri farklı bir noktada tutabilirler:

Veritabanı bir ayıklama, ayırma ve dışlama aracıdır. Küreselleri eleğin üzerinde tutar ve yerelleri temizler. Veritabanı, yurtsuz sibermekana kabul ettiği belli insanların nereye giderlerse gitsinler kendilerini evlerinde hissetmelerini, vardıkları her yerde sıcak karşılaşmalarını sağlar; diğerlerini ise pasaport ve transit vizelerden yoksun bırakır ve sibermekan sakinleri için ayrılan yerlerde gezinmelerini engeller (Bauman, 2014a, s. 61).

Gözetimle ilgili vurgulanması gereken konu, bireylerin her alanda gittikçe artarak veriler şeklinde var oluyor olmasıdır. Yani düşünce, his, görüş, kişisel açıklama gibi unsurlardan ziyade elektronik ortama geçmiş kayıtlar ve/veya kimlikler dikkate alınmaktadır. Kayıt sistemlerinin tarih boyunca teknik olarak gelişmesi ve rasyonelleştirme sürecine dâhil edilmesinin sonucu olarak günümüzde bireylerden toplanan ayrıntılı enformasyon ile bireylerin 'veri'ye dönüşmesini, Lyon (1997, s. 36) [1994] 'veri imgesi', Clarke (1994) 'dijital kişi (*digital persona*)' ve Haggerty ve Ericson (2000, s. 611) 'veri ikizi (*data double*)' kavramlarıyla tanımlamaktadır. Kişiler, derinlemesine ve/veya kişisel açıklamalardan uzaklaşarak niceliksel faktörlere, belirlenmiş kategorilere göre sınıflandırılmaktadır. Bu durumun sağladığı kolaylık yanında geniş bir etki alanı da bulunur:

Kişiyi temsil eden bilgi, yalnızca onun bedenine dayanan ve hayattaki şanslarını ve seçimlerini etkileyebilecek 'kişisel veri'lerden oluşur. Bölük pörçük veri kopyaları, hikâyesini kendi ağzından anlatmayı tercih eden insandan daha güvenilir hale gelir. Yazılım tasarımcıları ise, yalnızca 'verilerle haşır neşir olduklarını', dolayısıyla buradaki rollerinin 'ahlaki bakımdan tarafsız' olduğunu, yaptıkları değerlendirme ve ayrımcılığın salt 'rasyonel' olduğunu söylerler (Lyon ve Bauman, 2013, s. 16).

Veri analizleri elbette ki konjonktürden ve iktidardan bağımsız değildir. “İnsanları ‘görmek’ bir iktidar ilişkisi yaratır. Sınıflandırma bir iktidar yöntemi olmanın yanında son derece önemlidir de; zira birçok kişiyi belli yollardan bilinir kılar ve bu doğrultuda üzerlerinde etki oluşturulmasını sağlar (Lyon, 2013, s. 126)”. Mesele sadece var olan kimliklerin neler olduğunu tanımlamak ve/veya rasyonel sürece uygun, ihtiyaçları karşılayacak demokratik bir sistem için kimlik üretmek değil, kimliğin hangi ayrıntılarla(cinsiyet, milliyet, inanç gibi) üretileceği ve bu ayrıntıların toplumda nasıl karşılandığıyla ilgilidir. Her kişi kimlik kartına yazılı bilgiler haricinde, buzdağının görünmeyen yüzü gibi, birçok veriyi de kendi kimliğinin içinde biriktirir. Bu anlamda ele alınması gereken önemli konular sırasıyla kimlik, kimliklendirme, veri ve veri gözetimi ve bunların toplumsal kesimler arası farklılıkların oluşumunda, söylemi ve konjonktürü de dikkate alarak, nasıl işlevselleştiğini anlamaktır.

‘Kimliklendirme pratikleri ve kimlik kartları’ başlığı altında kimlik bilgilerinin nasıl oluşturulduğu incelenecektir. Bununla ilişkili olarak aynı ülkede yaşayan fakat farklı değerlerin taşıyıcıları olmaları sebebiyle farklı kimliklerle tanımlanan topluluklar ele alınacaktır. Farklı toplumsal kesimlerin kimliklerinin somutlaştırılması sonucunda hayatlarının önemli ölçüde etkilendiğini gösteren örnekler verilerek, gözetimin sınıflandırıcı, ayırıştırıcı rolünün işlevselleşmesiyle sosyal hayatta doğurduğu/doğurabileceği olumsuz sonuçlar tartışılacaktır.

3.1.1. Kimliklendirme pratikleri ve kimlik kartları

Kimlik tanımlamak, kimliklendirmek modern gözetimin temelinde yer almaktadır. Lyon’a göre (Lyon, 2012, s.17) kimliklendirme pratiği, modern gözetimin ortaya çıkışındaki en önemli etkidir. Modern dönemlerde kimlik kartları vatandaşlığın tanımlanması için önemlidir. “Bazı gözetim türleri, vatandaşlığın kanıtı ya da belli türden haklara dönük bir ehliyet işlevi görececek olan ‘kimlik kartları’ biçiminde *kimliklendirme* arzusundan ortaya çıkmaktadır (Lyon, 2013, s. 135)”²¹. Günümüzde birçok alanda kimlik

²¹ -İtalik tez yazarına aittir.- Burada kimlik nosyonuna dikkat etmek gerekir. “Çünkü söz konusu kartlar gerçekten de bir ‘kimliklendirme’ aracıdır ve birey tarafında (sözelimi sadakat duygusu uyandıran) bir ‘kimlik’ bilinciyle ilişkilendirilebilir yahut ilişkilendirilemeyebilir (Lyon, 2013, s. 135)”. Yani gözetim çalışmalarında kimliklendirme, sistem içinde yer aldığı vurguyla, atıfla, ifade biçimiyle değerlendirilir, ‘kişinin kendine atfettiği kimlik’ üzerinden değil.

kartı verilmekte ve kimliği tanımlandığında bireyin varlığı tanımlanmaktadır. Devletler, kurumlar yurttaşlara, göçmenlere, güvenlik birimlerine, çeşitli bürokratik kurum çalışanlarına, sığınmacılara çeşitli kimlik kartı verir. Ayrıca mağazalar, firmalar, iş yerleri de verilerin toplanabileceği kart sistemleri oluşturmaktadır. Yakın zamanda kişilere ait her türlü bilginin tek bir kartta toplandığı ve birçok yeni işlemin tanımlandığı kimlik kartları ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin Türkiye’de 2016 Mart itibariyle nüfus cüzdanı yerine yeni kimlik kartları verilmeye başlanmıştır. “Bu kartın sağladığı hizmetin özelliğine göre görsel, elektronik ve biyometrik olmak üzere farklı güvenlik seviyelerinde kimlik doğrulama yöntemleri kullanılacak olup, vize muafiyeti olan ülkelere yapılacak seyahatte pasaport yerine geçebilecek, hizmetlerde bürokrasiyi azaltacaktır”.²² Daha öncesinde ise 2001 yılında Malezya’da MyKad geliştirilmiştir. Bu kart daha geniş işlevlere sahiptir. Kartın sahibi Malezyalı yurttaşlar bu kartı sürücü lisansı, ATM kartı, elektronik cüzdan gibi amaçlarla da kullanabilir.²³ Günümüzde kullanılan bazı kartlar yalnızca ülkenin vatandaşını gözetim altında tutmasına yardımcı olmakla kalmaz, küresel bir gözetim alanına dâhil olmasını da sağlar. Örneğin Avrupa Birliği ülkelerinde (Danimarka ve İngiltere hariç)²⁴ kullanılan ‘Ulusal Kimlik Kartı’, kişiye ait verileri tüm Avrupa Birliği ülkelerinde görülebilir kılar.

Yalnızca yurttaşlar kimliklendirilmez. “Yeni kimlik kartı şemaları devlet/ticaret, yurt içi/uluslararası, yöresel/yöresel olmayan, dâhili/harici gibi geleneksel ayrımlara meydan okumanın yanı sıra, belki de en önemlisi, içeridekiler/dışarıdakiler ya da meşru vatandaşlar ve ötekiler ayrımı yaparak toplumları sınıflandırmayı hedeflemektedir (Lyon, 2013, s. 184)”. Farklı etnisiteler, din mensupları, göçmenler, mülteciler, statü sahipleri, farklı uluslardan gelenler farklı şekillerde kimliklendirilir. Dolayısıyla toplumun farklı kesimleri ‘görünür’ kılınmak üzere ‘kimlik’lerle ve verilerle ifade edilmelidir. Böylece ‘geçerli’ kimlikler daha rahat hareket edebilirken, diğerleri sınırlandırılır, dışlanır, bekletilir. Örneğin “pasaport, belli grupların hareketlerini kısıtladı, bunların belli bölgelere girişini engelledi ve kendi yerleşim alanlarından ayrılma özgürlüklerini de yok etti (Lyon, 2012, s. 50)”.

²² <https://ekimlikrandevu.nvi.gov.tr/Pages/hakkinda.aspx> (Erişim Tarihi: 20.08.2016)

²³ https://en.wikipedia.org/wiki/Malaysian_identity_card (Erişim Tarihi: 20.08.2016)

²⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/National_identity_cards_in_the_European_Economic_Area (Erişim Tarihi: 20.08.2016)

Kimlik tanımları yapıldığında dikkat edilmesi gereken dönemin siyasi ve sosyal havasıdır. Çünkü azınlıkların kimliklerini tanımlandıktan sonra kime nasıl muamele yapılacağını belirleyen şey dönemin şartları, kabulleri, yargıları ve yönetimidir. Aynı zamanda bu şartlar kimliğin nasıl tanımlanacağına da etkilidir. Örneğin, ileride örneklerine değinileceği üzere, etnisite bilgisinin yer alıp almayacağı dönemin şartlarına bağlı olarak değerlendirilmektedir.

Geçmişte görülmüştür ki kimliklendirmelerin peşi sıra gerçekleşen kimi uygulamaların yol açtığı problemler zaman zaman geri dönüşü olmayan olumsuz sonuçlara sebep olmuştur. Örneğin “1930-1945 yılları arasında Almanya’da hüküm süren Nazi rejimi, ‘Ari’ ırka ayrıcalık tanıma, ‘Yahudiler’, ‘Çingeneler’ gibi azınlıkları yok etme amacı güderek devlet gözetimi ve sınıflandırılmasının en korkunç örneklerinden birini oluşturmuştur (Lyon, 2013, s. 55)”. Nazi iktidarı döneminde Almanya’da 1939-1943 yıllarında kullanılan ‘KennKarte’ adıyla bilinen kimlik kartı, kişinin ait olduğu milliyete göre farklı renk ve sınıflandırma içerir. “Polonyalılar için yeşil, Yahudi ve Çingeneler için sarı, Ukraynalılar, Ruslar, Belarussular ve diğer azınlıklar için mavi kaplamalıdır. Ayrıca belgenin içinde Yahudiler için ‘J’, Çingeneler için ‘Z’, Ukraynalılar için ‘U’ ve benzeri şekillerde bir ayrıştırma da yapılmaktadır (Kubaczyk, 2009, s. 6-7)”. İmtiyazlar, cezalandırmalar, dışlamalar veya farklı muameleler, kimliğin belgelerle somutlaştırılmasıyla daha hızlı uygulanabilir hale gelmiş, siyasi/kültürel önyargılar, ve/veya partizanca tepkiler, diğer duygulardan ve/veya motivasyonlardan önce harekete geçmeye başlamıştır. Burada da günümüzde de benzer yönelimler olduğunda mesele, gözetim sistemlerinin bu boyutu karşısında kişinin kendini koruyacak yöntemler geliştirmesiyle ilgili olmamalıdır. “Asıl mesele kişisel bilgilere erişim imkânına sahip olanların bunu bireylere ya da belli gruplara dönük olumsuz önyargılar oluşturmayacak şekilde yaptıklarını kanıtlama zorunluluğu olmalıdır (Lyon, 2013, s. 252)”.

Farklı etnik, dini veya statü mensuplarını kimliklendirirken ayrıntılı bilgiler gösteren kimlikleri yürürlüğe koyma girişimi, zaman zaman olumsuz sonuçlar doğurmuş, sağlanan imtiyazlara göre yeni sınıflandırmaların, ayrımcılığın, şiddetin ve savaşın önünü açmıştır. Lyon, Hutu, Tutsi ve Twalar’ın ayrıştırılmasında ve Ruanda’da iç savaşın çıkmasında kimliklendirmenin önemi üzerinde durur:

Hutu, Tutsi ve Twa terimleri sömürge öncesi Ruanda ve Burundi’de kullanılmaktaydı ve esnek ya da değiştirilebilecek mesleki ya da statüsel birtakım ayrımlara işaret etmekteydiler. On dokuzuncu yüzyıl sonunda buraya gelen Avrupalılar bu gruplar arasında yeni sınıflandırmalara giderek Avrupalılara daha fazla benzemeleri dolayısıyla Tutsilere ayrıcalıklar tanıdılar... Ne var ki, 1930’larda Belçikalı yetkililer kimlik kartları çıkarttıklarında asıl amacın Tutsiler aracılığıyla bir yönetim sürdürmek değil, Belçika tebaasını düzenlemek olduğu görüldü. Öte yandan pratikte hazırlanan kimlik kartları, Hutuların eğitim ve istihdamdan mahrum kalmalarına neden oldu... Nihai olarak soykırımı olası kılan da, Ruanda toplumunun bu şekilde etnikleştirilmesidir (Lyon, 2012, s. 55-56).

Ruanda’da kimlik kartının ortaya çıkmasının ardından gelişen önemli bir durum da, kimliğin babadan çocuğa aktırılan bir şey olarak değerlendirilmeye başlamasıdır. “Çocukların otomatik olarak babalarının kimliğini almaları, Hutu ailelerin Tutsi olabilmesini engellemiş ve gücün Tutsiler’de birikmesine sebep olmuştur (Longman, 2010, s. 65)”. Gücü elde etme fırsatını yitirmek bir yana soykırım yıllarının başlamasıyla artık bu kimlik kartları hayatta kalmanın ve/veya ölümün sebebi haline gelmiştir.

BM’ye göre dünyada en fazla baskı gören azınlıkları arasında olan ancak Myanmar Devleti tarafından azınlık olarak değil, kaçak göçmen olarak tanımlanan²⁵ ve nüfusunun çoğunluğu Arakan’da yaşayan Müslüman Rohingyalar, 1989’a kadar NRC (*National Registration Card*) sahipleriydiler. Bu karta sahip olmaları, Müslümanlarla birlikte diğer tüm azınlıkların vatandaş olarak kabul edilmeleri ve eşit haklara sahip olabilmeleri anlamına gelmektedir. Ancak 1989’da ulusal çapta yapılan denetimden sonra kimlik sistemi değiştirilmiştir. NRC yerine üç farklı kimlik ortaya çıkmıştır. Vatandaş olarak tanımlananlar için CSC (*Citizenship Scrutiny Card*), vatandaş olarak tanımlananlarla ortak veya yakın bağlara sahip olanlar için ACSC (*Associated Citizenship Scrutiny Card*) ve sonradan vatandaşlığa kabul edilen olarak tanımlananlar için NCSC (*Naturalized Citizenship Scrutiny Card*) kullanılmaya başlamıştır (Gibson, James ve Falvey, 2016, s. 87). Bu kartlar da sırasıyla pembe, mavi ve yeşil renklere sahip olup din ve etnisite bilgisini de içermektedir.²⁶ NCSC sahipleri diğer kartların sahip olduğu birçok hizmete erişememektedir. Müslümanların bu kartlardan NCSC’yi alıp alamayacakları

²⁵ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/myanmarda-etnik-temizlik-raporu> (Erişim Tarihi: 22.08.2016)

²⁶ Amnesty International, Myanmar: The Rohingya Minority: Fundamental Rights Denied <https://www.amnesty.org/en/documents/ASA16/005/2004/en/> (Erişim Tarihi: 22.08.2016)

dahi tartışma konusu olmuştur.²⁷ Önceden Myanmar'da yaşayan, oradan Bangladeş'e veya Hindistan'a göç etmiş ve geri dönen Müslümanlar günümüzde ulusal kayıt kartlarına, NCSC veya çoğunlukla beyaz karta(geçici kayıt kartı) sahiptirler. 31 Mart 2015'te geçici kayıt kartlarının iptal olmasından sonra 2 Haziran 2015'e kadar bu kart sahiplerinin kayıt için başvurması gerektiği söylendiğinde, sürece duyulan güvenin eksikliğinden dolayı yeniden kimlik edinmek için başvurulmamış ve bu yüzden Rohingyalar'ın ve diğer azınlıkların önemli bir kısmı da hâlâ kimlik kartına sahip olamamış, zarar görme oranları daha da artmıştır (Pinheiro', 2016, s. 8).

Kimlik kartları üzerinden yaşanan tarihsel değişim, ülkenin politikalarının, söylemlerin, toplumsal düşünce ve pratiklerin ve ülkedeki gerilimin bir yansımasıdır. Kimlikler ve ülkelerin politikaları arasında nasıl bir ilişki olduğunu ayrıntılara inerek ve sınırları genişletilerek derinlemesine inceleneceği bir çalışma, gözetimin kimlik üzerinden siyasi söylemlere ve konjonktüre göre nasıl kullanıldığını daha belirgin bir şekilde gösterebilir. Topluluklar arası ayrımcılığın, çeşitli olumsuz söylemlerin ardındaki sebeplerin incelenmesi ve/veya bir yapısökümüne gidilerek yeniden ele alınmasında toplumların, özellikle azınlıkların, siyasi söylemler ve köktenci tartışmalar sayesinde kimlikler üzerinden nasıl bir hayata zorlandıkları meydana çıkar. Ancak bu konu tezin dışında kalmaktadır. Burada ele alınan konu, öne çıkan birkaç kimliklendirme örneği üzerinden sınıflandırılmaların nasıl yapıldığını ve hayatı nasıl etkilediğini göstermektedir.

Myanmar'da kimlik politikaları hakkında yapılan yorumlara bakıldığında, politikaların değerleri gözeterek yapıcı olmaktan uzak olduğu fark edilir: Rohingya ve diğer Müslüman azınlıklar üzerinden devam eden kimliklendirmeye dair sorunlar, aslında tümüyle bir yıpratma ve süreç içinde asimileştirme politikalarıyla iç içedir (Green, MacManus ve Venning, 2015). Dolayısıyla gözetim dışlama pratiğine ön ayak hazırlayan verilerin toplanmasında önemli bir unsur olduğu kadar, sınıflar ve/veya farklı sosyo-ekonomik toplumsal kesimler arası sınırları netleştirdiği için sosyal hayattaki davranışları da belirginleştirdiği gibi aynı zamanda bir asimilasyon aracıdır da. Hizmetlere erişebilmek için o ülkenin vatandaşı olduğunun belgelenmesi gerekmektedir. Kişi kendini, yaşadığı ülkenin vatandaşı olduğunu ancak kimlik kartıyla ispatlayabilir. Alacağı

²⁷ <https://www.crisisgroup.org/asia/south-east-asia/myanmar/myanmar-politics-rakhine-state> (Erişim Tarihi: 22.08.2016)

hizmetler kimlik kartına bağlıdır. Kimlik kartı, onu alacak vatandaşın hangi özelliklere sahip olacağını/olması gerektiğinin belirlenmesi dışında, yarı vatandaş veya vatandaş olarak kabul edilmeyenler hakkında da açık tanımlamalarda bulunuyorsa, dönemin politikaları ve söylemlerinin devreye girmesiyle kimlik kartının işlevlerini tanımlayarak sosyal alanda farklı topluluklara yönelik yeni bir muamele tarzını yaratmak daha kolay hale gelir. Genelde vatandaş olmayanlara/tanımlanmayanlara verilen kimliklerin işlevleri, ülkenin vatandaşlarının kullandığı hizmetleri veya bu hizmetlerin konforunu içermez:

Kimin kapsandığını söylemeye dair her girişim, tanımlı gereği kimilerinin dışlandığını varsayıyor olsa da, kimlik kartları rejimleri tarafından temsil edilen bugünkü yurttaşlık biçimleri yasaklanan belli grupların dışlanmasını hedefliyor. Bunlar; yasa dışı göçmenler, sosyal yardım istismarcıları, suçlular ve sözde teröristlerden oluşan ‘olağan şüpheliler’dir. Bu ‘ötekilerin’ kimler olduğuna ve nasıl tanımlanacaklarına veya hareketlerinin nasıl kısıtlanacağına tam olarak karar vermek kimlik kartları planlarının asıl işidir. Bunu takip eden araçlar teknik açıdan yeni olabilir, ancak amaçları tarihsel kimlik pratiklerine – sömürgecilik, suç denetimi ve savaş önlemleri- çarpıcı bir biçimde benzemiyor mu? (Lyon, 2012, s. 37-38)

Tıpkı Ruanda’da yapıldığı gibi hizmetlerden yararlanıp yararlanmamak, özellikle de ırkı, dini, çeşitli statüleri temele alıyorsa, kendi içinde kimliklere ve kimliklerin sahip olduğu imtiyazlara dayalı yeni sınıflandırmalar yaratır. Bölünmeler ve politikalar itibariyle farklı toplumsal kesimler aralarında oluşan gerilim dokunulabilir hale gelir. Çünkü kimliklerle somutlaştırılmıştır. Vatandaş olanlara sunulan konfor, kimliğin ardında korunması gereken bir alan haline dönüştükçe, empati, sağduyu, yardımlaşma ve sempati duyguları aşınmaya başlar. Amaç, sahip olunan imtiyazları, farklı toplumsal kesimlerden korumaya ve imtiyazların değişmemesi için onlarla paylaşmamaya döner. Örneğin son zamanlarda Avrupa’ya gelen göçmenlerin oradaki ‘prekarya’ sınıfında değerlendirilebilecek kesimlerin elinde tuttıkları imkânları ‘tehdit’ etmeleri²⁸, bir gerilim oluşturmuş, bu gerilim güvenlik, politik söylem, denetim, gözetim gibi olgularla da birleşmiştir (Bigo, 2008).²⁹ Günümüzde de örnekleri hala devam etmekte

²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=wb1H9uD5TrE> Bauman, mültecilerin Avrupa’da prekarya’nın ‘korkularını’ temsil ettiğini düşünmektedir. (Erişim Tarihi: 20.04.2017)

²⁹ Avrupa ülkelerinin mültecilere yönelik bakışlarının olumsuz bir eğilim içerdiğini gösteren çeşitli araştırmalar için bakınız: <http://www.pewglobal.org/2016/07/11/negative-views-of-minorities-refugees-common-in-eu/> (Erişim Tarihi: 20.04.2017)

olan kimliklendirme politikaları gözetim teknolojileriyle iç içe geçtikçe sınırlar daha da belirgin bir hal almakta ve benzer toplumsal sorunlara sebep olmaktadır.

Nazi Almanya'sında, Ruanda'da ve Myanmar'da kimlik belgeleri etnik ve dini bilgilerin de belirtildiği belgelerdir. Bu belgelerin üzerindeki bilgiler, kendilerine farklı şekilde bir yönetim ve davranış biçimiyle yaklaşılması gerektiğini belirtilen özelliklere sahip olanları somut bir şekilde işaret ederek gösterir. Üstelik güvenlik birimlerinin kontrolleri sıklaştırdığı dönemlerde, çeşitli kimlik mensuplarına olumsuz anlamda farklı davranışlarda bulunmalarına sebep olabilir. Zaman zaman bu tür olayların olduğu ancak yetkililerce yargıya taşınmadığı, farklı kimlik sahiplerinin yasada vatandaşlarla eşit haklara sahip olmadığı için sorunlarına çözüm getirilmediği durumlar da görülmektedir. Dolgun bu duruma bir örnek vermektedir:

Amerika'da 11 Eylül sonrasında çıkarılan anti-terör yasaları, mahremiyet ihlalleri için gerekli hukuksal alt yapıyı hazırlamıştır. Örneğin ABD Başkanı, sıkıyönetim komutanı yetkileri ile donatılmıştır; ulusal güvenliği temel amaç olarak kabul eden ve bu amacı gerçekleştirmek için temel hak ve özgürlüklerden feragat edilebileceğini belirten anti-terör yasaları sayesinde Başkan, istediği kişiyi yargı önüne çıkarmaksızın süresiz olarak gözaltında tutturabilecek... Kimseye açıklama yapmak zorunda olmayacak, sanığın avukat tutma hakkı ortadan kalkacak ve yargılama kapalı şekilde yapılabilecektir (Kürkçü 2001'den aktaran Dolgun, 2015, s. 241).

Gözetimin farklı kişileri hedef alması, medyada sürekli olarak, terör tehlikesinin ancak yeni güvenlik ve gözetim teknikleriyle önlenebileceğini anlatarak sinoptik etkinin panoptik gözetime dönüşmesi (Lyon ve Bauman, 2013, s. 74), mahremiyetin ihlalinin normal görülmesi için gerekli koşulların hazırlanmasına yardım etmektedir. Diğer taraftan da bu durum, güvenlik birimlerinin bazı kesimlere karşı farklı muamele etmesinin 'güvenlik için' gerekli bir tavır olduğuna ikna eder. Ban-optikon, tam da bu şekilde, 'sınırın dışında olması gerekenleri' ayırıştırır. Farklı etiketlerle, söylemlerle tanımlananları denetleyen ve bu denetimde vatandaşlarla aynı korunma haklarına sahip olmamaları dolayısıyla diğerlerini hakir gören güvenlik yetkilileri türemeye başlar. Örneğin 11 Eylül saldırılarından sonra birçok ülkede havaalanlarında, sınırlarda Müslümanlar daha sıkı güvenlik önlemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Müslüman bir kişinin ülkeye girebilmesi, orada bulunan güvenlik görevlilerinin inisiyatifine bırakılmıştır. Güvenlik yetkilisi tarafından yapılan olumsuz bir muamelenin yaptırımları yok denecek kadar azdır.

ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra 1 Ekim 2001'de 'Milli Güvenlik Giriş-Çıkış Kayıt Sistemi'ni yürürlüğe sokmuştur. Bu sistemle Müslümanlar ile Araplar, Amerika'ya girişlerinde fişlenmeye/fotoğrafi çekilmeye ve parmak izleri alınmaya başlamıştır. Fişleme işlemleri için Göçmen ve Vatandaşlık Dairesi (INS) bürolarına parmak izi ve fotoğraf vermek üzere giden binlerce kişi, vize süreleri dolduğu veya aranmakta oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardır... Sistemin uygulamaya girmesinin ardından bir rapor yayınlayan ABD İslam İlişkileri Konseyi, 11 Eylül saldırıları sonrasındaki İslam fobisiyle birlikte Müslümanların, polislin nedensiz şiddetine maruz kaldığını belirtmiştir (Dolgun, 2015, s. 242).

Verilerin sınıflandırılmasıyla toplumsal hayat bu durumdan etkilenmektedir. Etnisite ve dini inancın belirtildiği kimliklendirmelerin söylemlerle, politikalarla güvenlik ve risk algısıyla birleştiğinde yol açtığı sonuçları kısaca özetlemek gerekirse; farklı toplumsal kesimler arasında oluşan boşluklar, gerilimler, olumsuz söylemler, önyargılar ve bu sorunların zirve noktasına erişmesiyle soykırım, iç savaş, kitlesel göç, yoksulluk, şiddet ve benzerleridir.

Soykırım, savaş, göç, yoksulluk, şiddet gözetimin sonucu olabileceği gibi, aynı zamanda sebebidir de. Gözetime gerek duyulmasının sebeplerine sömürgecilik, hastalık, sosyal yardım, güvenilirlik, risk algısı, tüketim, karmaşıklık ve hareketlilik de eklenebilir. Önemli olan bu unsurların veriler şeklinde kayıt altına alınması ya da farklı verilerden yola çıkarak hakkında bir şeyler söylenebilmesidir. Kimlikten bahsederken aslında veri tabanlarının önemine de değinmiş oluyoruz. "Veri tabanları, söz konusu kimliklere 'işlerlik' kazandırıyor ve yaygın bir gözetim gücü sunmalarını sağlıyor (Lyon, 2012, s. 21)". Bir sonraki bölümde bu bağlamda kimliklerin verilere dönüştürülmesi ve bu verilerin analizleri ile sınıflandırma pratikleri incelenecektir.

3.1.2. Kimliklerin Verileştirilmesi ve 'Veritim' (Verilerin Gözetimi ile Sınıflandırma)

Bauman (Bauman, 2014a, s. 58-64), panoptikon kavramını veri üzerine inşa edilen günümüz gözetim sistemlerini anlamada yetersiz olarak görmektedir. Mark Poster'in süper-panoptikon kavramı onun için daha elverişlidir: "Mark Poster, 'bedenlerimizin, şebekeler, veritabanları, enformasyon koridorları içine çekildiğini' ileri sürer; ve bu yüzden, bedenlerimizin deyim yerindeyse 'enformatik olarak bağlandığını' (Bauman,

2014a, s. 59-60)” da ekler. Günümüzde, bir kimseden mobil telefon, bilgisayar, ATM, alışveriş kartları, sosyal medya, internet gibi cihazlardan/nesnelere/ortamlardan farklı şekillerde veriler toplanmaktadır. Lyon’un da vurguladığı gibi kişiyi temsil eden bilgi gittikçe ‘kişisel veri’lerden oluşmaktadır (Lyon ve Bauman, 2013, s. 16). Dolayısıyla verilerin sınıflandırılması üzerinden toplumsal sınırların yeniden üretilmesini anlamak için ‘birey’in nasıl verileştirildiği incelenmelidir. Bu bölümde modern dönemde çeşitli sistemlerin bireylerden nasıl veri topladığı ve bunları nasıl değerlendirdiği ele alınacaktır.

Basit bir örnekle kişiliğin veriler üzerinden ifade edilmesinin ve bunların paylaşılmasının, sosyal ilişkilerin kurulmasında rol alan önemli unsurlar haline geldiği gösterilebilir. “Newcastle Üniversitesi’nden araştırmacılar cihazlardan toplanan bilgilerin sosyal ortamda nasıl uygulamaya konabileceğini keşfetmek için ‘metadating’ olarak adlandırılan ‘hızlı-buluşma konsepti’ni geliştirdi”³⁰. Buna göre kullanıcılar önce genel bilgilerin kaydedileceği bir profile sahip oluyorlar. Daha sonra eklemek istedikleri kişisel bilgileri (hobiler, fobiler, alışkanlıklar vs.) girdikten sonra günlük bilgilerinin kaydedildiği bir cihaz yardımıyla bir günün her anı verilere dönüştürülüyor. Veriler, başka verilerle karşılaştırılarak en uyumlu çift seçiliyor ve buluşmaları için davetiye çıkıyor. Bu programda önemli olan yalan söylemeye mümkün olduğunca yer bırakmayacak şekilde güvenilir bir cihazdan bilgi toplanmaya çalışılmasıdır. Günümüzde insanların hayallerindeki profillere sahip kişileri bulmaları için bu tür algoritmalar kullanan birçok site mevcuttur. Ancak ‘metadating’ bir adım daha ileri giderek günlük hayatın akışına dikkat kesilir³¹.

Akıllı telefonların geliştirilmesiyle birlikte seyahat (gerek yürüyerek, gerek bir vasıta aracılığıyla) hızı, sensörler tarafından hissedilir ve veriye dönüştürülür. Hatta hangi hızda yol alırken, nerede hangi müziği dinlediğinizi, telefonda elde ettiği veriler sayesinde değerlendirebilen programlar da mevcuttur. Bu verileri elde edebilmeleri kullanım şartları ve gizlilik sözleşmesinin onaylanması ile mümkündür. Her program kendi sözleşmesini oluşturur. Dolayısıyla içerik, yani hangi verilerin toplanacağını,

³⁰ <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3550620/Forget-Tinder-Metadating-help-true-love-using-data-everyday-habits-recorded-phone.html> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

³¹ https://www.newscientist.com/article/mg23030702-800-metadating-helps-you-find-love-based-on-your-everyday-data/?utm_content=bufferb4a85&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (Erişim Tarihi: 25.08.16)

kimlerle hangi sınırlamalar çerçevesinde paylaşılacağını da belirten sözleşme, her bir program için farklılıklar içerir. Birçok programın gizlilik sözleşmesi ve kullanım şartları okunmadan kabul edilir. Sözleşme çerçevesi içinde program ve cihaz aracılığıyla veriler toplanır ve eğer sözleşme içeriğinde mevcut ise veya herhangi bir yenileme/güncellemeden sonra sorulduğunda izin verildiyse, verileri üçüncü programlarla ve/veya şirketlerle de paylaşmaları mümkündür. Örneğin dijital müzik hizmeti sunan bir program olan ve CEO'sunun açıkladığına göre 2016 Mart ayı itibariyle 30 milyon kullanıcı kaydı bulunan³² 'Spotify', bu servise ulaşmak için bağlanılan alet türleri, IP adresleri, URL bilgisi, çerez verisi, benzersiz aygıt kimliği, aygıt öznitelikleri, ağ bağlantısı türü ve sağlayıcı, ağ ve aygıt performansı, tarayıcı türü gibi birçok bağlantı bilgisinin elde edilmesi yanında harekete bağlı oluşan veya yönlendirmeye bağlı oluşan mobil alıcı verilerine ait bilgileri de elde eden teknolojileri kullanabilirler ve bunları üçüncü şahıslarla paylaşabilirler.³³

2016 Haziran-Temmuz-Ağustos aylarının günlük giriş/ziyaret oranlarının ortalaması alındığında dünya üzerinde 1.13 milyar aktif kullanıcısı olan Facebook³⁴, hizmetleri kullanan üçüncü şahıs internet sitelerini ve uygulamalarının ziyaret edildiği ve kullanılması halinde onlardan bilgi topladığı gibi, internet siteleri, uygulamalar hakkındaki bilgiler ve bu siteler veya uygulamalardaki hizmetlerini kullanım ve bu internet sitesinin geliştiricisi veya yayıncısının sağladığı bilgileri kaydettiğini kullanım şartları ve gizlilik sözleşmesine eklemiştir. Ayrıca "üçüncü şahıs ortaklarımızdan sizinle ve Facebook içindeki ve dışındaki hareketlerinizle ilgili bilgileri(örneğin birlikte hizmet sunduğumuz bir ortaktan bilgiler ya da reklam verenlerden onlara olan deneyimleriniz ya da etkileşimleriniz hakkında bilgiler) alırız"³⁵ maddesi de bulunmaktadır. Daha önce bir alışveriş sitesinden bakılan ürünün, sonrasında ziyaret edilen farklı web sayfalarının reklam panolarında karşınıza çıkmasının da sebebi bu tür şartların kabul edilmiş olmasıdır. Peki, bu veriler ile neler yapılabilir ve neler yapılmaktadır?

³² <https://twitter.com/eldsjal/status/711927333071036416> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

Ayrıca bakınız: <http://www.forbes.com/sites/hughmcintyre/2016/03/21/with-30-million-users-spotify-is-gaining-subscribers-faster-and-faster/#3bd73fb7402e> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

³³ <https://www.spotify.com/tr/legal/privacy-policy/#s2> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

³⁴ <http://www.statista.com/statistics/346167/facebook-global-dau/> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

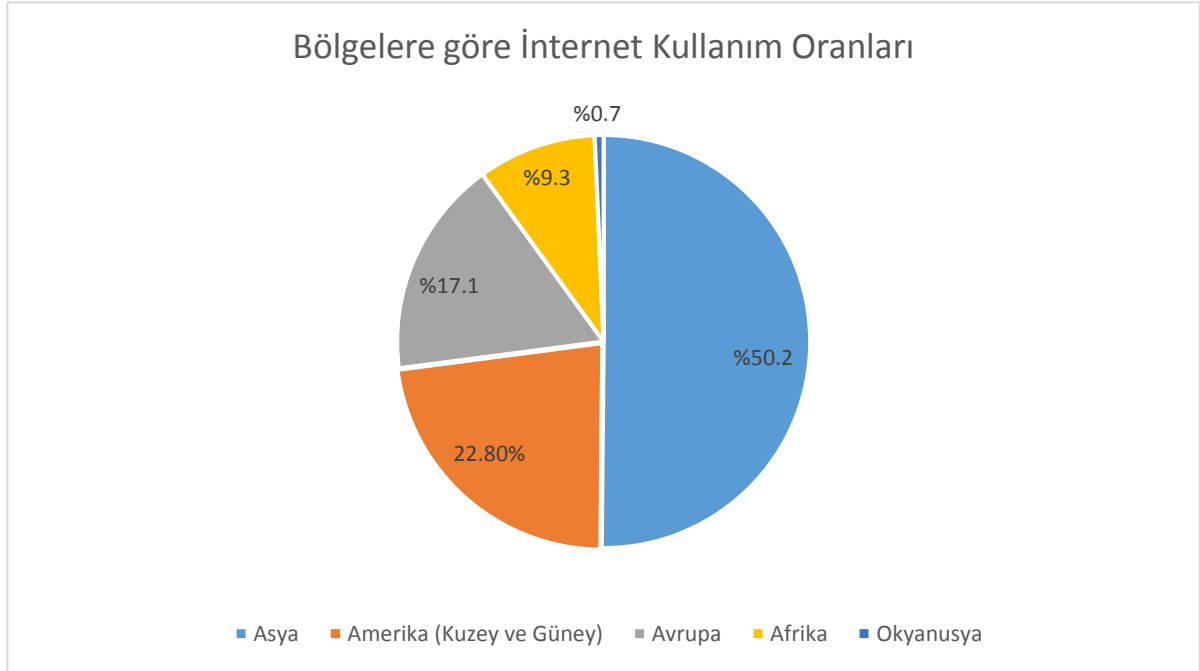
³⁵ <https://tr-tr.facebook.com/about/privacy#> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

Facebook hizmetlerin nasıl kullanıldığı anlamak ve iyileştirmeler yapabilmek, içerikleri kişiselleştirmek ve önerilerde bulunabilmek, fotoğraflarda yüzü tanımlanan kişinin etiketlenmesine yardımcı olmak, konum bilgisini elde ederek çevredeki etkinlikleri haber vermek, pazarlama ve hizmet sunabilmek için bildirim göndermek, ilgi çekici reklamlar yayınlamak ve güvenlik amacıyla bilgi topladığını³⁶ söylemektedir. Bunlardan bir kısmının sınırlılıkları tam olarak belirtilmemiştir. Örneğin güvenlik amacıyla toplanan bilgiler nelerdir ve ‘güvenlik amacı’ altında ne tür alanlarda kullanılmakta, kimlerle paylaşılmaktadır sorularının cevabını veren bir netlik içermemektedir. Metadating, Spotify, Facebook örneklerinde olduğu gibi birçok web sayfası, uygulama, sosyal medya gerekli gördükleri verilerin toplanması üzerine kuruludur. Bahsedilen programlar, sayfalar kullanılabilmesi için internet bağlantısına ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla veri toplama aracı aslında temelde internettir, ağ bağlantısıdır. Öyleyse ilk sorulması gereken sorulardan biri, gözetimin önemli bir aracı olan internetin kullanım durumu nedir? Yani toplumun ne kadarı oldukça kapsamlı yapılan internet gözetimine maruz kalmaktadır?

İnternet kullanım oranı gün geçtikçe artmaktadır. Kamera, kimlik, çeşitli kayıtlar ve benzeri veri toplama tekniklerinden ziyade verilerin en çok toplandığı alan internet ortamıdır. Farklı şekillerde toplanan verilerin bilgisayara, internet ortamına kaydedildiği düşünüldüğünde sanal dünyanın önemi bir kat daha artmaktadır. Dolayısıyla internetin dünya üzerindeki kullanım oranı ve içeriğine dair ayrıntılar incelemeye alınmalıdır.

³⁶ <https://tr-tr.facebook.com/about/privacy#> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

2017 Mart itibariyle neredeyse 7,5 milyar dünya nüfusunun yarısından biraz azı (%49'u, yani yaklaşık 3,7 milyar civarında) internet kullanıcısıdır. Dünya üzerinde internet kullanım oranı (ITU, World Bank ve United Nations Population Division'dan alınarak detaylandırılan veriler doğrultusunda)³⁷ 2017 Mart itibariyle şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 1. Dünya üzerinde bölgelere göre internet kullanımı

Kaynak: <http://www.internetworldstats.com/>

Türkiye’de internet kullanım durumuna bakıldığında TÜİK’in 18 Ağustos 2016 verilerine göre, her on hanenin sekizi internete erişim imkânına sahiptir. İnternet erişimi olmayan hanelerin %29,4’ü interneti iş, okul, internet kafe gibi başka yerlerde kullandıklarını söylemiştir. İnternet kullanıcılarının kullanım amaçları arasında, 2016 yılının ilk üç ayı temel alındığında, %82,4 gibi önemli bir oranla sosyal medya birinci sıradadır.³⁸ Diğer taraftan internet üzerinden alışveriş, haber takibi gibi birçok farklı verinin kaydedilebildiği alanların kullanımı da artmaktadır. Gözetimin ‘iletişimi ve eylemleri izleme’ ve ‘kayıt altına alma’ olarak basitçe iki temel işlevi düşünüldüğünde ve ayrıca her bir sosyal medya programının ve bunların dışında ziyaret edilen ve/veya kullanılan tüm sitelerin ve programların kayıtları ve gizlilik ile kullanım sözleşmeleri de

³⁷<http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (Erişim Tarihi: 20.04.2017)

³⁸<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

göz önünde bulundurulduğunda bir kişiden ne kadar çok verinin elde edildiği anlaşılır. Bunu daha iyi anlayabilmek için en çok kullanılan arama motoru olan Google'ı incelemek yeterlidir.

İnternette en çok kullanılan ortamlar genellikle Google, Bing, Yahoo gibi arama motorlarıdır. Her bir arama motorunun kendi kurduğu sisteme göre verileri kaydeden ve bunları değerlendirerek çeşitli amaçlar için kullanan teknolojileri ve verilerin biriktiği veri tabanları bulunmaktadır. Arama motorları içinden %69.24'lük gibi önemli bir oranla Google'ın en çok kullanılan arama motoru olduğu görülür.³⁹ Hakkında bilgi edinmek istenilen bir konunun araştırılmasında kullanım kolaylığı ve hızlı erişim sunan arama motorlarından Google, bilginin bir güç olarak kullanılabilmesinin yanında finansal ve sosyal anlamda da çeşitli işlevlerinin farkına varmış durumdadır. Tacikistan'ın Youtube'a, Çin'in Gmail, Google Arama, Google Siteleri, Picassa Web Albümleri ve Youtube'a ve İran'ın Google Siteleri ve Youtube'a erişimi kesmeleri⁴⁰ dışında internetin olduğu her yerde Google aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Bu aynı zamanda demektir ki Google birçok ülkede veri toplama iznine de sahiptir. Öyleyse sorulması gereken asıl soru, Google verileri nasıl toplar, topladığı verileri nasıl değerlendirir ve bu durum sosyal hayatı nasıl etkilemektedir?

Google her bir kullanıcının gün içinde yaptığı aramaları, tıkladığı siteleri, anlaşmalı sitelerdeki hareketleri, incelediği reklamları, görsel aramaları, haritaları ve birçok arama verisini kaydeder ve bunları 'Google Etkinliğim' bölümünde, tıklama zamanından sıklığına kadar, ayrıntılarıyla kullanıcılara sunar. Burada sunulan veriler yalnızca kullanıcılar tarafından görülür. Diğer taraftan Google gizlilik ayarlarının yönetilmesine, yani, reklam tercihlerinin, arama sitesinden veya Youtube'dan arama motoru tahminlerinin ve benzeri konuların gizlilik ayarlarının değiştirilmesine olanak sunar. Ancak bu, verilerin başkalarıyla paylaşılmadığı veya başkalarına satılmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle Google'ın ücretsiz olarak kullanılabilmesinin sebebi reklamlarken bazı veriler dışında (ad, e-posta adresi ve ödeme bilgileri) diğer verilerin

³⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Web_search_engine#Market_share Erişim Tarihi: (26.08.16)

⁴⁰ <https://www.google.com/transparencyreport/traffic/?hl=tr#expand=CG> (Erişim Tarihi: 26.08.16)

paylaşılması veya satılması sunulan hizmetin devamlılığı sebebiyle bir zorunluluk haline dönüşür.⁴¹

Reklamları daha etkili hale getirmek, reklam verenlere ve reklamları barındıran web sitelerine reklam etkinliği raporları sunmak, yasal görevleri yerine getirmek, sahtekârlıkları ve güvenlik risklerini tespit etmek Google'ın belirttiği⁴² veri kullanım alanlarından bazılarıdır. Birçok web sayfası, uygulama ve arama motoru gibi Google da topladığı verileri en çok reklam konusunda kullanır. Nitekim “yirminci yüzyılın sonlarında veritabanlı pazarlama ve bunun yan dalları milyar dolarlık bir iktisadi faaliyete dönüşmüştür (Lyon, 2013, s. 29-30)”.

Herhangi bir sayfadaki reklama tıklamak, hangi sayfada hangi reklama tıkladığının bilgisini kaydeder ve bu tıklama aynı zamanda IP adresiyle de ilişkilendirilir. Böylece reklam skalası gittikçe kişiselleştirilerek aynı reklam defalarca anlaşmalı sitelerde tekrar tekrar karşımıza çıkar ve o pazarlamacıya ait benzer ürünlerin reklamının yapılmasına da davetiye çıkarır.

Farklı bir konuda benzer yöntemi diğer arama motorları da uygular. ARIMA (*Autoregressive Integrated Moving Average*) gibi geçmiş verilerin temel alınmasıyla oluşturulmuş çeşitli istatistiklere bakarak gelecek trendleri analiz etmek/tahminlemek için kullanıldığı bir modeldir/programdır. Bu tür programlar kişinin aramalarının istatistiğini tutarak gelecekte arayacağı konunun önceliğinin ne olacağını daha önce topladığı veriler sayesinde belirler, benzer arama kelimeleri yazmaya başlayanların arayacakları kelimeyi veya kelime gruplarını tahminleyebilmesine yarar⁴³. Daha önce de bahsedildiği üzere Eli Parsier, verilerin kategorisel olarak ayrılmalarını, sınıflandırılmalarını ve tüketimi destekleyici şekilde bilgi akışını değiştirdiğini vurgulayan ‘filtre baloncuğu’ kavramını kullanmıştır. Birçok popüler site artık standart değildir. Kullanıldıkça kişiselleşir. Herkesin kendi dünyasıyla ilgilenmesini ve onun içinde yaşamasını sağlarken (ban-optikon ile panoptikonun ortak çalıştığı bir durum olarak yorumlanabilir), dışarıya ilgi duyulduğunda farklı konuları, daha önceki aramalara

⁴¹ Google'ın verileri sattığına dair bir haber: <http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/apple-boss-tim-cook-slams-google-and-facebook-for-selling-their-users-data-10295158.html> <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data> (Erişim Tarihi: 26.08.16)

⁴² <https://www.google.com/policies/privacy/partners/> (Erişim Tarihi: 26.08.16)

⁴³ https://en.wikipedia.org/wiki/Autoregressive_integrated_moving_average (Erişim Tarihi: 27.08.2016)

dayanarak düzenleyeceği için, çeşitli elemeler yaparak sunar. Bu tür sınırlandırmaları aşmak zordur ya da mümkün değildir. Bu problemin farkındalığıyla ortaya koyulmuş bir etik düzenleme veya kişinin inisiyatifine bırakılmış bir seçme şansı yok denecek kadar azdır.

Günümüzde bu tür sistemler daha çok veri çeşitliliğine ulaşabilecek, verileri daha kolay elde edebilecek, ayrıştırmayı ve sınıflandırmayı daha kolay gerçekleştirebilecek ve tahminlemeyi daha hızlı ve doğru bir düzeyde yapabilecek şekilde geliştirilmektedir. Birçok aygıt çeşitli verilerin toplanabileceği şekilde üretilmeye başlamıştır. Telefonlarda, bilgisayarlarda, otomobillerde, uçaklarda, uydularda, modemlerde dâhili veya harici izleme/takip cihazları bulunmaktadır. Bu cihazların hangi verileri kaydettiğiyle ilgili net bir bilgilendirme mevcut değildir.

Bilgisayar, telefon gibi çeşitli cihazların uzaktan kontrol edilebildiği veya 'hack'lendiği durumlar, kontrolün yalnızca sistem kurucularında ya da legal kullanıcılarda olmadığını da göstererek problemin boyutunu büyütmektedir. Çeşitli yazılımlar veya virüsler geliştirilerek bilgisayarların (ve bilgisayarlar kameralarının da) kullanıldığı durumlar olmuştur.⁴⁴ Ayrıca önemli kişisel bilgilerin çalındığı haberlerine de her ülkede rastlamak mümkündür.⁴⁵ Biyometrik veri toplama cihazlarının gelişmesi ve verilerin kime ait olduğunun netleşmesi de çeşitli problemlere yol açmaktadır. Kişinin sosyal hayatı, psikolojik durumu, alışverişleri, cinsel tercihleri, mali durumu, politik tavrı ve birçok benzeri alanla ilgili ürettiği veriler kaydedildikçe, sınıflandırılmaya tabii tutuldukça ve bu tür bilgilerin çalınması veya paylaşılması durumunda sorun büyüyecektir. Veysel Bozkurt (2000, s. 75-81), verilerin güvenliğiyle ilgili sorunları Bogonikolos'tan (1999) aktararak şu şekilde sınıflandırmaktadır:

Kamu otoriteleri ile ilgili artan kaygılar: (1) hassas enformasyon ve devlet sırları, (2) tele bankacılık, (3) vergi kayıtları, (4) kritik altyapı sistemlerinin işlenmesinde kullanılan veriler, (5) elektronik mail ile alınan kamu sözleşmeleri. *İşletmelerle ilgili kaygılar:* (1) Sözleşmeler, (2) fatura ve diğer elektronik düzenlemeler, (3) gizli işlemlerde lisans ve uluslararası haklar,

⁴⁴ Örneğin: <http://www.smh.com.au/digital-life/consumer-security/how-hackers-can-switch-on-your-webcam-and-control-your-computer-20130328-2gvvv.html> (Erişim Tarihi: 27.08.2016)

⁴⁵ Örneğin: <http://www.bbc.com/news/technology-25681013>, http://articles.economicstimes.indiatimes.com/2016-06-28/news/74072618_1_security-professionals-cybersecurity-accenture-security, (Erişim Tarihi: 27.08.2016) <http://www.cnnturk.com/turkiye/kimlik-bilgilerimiz-nasil-calindi> (Erişim Tarihi: 27.08.2016)

(4) siparişlerin kredi kartı ile ödenmesi, (5)online alınan ödemeler. *Tüketiciler ve bireylerle ilgili kaygılar*: (1)Kredi kartıyla yapılan ödemeler, (2)online ödemeler, (3) sözleşme ve antlaşmalar, (4) tele bankacılık gibi elektronik finansal işlemler (Bozkurt, 2000, 75-81).

Bunların dışında son zamanlarda ortaya çıkan veri sızıntıları problemin boyutunu ortaya koymaktadır. Bir sonraki bölümde bu durum ele alınacaktır. Ancak son olarak konunun toparlanması için önemli bir kavrama değinmek gerekir. Roger Clarke, Gary, T. Marx'ın 'gözetim toplumu' kavramını 1985 yılında yayınladığı bir makalede ilk kez kullanmasından hemen sonra, bir veya daha fazla kişinin iletişimini veya eylemlerini görüntülemek ya da araştırmak için kişisel veri sistemlerinin sistematik olarak kullanılmasına 'veritim/ veri gözetimi (*dataveillance*)' (Clarke, 1988) adını vermiş ve bu alanda analiz yapan öncülerden biri olmuştur. Clarke'a göre kişisel, yani şahsa yönelik gözetim eylemleri, organize suç, terörizm gibi problemlere karşı savaşmanın en önemli aracıdır. Devletlerin teknolojik gözetime yönelmesiyle, kişilerin sahip olduğu değerler üzerine hiç olmadığı kadar düşülmeye başlanmıştır ve bu yüzden de 'veritim', teknik ve ekonomik olarak üstün bir konuma yerleşmiştir (Clarke, 1988). Ayrıca geleneksel metotlardan daha ucuz olması ve toplumu gözlemek için yapısı itibariyle daha fazla organizasyon kurulmasına izin vermesi sebebiyle, 'veri gözetimi', hızla birçok alana doğru genişleyebilir.

Bireysel gözetim ve kitlesel gözetim arasında ayırım yapan Clarke'a göre çok sayıda bireyden toplanan verilerin tekrar anlamlı bir şekilde eşleştirilmesi bu organizasyonun yararlarından biridir. Her kişi hakkında daha fazla verinin kullanılabilir olmasını sağlayan eşleştirme (veya sınıflandırma), farklı organizasyonlardan toplanan verilerin bir araya getirilerek karşılaştırılmasına da yarar. Böylece özel olaylar dışında spesifik bireylerle ilgilenmek yerine sınıflarla ilgilenilir (Clarke, 1988). Önemli verilerin takibiyle insanların ve malların güvenliği sağlanabilir. Hataların, açıkların ve dalgalanmaların erken görülmesiyle finansal konularda yarar sağlayabilir.

Veritimin yararına değinen Clarke, kişisel ve kitlesel gözetimin tehlikeli etkilerinin de farkındadır. Yanlış kimliklendirme, düşük kaliteli veri, verilerin keyfi kullanılması, kara liste kişisel gözetimin temel problemlerini oluştururken, benzer problemler kitlesel gözetim için de geçerli olmakla beraber cadı avı, verilerin sınıflandırılmasıyla karmaşıklaşması ve anlaşılabilir hale gelmesi, sınıflar arası ayrımcılık yapılması, suçluyu tahmin etme, özgünlüğe ket vurma ve hukukta eşitsizliğe

yol açma gibi sorunlar doğurur (Clarke, 1988). Dolayısıyla ‘veritim’ için sağlam bir sistemin ve bu sistemi de gözlemleyenlerin ve değerlendirenlerin olması gerekmektedir. Verititle ilişkisel olan ‘dosya toplumu’ kavramı ile Kenneth Laudon, veritim pratiklerinin içine polisin daha çok dâhil olmasını ve/veya ulusal veri tabanlarına girişlerinin kolaylaşmasını vurgulamaktadır (Laudon, 1986). Bu durumun verileri görüntülemenin ve analiz yapmanın analitik olarak ‘doğru’ değerlendirilebilir olmasına rağmen bireylerin hayatını etkileyebilir hale gelmesinin ve devletin mahrem alana nüfuz edebilmesinin de önünü açmakta olduğunu (Targowski, 2005, s. 10) savunmaktadır⁴⁶. Gary T. Marx’ın *Undercover: Police Surveillance in America* (1988) adlı makalesinde kullandığı ‘kategorik şüphe’ kavramı da bu çerçeveye eklenebilir. Yalnızca güvenlik anlamında değil tüketim toplumunu da içine dâhil eden, örneğin ‘panoptik sınıflandırma (*panoptic sort*)’ (Gandy, 1993) gibi, kavramlar da mevcuttur. Lyon kavramları arasındaki benzerlik için şunları söylemektedir:

Satın alma alışkanlıkları ve tercihleri temelinde farklı tüketici sınıfları arasında ayırım yapmaya ilişkin ‘panoptik sınıflandırma’ durumunda, ‘kategorik şüphe’ değilse de, ‘kategoriksel baştan çıkarma’ söz konusudur. Mutlak anlamda birbirinin muadili olmamalarına, bütünüyle farklı mecralarda işlev görüyor olmalarına karşın, kişisel veri analizleri ve algoritmalarını kullanarak grup ve bireyleri hedefleme çabaları arasında ciddi benzerlikler söz konusudur. Potansiyel tüketici tıpkı potansiyel suçlu gibi, belli özellikleri dolayısıyla bir grubun parçası olarak tanımlanmış olduğundan, dikkatle diğerlerinden ayrılır. Birinde amaç kişiyi alışveriş yapması için baştan çıkarmakken, diğerinde belki de bir suça sebebiyet verecek olan duruma şüphe atfetmektedir (Lyon, 2013: 225-226).

Sonuç olarak özetlemek gerekirse, gözetim, bireyden topladığı bilgileri veriye dönüştürebilen ve verilere erişimi hızlı kılabilen, ayrıca veriler arasında ayırım yaparak sınıflandırmaya, karşılaştırmaya, analiz etmeye yarayan sisteme sahip olması sebebiyle devletler için güvenlik anlamında ve birçok farklı şirket için değişik konularda kullanılması zorunlu bir araca dönüşmüştür. Veriler birçok şekilde toplanmakla birlikte en önemli araçlardan biri internettir ve verilerin genel olarak depolandığı, dolaşıma girdiği ve ortak bir havuzda biriktiği yer de internettir. Diğer taraftan bu bilgilere erişim, çeşitli birimlerce kolaylaşırken, sonuçlarının nelere yol açtığı gözler önünde olsa da bu durumun sebebi örtük kalmaktadır. Ayrıca bilgilere kimlerin eriştiği ve erişim hakkına

⁴⁶ Ayrıca bakınız: L. C. Kenneth (1986), *Dossier Society: Value Choices in the Design of National Information Systems*, New York: Columbia University Press

sahip olanların veya bu hakkı elde edenlerin kontrol edilip edilmediği bilinmemektedir. Bu da akla demokrasi, eşitlik, güvenlik ve etik olup olmadığıyla ilgili sorular getirmektedir. Nitekim zaman zaman ortaya çıkan veri paylaşım skandalları, verilerin çalınması, farklı amaçlarla kullanılması ile ilgili haberlerde bu tür sorunların gerçek olduğunu göstermektedir. Bir sonraki bölümde önemli bir problem haline gelen gözetimdeki etik boşluklar çeşitli haberler üzerinden incelenecektir.

3.1.3. Veri Sızıntıları, Skandallar ve Gözetimle İlgili Etik Boşluklar

Yakın dönemde gündemdeki önemli konular arasında yer alan ‘*Panama Papers*’, Mossack Fonesca adlı kurumda kaydı olan, vergiden, yasa ve yönetmeliklerden muaf olmak için ticari faaliyetlerin ülkenin dışında sürdürülmesini niteleyen kıyı bankacılığı/kıyı ötesi, diğer adıyla *off-shore* kurumlarına ait on milyondan fazla belgenin açığa çıktığı olaydır.⁴⁷ Bu sızıntı ile ortaya çıkan belgeler, 65 ülkeden 190’dan fazla araştırmacı gazetecinin oluşturduğu ICIJ (*International Consortium of Investigative Journalists*) grubunun web sayfasında yayınlanmaktadır.

Off-shore vergiden muaf olma, ‘vergi cenneti’ olarak adlandırılan ülkelerin bankalarında olan yüksek miktarda paranın başka ülke içinde rahatlıkla harcanabilmesi, ülke dışında işletilen tesislerin oluşturduğu zararın hukuki bir yaptırımının olmayışı, herhangi bir off-shore kurumunun hem kendi şirketine hem de müşterilerine dair bilgilerinin tespit edilmesinin önüne geçilmesi gibi sebeplerden dolayı son dönemlerde önemi artmış olan bir tür bankacılık sistemidir.

Off-shore sistemi sayesinde ülkede yaşanacak olan herhangi bir ekonomik kriz veya dalgalanma döneminde, kişinin off-shore hesabının olduğu bankadaki varlığı zarar görmez. Örneğin 2015’te Yunanistan’da yaşanan ekonomik kriz döneminde devlet vatandaşlarının bankalarındaki varlıklarını dondurduğunda, varlıklarını off-shore bankalarda değerlendirenler bu uygulamadan sıyrılmayı başarmıştır.⁴⁸ Yurtdışında, vergi cenneti olarak adlandırılan ülkelerde hesabı veya işletmesi olanların varlıklarına, gelir-gider, çalışan sayısı ve çalışan maaşları gibi bilgilere erişilemediğinden dolayı herhangi

⁴⁷ Bakınız: https://en.wikipedia.org/wiki/Panama_Papers (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

⁴⁸ <http://www.diken.com.tr/arti-ve-eksileriyle-off-shore-bankacilik/> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

bir vergi yükümlülükleri de olmaz. Dolayısıyla gelir adaletsizliğinde artış gözlemlenir. Bu durum göstermektedir ki, gözetim, ulusal düzeyde çeşitli sınırlara sahiptir ve bu sınırları aşanlar gözetim ve denetim altında değildir. Bauman'ın (Bauman, 2014a, s. 61) da vurguladığı üzere, küresel elitler gözetim sistemleri eleklerinin üstünde kalabilmektedir.

Diğer önemli veri sızıntılarından birisi Panama belgelerini veri gazeteciliği tarihinin en büyük sızıntısı olarak değerlendiren⁴⁹ eski NSA çalışanı Edward Snowden'in 2013 yılında NSA'ya ait belgeleri ortaya çıkarmasıdır. Bu belgelere göre, Ulusal Güvenlik Ajansı (*National Security Agency*), Google, Facebook, Skype, AOL, Apple ve diğer önemli Amerika internet devlerinin sistemlerine direk olarak ulaşabilmektedir (Emmerson, 2015). Ayrıca milyonlarca kullanıcısı olan 'Verizon' telefon operatörüne kayıtlı kişilerin konuşmalarını da kaydettiği ortaya çıkmıştır⁵⁰. Snowden sızıntısı kapalı kapılar ardında demokrasinin zedelendiği gibi mahremiyet ihlallerinin de ülkeye zarar verebileceğini göstermiştir⁵¹.

PRISM adıyla anılan program, arama geçmişine, posta ve içeriklerine, dosya transferlerine, mesajlaşmalara ve dosyalara erişimi sağlamaktadır. Google ve Apple sözcüleri bu programı duymadıklarını veya bilgilere ulaşabilecekleri bir 'arka kapı'ya sahip olmadıklarını duyurmuşlardır.⁵² Ancak sızan belgeler göstermiştir ki, herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın NSA ve CIA herkesin bilgilerine ulaşabilmektedir. Neredeyse tüm veriler, düzenlenerek 'Xkeyscore' adlı bir programda toplanmıştır.⁵³

Sadece Amerika'da değil Avrupa'da yaşayan insanların da mahremiyet alanlarına dair sınırlar ihlal edilmiş, verilerin politik veya farklı amaçlarla kullanılmasının önü açılmıştır.⁵⁴ Örneğin The Guardian gazetesinde yayınlanan sonraki belgelerde 35 dünya

⁴⁹ https://twitter.com/Snowden/status/716683740903247873?ref_src=twsrc%5Etfw(Erişim Tarihi: 28.08.2016)

⁵⁰ <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/nsa-phone-records-verizon-court-order> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

⁵¹

https://www.ted.com/talks/edward_snowden_here_s_how_we_take_back_the_internet?language=tr (Erişim Tarihi: 24.04.2017)

⁵² <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

⁵³ <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/nsa-top-secret-program-online-data> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

⁵⁴ Daha fazla bilgi için bakınız: <http://journos.com.tr/snowden-sizintisi-neleri-degistirdi> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

liderinin ve 38 elçiliğin izlendiği ortaya çıkmış ve *South China Morning Post*'ta Edward Snowden'in söylediğine göre Çin ve Hong Kong dâhil olmak üzere dünya çapında 61.000 hackleme operasyonu yapıldığı ortaya çıkmıştır.⁵⁵ NSA, bu durumun güvenlikle ilgili olduğu savunmasını yapmıştır⁵⁶. Snowden'in ortaya çıkarttığı belgeler sıradan bir insandan en tepedeki yöneticiye kadar herkesin hayatının izlendiğini ve izlenebileceğini göstermiştir. Snowden'in belgeleriyle birlikte 'güvenlik mi özgürlük mü' sorunsalı yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır (Lyon, 2015).

Günümüzde terör saldırılarının, göçlerin, risklerin arttığı bir dönemde 'saklayacak bir şeyin yoksa korkacak bir şeyin de yok' anlayışıyla da beslenen güvenlik söylemi gün geçtikçe daha da destek kazanıyor gibidir. Üstelik bu durum özel alanı da tehdit ediyor, mahremiyet ve özel alanı korumak için direnenler, doğrudan veya algısal olarak 'kötü insanlar' kategorisinde değerlendirilmektedir.⁵⁷

Diğer önemli sızıntılar arasında WikiLeaks, Climategate, AOL belgeleri gibi sızıntılar bulunmaktadır. Bunların dışında verilerin çalındığı, hacklendiği, farklı amaçlar için kullanıldığı, mahremiyeti ihlal eden gözetim sistemlerinin kurulduğu ve benzeri birçok haber ile karşılaşmak mümkündür. Snowden sızıntısı göstermektedir ki, internet üzerinden önemli oranda veri elde edilmektedir ve bu verilere birileri sahip olmakta, sahip olanlar ise nötr değil, bir taraf tutmaktadırlar. Bilhassa bilgi teknolojileri üzerinde gelişmişliğiyle hâkim konumda olan Amerika'nın, bu bilgileri, stratejik, jeopolitik, yerel ve küresel siyaset alanlarında kullanmakta olduğu görülmüştür. Sadece kökleri kendi ülkesinde bulunan bir gözetim birimi değil, beş göz (Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, İngiltere ve Amerika) olarak da bilinen ECHELON gibi farklı uluslarla anlaşarak kurulmuş gözetim birimleri üzerinde de yetkindir. Üstelik Snowden sızıntısı önemli altyapı şirketleriyle işbirliği içinde olan İngiliz yazılım şirketi 'Tempora'nın da bilgilere erişmiş olduğunu göstererek⁵⁸ Amerika'nın yalnız olmadığını da belli etmiştir. Dolayısıyla mahremiyetin ve gözetimin sınırlarının, hangi verilerin kimin izniyle kimin

⁵⁵ <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-23123964> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

⁵⁶ <https://www.theguardian.com/world/interactive/2013/nov/01/snowden-nsa-files-surveillance-revelations-decoded#section/1> (Erişim Tarihi: 24.04.2017)

⁵⁷ https://www.ted.com/talks/glenn_greenwald_why_privacy_matters (Erişim Tarihi: 21.04.2017)

⁵⁸ <https://en.wikipedia.org/wiki/Tempora> (Erişim Tarihi: 21.04.2017)

<https://www.theguardian.com/uk/2013/jun/21/gchq-cables-secret-world-communications-nsa> (Erişim Tarihi: 21.04.2017)

elinde toplandığı ve toplanan verilerle neler yapıldığı bilinmediği için birçok problemin artarak büyüdüğü bir dönemdeyiz. Gözetleyeni kimin gözetleyeceği de önemli bir sorunsala dönüşmüş durumdadır.

Panama belgeleri, gözetimin, küresel elitleri dâhil etmeyen bir sistematige sahip olduğunu göstermektedir. Off-shore'lar uluslararası hukuk ihlali bağlamında değerlendirilmese de 'vergi kaçırma, kara para aklama' gibi sorunsalları içinde barındırdığından ve şeffaf olmadığı, bilgilerin devletlerle paylaşılmadığı dolayısıyla kontrol ve denetimin dışında kalmasından ötürü eşitsizlikleri de beslemektedir.

Mahremiyet ve özel alan hem sınırlar hem de tanım bağlamında değişmektedir. Mahremiyet ve özel alan, çeşitli kurumların bize ait verileri ve bilgileri ne yaptığının şeffaflığı ölçüsünde mümkün olmaya başlamıştır. Ülkenin zenginlerinin 'özel alan' veya 'gizlilik' adı altında ülkedeki her bireyi önemli ölçüde etkileyecek şekilde illegal veya ülke içi kaydı olmaksızın girişimlerinin sınırlarının belirsizliği, geri kalan diğer insanların mahremiyet alanlarının sınırlarına dair problemler ortaya çıkarmaktadır. Yukarıdakilerin görünürlüğünün azaldığının ve diğer tüm kesimlerin hayatlarının şeffaflaştığının bir göstergesi olarak Panama ve Snowden belgeleri, 'güvenlik mi özgürlük mü' sorusuyla birlikte gözetimin ne kadar güvenlik sağladığıyla ve/veya güvenlikle ilgili olduğuyla ilişkili soruların da yeniden sorulması gerektiğini göstermektedir. 11 Eylül'den sonra gelişimi ivme kazanan gözetim teknolojileri, kamuoyunca da gönülden onaylanmış ve terör saldırılarının, risklerin ve tehlikelerin önüne geçeceği düşünülmüştür. Böylece insanlara ait verilere erişim hakkını kendinde bulan, meşru gören yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Son zamanlarda popülerleşen yarı-gerçeklik oyunları ile yeni bir gözetim biçimine doğru gidildiği de bunun örneklerindedir.⁵⁹ Tüm bu örnekler gizlenecek yer kalmadığının da göstergesidir.

İnterneti kullanmaksızın yaşamamanın, modern hayata katılmanın, sosyalleşmenin, haber almanın ve birçok eylemin gerçekleştirilmesinin zor olduğu bir dönemde 'gözetleniyor olduğumuz' sızıntılar, skandallar ve hacklemeler sayesinde ortaya çıkmaktadır. Etik kuralların, kanunların ve bu problemlere karşı savaşma yollarının belirsizliği masaya yatırılmalıdır. Mahremiyet, şeffaflık, sınıflandırma ve ayrımcılık gibi

⁵⁹ Bakınız: <http://journal-neo.org/2016/07/29/pokemon-go-the-cia-totalitarianism-and-the-future-of-surveillance/> (Erişim Tarihi: 29.08.2016)

önemli konuların farkındayken ve gelecek nesillerin bu konulara dair problemleri kanıksamamasından önce çözümleri gerektiği çok açıktır.

Buraya kadar kimliklendirme pratiklerinin oluşturduğu sonuçlar tarihsel örnekler üzerinden incelenmiş, günümüze doğru gelindiğinde kimliklerin sadece işin görünen yüzü olduğu, ardında birçok verinin biriktirildiği konularına değinilmiştir. Bedenlerin ‘verileştirilmesi’yle kategorilere ayrılması ve fırsatların, imkânların da bu kategorilerle yakından ilişkili olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, gözetimin en aktif olduğu yerlerden biri olan internet ortamında çeşitli sistemlerin sözleşmeleri ve bu sözleşmelere ne kadar uydukları değerlendirilmiştir. Son olarak, gözetimin düşündüğümüzden de yaygın ve Bauman’ın (Bauman, 2014a, s. 61) da vurguladığı üzere küresel elitleri dışarıda bırakacak şekilde nasıl işlevselleştiği üzerinde durulmuştur.

Bir sonraki bölümde gözetimin sadece verilerin sınıflandırılması konusunda değil aynı zamanda hali hazırda var olan toplumsal kesimlerin üzerinde de bir etkiye sahip olduğu tartışılacaktır. ‘Üst, orta ve alt sınıflar’ gözetim olgusunun farklı yönleriyle karşı karşıyadır. Bu sadece gelir giderin verileştirildiği bir sistemle değil, söylemlerle de ilgilidir. Üstelik sadece kurumsal anlamda gözetim birimleri değil toplumdaki farklı kesimler de birbirleri hakkında gözetimle ilgili fikirler beslemektedir. Bazı grupların güvenliği ‘içerideki düşman’ın güvenlik önlemleriyle donatılmasına, gözetim altında tutulmasına ve/veya denetlenmesine bağlı gibidir (Bauman, 2014a, s. 57). Bu bağlamda farklı toplumsal kesimler arasında gözetimin nasıl değerlendirildiği, hem literatürü tamamlamak bakımından hem de tez için kilit önem taşıdığından tartışmaya dâhil edilecek konular arasındadır.

5.4. Sınıflandırma ve Söylemle Oluşturulan Profiller

Bir önceki bölümde kimliklendirmelerin ve verilerin gözetimle ilişkisi ele alınmıştır. Günümüzde çağdaş kurumların hepsi bir şekilde veriler toplamakta (Haggerty ve Ericson, 2000, s. 617-618), “bir amaçla toplanan kişisel veriler, başka bir amaçla da kolayca kullanılabilirliği için eski statüko bağları çözümlenmektedir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 10)”. Dolayısıyla verilerin toplanması, sınıflandırılması ve kullanılmasıyla ilgili problemler ortaya çıkmaktadır. Bu problemlerden birisi sınıflandırmayla ilgilidir.

Sınıflandırma, bireye ait varlıkların, düşüncelerin, eğilimlerin ve tercihlerin verileştirilmesiyle gerçekleştirilir. Vergi kayıtları, alışveriş kayıtları, internet üzerinden toplanan veriler, kameralar ve yeni yaygınlaşmaya başlayan ‘*Mandrake*’⁶⁰ gibi yüz tanıma sistemleri sürekli olarak bireylerden veri toplamaktadır. Biyometrik, yani bedenin kişiye has özelliklerinin (parmak izi, iris, yüz hatları gibi) tanımlandığı sistemlerin gelişmesiyle veriler Rule’un (1994’ten aktaran Lyon, 2006, s. 148) da dediği gibi “kendi kimliğini tanımlamadan doğrudan denetlemeye doğru bir akım” oluşmasını sağlamıştır. Kişinin ‘kimliğine’ ait doğru bilgilerin ‘akışkan’ modern hayatın içinden toplanabilmesi, teknik olarak gelişmiş sistemleri gerektirmektedir. Bunlardan bazıları biyometrik tanımlama sistemleridir(Lyon, 2012, s. 173-204).

Bu bölümde kısaca kimlik üzerinde durduktan sonra kimlik ve ‘yafta’/söylem arasındaki ilişkiye değinilecektir. Bu arada sınıflandırmaların da tarafsız olmadığı üzerinde durulacaktır.

Söylemler, ‘güvenlik’ adı altında bazı toplumsal kesimlerin daha fazla gözetleniyor olduğuyula veya ‘olması gerektiği’ algısıyla ilişkilidir (Güven, 2012). Gözetimin sınıflandırma pratiğinin toplumsal meşruluğu söylemlerle motive edilebilmektedir. Burada ‘kimlik’lerin nasıl tanımlandığı da önemlidir. Çünkü “kendimi nasıl tanımladığım ile başkaları tarafından nasıl tanımlandığım –veya günümüzde bir makine sisteminin beni nasıl tanımlayabileceği- arasındaki fark görülmeye değerdir (Lyon, 2012, s. 27)”. Ancak bu ikisi birbirinden bağımsız değil, biri diğerine dayanmaktadır. Sadece kimlikler vurgulandığında, gözetimin kategorileştirici pratiği, sadece verilerin kategorileştirilmesi vurgulandığında kimlikler havada kalır (Lyon, 2012, s. 27-30). Bu iki olgu, karşılıklı olarak ele alınmalıdır. Kategorileştirme ve söylemlere geçmeden önce kısaca kimliğin ne olduğundan ve gözetimle ilişkisinin nasıl kurulduğundan bahsetmek gerekir.

“Bir insanın kişiliğini ya da bir grubun niteliğini belirleyen, benlik algılarıyla ilişkili ayırt edici özelliklere kimlik denir (Giddens ve Sutton, 2014, s. 265)”. Irvin Cemil Schick, kimlik için toparlayıcı bir tanım yapmaktadır (Schick, 2001, s. 17-19):

Kimlik, bireyin sınıf, ırk, cinsiyet, cinsellik, kuşak, bölge, etnisite, din ve ulus gibi topluluklara mensubiyetinden türeyen, toplumsal olarak inşa edilmiş, toplumsal olarak tasvip

⁶⁰ http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/191692.stm (Erişim Tarihi: 07.09.2016)

edilen (veya hiç değilse tanınan) kendine dair anlamlamalar bütünüdür...kimlik asla 'tamamlanmaz'; aksine, sürekli inşa edilir. Kimlik bir nesne değil bir süreç'tir... Kimlik bir anlam taşıyıcısı, bireyin dünyadaki yerinin öyküsünü kendisine ve başkalarına anlattığı kanaldır.

Bu tanımdan anlaşıldığı üzere, kimliği oluşturan çevresel birçok unsur mevcuttur. Bu unsurların da etkisiyle kimliğin inşasının hayat boyu devam etmekte olduğunu vurgulamaktadır. Kimliğin süregiden bir süreç içerisinde inşa ediliyor olması sebebiyle "Foucault kimliği dövülebilir görür (Lyon, 2013, s. 136)". Gerek yerel veya kişisel unsurlar sayesinde gerekse 'öteki' üzerinden devam eden inşa süreci, modern hayatın unsurlarından, akışkan ve hızlı gidişatından etkilenmiş, farklı unsurların katılmasıyla kimliğin inşa süreci daha da karmaşıklaşmış ve akışkanlaşmıştır. Gözetim, hem bir izleme aracı olarak hem de kimliğin inşasında rol üstlenerek, bu karmaşıklığı aşma ve modern hayatın hızına yetişmeyi vaat etmektedir. Bu anlamda kimlikler, hem gözetim araçları tarafından verileştirilir hem de bireylerden toplanan verilerin kendileriyle eşleşmesini ve/veya ona ait olduğunu kanıtlaması için önemlidir.

Kimliğin verileştirilmesinin dışında gözetim kimliklerle ilgili söylemleri de dikkate alan bir yapıya sahiptir. Çeşitli ırk, din, etnisite, vatandaşlık kümeleri altında değerlendirilen toplumsal kesimler, daha önce de örneklerde gösterilmeye çalışıldığı üzere, söylemlerden ve politikardan etkilenebilirler. Bu kümeler toplum bir taraftan söylemsel olarak tanımlandığı biçimiyle anlaşılır (bir grubun kaderi, onlara verilen adlarla ilgilidir der Bourdieu [1986] (Bourdieu, 2015, s. 694-697) ve diğer taraftan belirlenen kategoriler için oluşturulmuş politikalara tabi olabilirler. Ayrıca gün geçtikçe artan göçmenler, mülteciler, yabancılar, yabancı olarak tanımlanmaya çalışılanlar kimlik tanımlama problemi, belirsizlik ve haklara ulaşamama gibi sorunlar altında kalmaktadır. 'Güvenlik' çerçevesinde değerlendirilen bu gruplar ban-optik gözetimle karşı karşıya kalmaktadır. Burada 'öteki'nin durumuna değinmek önemlidir. Çünkü ötekileştirilenler, söylemlerden, gözetimin dışlayıcı yüzünden oldukça etkilenmektedir.

'Ötekileştirme' söylenceler, söylemler veya toplumsal durum içinden hissedilebilir. Emin Alper'in yönettiği '*Abluka(2015)*', bazı insanların diğerlerinden daha eşit olduğunu ve kimlerin 'yasaklı' veya 'yabancı' olarak tanımlanabileceğine dair mekânsal bir değerlendirmeyi gözetim ve tecridi de dâhil ederek anlatmaktadır. Yoksul, sitede değil binalarda yaşayan insanlar zenginlerin, orta sınıf insanların ötekileridir.

Görünürde yoksulların yaşadıkları mahalle, şehirde gerçekleşen terör faaliyetlerinin eylemcilerinin orada olma ihtimali dolayısıyla abluka altına alınmıştır. Gözetim araçları, polisler, devriyeler gezer, kimlik kontrolleri yapılır, bölgeye giriş-çıkış kontrol altındadır. Kimlik kontrolleri, akşam gezen devriyeler, baskınlar gözetlemeyle ilgili konuların bazılarıdır. Şartlı tahliye olan Kadir karakteri, bu mahalleye çöpçü kılığında muhbir olarak gönderilmiştir. Filmin bir sahnesinde sokak duvarında göze çarpan ‘*Güvenlik noktası tecrit demek: Ablukaya Hayır!*’ yazısı, hukuksal muamelenin, denetimin, gözetimin, güvenliğin, özgürce yaşama hakkının, ülkenin vatandaşı olup ‘yabancı/öteki’ olarak tanımlanabilme riski taşıyan bireyin hakkı olup olmadığı ele alınır. Distopik bir film olarak karşımıza çıkan ‘Abluka’ örneğinde vurgulanan mekânın ve burada yaşayanların dış dünya ile bağlantısını belirleyen güvenlik noktası, günümüzde farklı toplumsal kesimler veya bu kesimlerin sınırlarını belirlediği mekânlar üzerinde işleyen gözetim birimleri olmaktadır. Yoksulların yaşadığı yerin gözetim altında tutulduğunun resmedildiği ‘Abluka’nın toplumdaki gerçekliği tartışılabilir. Ancak neoliberal politikaların ve söylemlerin etkisine de değinmek, resmin gerçekliğine dair fikirleri geliştirebilir. Gözetim olgusu da politikalar ve söylemlerle oldukça ilişkilidir.

Wacquant’ın ‘yaftalama’ tespiti söylemlerle ilgili önemli noktaları vurgulamaktadır. Wacquant “halk söyleminde olduğu kadar günlük hayatta da yaftalamanın yoğunlaşması sadece sınıf kökeniyle, etnik kökenle değil aynı zamanda kötüye giden ve kötülünen mahallelerde yaşamakla da bağlantılıdır (Wacquant, 2015, s. 38)” demektedir. Burada yaşayanlar, çeşitli kamusal mekânlarda bulduklarında, iş ararken, yeni sosyal ilişkiler geliştirmeye çalışırken söylemlerin ve yaftalamanın etkisinden ayrı düşünülemezler. Söylem, onların kültürel sermayesini anlamaya çalışırken başkasının verdiği gözlüğü kullanmak gibi bir etki yaratır. Önyargıya, algılara dayalı ayırtırmaya sebep olur. “Bu yaftanın getirdiği kişisel aşağılanma, günlük hayatın kişiler arası ilişkilere rengini veren, önde gelen bir boyutudur (Wacquant, 2015, s. 43)”. İleride tekrar ‘yaftalama’ konusuna değinilecektir. Ancak burada şu vurgulanmalıdır: Ban-optik gözetim altında olan ‘yabancılar’ sadece göçmenler, mülteciler, farklı ırk mensupları ve benzerleri olmakla kalmaz, ülke içinde farklı sınıflara veya statülere yer açmaya çalışan politikalar sebebiyle alanları sıkışan, marjinal, aykırı ve/veya muhalif olanlar için de ayırıştırıcı bir gözetim işlerlik kazanmaktadır.

Gözetim kimlikleri ve söylemleri dikkate alan bir yapıya sahip olduğu gibi, tarafsızlık da içermez. Lyon gözetlemeyi ‘hakkında veri toplananları etkileme ve idare etme amacıyla tanımlanmış ya da tanımlanmamış herhangi bir kişisel veri toplanması ve işlenmesi’ (Lyon, 2006, s. 12-13) olarak tanımlar. Gözetimi tarafsız gelişen bir olgu olarak değil, belli vizyonlar doğrultusunda bazı toplumsal kesimlerin lehine yönelik araçsallaştırılmış işlevler olarak görmek gerekir. Örneğin Wikileaks, iktidar sahiplerinin malumatı nasıl topladıklarını ve bilginin nasıl oluşturulduğunu anlatmakta (Çakır, 2015, s. 276), İsraililerin Gazze şeridinde yaptıkları biyometrik gözetim Filistinli işçilerin İsrail’de çalışabilmek için uygun olup olmadıklarını ve ayrıca işten sonra Gazze Şeridi’ne geri dönüp dönmediklerini (Lyon, 2006, s. 139) kontrol etmelerinde gözetimi kimin lehine kullanılabildiğini göstermektedir. ABD-İngiltere desteğiyle kurulan *ECHELON* AB tarafından 2000 yılında yayınlanan ve ardından da büyük tartışmaların yaşandığı raporda, ABD önderliğinde bazı ülkelerin dünyayı yıllardır kontrol altında tuttuğu ve elde edilen verilerin de sanayi casusluğunda kullanıldığını, elektronik haberleşmenin yüzde 90’ının NSA tarafından denetlendiğini (Dolgun, 2015, s. 162) göstermektedir. Ayrıca ülkelerin ‘*Enfopol*’ gibi alternatif gözetim sistemleri oluşturulmasıyla gözetim yayılmaktadır. Tüm bunlar gözetimin hayatı doğrudan veya dolaylı ancak ne olursa olsun yanlı bir şekilde etkilediğini ve bu etki alanının gün geçtikçe büyüdüğünü göstermektedir.

Bir sonraki bölümde gözetimle ilişkisel olarak sınıflandırmalara, gözetimin dışarıda tutan yani ban-optik etkisine ve içerleyen, içeriği düzenleyeni takip eden yani panoptik etkisine değinilecektir. Bu durum söylemden ve neoliberal politikalarından bağımsız olmadığı için yine Wacquant’ın görüşlerine daha ayrıntılı olarak başvurulacaktır. Söylem ve politikalar bağlamında bazı toplumsal kesimleri içeriden inceleyen panoptik gözetimle, bunların dışında kalanları da gözetim altında tutan ban-optikonun işlevine de değinilecektir.

3.3. Sınıflandırma, İçeriden ve Dışarıdan Gözetim

Bu bölüme kadar gözetimin sınıfların ve/veya farklı toplumsal kesimlerin belirginleştirilmesine yardımcı olduğu örneklere değinilmiştir. Bunlar arasında Ruanda’da yapılan kimliklendirmeye dayalı seçilen bir ırkı imtiyazlı hale getirme, Myanmar’da dinsel ayırım üzerinden inşa edilen kimlik edimiyle belli toplumsal kesimleri

dışlama, Nazi Almanya'sında ırka ve dine dayalı ayrıntılı kimliklendirme üzerinden inşa edilen yapıya değinilmiştir. Ayrıca kimliklerin nasıl değerlendirildiği ve gözetimle ilişkisi ele alınmıştır. Söylemin de etkili olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bölümde panoptikon ve ban-optikon'un işlevleri, örnekler ile 'söylem ve politikalar' konusu da genişletilerek anlatılmaya çalışılacaktır.

Daha önceden de ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere, bu çalışmada panoptikon gözetim altına alınmış kişinin her anının nasıl gözetlendiğini anlatmaya yarayan bir kavram olarak kullanılırken, Bigo'nun ban-optikon kavramı dışlananların, yasaklı olanların, çeperin dışında tutulmasında gözetimin nasıl işlevselleştiğini anlatmaktadır. Toplumsal kesimler arası sınırların belirginleşmesinde ikisinin de önemli görevler üstlendiği bellidir. Ancak bu görevlerin neler olduğu, görevlerini yaparken nelerden yararlandıkları, nasıl işlevselleştikleri ve ayrıştırmayı nasıl başardıkları üzerine yoğunlaşmak gerekir. Çalışmanın iki önemli parçası, panoptikon ve ban-optikon üzerinden ayrıştırma ve gözetleme üzerine örnekler verilerek bu gözetim mekanizmalarının işlerliğine bakılacaktır.

3.3.1. Ayrıştırma görevinin öznesi: 'Ban-optikon', çeperin içindeki gözetim: 'Panoptikon'

'Gözetimin Tarihi' bölümünde de ele alındığı üzere, gözetimin her dönemde motivasyonu değişmiş ve gelişen imkânlar sayesinde farklı şekillerde yapılanmıştır. Süreç içerisindeki değişim sebebiyle gözetim türleri temelde farklılıklar içerir. Gözetimi dönemlere göre ele alan Lyon'a(2013, s. 113) göre gözetim türleri ve arasındaki farklılıklar şu şekilde özetlenebilir:

Birincisi, modern öncesi olarak adlandırdığımız doğrudandır, '*yüz yüzedir*'; örneğin, işyerinde ustabaşının işçileri gözlemlemesidir. Şimdiki zaman ön plandadır, mekân koordinatları yereldir. İkincisi, yani modern gözetim yöntemleri daha karmaşık dolayımı, bugün ve geçmiş yönelimli, yerel ve ulusal olup muhasebe yöntemler ve dosyaya dayalı koordinasyondan yararlanarak gerçekleştirilir ve kapsayıcılığı, aynılığı, birörnekliliği, tektürelliği özendirme eğilimindedir. Üçüncüsü, 'postmodern' olarak anılan yöntemler dijital aracılıdır, davranışsal ve biyometrik özelliklere dayalıdır, gelecek yönelimlidir, mikro (beden) ve makro (dünya) odaklıdır ve ayrımcı olma eğilimindedir.

Alıntıda da değinildiği üzere ‘postmodern’ yani günümüz gözetim yöntemleri, birçok veriyi kişiyle doğrudan eşleştirebilecek şekilde tasarlanmakta ve kategorilere ayrılma işi daha kolay halledilmektedir. Sınıflandırmaların tarafsız olmadığı da önceki bölümlerde değinilmiş önemli konulardandır. Sınıflandırmanın boyutuna vurgu yapmak için Kenneth Laudon ‘dosya toplumu’⁶¹ kavramını kullanır. Dosya toplumu oluşturmaya yönelik, sadece ulusal güvenlikle kalmayıp modern hayatta sürekli kullanılan teknolojik cihazlar aracılığıyla (telefon, bilgisayar, internet, kameralar, biyometrik okuyucular vb.) işlerlik gösteren daha geniş çaplı gözetim, toplum ile teknoloji ne kadar iç içe geçerse, günlük hayatta o derece işlerlik kazanır. ‘Postmodern’ gözetimi diğerlerinden ayıran en önemli özelliği budur. Günlük hayatın akışını takip edebilecek şekilde dijital araçların yapısına uyum sağlamasıdır. Rose’un da vurguladığı gibi “gözetim günlük hayatın akışına doğru ‘tasarlanmaktadır’ (Rose, 1999, s. 234)”.

Öncelikle şu yanılısama ortaya konmalıdır ki birçok mekanizmanın sağladığı verilerin, örneğin alışverişten elde edilen verilerin, kontrol ve denetim konusunda gereksiz olduklarını düşündürebilir. “Bir veri gereksiz, önemsiz görülebilir ancak, diğer verilerle birleştiğinde profil oluşturulmasını sağlayabilir. Dahası bu, salt bir kısmi profilden ibaret değildir; bu, pek çok durumda söz konusu kişinin nasıl bir kişi olduğunu söyleyen bir profildir, aslolan kategoridir, karakter değil (Lyon, 2013, s. 148)”. Bankaların, şirketlerin yeni nesil sınırlandırma usulüne dair ‘weblining’ konuyla alakası olmayan verilerin toplanıp profil oluşturmada işe yaradığına dair bir örnek olarak verilebilir.

Eski tarz kırmızı hat(*redlining*)⁶², kişilerin özel olarak kredi riski taşıyıp taşımadığını kanıtlara yoğunlaşarak değil de coğrafik kalıplara dayandırdığı için artık kabul edilemez. ‘Weblining’cılar insanlardan daha çok kanıt topladıklarını iddia eder. Ancak, onların sınıflandırmaları pazarlama şirketleri ve Web üzerinden toplanan konu dışı/alakasız profil

⁶¹ Dosya toplumu (the dossier society) Kenneth Laudon’un bilgi toplama, kaydetme, düzenleme ve kullanma aşamalarındaki değişimi ve toplumun, birçok şeyinin kaydedilerek büyük bir dosya toplumuna dönüştüğünü anlattığı kavramdır. Örneğin FBI(*Federal Bureau of Investigation*) gibi araştırma-soruşturma merkezlerinin kullanmaya başladığı yeni gözetim sistemleri kişisel verilerin toplanması üzerine çalıştığı için ‘dosya toplumu’ genişlemeye devam eder. L. Kenneth (1986), *Dossier Society: Value Choices in the Design of National Information Systems (Corps—Computing, Organizations, Policy and Society)*, Columbia University Press

⁶² Redlining: Bir haritada sigorta teminatı verilmeyecek bölgenin işaretlenmesi (Tureng: ‘redlining’ maddesi <http://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/redlining> (Erişim Tarihi: 07.10.2016) Jeopolitik önemin dikkate alındığı bu sınırlandırmada, o bölgenin tüm fertlerini aynı kategoriye koymaktadır.

verilerini de içerebilir. İpotek durumu gibi önemli verilerin yanında siyasi tartışma grupları veya giyimle ilgili veriler ne kadar önemlidir? Tüm bu alakasız gibi görünen veriler, sağlık verileri, eğitim kredileri ve kredi geçmişi iç içe geçerek çevrimiçi profillere eklenir⁶³.

Weblite teknolojileri değerli görülen tüketiciyi diğer sınıflardan ayırmak için jeodemografik özellikleri, yani bir bölgede yaşayanlara dair genellenmiş nüfus özelliklerini değil daha fazla ayrıntılandırılmış kişisel bilgileri dikkate almaktadır. Weblite, ne şekilde sınıflandırılmış olursa olsun grupları arka plana alıp önce bireyleri sonra kategorileri öne çıkarır. Verileri düzenleyerek bireyleri yeniden sınıflandırır. Bankalar, şirketler bu bilgilere göre müşterilerini seçmekte, onlara kredi imkânları, ürün pazarlama hizmetleri sunmaktadır.

Burada sınıflandırmadan sonra ortaya çıkan kategoriler arasından ‘önemsenen gruba’ daha iyi davranılıyor şeklinde düşünmemek gerekir. Dikkat edilmesi gereken herhangi bir kategorik yarardan ziyade, kategoriye dâhil edilmiş fertlerin davranışlarının nasıl yönlendirildiğidir. Bazı kategori mensupları daha çok tüketime, kredi talebine ve bunlarla ilişkili ‘fırsatlara’ yönlendirilirken, diğerleri sunulan hizmetlerden çeşitli ölçütlerdeki yetersizlikleri sebebiyle uzak tutulmaktadır. Uzak tutulan, sınırlandırılan kesimler/sınıflar, belirli bir yaşam tarzının örneğini oluştururken, bu örnek, diğerleri için kaçınılması gereken bir şeye dönüşür ve/veya kişinin sahip olduklarını koruması için elinden geleni yapması gerektiğine dair algılar biriktirir. Risk söylemleri bu tür algıları besleyen kaynaklardan biridir. Diğerleri ise bununla ilişkili olarak neoliberal söylemlerin ve ‘yoksulluğun tehlikeli olduğuna’ dair söylemlerin gelişimidir:

Esas olarak yoksulların tarihsel olarak kapitalist düzen için “tehlike” oluşturduğunu belirten Marksist çalışmalara göre, 19. Yüzyılda toplumsal düzenlemelerde yoksullar iki kategoriye ayrılmaktaydı: “Verimsiz aylaklar” ve “gerçekten” yoksul olanlar. Düzenli bir toplumun erdemlerini ve çalışmayı reddeden “verimsiz aylaklar” burjuva düzenin “hak etmeyen yoksulları” olarak kontrol edilmesi gereken “problem” kategorilerini oluşturmaktaydı. Burjuva düzene uymayan ve sanayi kentleri için tehdit oluşturan bu gruplar aynı zamanda kapitalist sınıfa ve otoritesine isyan etme kapasitesi barındırdıkları için de “tehlikeli” sayılıyorlardı. Yani suç ve suçlu sınıflar kişisel güvenlikten öte sosyal düzeni tehdit ediyordu (Davis, 2006; Cohen, 1979; Spitzer, 1975’den aktaran Güven, 2012, s. 118).

⁶³ <http://www.bloomberg.com/news/articles/2000-04-02/weblining> (Erişim Tarihi: 07.10.2016)

Neoliberal söylemlerin gelişimi ve yoksulluğun ‘belirli mekanlar’a çekilmesi, ‘çaresizlik’ ile eş tutulması (Gambetti, İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi, 2009) risk söylemini de beslemektedir. Bu durum güven(siz)lik algısını da beslediği gibi ‘önleyici polisliğin’ önemini de arttırmıştır (Berksoy, 2007). Yani, gerçekleşmeden önce sorunun önlenmesi daha çok önemsenmiş, ‘güvenlik’ olgusuna yapılan vurgu güvensizliği de beraberinde getirmiştir. Gambetti’nin de dediği gibi örneğin;

1 Mayıs 2008’de sendikaların Taksim meydanına çıkmasını engellemek üzere alınan olağanüstü önlemler, MOBESE kameraları gibi gözetleme mekanizmalarının kamusal ve özel alanlarda yoğun kullanımı, havaalanlarında sadece bedenle değil sınırları da dahil eden cisimlere karşı geliştirilen aşırı şüpheli pratikleri, barış dönemlerinden çok savaş düzeneklerini çağrıştırmaktadır (Gambetti, 2009, s. 159).

Dolayısıyla burada risk, güvenlik ve tehdit unsurlarının ayrı bir kategoride değerlendirilerek farklı bir (önleyici) gözetimle karşı karşıya kalacakları aşikârdır. Lyon da Toronto’da ‘sinir bozucu’ davranışlar gösterenleri turistik bölgelerden uzak tutmak için belirlenen çeşitli bölgelerin kaynağının da bu olduğunu söyler: “1999 yılında tespit edilen sorunlu bölgelerin pek çoğu aynı zamanda göreceli olarak yoksul bölgelerdir (Lyon, 2006, s. 127)”. Toplumun bazı kesimlerinin güvenliğinin sağlanması için diğerlerinin gözetim altında tutulmasının yanı sıra, ‘güvenliği’ önemsenen kesimler de tüketime yönlendirilmek için gözetlenmektedir.

Gary T. Marx’ın ‘kategorik şüphe’ kavramını tüketim alanına taşıyarak değiştiren Lyon’un işaret ettiği ‘kategorik baştan çıkarma (Lyon, 2013, s. 151)’ bu durumu ifade eden kavramlardan biridir. “Ticari amaçlı gözetlemenin en sık gerçekleştiği yerler, tüketicileri kendine çekip baştan çıkarmak üzere tasarlanmış olan alışveriş merkezleri ve şehirlerdeki tüketici alanlarında gerçekleşmektedir (Lyon, 2006, s. 129)”. Bu alanlarda da ban-optik gözetim işlevselliğini sürdürmektedir. Buralara ‘ait olmayanlar’, yani ‘evsizler’, ‘alkolikler’ gibi şehrin reklam görüntüsünü bozanlar, gözetim kameraları kontrol odasında hedeflenen insanlardır (McCahill ve Finn, 2014, s. 137). ‘Rahatsız edici’ insanların alışveriş merkezlerine girişini yasaklayan ve bunu belgeleyen ban-optik bir sistem de mevcuttur (Mirgani, 2017).

Sınırın dışında tutan gözetimin dışında, ‘içeridekiler’ de panoptik gözetim sistemine dâhildir. Az önce de bahsedildiği gibi ‘kategorik şüphe’ kavramını ‘kategorik

baştan çıkarma' olarak düzenleyen Lyon bu sisteme vurgu yapmaktadır. Tüketiciler toplanan verilerle kategorilere ayrıldıktan sonra değerlendirmeye alınır. Lyon'a (2013, s.151) göre "bu 'kategorik baştan çıkarma' yalnızca tüketicilere kur yapmaya' değil, aynı zamanda bir bakıma bunları gerçekten de şirket için üretmeye de hizmet eder". Yani şirketlerin, veritabanlarına bağlı olarak doğru müşteri kitlesine ulaşmasını sağlamaktadır. Sınıflandırma edimi, bireyler tek tek kategorilere ayrıldıktan sonra nasıl yönlendirileceğiyle ilgilidir. Piyasanın seçenekleri arttırmasının yanında kimin neyi seçeceğini de belirlemesi kilit önem taşımaktadır. Tercihlerin, yönlendirilme edimlerinin kavranmadığı bir alanda nasıl özgürce yapılabilecekleri önemli bir tartışma konusudur.

Buraya kadar bireysel verilerin dikkate alındığı panoptik ve ban-optik gözetim biçimlerine örnek verilmiştir. Weblane gibi bireylerden toplanan ayrıntılı verilerle doğru müşteriler seçilmekte, yine verilerle veya 'uyumsuz görünüşle' 'kategorik şüphe' içerisinde değerlendirilen bireyler dışlanmaktadır. Bir önceki bölümde kısaca vurgulandığı üzere, bölgelere göre de farklı amaçlarla gözetim yapılmaktadır. Yoksulların belirli bölgelere çekilmesiyle neoliberal ve güvenlik söylemlerinin birleşmesi (Güven, 2012; Gambetti, 2009) risk algısını değiştirmiştir. Ayrıca gelir durumu bakımından orta ve üst olarak değerlendirilebilecek kesimler de yeni hizmet yapılarının, sigorta şirketlerinin, pazarlama ve güvenlik endüstrilerinin çekim alanı haline gelmektedir. Örneğin jeo-demografik bölgesel sınırlandırmalar bu tür kaygılarla belirlenmektedir.

Jeo-demografik bölge sınırları, hâkim sosyo-ekonomik durumun dikkate alınarak yapıldığı haritalandırmalar sonucunda oluşturulur. "Jeo-demografik sınıflandırmalar büyük ölçüde pazarlama endüstrisinde kullanılır (Lyon, 2013, s. 97)". Jeo-demografik sınıflandırma anlayışında önemli bir değişim yaşanmış, amaç, zaman içerisinde değişmiştir: "Farklı kentsel bölgeleri sınıflandırma ilk başlarda barınma yardımı önceliklerini belirlemeye çalışan ve ancak çok sonraları ironik bir biçimde zengin mahalleleri kategorileri arasında ayırım yapmaya çalışan politika üreticilerinin görevi (Lyon, 2013, s. 97)" haline dönüşmüştür. Zenginlerin sitelere çekildiği, fakirlerin belli bölgelerde toplandığı yeni ikamet anlayışı jeo-demografik haritalandırma üzerinden akışın nasıl sağlandığının göstergesidir. 'Pazar bölümlenme'den sonra 'hedef Pazar seçim stratejileri' devreye girerek piyasaya göre yönetim düzenlenir. Alışveriş merkezleri, ufak çaplı dükkanlar, fastfood firmaları ve birçok şirket bu akış içinde yararı maksimize

edecek şekilde konumlanır. Bu durum Weber'in sınıf ve statü arasında yaptığı ayrımın yeniden değerlendirilmesi anlamına da geliyor gibi görünmektedir. Sınıfsal yapının sağladığı yaşam fırsatları ile yaşam tarzları iç içe geçmekte, paranın nasıl kazanıldığı ile nasıl harcandığı sorularının cevabı sınıflandırmalar çerçevesinde aynı mekânda yaşayan insanlar için aynı içeriğe sahip olmaktadır. Gözetim, "pazarlama hileleri ile yaşam tarzlarını eşleştirmek için farklı mahalleler arasında sınıflandırma yapmakta, kent merkezinin alışveriş ve turizm için güvenliğini denetlemektedir (Lyon, 2013, s. 108)". Demografik özelliklere göre haritalandırma konusunu biraz daha açmak üzere, konuyla ilgili getto, hipergetto, alt-sınıf, yaftalama, polis şiddeti gibi önemli kavramların kullanıldığı Wacquant'ın çalışmaları örnek verilebilir.

Loïc Wacquant (2015), gettoların siyasi ve ekonomik değişimler sonucunda günümüzdeki 'hipergetto' haline dönüştüğünü söylemektedir. "Geleneksel gettoda örneğin siyahlar, en yoksulundan zenginine kadar, kendilerine ayrılmış bir bölgede yaşarken 'hipergetto'da ırk ve sınıf temelinde birleşik bir ayrım söz konusudur (Wacquant, 2015, s. 13)". Wacquant'a göre eski tip gettoların çöküşünde ve hipergettoların ortaya çıkışında ekonomik yaptırımlardan çok devletin politikaları ve siyaset etkilidir. Hipergettoların oluşmasında genel yargı 'aşağıdan kaynaklanan' sorunlar olarak kabul görülse de Wacquant 'yukarıdan gelen şiddet'in (Wacquant, 2015, s. 38) önemine değinir. Üç türlü gerçekleşen yukarıdan gelen şiddetin resmettiği durum proletersizleşen, sürülen ve yaftalanan insanların bir arada tutulduğudur. Hipergettolarda yaşayanlar için meşru yollar tükendiğinden işsizlik, suç, yoksulluk gibi durumların baskınlığı görülür. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen göçmenlerin bu mekânlarda toplanması ile gerçekleştirilen mekânsal ayrım yoksulluğu daha da şiddetlendirir (Wacquant, 2015, s. 41-42). Yaftalama ise bu bölgeden uzak durulması ve/veya yenilenmesi gerektiği üzerinden oluşturulan politikaların desteklenmesine sebep olur. Bölgedeki devlet şiddeti de yukarıdan gelen şiddetin bir temsilcisi olarak okunmalıdır:

(Hipergettoda) şiddet, belirli bir kalıba uyar, rutin hale gelmiştir, yayılma eğilimindedir. Dahası, 'aşağıdan gelen' bunun gibi yıkıcı bir şiddet unsuru, hipergetto sakinlerinin anlamsız 'patolojilerinin' dışavurumu olarak analiz edilmemelidir; onun yerine devletin bu bölgeye girme derecesinin, bölgeye ne ölçüde düzenlemeler getirdiğinin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmelidir (Wacquant, 2015, s. 69).

Bu mahalleler gerekli meşru araçlara sahip olamadıklarından dolayı devlet idarecilerinin beklediği yoldan sorunlarını anlatamayacak (Wacquant, 2015, s. 44-45) durumda oldukları için farklı eylemlere girişirler. Diğer taraftan idarecilerle ve zenginlerle arası açılan belirli mekânlarda toplanmış alt sınıflar hem kendileri içinde hem de diğer sınıflar için güvensizlik hissine gömülür. Bu sınıflar ile diğer kesim arasındaki boşluk herhangi bir arabulucu kesim veya kurum tarafından kapatılmadığı, denetim ve gözetim için devletin baskı aygıtlarıyla doldurulmaya çalışıldığı durumlarda güvensizlik duygusunun da eşlik ettiği bir direniş durumu ortaya çıkmıştır (Wacquant, 2015, s. 40-45).

‘Yoksullukla savaş’ yerine ‘sosyal yardıma karşı savaş’ anlayışıyla (Wacquant, 2015, s. 58) hareket edildiğinden beri yoksulluğun diğer tüm sebeplerden sıyrılıp yalnızca kişinin tembelliğine, çalışmama isteğine, aile normları ve başka kişisel faktörlere bağlanmasıyla meşru mücadele yollarının kapanması ve yafta, iş ve/veya mülk edinmek isteyen alt sınıf mensuplarını suça ve şiddete sürüklemektedir. Suç ve şiddetin, bu sınıfların kendilerine has özelliklerinin bir yansıması olarak görülmemesi gerektiğini, bu tür eylemlerin sergilenmesinde yukarıdan gelen şiddetin etkili olduğunu hatırlatan Wacquant (2015, s. 69), sınıflar arası ortaya çıkan boşluğun baskı aygıtlarıyla doldurulmasının bir çözüm üretmeyeceği kanaatinde. Baskı aygıtlarının artışı, tıpkı ‘Abluka’ filmine benzer bir şekilde, belli bir mekanın sürekli olarak denetim ve gözetim altında tutulmasına sebep olurken, orada yaşayanlar ile denetim mekanizmaları arasında bir gerilim oluşturacaktır.

Diğer taraftan sınırlandırılmış mekânların mensupları diğer kesimlerin yaşadığı bölgeye gittiklerinde farklı bir gözetim ile karşılaşır. Gettonun doğum yeri olan Amerika’da siyahların oluşturduğu gettolarda yaşayanlar, “öyle ki, orta sınıf kültürüne ait giysileri, süsleri sergileyemedikleri müddetçe, beyazların bölgelerine girmeleri fiilen yasaklanmıştır; bu bölgelerde deri renkleri yüzünden potansiyel suçlu olarak görülürler (Wacquant, 2015, s. 72)”. Risk algısı bu tür durumlarla beslenerek güvenlik ve gözetimin yaygınlaşması için sebep oluşturur. Lyon sınıflandırma, eşitsizlik ve yaptırım arasındaki ilişkiye dikkat çeker:

İleri teknoloji yazılım ve donanımındaki uluslararası şirketlerin serveti ile çoğunluğa yönelik temel altyapılardaki korkunç yetersizlik arasındaki bu tür doğrudan bağlantıların ötesinde, bazı kentsel alanlarda sosyal ve ekonomik ayrımları pekiştirme anlamında daha ustalıkla

yollar da yine görünür, daha doğrusu, *görünmez*dir. Gözetimin günümüz kentlerine etkilerini anlayabilmek için, hem bunların içerdiği teknolojileri hem de bunların belli bağlamlardaki kullanımlarını incelemek durumundayız. Farklı muamelelerde bulunulacak farklı grupları belirlemek için halkın kümelenmesi ‘sosyal sınıflandırma’ olarak da düşünülebilir... Bu durum için, tüketicilerin tercih ve yaşam fırsatlarının etkilendiği bağlamlardan da, daha katı denetim biçimlerinin hüküm sürdüğü ve belli bir hukuki yaptırımın asıl amaç olduğu bağlamlardan da örnekler vermek mümkündür (Lyon, 2013, s. 144-145).

Dolayısıyla gözetim, birçok işlevin gerçekleştirilebildiği bir yapıya sahiptir. Dışlama, koruma, sınırlandırma, güvenlik, yönetim, risk, sınıflandırma gözetim araçlarının birlikte çalıştığı da bir göstergesidir. Bu duruma Haggerty ve Ericson (2000) ‘gözetleyen assemblajı (*surveillant assemblage*)’ demektedir. Bigo (2008, s. 17) ise risk ve kategorileştirme ediminin daha fazla bireyselleştirilmiş yeni bir gözetim mantığının oluşmasına izin verdiği görüşündedir. Gözetimin suç, uyuşturucu takibi, terörizm, holiganizm ve daha birçok konuda işlerlik göstermesi ulusal güvenlik veya polis sistemlerinin de aynı şekilde homojen olmadığına, birçok alanda işlerlik gösterdiğine işaret eder. Bireysel veriler, birçok gözetim birimi aracılığıyla daha fazla alandan toplanır (Bigo, 2008). Bigo burada verilerin güvenliğiyle ilgili önemli bir probleme değinir. Adli veya suçla ilgilenen polislerin tam tersine istihbaratta görevli polislerin ayrıcalığı, bölgesel sınırları aşabilmesi ve nerede ikamet ettiğine bakmaksızın kişilerin kimliklerini görebilmesidir. Gelişen ve yayılan gözetim, kişilerin kimliğiyle ilgili daha fazla bilginin toplanmasına yardımcı olmaktadır (Bigo, 2008).

“19 yüzyıl sonundan itibaren ‘suçlu’nun değişen anlamıyla ‘huzur bozucu’lara veya ‘istenmeyenlere’ karşı polis işbirliği oldukça aktiftir (Bigo, 2008, s. 18-21)”. Özellikle güven(siz)lik için belirlenen Avrupa kriterleri, sınır dışından gelen göçmen, sığınmacı, genel anlamda başka ülkelerin mensuplarını kendi ülkelerine girdiklerinde ve daha sonra farklı yerlerdeki dolaşımalarında takibe almak üzere gözetimi arttıran etkenlerdendir (Bigo, 2008, s. 16-19). Riskli ve huzur bozucu olarak görülen, yaftalanan, sürülen ve çeşitli yaptırımlara maruz kalan sınıflar arasında yukarıda da bahsedildiği üzere banliyö, hipergetto mensupları ve/veya göçmen işçiler, çeşitli olaylardan sonra olumsuz etiketler taşıyan azınlıklar da bulunur.

Bigo, hem gözetimin heterojenliğini, hem de pratiklerinin çeşitliliğini ve ulus ötesini de dahil eden bir yapıda olduğunu vurgulamak için ‘ban-optikon’ terimini

kullandığını söylemektedir (Bigo, 2008, s. 34, 35). Bu terimi kullanmak aslında, gözetimin, yalnızca görünürde olan tehlikeler dışında görünmeyenleri de tespit edebilmek için birçok unsurunun/biriminin birbiriyle ilişkisel olarak çalışması zorunluluğunun ne anlama geldiğini de anlatmaktadır. “Güvenliği sağlamanın en önemli araçları, görüldüğü kadarıyla yeni gözetim teknikleri ve teknolojileri; bunların bizi belirgin tehlikelere karşı değil, daha müphem ve biçimsiz risklere karşı koruduğu farz edilmektedir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 102)”. Riskler ve/veya müphemlik ise sınıflandırma işinin bir yan ürünü olarak her zaman daha fazla sınıflandırma çabası gerektirir (Bauman, 2014b, s. 14). Müphemliğin sınırları belli olmadığı için sınıflandırmanın sınırları da belirsizleşir. “Dünya üzerinde sürekli olarak bir müphemlik vardır: beklenmedik durumlar ve sürprizlerle doludur; tümüyle egemen olunamayan yaşamsal bir bağlamdır; bu sebeple, o daimi güvensizliğin kaynağıdır (Monahan, 2010, s. 30)”. Sınırları belirlenemeyen müphemliğin güvenlik ve/veya sınıflandırma için sebep olmasının kapısı her zaman açık kalacaktır. Diğer taraftan gözetimin meşru sebebi güvenliğin kaygılarını besleyen terör tanımlamasının da sınırsızlığı düşünüldüğünde (Lyon ve Haggerty, 2012) ilerleyen dönemlerde de hem gözetimin hem de kategorileştirmenin artacağı söylenebilir. Güvenlik endüstrisinin hızlı yükselişi de bu durumun göstergelerindedir. Tehdidin kaynağına irrasyonellik, bilinmezlik atfedildiği sürece önleyici tedbirler önemsenmekte ve bu durum güvenlik endüstrilerinin kar kaynağı olmaktadır (Balta Paker, 2009, s. 207-210). Güvenlik kameraları, alarmlar, güvenlik görevlileri, güvenlik stratejileri sunan özel şirketlerin artışı güvenlik endüstrisinin artan önemini göstermektedir.

Sonuç olarak güvenli bölge sürekli olarak farklı amaçlarla(güvenliğin devamı, tüketim, sınıflandırma vs.) gözetim altında tutulurken, ayrıştırılan bölge ve/veya kesimler, diğer sınıflarla etkileşime geçmemeleri için gözetim altında tutulur. Ban-optikon, dışlama ile daha ilişkiliyken panoptikon, dâhil etmeyi, dâhil olanları kontrol etmeyi temsil eder. “Panoptikon disipline edici itkiler ile gelişirken, ban-optikon gelişim enerjisini güvenlikçi kaygıların şu anki durdurulamaz yükselişinden alan daha genel bir gözetim felsefesi ve gözetim donanımı fenomeninin yalnızca bir yönüdür (Lyon ve Bauman, 2013, s. 68-69)”. Panoptik ve ban-optik gözetimin getirileri yalnızca sınıflandırmayla kalmamakta, birçok yeni pratiğin hayata girmesi anlamına da gelmektedir. Risk, güven(siz)lik, yafta, kayıtsızlaştırma bunlardan bazılarıdır.

Kısaca özetlemek gerekirse bu bölümde gözetimin farklı toplumsal kesimleri birbirinden ayırmak ve sınırları netleştirmek için nasıl kullanıldığı geçmişten ve günümüzden verilen örnekler çerçevesinde incelenmiştir. Buna göre kimliklendirme pratikleri ve bununla ilişkili olarak kimlik kartları önemli ayrıştırıcı araçlardan biri olmuştur. Bu durum ‘kimlik kartları’nın bir sonucu değil toplumsal hayatta bir karşılığı olmasından kaynaklanmaktadır. Toplumun farklı kesimlerine farklı kimlik kartlarının verilmesi, kimlik kartlarının, veri sistemlerinin ortaya çıkardığı sorunlar değildir. “Ayşe Ceyhan’ın da hatırlattığı üzere, hiçbir teknoloji basit teknik, bilimsel veya sembolik bir gerece indirgenemez (Ceyhan 2007’den aktaran Lyon, 2012, s.30)”. Dolayısıyla kimlikler de politikaların, söylemlerin, yönelimlerin bir sonucu olarak bazı toplumsal kesimleri diğerlerinden ayırtmak için kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Bu sadece gözetimin toplumsal hayata etkisinin görünen yüzüdür. Diğer taraftan bireylerden toplanan veriler de kategorilere ayrılmaktadır. İnternet başta olmak üzere, biyometrik veriler de kategorilerin netleştirilmesi için önemli gözetim araçlarıdır. Üstelik veriler paylaşılabilmekte, farklı gözetim araçlarından toplanan veriler birleştirilebilmektedir. Farklı gözetim araçlarının beraber çalıştığını vurgulayan Kevin Haggerty ve Richard Ericson (2000), bu durum için ‘gözetleyici assemblajı (*surveillant assemblage*)’ kavramını kullanmaktadır. “Veri rejimleri ve gözetim assemblajlarının mutlak faydalanıcıları –ve kurbanları- soyut kategoriler değil, insanlardır; dolayısıyla, kodlanmış kategorilerin insanların hayatlarını etkileme biçimlerine ilişkin şeffaflık öze öncelikli bir öneme sahiptir (Lyon, 2013, s. 21)”. Ancak ‘Veri Sızıntıları, Skandallar ve Etik Boşluklar’ bölümünde de ele alındığı üzere verilerin izinsiz toplandığı ve kullanımına dair bilgilendirmelerin yapılmadığı ortadadır.

Diğer taraftan sınıflandırma, sadece verilere göre değil, bölgesel olarak da gerçekleştirilmektedir. Çeşitli bölgelerde yaşayan insanlar ve/veya yoksullar ‘yaftaların, söylemlerin’ altında ban-optik gözetim araçları ile takibe alınırken, tüketim toplumunda belirli bir yer edinmiş kesimler ‘kategorik baştan çıkarma’ altında tüketimi devam ettirecek şekilde farklı bir gözetimle takibe alınırlar. Dolayısıyla gözetim olgusu, sadece teknik olarak veya ‘güvenlik’ çerçevesinde değerlendirilmemesi gerektiği, çünkü akışkan modern hayatın takibinde ve yönetiminde önemli roller üstlendiği ifade edilmiştir. Bu gözetimin işleyişiyle ilgili olan kısım. Diğer tarafta ise toplumsal algıda gözetimin nasıl bir yer edindiği konusu bulunmaktadır. Bunun için de bir alan araştırması gerekliliği

doğmaktadır. Bir sonraki bölümde ‘panoptik’ ve ‘ban-optik’ gözetimin sonuçları küreselleşme, kayıtsızlık gibi boyutlarla incelenecektir. Ayrıca gün içinde göze çarpan önemli gözetim araçlarından biri olan kameralar konusuna belirlenen kavramsallaştırma çerçevesi içinde kısaca değinildikten sonra, bulgular kısmında insanların gözetim olgusuna bakışı değerlendirmeye alınacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. PANOPTİK VE BAN-OPTİK GÖZETİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Daha önceki bölümlerde gözetimin sınıflandırma pratiğine örnekler verilmiş, bu anlamda verilerin nasıl toplandığı ve değerlendirildiği üzerinde durulmuştur. Söylemlerin, neoliberal politikaların, güvenlik ve risk algısının da önemine vurgu yapıldığı bir önceki bölüm aynı zamanda ‘panoptik’, yani bir gözetim sistemine dâhil olanları inceleyen, takip eden ve veriler toplayan ve ‘ban-optik’ yani sınırın dışında tutan gözetim biçimlerine değinilmiştir. Bu bölümde panoptik ve ban-optik gözetimin sonuçları daha kapsamlı incelenecek ve güvenlik endüstrisinin gelişimi ele alınacaktır.

Gözetim olgusunun bugünkü haline nasıl eriştiği ve tarihsel süreç içerisinde yapısal dönüşümünü nasıl gerçekleştirdiği gözetimin tarihi bölümünden itibaren çeşitli örnekler üzerinden ele alınmıştır. Vardığımız sonuca göre geleneksel ve modern gözetim ayrımında meydana gelen en önemli değişim, gözetimin doğrudan dolaylıya doğru bir geçiş içinde olduğudur. Yani insanlar birbirlerini gerçek mekânda ‘göz’ aracılığıyla izlemekten çeşitli araçlar yardımıyla sanal ortamda ve/veya veriler üzerinden izlemeye, takip etmeye başlamıştır. Lyon’un da vurguladığı gibi “günümüz dünyasında teknoloji dolaylı gözetim daha hızlı gelişmektedir (Lyon, 2013, s. 11)”. Geleneksel gözetimin varlığını devam ettirdiğini söyleyebileceğimiz gözetim biçimleri de bu değişime katılmakta, örneğin eşler, ebeveynler, arkadaşlar birbirini çeşitli cihazlardan (kamera, telefon, GPS gibi) veya cihazlardaki uygulamalardan (sosyal medya uygulamaları) ve işlem geçmişlerinden (internet/IP izleri, telefondaki aramalar, mesajlar gibi) takip etmektedir.

Ele aldığımız geleneksel dönem sonrası gözetimi genel olarak modern ve postmodern şeklinde iki ana kola ve bu dönemleri de Lyon’a göre kendi içinde “askeri, devlet idaresi, iş yeri, polis faaliyetleri ve pazarlama/tüketim alanlarında olmak üzere alt başlıklarına ayırabiliriz (Lyon, 2013, s. 48-71)”. Modern gözetimin işlev kazandığı alanları incelemeyen önce bu alanlarda nasıl yer edindiğini de ele almak gerekmiştir. Bu yüzden çalışmanın ikinci bölümünde gözetimin başlıca teorilerde nasıl ele alındığı incelenmiştir. Karl Marx’ın iş yerinde gözetimin kapitalizm çerçevesinde nasıl gerçekleştirildiğine dair görüşleri, Max Weber’in bürokrasi incelemeleri çerçevesinde gözetimin nasıl işlevselleştirdiğine yönelik anlatıları, Bentham ve Foucault’da daha geniş

anlamda sosyal alanın çeşitli kısımlarında gözetimin nasıl kullanıldığı ve Didier Bigo ile gözetimin küreselleşen dünyada ulus-devlet sınırlarından öte yeni bir içerleme/dışlama prensibiyle nasıl çalıştığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bu teoriler ve kavramsallaştırmalar modern gözetimin başlangıcı içinde değerlendirilebileceği gibi daha ileri versiyonları ve dönüşümlerine katkı sağlayan niteliksel gelişmelerle birlikte incelemeye alındığında fark edilecektir ki postmodern gözetimde de mevcuttur. Postmodern gözetimin modern gözetimden ayrıldığı nokta, postmodern gözetimin teknoloji tabanlı, bedeni verileştirebilen ve dolayısıyla nesneleştirebilen gündelik hayatın içinde akışı takip edebilen, otomasyonun etkisiyle topladığı verileri hızla sınıflandırıp sonuçlandırabilen bir yapılanım içinde olmasıdır.

Gözetim teknolojilerinin sağladığı yeni imkânlar, pratiği de yeniden şekillendirmektedir. Arendt'in de vurguladığı gibi "insan eyleminin nihai amacı, fabrika üretimindeki nihai amaçtan farklı olarak, asla güvenilir biçimde öngörülemez. Bu yüzden siyasal amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar, geleceğin dünyası açısından, sık sık niyetlenen amaçlardan daha belirleyici olabilmektedir (Arendt, 2016, s. 10)". Bu vurguyu genişleterek söylersek; yeni gözetim teknolojilerinin kullanıldığı her alan sağladığı imkânlarla kullanım amacını aşmış yeni pratiklerin ortaya çıkmasına olanak sağlayabilmektedir. Gözetim konusunda önemli bazı sorunsalların da kaynağının gelişimin ve kullanımının amacın dışında da faaliyete geçirilmesine yönelik içerdiği muğlaklıktır. İnsan eyleminin ve amacının muğlaklığına toplumsal algıyı yöneten yeni bir boyut eklenmekte, şimdinin bilgisi geleceği yönlendirmede birçok amaç üzerine kullanılabilir. Gözetim teknolojilerinin sağladığı yeni imkânlar, pratiği de yeniden şekillendirmektedir. Arendt'in de vurguladığı gibi "insan eyleminin nihai amacı, fabrika üretimindeki nihai amaçtan farklı olarak, asla güvenilir biçimde öngörülemez. Bu yüzden siyasal amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar, geleceğin dünyası açısından, sık sık niyetlenen amaçlardan daha belirleyici olabilmektedir (Arendt, 2016, s. 10)". Bu vurguyu genişleterek söylersek; yeni gözetim teknolojilerinin kullanıldığı her alan sağladığı imkânlarla kullanım amacını aşmış yeni pratiklerin ortaya çıkmasına olanak sağlayabilmektedir. Gözetim konusunda önemli bazı sorunsalların da kaynağının gelişimin ve kullanımının amacın dışında da faaliyete geçirilmesine yönelik içerdiği muğlaklıktır. İnsan eyleminin ve amacının muğlaklığına toplumsal algıyı yöneten yeni bir boyut eklenmekte, şimdinin bilgisi geleceği yönlendirmede birçok amaç üzerine kullanılabilir.

Gözetim, gelişen teknolojiyle birlikte disiplini ve denetimi aşarak yeni bir amaca, riski belirleme ve sorun ortaya çıkmadan önce önlem almaya yönelik hizmetlerde kullanılmaya başlamıştır. Artık amaç, problemi, gerçekleşmeden önce fark etmektir, öngörebilmektir. Bazı önemli olaylar, örneğin terör saldırıları, gözetime bu görevi yüklediği gibi gözetimdeki teknik gelişmeler ve güvenlik endüstrisinin gelişimi de bu pratiği beslemiştir. Problemin diğer yüzü ise, riskin belirlenmesini müteakip, müdahalenin 'zaruri' olarak gösterilmesi ve haklı kılınmasıdır. Riskin ne olduğunu anlatan veriler, riskin gerçekleşme oranı ve gerçekleştikten sonra yol açacağı sorunların büyüklüğü riske karşı alınacak tedbirleri belirleyeceği gibi, risk sebebiyle devreye girecek politikalarla elde edilecek siyasi, toplumsal, konjonktürel, ekonomik çıkarlar da etkili

olabilmektedir. Bir riske işaret eden veriler, sorunu ortaya koyduğunda muhtemel bir tehlikenin varlığına yönelik harekete geçme sorumluluğu da riski tespit etmiş olmanın diğer yönüdür. Britanya eski başbakanı Tony Blair bir konuşmasında riskin belirlenmesinden sonra sorumluluğun ağırlaşması üzerine şunları söylemektedir:

Koltuğuma oturun. İstihbarat bilgileri işte burada, tavsiyeler önünüzde... Nasıl bunları görmezden gelebilirsiniz? İstihbarat, tabi ki de sadece istihbarattır, gerçek bilgi değildir. Kendi sınırlılıkları söz konusudur... (Dolayısıyla) her durumda, durumla ilgili bildiğimiz her şeyi ve var olan tüm tavsiyeleri önümüze koyarak dikkatli bir karar vermek zorundayız. Fakat bu karar(lar)ı verirken, istihbaratın yanlış çıkıyor olduğunu görseydiniz bile, bir şeyler yaparak harekete geçmeyi düşünür müydünüz? Veya harekete geçmemeyi ve her şeyin yolunda olmasını umut etmeyi mi yeğlerdiniz? Farz edin ki harekete geçmedik ve istihbarat bilgileri de doğru çıktı, insanlar size karşı ne kadar affedici olacak (dersiniz)? (Tony Blair, 5 Mart 2004'teki konuşmasında akt.: Elmas, 2013, s. 177).

Konjonktür, toplumsal algı, riskin ve/veya sorunun büyüklüğü ve sorun teşkil eden/ettiği düşünülen gruba yönelik toplumsal bilinç, riske yönelik sorumluluğun ağırlığını ve müdahalenin haklılığını besleyen unsurlardır. Ancak burada 'önleyici' müdahalenin boyutlarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bazı durumlarda risk karşısında alınan müdahale çeşitli toplumsal grupları önemli ölçüde etkilemektedir. Yakın zamanda Amerika'da Müslümanların üzerindeki gözetimin artışına yönelik açılan bir davanın sebebi, Amerikan Sivil Özgürlükleri Birliği Kurumu'nun belirlediği kuralların ihlal edilerek 'Müslümanların on yıldan fazladır 'şüphesiz gözetiminin (*suspicionless 123surveillance*)'⁶⁴ altında tutulması ve bunun gizli polis dosyalarında ismi geçen binlerce insana 'derinden zarar vermesi''dir.⁶⁵ İstihbaratın belli gruplardan toplanan veriler üzerinden yönelimleri şekillendirmesi, suçlu veya suç işlemeye meyilli kategorileri belli kalıplar altında değerlendirip bazı kesimlerin bu kategorilere dâhil olmasını engellemektedir. Ayrıca suç unsurunun belirlenmiş kategoriler veya gruplarla eş tutulmasına da sebep olmaktadır. Gözetimin sınırlarının belirsizliğinin yanında elde

⁶⁴ 'Şüphesiz gözetim' (*suspicionless surveillance*), kendisinden şüphelenilmesi için bir şey yapmamış kişilerin gözetimini ifade etmektedir.

⁶⁵ <http://www.newyorker.com/news/news-desk/a-new-york-city-settlement-on-surveillance-of-muslims> (7 Ocak 2016) Erişim Tarihi: 12.13.2016

Ayrıca çeşitli sebeplerle nefret suçunun arttığına dair bakınız:

<https://www.documentcloud.org/documents/3110202-SPECIAL-STATUS-REPORT-v5-9-16-16.html>

(Levin, B. and Grisham K. (2016), Hate Crime In The United States, California State University)

edilen verilerin hangi amaçlarla kullanıldığı, kimlerle paylaşıldığı gibi sorunlar da ortaya çıkmaktadır.

Gözetim, gerçekleştirildiği araçların konumu bakımından yerel (örneğin kameralar, çeşitli bürokratik kurumlar) ancak elde ettiği verilerin dolaşımı açısından ulus ötesi/uluslararası olabilmektedir. Çeşitli riskler (savaş, terör, suç gibi) küresel gözetimin gelişmesini desteklemektedir. Soğuk Savaş sonrası barış ortamının korunması ve 11 Eylül 2001'deki terör saldırısı sebebiyle gözetimin küreselleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Gözetimin yaygınlaşmasında 11 Eylül olayı önemli olduğu gibi daha öncesinde yaşanan ve gözetimin gelişmesinde ve küreselleşmesinde etkili olan Soğuk Savaş dönemi de dikkate alınmalıdır. "Soğuk Savaş döneminde başlayan silahlanma yarışları barışın anlamını değiştirmiş, barış, savaşın başka araçlarla sürdürülmesi (Arendt, 2016, s. 16)" durumuna dönüşmüştür. İstihbaratın gelişmesi ve sınırlarının genişletilmesi gerekliliği doğmuştur. Soğuk Savaş dönemi ve sonrası barış ve istikrar ortamını sağlamak/korumak için her türlü riski hesap edebilir hale getirilmeli, gerekli verileri sağlayan araçlar geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Böylece riskler tanımlanarak kontrol edilebilir hale gelecektir. Tüm riskleri beraber yönetebilme ve/veya "risk önleme düşüncesi, var olan sistemin bütünlüğüne müdahale edecek her türlü etkenin aynı anda kontrol edilmesi ihtiyacını da beraberinde getirir (Elmas, 2013, s. 148)". Sadece savaşa yönelik değil farklı riskleri (ayaklanmalar, göç dalgası, terör eylemleri, doğal afetler, çevresel sorunlar gibi) de anlayabilmek, hepsini birlikte yönetebilmek ve geleceği ona göre inşa edebilmek gerekir. "Risk argümanının asıl sosyal itici gücü, geleceğin öngörülen tehlikelerinde yatmaktadır (Beck, 2014, s. 45)". Tehlikenin kaynağının tüm alanları kapsamaması sebebiyle riskin de her alanda hesaplanması, dolayısıyla gözetimin de her alanda artması anlamına gelmektedir. Göçmenlerin taşıdığı riskleri hesaplamanın yanında, tüketimi, piyasayı, ekonomiyi etkileyen riskleri de hesaplamak gerekir. Modern gözetimin dolaylı olarak gerçekleştirilebiliyor olması da riskler hakkında verilerin kolayca toplanmasına ve risklerin hızla tespit edilmesine imkân tanımaktadır.

Risklerin birçok durumda sosyal hayatı önemli oranda etkilediği yadsınamaz bir gerçektir. Gelişen teknikleriyle günbegün niceliksel olarak da artmaya devam eden gözetim, yalnızca risklerin hesaplanması üzerine kurulu olmadığı gibi tek sonucu da güvenlik kaygılarını dindirmek, tedbir almak, daha yaşanabilir bir yerin inşasına katkı sağlamak değildir. Gözetim aynı zamanda denetimi, yönelimleri ve yönetimi de

değiştirebilmek için vazgeçilmez bir araçtır. Gözetimin hayatın akışına doğru resmedildiği *The Truman Show* (1998) filminde Truman kendisinin dışında herkesin bildiği bir oyunun içinde yaşamakta ve başına gelecek her şey başkaları tarafından hesaplanmakta, yönetilmektedir. Ancak *Truman Show*'daki gözetim bir kişiye yöneliktir ve bunun bir 'show' olduğunu, gözetimin kurgu için gerekli olduğunu izleyiciler bilmektedir. "*Truman Show*'da parodisi yapılan şey, *Azınlık Raporu* filminde sıradandır der Lyon (2013, s. 215)". 'Show' adına sürekli gözetim altında olan birinin yerine suçluları tespit edebilmek için gözetimin gelişmesi, toplumun tam bir gözetim altında tutulması ve müdahalenin olay gerçekleşmeden yapılması, *Azınlık Raporu*'nda hayatın gerçeğidir. Verilerin toplandığı, risklerin belirlendiği ve tedbirlerin alındığı bir yönetime yorulduğunda *Azınlık Raporu* günümüz gözetim biçimine benzemektedir. *Azınlık Raporu*'nda olayı önceden görenler (bu kişiler verilere göre değil olağanüstü durumlarından ötürü geleceği görebilme özelliğine sahiptirler. Ancak günümüz gözetimi tam da bunu hedeflemekte, olayları önceden kestirebilmeye yönelik verileri önemsemektedir) durumu bildirerek önlem alınması gerektiğinin sinyalini verirler. Görevliler olay gerçekleşmeden birkaç dakika içinde müdahale etmek için harekete geçerler. Ancak kimin gerçekten de öngörülen olayı gerçekleştireceği kesin değildir. Dolayısıyla riski yönetme aslında hayatın akışına müdahaleyi ve yönlendirmeyi de beraberinde getirerek gözetimi sosyal alanın önemli bir bölümünde işlevsel hale getirmektedir.

Gerçek hayatta, çeşitli olaylara ve verilere dayanarak muhtemel tehlikeyi engelleme girişimleri çeşitli insanları olumsuz etkileyebilmektedir. Bigo, belli grupların ayrıştırıldığı ana güvenlik tekniklerinden bahseder. Bunların her bireyi daha önceki eğilimlerinden yola çıkarak risk kategorilerine ayırdığını ve henüz bir şey yapmamışken suçlanmalarına sebep olduğunu söylemektedir (Bigo, 2002, s. 81). *Pew Araştırma Merkezi*'nin 2011'de yaptığı bir araştırma bu durumun algısal olarak da yansıtıldığını göstermektedir. 11 Eylül'den sonra artan güvenlik önlemleri ve çeşitli kesimlerin 'risk' kategorisinde değerlendirilmesi güvenlik birimlerinin davranışlarına yansımıştır. Araştırmaya göre "Müslümanların %52'si hükümetin terörle mücadele girişimleri tarafından seçildiklerini ve %21'i havaalanı güvenliği tarafından seçildiğini

düşünmektedir.”⁶⁶ Benzer bir açıklamaya daha genel düzeyde Beck de değinir: “Risk konularının şiddetlenmesine paralel olarak, kişisel kaçış rotaları ve telafi imkânları azalır ve aynı zamanda bunların propagandası yapılır (Beck, 2014, s. 49)”. Yani belirli bir sınıfa özgü ve/veya tanımlanmış risk, sınıfın ve riskin daha çok beraber anılmasına sebep olmakta, bireysel çabalar veya farklılıklar bu yafta altında kalmaktadır. Dolayısıyla riske yönelik önlemler bazı durumlarda eşleştirildiği veya beraber değerlendirildiği sınıfa yönelik farklı yaklaşımları ve eylemleri de besleyebilmektedir.

11 Eylül sonrası on yıl boyunca yeniden bir terör saldırısı olabileceği riski, medyadaki algılarla ve korkuyla beslenerek müdahale etmeyi haklı kılan bir sebep olmuş, bazı gruplar, bilhassa erkek Arap Müslümanlar tüm bu olanlardan olumsuz yönde etkilenmiştir (Lyon ve Haggerty, 2012, s. 292,293).

ABD ziyaret kayıtları göstermektedir ki, neredeyse bütün ülkelerin vatandaşları ülkeye girebilirken NSEERS (*National Security Entry-Exit Registration System*) Arap ve Müslüman erkeklere yönelik daha seçici hareket etmiştir. Açıkça ayrımcı olduğu görülen bu uygulama, ‘teröre karşı savaş’ başlığı altında haklı gösterilmekte, görünmez ve her yerde olan ulusal güvenlik tehditleri için gerekli bir tepki olarak nitelendirilmektedir (Zureik ve Salter, 2005, s. 140).

Riskin ülke içinde de kontrol edilebilir hale gelmesi için kameraların, dinleyicilerin, güvenlik birimlerinin sayısı artmakta, biyometrik sistemler ve yeni veri elde etme yolları geliştirilmektedir. Elde edilen veriler gerekli enformasyon alt yapısı kurulduktan sonra küresel akışa dâhil olabilmektedir. Gözetimin yaygınlaşmasında konjonktürün de önemli olduğunun altı çizilmelidir. Çünkü belirli dönemler, mahremiyetin de bir nebze kadar ihlal edilmesinde sakınca olmadığı, hatta aksine bunun güvenlik için yararlı olabileceği algısını üretir.

Mahremiyet sınırlarının yeniden çizildiği bir dönemde, sınırları değiştiren şey konjonktüre ve/veya idareye bağlı çeşitli dışsal unsurlar olabileceği gibi, bireyin toplumsal hayatta var olmasını, iletişim kurmasını ve belirli bir prestije sahip olmasını sağlayan araçları kullanma durumu sebebiyle kişisel tercihe bağlı içsel sebepler de

⁶⁶ <http://www.scholarsstrategynetwork.org/brief/targeting-muslim-americans-name-national-security> (Erişim Tarihi: 25.04.2017) (Surveillance Practices In U.S. Airports) Ayrıca benzer çalışmalar için bakınız: S. Selod (2014), Citizenship Denied: The Racialization of Muslim American Men and Women post-9/11, *Critical Sociology* : <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0896920513516022> (Erişim Tarihi: 25.04.2017)

olabilir. Bauman'ın da söylediği gibi “ifşa edilme korkusu fark edilme hazzı tarafından bastırılıyor (Lyon ve Bauman, 2013, s. 31)”. Bu durum, kendi gözetimimizi sırtımızda taşımayı gönüllü olarak yaptığımız şekilde de okunabilir.

Kameralar ise gözetimin en görünür araçları olarak, yeni verilerin elde edilmesinde yardımcı olduğu gibi, güven(siz)lik taleplerini de doyurmaktadır. Güvenlik kameralarının olduğu yerler daha ‘güvenli’ ve yaşanabilir yerler olarak nitelenirken güvenlik kamerasının olmadığı yerler tehlikeli, potansiyel suç mahalli olarak görülmektedir. Ancak kamera görüntüleri genellikle olaydan sonra dikkate alınmakta, bazen kameralar sadece caydırıcılık amacıyla kullanılmakta, kimi zaman ise kameranın bulunmasına rağmen çalıştırılmadığı görülmektedir. Ancak yine de kamera güvenlik taleplerini karşılamada caydırıcılık, panoptik bakış, belirsizlik gibi sebeplerden dolayı bir seviyeye kadar etkili görünmektedir.

Risk, verilerin küreselleşmesi, bireysel çabayla işleyen gözetim, kamera ve güven(lik) daha önceki bölümlerde de örnekler üzerinden anlatıldığı gibi gözetimin pratikteki işlerliğini göstermek adına farklı boyutlar sunmakta, akışkan modern dünyada verilerin, toplumların, insanların nasıl sınıflandırıldığını göstermekte ve ban-optikon ile panoptikonun harekete geçtiği sınırların belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Gözetim olgusunu sosyal hayatta nasıl karşılandığı da gözetimin işlevleri kadar önemli bir konudur. Burada işlenen konuların sosyal hayattaki yerini anlamak adına gözetim üzerine nicel bir araştırma, hem günümüzde gözetimin yaygınlaşmasıyla paralel olarak gözetime yönelik nasıl bir idrakin var olduğunu ve oluştuğunu gösterecek, hem de bu tezde ele alınan konuların desteklenmesinde önemli veriler olacaktır.

Bu bölümde yukarıda kısaca bahsedilen gözetimin küreselleşmesi, bireylerin gözetime ‘razı’ olduğu durumlar ve kameralar konusu üzerinde durulacaktır. Bir sonraki kısım gözetimin küreselleşmesini tartışmaya açmaktadır. Sonraki kısımda yine bununla ilişkili olarak artan gözetim pratiklerinin insan eylemlerini belirlediği, ahlak anlayışını değiştirdiği çeşitli sonuçlara değinilecektir. Bireylerin de yeni sosyal alana dâhil olma çabalarıyla inşa ettikleri gözetimin üzerinde de kısaca durulacak ve sonuca varılacaktır.

Az önce de değinildiği üzere bazı olaylar gözetimin artışını beraberinde getirmektedir. Bu durum sadece bir ülkede değil, tedbir ve güvenlik adına diğer ülkelerde de görülebilir. Ayrıca ‘terör’ gibi tanımlaması zor ve bu yüzden de alınacak önlemlerin

sınırsız olduğu durumlarda ülkeler işbirliğine gitmektedir. İş birliğine dâhil etmek için gelişmiş ülkeler diğerk ülkelere gözetim sistemlerini ‘öğretmektedir’. Böylece hem panoptik hem de ban-optik gözetim küresel alana doğru genişlemektedir. Bir sonraki bölümde gözetimin küreselleşmesi, yerel ve küresel düzeyde oluşturulan ‘güven(siz)lik’ algısıyla ilişkilendirilerek ele alınacaktır.

4.1. Küresel ve Yerel Güven(siz)liği Sağlamak

Bauman ve Lyon’un gözetim üzerine tartışmalarının yer aldığı ‘Akışkan Gözetim’[2013]kitabında Bauman, gerek bireysel gerekse küresel anlamda güven, huzur ve düzen arayışının gözetimle karşılıksız ilişkisine değinir:

İnsanca, pek insanca ve doğuştan gelen aşkınlık dürtüsünün merkezinde duran şey rahatlığa ve kolaylığa yönelimdir. Bu dürtü bizi yorucu ve kaygı verici olmayan, tamamen şeffaf, hiçbir sürpriz ve gizem barındırmayan, şaşırtmayan veya hazırlıksız yakalamayan bir yaşam alanına; beklenmedik olay ve kazaların, ‘öngörülemeyen sonuçlar’ın veya feleğin sillesinin olmadığı bir dünyaya iter. Öyle sanıyorum ki, popüler ve sezgisel ‘düzen’ fikrinin temelinde yatan da bedeninin ve aklın mutlak huzurudur; bu huzur her türlü düzeni sağlama ve sürdürme telaşının altında yatan şeydir. (Lyon ve Bauman, 2013, s. 116).

Bu açıklamaya göre huzur insanın arzularının merkezinde duran, aranan, istenen olarak bedeninin ve aklın güven duymasına ve bu güven duygusu da olası durumların hesaplanıp kontrol altına alınmasına bağlıdır. Modern toplumlarda ‘huzursuzluğun’ sebebi risklerdir ve “riskler doğal risklerden insan tarafından yaratılan risklere doğru değişmektedir (Giddens ve Sutton, 2014, s. 116)”. Risklerin bilincinde olan ve bu risklerden kaçınmaya çalışan günümüz modern toplumlarını anlatmak için ‘risk toplumu’ kavramını kullanan Beck’e göre riskin bilinci ve önemi, tehlikenin boyutunun farkına varmaktan, tehlikeye yönelik bilgi düzeyinin genişletilmesinden ileri gelir (Beck, 2014, s. 113). Tehlikenin farkına varıldıktan sonra geri plana atılmadıysa riskler korkuyu besler. Risklerin korkuyu beslemesinin, dolayısıyla insanlar tarafından daha çok dikkate alınmasının birçok sebebi olabilir. Bunlardan bazılarını örnek vermek gerekirse kişisel deneyimler, terör olayları, savaşlar, şiddet içeren eylemler, medyanın oluşturduğu algı, güvensizlik duygusu, yabancıyı/ötekini algılayış biçimi, riske ait veriler, riskin ne olduğu ve benzeri unsurlardır. Risklerin daha çok dikkate alınıp güven(siz)liği kutsaması hayati önemli oranda etkiler. “Sürekli risk uyarıları eşliğinde güvenliğin yüceltilmesi, insan

düşmanı bir entelektüel ve ideolojik atmosfer yaratır. Toplum ve bireyler, azimlerine ket vurmaya ve davranışlarına sınır getirmeye çağırılır (Furedi, 2014, s. 40)”. Yeni bir şeyi keşfetme çabalarının riski beslediği algısı bilgiye ulaşmayı ve/veya bilimi engellediği ve önyargılar beslenmesine yardımcı olduğu gibi, güvenlik talepleri de sürekliliğe dönüşür, güvensizlik ve ‘korku kültürü’ egemen olmaya başlar. Çünkü riskin, (1) gerçekleşmiş olanlarının görünür kıldığı sorunlar bakımından gerçek ve (2) geleceğin öngörülen tehlikesine işaret ettiği için de gerçekdışı olması (Beck, 2014, s. 44-45) , her iki alanı da kapsamaması, toplum üzerinde güvenlik, tedbir ve korku anlamında derin izler bırakmaktadır. Burada tezin kapsamı çerçevesinde incelenmesi gereken, oluşan bu algıya nasıl tepkiler geliştirildiği ve bu tepkiler içinde gözetimin nerede durduğu, işlevinin ne olduğudur.

Risk algısının güvenlik endüstrisinin gelişimiyle de oldukça ilgili olduğunu eklemek gerekir. Kişiler tam olarak güvende olduğunu hissetmediği sürece güvenlik önlemlerine talep artar. Neocleous, bu anlamda ‘güvenliğin fetişleştirilmesi’ üzerinde durmaktadır. “Güvenliği bir fetiş olarak anlamak güvenliğin devlet ve sermayenin yararına ideolojik olarak oluşturulan ve geliştirilen bir süre olması durumuna vurgu yapar (Neocleous, 2006’dan aktaran Balta Paker, 2009, s. 214)”. Bu yaklaşım, güvenlik şirketlerinin güvenlik kaygısıyla değil kâr kaygısıyla hareket ettiğini vurgulamaktadır. Balta Paker’in de vurguladığı üzere “güvenlik alanının belirsizliği gereği ürün çeşitliliği neredeyse sınırsızdır ve hemen her şey bir güvenlik metasına dönüştürülebilir ve dolayısıyla alınıp satılabilir. Çünkü güvenlik ihtiyacı en temel insani ihtiyaçlardan biridir ama yemek yeme ya da barınma kadar sınırları belirgin değildir (Balta Paker, 2009, s. 214)”. Güvenlik kameralarının artışı, alarm sistemlerinin her yerde görünür olması, güvenlik görevlileri alımları ve yeni ortaya çıkan çeşitli gözetim ve güvenlik şirketleri güvenliğin bağımlılığa dönüşmeye başladığının yansımalarıdır. Dolayısıyla aslında “güvensizlikler, günümüz güvenliği sağlanmış toplumların pratik sonuçlarıdır (Lyon ve Bauman, 2013, s. 108)”.

Gözetimin tedbir, ihtiyat ve güven amaçları çerçevesinde gelişmesi ve yayılması, bireysel ve toplumsal olarak iki farklı şekilde incelenebilir. Modern dünya vurgusunun belirginleştiği şehirler içinde yabancılar arasında yaşayan bireyler şahsi önlemler alabilir. Aracının evinin garajında durmasını yeterince güvenli bulmayan garaja kamera taktırabilir, evin tek anahtarla hırsızlardan korunduğuna inanmayan birisi daha gelişmiş

teknikleri olan bir kapı veya güvenlik sistemi kullanabilir, bebeğini bakıcıya emanet eden ebeveynler bakıcılar için eve kamera yerleştirebilir. Bu tür davranışların temelinde bulunan güvensizlik ve aşırı ihtiyat duyguları toplumsal alanların yönetiminde de hissedilir. Kapkaç olaylarının arttığı dönemler sokak kameraları artar, trafik suçlarını engellemek veya suçluyu tespit edebilmek için MOBESE kameraları, trafik güvenlik birimleri artar. Kimin zamanında işe gelip gelmediğini kontrol etmek için veya belirli kişiler dışında insanların girmesini önlemek için iş yerlerinde kimlik kartıyla geçiş yapılabilen turnikeler kullanılır. Sigorta yaptırmak isteyen kişilerin bilgilerini ve/veya sigorta şirketlerinin kendi standartlarına göre müşterilere ulaşabilmek için potansiyel müşterilerin bilgilerini net bir şekilde toplayacağı sistemler geliştirilir. Resmin bütününe bakıldığında günümüzde çeşitli olayların oluşturduğu küresel güvenlik algısının farklı nedenlerle tüm hayatı hiç olmadığı kadar sardığı ve bu durumun gelişen teknolojilerle birlikte küresel gözetimi beslemekte olduğu fark edilmektedir.

Küresel gözetimin yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri 11 Eylül 2001’de yaşanan olaydır. Bu olay, Amerika’dan başlayarak birçok ülkeyi ulusal güvenlik alanında yeni politikalar ve teknikler oluşturmaya zorlamıştır. Bu gelişmeler terörle mücadele amacı altında değerlendirilmektedir. “ ‘Terörle Savaş’ diğer savaşlardan farklı olarak, görülen bir bitiş noktasına sahip değildir (Lyon ve Haggerty, 2012, s. 291)”. Terör riski karşısında ihtiyatlı olmaya gereksinim duyulur. Tam da bu yüzden, yani terörle savaşın sonunun belirsizliğinden ve riskin, toplumların güvenliği için, kontrol altına alınması gerekliliği algısından dolayı güvenlik-gözetim-endüstri kompleksi güç kazanmıştır (Lyon ve Haggerty, 2012, s. 292). Lyon devletin bu üç unsur etrafında değerlendirilebilecek tutumunun sınıflandırmayla ilişkisine şu katkıları yapar: ‘Devlet’, çoğu zaman ‘risk yönetimine’ dair taleplerle ilişkili olarak verileri belli bir biçimde şifreleyen şirketlere ve yazılımlara giderek daha fazla dayanıyor, bu da muğlak bir çerçeveye oturan ‘yurttaş’ ve ‘yurttaş olmama’ kategorileri yaratıyor. Kimliklerin üretimi de küreselleştiriliyor (Lyon, 2012, s.83-96).

Devletler riski hesaplayabilmek, öngörebilmek, istihbarat servislerini geliştirmek ve güvenlik tedbirleri alabilmek için gözetim görevini üstlenen ve/veya gözetim araçlarını üreten şirketlerden destek almaktadır. Uluslararası alanda devletlerin ve işletmelerin gizlilik ihlallerini inceleyen bir kuruluş olan *Privacy International*’ın (PI) hazırladığı ve çalışmada belirttiği tüm şirketlerin bilgilerini kaydettiği *‘Big Brother Incorporated’*

[1995]raporuna göre Nijerya, Çin, Angola, Ruanda, Zambiya ve Endonezya'nın gözetim alanında ticari faaliyetleri başta seksen İngiliz şirketi olmaz üzere, Amerika, Fransa, İsrail, Hollanda ve Almanya ile yapılmaktadır.⁶⁷ Bu hem gözetim ve güvenlik şirketlerinin sayısının büyüklüğüne hem gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkeler için sağladığı gözetim araçlarının yoğunluğuna hem de gözetim gücünün daha çok kimlerin elinde biriktiğine işaret etmektedir. 11 Eylül'den sonra küresel risk karşısında küresel tedbirler almaya zorlanan geliştirmekte olan devletlerin gözetim sistemlerinin ne derece kendilerine ait olduğu ve topladıkları verileri, hem kendi içindeki teşebbüslerden hem de ticaret yaptığı ülkelere ne kadar koruduğu muğlaktır. 11 Eylül'den sonra gözetim ticaretinin ve bununla bağlantılı olarak denetim, gözetim, polis faaliyetleri, istihbarat gibi konularda devletlerarası ve şirket-devlet ilişkilerinin ortaya koyulduğu benzer bir çalışmaya rastlamak zordur. Ancak şu bilinmektedir ki 11 Eylül'den sonra her ülkenin polis ve istihbarat servisleri ve orduları Batı seviyesinde anlaşmaya varmaya güçlü bir şekilde zorlanmaktadır (Bigo, 2006, s. 51). Yani tekniklerin, istihbaratın, gözetimin benzer seviyede olduğu ve veri paylaşımının daha kolay olabileceği bir küresel gözetim ve denetim sistemi üzerinde durulmaktadır.

Uluslar kendi istihbarat, polis, risk, güvenlik birimlerini geliştirirken bir yandan da uluslararası gözetim birimlerine bağlanarak küresel gözetime de dâhil olmaktadır. Bu durum çeşitli kişisel verilerin küresel alanda dolaşıma girmesi anlamına da gelmektedir. Peki, bu kadar gelişmiş ve birbirine bağlı işleyen gözetim birimleri güvenliği sağlayabilmekte midir? Toplumdaki güvensizlik duygusunu değiştirmede ne kadar başarılı olmuştur? Lyon, Bauman (2013) ve Balta Paker'in(2009) de söylediği gibi insanlar güvenlik araçlarını edindikçe daha fazla güvenlik talep etmekte ve bu da gözetimin güven(siz)lik konusunda ne kadar işlevsel olduğunun hala tartışmalı bir konumda olduğunun altını çizmektedir.

Gözetim güvenlik kaygıları ve güvenlik endüstrisi sayesinde yaygınlaşacak meşru alan oluştururken aynı zamanda farklı eğilimler ve etik ihlallere sebep olmaktadır. Gözetim araçlarını kullananlar ile gözetimin yol açtığı sonuçlar arasında 'gözetim

⁶⁷ Big Brother Incorporated- A report on the Trade in Surveillance Technology and its Links to the Arms Industry (1995) <https://www.privacyinternational.org/node/930>

araçları'nın olması, sorumluluk anlayışını değiştirmektedir. Bir sonraki bölümde yaygınlaşan gözetimle birlikte değişen sorumluluk anlayışı arasındaki bağ ele alınacaktır.

5.4. Kayıtsızlaştırma ve 'Havada Kalan Sorumluluklar'

Eylem ve sonuç arasında bir aletin ve/veya kurumun işlevselleştiği durumlarda yeni bir etki ortaya çıkmaya başlamıştır: Kayıtsızlaş(tır)ma. Televizyonda bir kanalda diğerine geçmenin bir tuşla mümkün olması gibi bazı işler ve eylemler de birkaç tuşla yapılı hale gelmiştir. İnsanların veriler yoluyla kayıt altına alındığı sistemde, dakikalar içinde bir veriye ulaşılabilir, verileri sınıflandırılır, veriler görevlerle eşleştirilir ve onaylanıp sonuca ulaşılabilir.

Askeri alanlarda, savaşlarda kullanımı artan yeni teknolojilerin ve silahların belirtilen emirlere ve verilere göre hareket etmesi ve eylem ile sonuç arasında önemli bir boşluk oluşturması hem ahlaki anlamda hem de kayıtsızlaştırma anlamında yeni sorunlara sebep olmuştur. Bauman 21.yüzyılın askeri teknolojilerinin yarattığı bu soruna şu şekilde değinir:

'Zeki', 'akıllı' füzeler ve 'İHA'lar karar verme ve hedefleri seçme işini, ordu mekanizmasının hem erlerinden hem de en yüksek rütbelilerinden devraldılar. Bence, son yılların en belirleyici teknolojik gelişmeleri silahların öldürücü güçleriyle ilgili değil, askeri cinayetlerin 'kayıtsızlaştırılması' (yani, ahlaki değerlendirmeye tabi olan eylem kategorisinin ortadan kaldırılması) konusunda yaşandı (Lyon ve Bauman, 2013, s. 91).

'Düğmeye basmanın sihri' der Gündüz Vassaf bu durum için. "Bir kasetçaların düğmesine basıp bir Chopin noktürnünü susturmakla bir düğmeye basıp nükleer başlıklı füzeler fırlatmak arasındaki mesafe çok büyük değildir (Vassaf, 2015, s. 201)". Yine bu durumu bir felaket olarak yorumlayan Günther Anders şu şekilde ekleme yapar: "Eğer içinde bulunduğumuz durumun şeytani doğasını simgeleyecek bir şey varsa, o da bu hareketin masumiyetidir. (Anders 2007'den aktaran Lyon ve Bauman, 2013, s. 91)".

Eylem ile sonucu arasında sorumluluğun ve eylemin değerlendirilme biçiminin değişime uğradığına Arendt, 1970 yılında, bürokrasiyi ele alırken değinmektedir. Günümüzde karmaşık bir sistem olarak bürokrasinin egemenliği ne en iyi kişinin, ne birkaç kişinin ne de birçok kişinin sorumlu tutulamadığı bir egemenliktir. Arendt'in '*Hiç*

Kimse'nin Egemenliği' olarak adlandırdığı bu egemenlik en tiranca sistemdir. Çünkü “yapılıp edilenler konusunda yanıt vermesi istenebilecek bir kimse bile kalmamıştır (Arendt, 2016, s. 48-49)”. Yine Arendt'e göre sorumluluğun hiç kimseye ait olmamasının diğer bir anlamı ‘sorumluluğun havada kalması’dır. Eylemi değerlendirmek bir tarafa eylemi yapanın kim olduğu belirsizleştii için bazı yanlışlar ‘teknik hata’ olarak kayda geçmektedir.

Savaşlarda tekniğin geliştirilerek yeni araçların kullanımının artması ve savaş ile temsilin farklılaşarak ‘temiz savaş’ a dönüşmesi (Bibby, 1999, s. 221) gözetim araçlarının kullanımı ve sonuçlarını anlamak bakımından, yukarıda da birkaç yönüyle değerinildiği üzere, önemli bir yere sahiptir. Askeri alanda gözetim üzerine yapılan araştırma ve geliştirmeler, daha önce iletişim, ulaşım teknolojilerinin geliştirilmesinde olduğu gibi toplumsal alana doğru geçiş gösterir. Araçla beraber yeni pratikler de kazanılır. Gözetimin askeri alandaki kayıtsızlaştırıcı etkisini, sürekli verileştirilerek anlaşılmaya ve yönetilmeye çalışılan toplumsal alanda da görebiliriz. Toplumsal alanda, savaş alanında olduğu gibi bedensel bir yok oluş yoktur. Ancak gözetimin tam da hedeflediği şey geçerliliğe sahip olanla olmayanı ayırmak ve bir grubu içerleyip diğerini dışlamaktır. Yani bazı bedenleri olmaması gereken yerden uzak tutmak, bir çeşit ‘yok’luk içinde bırakmak, kabul görenlerin ‘varlığını’ korumak. “Ban-optikonun varoluş nedeni olan toplumsal dışlanma, davaların birçoğunda cezanın infazı ertelense bile, özünde toplumsal ölüm hükmüne benzerdir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 95)”.

Gözetimin uzaktan gerçekleştiriliyor olması verilen hükme karşı çıkışı da zorlaştırmaktadır. Hüküm vermede dikkate alınan şey verilerdir. Verilerin eksik olup olmadığı, doğruluğu ve verilen herhangi bir karara uygunluğuna yönelik değerlendirmeler eylemin sonucuna dair net bir durum sunmadığı için verilen hüküm gerçek hayatta ifadesini bulduğunda çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin gelir, sigorta, sağlık ve hane sayısına göre yapılan yardımların kime yapılacağı, daha önce toplanmış veriler üzerinden belirlenmektedir. Ancak kime doğru bir yardım yapıldığını ve insanlara yardımların ne kadar yeterli olduğunu görmek için konuyla ilgili bir analiz yapmak amacıyla verilerin toplandığı sosyal hayata inmek gerekir ve bu çoğu zaman göz ardı edilen kısımdır. Yapılan yardımlar sahip olduğu yaşam şartları içinde yaşayan insana değil, görünür hale getirilebildiği kadarıyla verilere yapılmaktadır. Sadece eylem değil

hedeflenen durum da sonuçtan ayrılmaktadır. Bu durum gözetimin bazı eksikliklerini, açıklarını ortaya çıkarmaktadır.

Benzer bir açıklık Panama belgelerinden sonra iyice belirginleşen vergi kaçırma sorununda da görülmektedir. Zenginler, büyük şirketler servetlerini buldukları ülkedeki vergi masraflarından kaçmak için daha az vergi ve kural koyan ülkelere taşımaktadırlar. Henüz (2013) yılında ortaya atılan bir öneri dışında ‘vergi cennetleri’ sorunun nasıl çözülebileceğine çok fazla değinilmemiştir. Bu öneri servet üzerinde yeni bir kayıt sistemine dayanır. Küresel ölçekte oluşturulduğunda geçerliliğe sahip olacağı beklenen bu öneriye göre ülkeler arası otomatik bilgi akışının olduğu bir kadastro (bu sisteme banka hesapları bilgileri, taşınmazların bilgileri gibi birçok bilgi dâhil edilir) sistemi kurulmalı ve bu sisteme dâhil olması için ülkelere (bilhassa vergi cennetleri olarak adlandırılanlara) politik ve ekonomik baskılar yapılmalıdır (Zucman, 2015, s. 11-20). Ancak bu önerinin gerçekleştirildiğine dair bir belirti yoktur. Üstelik bu öneri, uygulamaya geçerse dikkat edilmediği ve kontrol altında tutulmadığı sürece kapsamlı bir gözetim sisteminin önerisi anlamına gelebilir.

Bahsedilen iki örnek gözetimin kayıtsızlaştırıcı ve sorumluluğun kime ait olduğunun bilinmemesi sorunlarına, üstüne aldığı sorumlulukları tam olarak yerine getirememesi problemini de eklemektedir. Birçok kontrolün, kurumsal işlemlerin, yönlendirmelerin sisteme kayıtlı bilgiler üzerinden yapıldığı düşünülürse, bu sisteme dâhil olamayanlar veya olmaktan kaçanlar için alternatif bir sistem oluşturmak gerektiği açıktır. Alternatif sistem, yukarıda bahsedildiği gibi, birçok ülke ve vergi cennetleri de dâhil, ülkelerin küresel bilgi akışına katılmasını talep eden çözüm önerisine benzer şekilde gözetimi kontrollü bir şekilde işbirliğine zorunlu kılan ve verilerin toplanmasını kolaylaştıran bir sistem üzerinden inşa edilebileceği gibi farklı arayışlara da girilebilir. Ancak gözetim olgusu üzerine tartışmaların burada da yapılması gerektiği aşikârdır: Bu bilgilerin gizliliği ne derece korunabilir, izinsiz bilgi paylaşımı nasıl engellenebilir, bilgilere göre yönelimler ve/veya algı oluşturma çabaları engellenerek toplumun iradesi nasıl kendi işleyişine bırakılabilir?

Gözetimin uzaktan gerçekleştirilebilmesi, uzaklığın verdiği güvenlik duygusunu taşıdığı için güvensizlik taşıdığı düşünülen işlerin uzaktan yürütülmesini destekler, uzaklığı manipüle eder. Gözetimin mekândan bağımsız olarak her türlü uzaklığın

izlenebilir olduğu (örneğin haberleşme cihazlarını izleme/dinleme) durumlar daha az ve/veya geç tepkilerle karşılaşırken, mekân üzerinden daha görünür biçimde kurulan gözetim, daha dikkat çekici olabilmektedir. Örneğin mültecilere yönelik gözetim ve denetim pratikleri bazı hallerde daha dikkat çekici olabilirken bazen de fark edilemez bir şekilde işlemektedir. Almanya Münih’te yerli halkın ses, rahatsızlık ve güvenlik şikâyetleri üzerine inşası başlanan yeni Münih Duvarı (Berlin Duvarı’ndan daha yüksek), ‘korkutucu bir canavar’ yorumlarıyla belirli bir tepkiyle karşılaşırken⁶⁸ gözetimin uzaktan yürütüldüğü kamplar veya ülkelerdeki mülteciler için denetim, gözetim ve kontrol daha örtük bir halde yürütülmektedir. Üstelik örtünün altında ne olduğunu göstermeye çalışanlar için durum daha vahim bir hale bürünmektedir: Yaşadıkları sorunları göstermek için çekim yapabildiği bir kamerası varsa mültecilerin durumu hiç de ‘endişelenildiği kadar kötü’ değildir.⁶⁹ Bauman için bu durum gözetleyen(ler)in önemli bir kazancıdır:

Göçmenlerin başlangıç noktaları ile varış noktalarındaki uzaklık, kendi ‘özgül mesafesinin’ ötesinde artarken, gözetleme kulelerini gözetim nesnelere ayıran fiziki uzaklık, ‘gerçek-zamanlı iletişim’in elektronik araçları sayesinde kesin bir biçimde sifra indirilmiştir. Gözetmenlerin ikinci bir kazancı da (uzaklığın verdiği) bu tür bir manipülasyonun, geri tepme potansiyeli olan nefret uyandırma ve kınanma etkilerini ‘örtbas etme’ veya ‘temizleme’ şansıdır: Kaçınılmaz olarak zarar veren ‘pis işin’ icra edildiği yerler, istihbarat toplanan ve talimat verilen ofislerden, coğrafi ve yasal açıdan, olgulara rağmen uzaklaştırılabilir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 96).

Uzaklığın temelinde yer aldığı kayıtsızlaşma, sorumluluğu havada bırakma, yüklenilen sorumluluğu doğru şekilde gerçekleştirme sorunlarının çözümü ‘yakınlık’ ve yakınlığın taşıdığı değerlerin aktarımı olarak görülmektedir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 97).

Sonuç olarak gözetimin yaygınlaşması beraberinde çeşitli sorunları da getirebilmektedir. Bu sorunların belirgin olanları arasında kayıtsızlaştırma ve havada kalan sorumluluklar göze çarpmaktadır. ‘Mesafe’nin ve uzaktan işleri yürütebilmenin verdiği ‘rahatlık’ aynı zamanda sorumluluğun da değiştiğini göstermektedir.

⁶⁸<http://www.dailymail.co.uk/news/article-3909922/A-12ft-high-Munich-Wall-built-protect-locals-German-city-camp-young-migrants-living-community.html> (Erişim tarihi: 15.12.2016)

⁶⁹<http://time.com/4435594/the-other-side-life-as-a-syrian-refugee-in-germany/> (Erişim tarihi: 15.12.2016)

Bir sonraki bölümde ‘panoptik bakış’ın önemli araçlarından kameralara ve toplumsal hayatta edindiği role değinilecektir. Yapılacak saha araştırmasının bulgularını değerlendirmek bakımından önemli bir yer teşkil etmesi beklenen kameralar, aynı zamanda en çok karşılaşılan gözetim aracıdır. MOBESE ve özel güvenlik kameralarının dışında, araçlara taktırılabilen, uzaktan hareket ettirilebilen (drone gibi) kameralar da bulunmaktadır. Son olarak bir sonraki bölümde kameralar konusu ele alınacak ve araştırma bulgularına geçilecektir.

4.3. Gözetimin ‘Görünür’ Aracı: Kamera

Foucault bize gösteri haline getirilen cezalandırma yönteminden bireyi sürekli kontrol altında tutarak disipline eden sisteme ve gözetim-disiplin sürekliliğinde yeni modern bir cezalandırma yöntemine geçildiğini göstermiştir (Foucault, 2015a). Bu cezalandırma yöntemi aynı zamanda bireyi ‘normalleştirme’ girişimlerini de içerir.

Deleuze ise disiplinin hala etkili olup olmadığını sorgulamış, disiplin toplumundan kontrol toplumuna bir geçiş yaşandığını iddia etmiştir (Deleuze, 2001; May, 2005, s. 146). Bu geçiş panoptikon gibi kapalı sabit alanlarda yapılan disipline edici ve bireyi normalleştirmeyi hedefleyen gözetimden tekil ve sabit olmayan, hayatın akışına doğru yönelmiş yeni gözetimi ifade etmektedir. Deleuze’ün ‘denetim toplumu’ tezi, ‘yeni penoloji’ düşüncesiyle oldukça benzerlik taşır. Bu teorinin bileşenleri, suçu bireylere yüklemek, onları suçlamak ve ceza ve tedaviyi dayatmak yerine, yeni penolojinin ‘grupları içerdikleri tehlike düzeyine göre tanımlama, sınıflandırma ve yönetme teknikleri ile’ ilgilenir (Lyon, 2013, s. 93; Feeley ve Simon, 1992, s. 180). Gözetimin önemli bir aracı olan kameralar, bu sınıflandırma ve yönetme tekniklerini kullanarak çeşitli unsurlar üzerinde yoğunlaşmakta ve farklı gözetim birimleriyle beraber hareket etmektedir.

Disiplinden denetime, bireyi ‘normalleştirme’ hedefinden ‘risk yönetimi’ne geçiş güvenlik algısını hatta güvenliğin anlamını da değiştirmiştir. Belirli tüketim mekanlarının prestijini düşüreceği düşünülen kişiler, çeşitli nitelikleri yüzünden oradan uzaklaştırılabilir (McCahill ve Finn, 2014). Burada mesele sadece tüketimle değil prestijle de ilgili olduğu gibi gözetimde de amaç sadece güvenlik değil belli edimleri koruma olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli bir alanı izleyen kameranın görüntüleri

belirli bir ekrana aktardığı sistemin kullanıldığı kapalı devre televizyonun, diğer adıyla CCTV'nin, objektiflik iddiaları ve bazı amaçları sahip olduğu farklı bir cazibeden dolayı daha az geçerlidir: belirli ve eşitsiz sosyal ilişkilerin anlamlı bir parçası olarak ve sosyal düzen aracı olarak taşıdığı sembolik cazibe (Coleman, 2012, s. 99). Birçok kişi ikinci unsuru daha çok önemsemekte, ilk unsur arka planda kalmaktadır. İnsanlar kameranın varlığını düzeni ve güvenliği temin eden bir gösterge olarak tanımlamaktadır. Görüntüler incelenmiyor, kamera çalışmıyor dahi olsa ve insanlar bunun böyle olduğunu düşünse de gösterge olarak kamera, düzene yönelik saldırıları caydırabilecek bir anlamsal muğlaklık da taşıdığı için, bilhassa artan risk ve tehlike dönemlerinde, vazgeçilmezler listesine girmeye başlamıştır. İnsanlar ne zaman izlendikleri belli olmadığı 'panoptik' bakış karşısında caydırıcılığı aynı anlamsal çerçeve içine yerleştirmektedir.

Burada kısaca kameraların işlevselliğiyle ilgili Webster'in yaptığı kavramsallaştırmayı eklemek faydalı olacaktır. Webster (2004, s. 234) üç tip kamera sistemi olduğunu söylemektedir:

1. *Proaktif sistem*: Kontrol odasında anlık gözetimin yapıldığı, kayıt, depolama ve yeniden izleme/kullanmaya imkân tanıyan sistemdir. Olay gerçekleşirken müdahale etmeye izin verir.
2. *Reaktif sistem*: Kayıt, depolama ve yeniden izleme/kullanma işlevleri vardır. Olay olduktan sonra olayla ilgili kamera görüntülerine ulaşılır.
3. *Aktif-olmayan (non-active) sistem*: Kayıt, görüntüleme veya yeniden izleme imkânı yoktur. Görsel caydırıcılık adına gözetim illüzyonu yaratmak için sahte 'kameralar' kullanılır.

Coleman ile Webster birlikte düşünüldüğünde, insanların genellikle kameraları 'caydırıcılık' çerçevesinde değerlendirmesi sosyal düzen içinde taşıdığı sembolik önemin de ifadesidir. Coleman'ın belirttiği ilk unsur, yani belirli ve eşit olmayan sosyal ilişkilerin bir parçası olarak kameralar, daha önce 'Genel Hastane' ve hapishanelerin ortaya çıkışını sosyolojik olarak anlamlı kılan benzer nedenlerde birleşir: "Kameralar var olan düzenin devamını ve asimetrik sosyal ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlayan bir araçtır (Coleman, 2012, s. 101)". Genel Hastane ve döneminin benzer kurumları/yapıları suçlular, işsizler, evsizler, var olan düzeni bazı sınıfların lehine bozduğu düşünülenler için bir hapishane niteliği taşıyorsa kameralar da göçmenler, mülteciler, mekana, zamana göre ayrıştırılanlar, tüketime en çok katkı sağlayanlar veya sağlayamayanlar, politik açıdan hedef gösterilenler veya homojenize edilmeye çalışılanlar, kısacası bir sınıf, grup

veya seçkinler tarafından düzen oluşturmak için toplumun anlamlı niceliksel bir bütüne uygun şekilde inşa edilmesini sağlayan araçtır.

İlerleyen bölümlerde tez kapsamında yapılan araştırma analiz edilirken, katılımcıların kameralara ve kameralarla güvenlik, gözetim, caydırıcılık ilişkisine yönelik algılarına değinilecektir. Gözetim araçlarının en göz önünde olan ve bilinenlerinden biri olan kameralar, gözetim algısıyla ilgili önemli analizlerin ortaya koyulmasına yardımcı olmuştur. Bu bakımdan kameraların işlevini toplumsal algıyla beraber ele alarak devam etmek yerinde olacaktır.

Bir sonraki bölümde Türkiye’de gözetim olgusu kısaca ele alındıktan sonra tez kapsamında yapılan araştırmanın bulguları çerçevesinde hipotezler ve literatür bölümünde ele alınan konular somutlaştırılarak tartışmaya açılacaktır.

4.4. Türkiye’de Gözetim Olgusuna Genel Bakış

Bu bölümde, zaman zaman diğer başlıklar altında ele alınan, Türkiye’de gözetim olgusu ve pratiklerine kısaca değinilecektir. Araştırmanın bulgularının doğru değerlendirilmesi açısından Türkiye’de gözetimin gelişmesini sağlayan motivasyonları ve bu anlamda somutlaşan pratikleri anlamak gerekmektedir.

‘Gözetimin Tarihi’ bölümünde ele alındığı üzere gözetim olgusu süreç içerisinde çeşitli faktörlerden etkilenerek değişmektedir. Kısaca burada tekrar etmek gerekirse Osmanlı Devleti’nden beri çeşitli bürokratik kurumlar sistematik bir gözetimin gelişimine işaret etmektedir. Diğer taraftan kolektif bilinç unsuru ‘mahalle baskısı’ gibi kavramsallaştırma çabalarıyla anlatılmak istenen diğer gözetim biçimi toplumsal hayatta gözetimin, denetimin ve disiplinin önemine vurgu yapmaktadır. Süreç içerisinde araçların, tekniklerin ve sistemlerin değişimiyle gözetim olgusunda farklılaşma olmuştur. Kimlik kartlarının ortaya çıkışı, günümüze doğru geldikçe gelişen bürokratik yapılanmalar, kameraların niteliğinin gelişmesi ve niceliksel olarak artışı, e-devlet sistemine geçiş, ‘Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nun edindiği rol, Türkiye’de gözetim olgusu düşünüldüğünde akla ilk gelenlerdir. Diğer taraftan her ülkede olduğu/olabileceği gibi Türkiye’de de gözetimle ilişkilendirilen temel sorunlar arasında kimlik bilgilerinin elektronik ortamlardan çalındığı, illegal örgütlerin siber saldırıları gibi

olaylar bulunmakta, bunun yanı sıra kameraların bilhassa ‘kanıt toplama’ aracı olarak değerlendirilmesini sağlayan haberlere de sıkça rastlanmaktadır. Ancak gözetim olgusunun bu tür durumlarla ilişkilendirilmesi bazı sorunların göz önünden uzak tutulmasına zemin hazırlamaktadır.

Birçok ülkede geliştirilen elektronik devlet (e-devlet) sistemleri, farklı kurumlardaki bilgilerin birbirleriyle bağlantılandırılmasını sağlamaktadır. Bu sistem Türkiye’de de mevcuttur. Kamu hizmetlerinin büyük bölümünü ağ ortamında gerçekleştirmeye imkan tanıyan e-devlet sistemi dışında Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi olarak da bilinen MERNİS farklı bilgilerin yekun hale gelmesini sağlamaktadır. Dolgun MERNİS projesinin negatif yönüne de dikkat çekmektedir:

(Projenin) amaçları arasında ‘*güvenlik bakımından kanun kaçaklarının izlenmesi ve yakalanması kolaylaşacaktır.*’ İbaresinin de yer aldığı bu sistem, devletin vatandaşlarını fişleyerek sınıflandırmasında büyük kolaylıklar getirmektedir. Elektronik ortamda modern fişleme olarak da nitelendirmenin mümkün olduğu sistemin çalışmalarına, 1980’lerde başlanmış ve 2002 sonu itibariyle vatandaşların kayıtlarının sisteme girişi tamamlanmıştır. Vatandaşlarla ilgili her tür bilgiyi kayıt altına alan ve belli aralıklarla güncelleyecek olan sistem, amacını ‘*kamu hizmetlerinin çağdaş, verimli ve etkin bir yapıya kavuşturulması, birey-devlet ilişkilerinin güçlendirilmesi, bürokrasinin azaltılması, devlet ve vatandaşlar açısından zaman kaybının önüne geçilmesi*’ olarak belirse de aslında nüfusu elektronik ortamda merkezi bir gözetime tabi tutmayı hedefliyor (Dolgun, 2015, s. 258-259).

Kişisel bilgilerin merkezi noktalarda toplanarak gözetimi kolaylaştıran sistemlerin geliştirilmesinin yanı sıra 2016 Aralık ayında uzaya fırlatılan, yüksek çözünürlükte görüntüler aktarabilen GÖKTÜRK-1 uydusu konum belirleme noktasında gözetime katkı sağlayacaktır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) istihbaratını teyit etmeye yönelik görüntü ihtiyacını karşılaması beklenen uydunun görevleri bununla sınırlı kalmamaktadır. Sabah Gazetesinin 5.12.2016 tarihli haberine göre, “Dünyadaki benzerlerine göre oldukça yüksek çözünürlükte görüntüler aktaracak uydu, kamu kurum ve kuruluşları için çevre ve yapılaşmanın izlenmesi, tarımsal rekolte tespiti, belediyeçilik uygulamaları, sınır kontrolü ve kadastro faaliyetleri gibi birçok alanda uzaktan algılama görevleri yapılabilecek”⁷⁰ kadar geniş gözetim faaliyetleri içinde değerlendirilebilir.

⁷⁰ <http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/12/05/gokturk-1-uydusu-ozellikleri-nelerdir-gokturk-1-ile-ne-degisecek> (Erişim Tarihi: 02.06.2017)

Gündemde zaman zaman yer alan sosyal medya ve sanal ortamda gerçekleştirilen gözetim faaliyetleri son dönemde alınan bir Kanun Hükmünde Kararname ile somutluk kazanmıştır denebilir:

680 sayılı KHK ile sanal dünyaya polis gözaltısı geldi. Buna göre polis, sanal ortamda işlenen suçlarda, yetkili cumhuriyet başsavcılığının tespiti amacıyla internet abonelerine ait kimlik bilgilerine ulaşmaya, sanal ortamda araştırma yapmaya yetkili olacak. Erişim, yer ve içerik sağlayıcılar talep edilen bu bilgileri kolluğun bu suçlarla mücadele için oluşturduğu birime bildirmekle yükümlü olacak.⁷¹

Henüz alınan bu kararın sonuçları belirgin olmamakla birlikte içerdiği riskler, daha önceki bölümlerde tartışılan internette güvenlik, mahremiyet ve haklarla ilgili sorunsallarla oldukça yakından ilişkilidir. İnternette demokratik bir yapılanmayı da zedeleyen benzer durumlar, kişilerin sanal ortamda da gözetim altında olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de gözetim faaliyetleri çağdaş gelişmelerle uyumlu olarak artmakta ve niteliği gelişmekte, sosyal hayatın inşasında önemli bir unsur olmaktadır. Burada ele alınan temel gözetim pratikleri ve ilgili konular dışında artan güvensizlikle beraber gözetim araçlarına olan bağımlılıkta da bir artış görülmektedir. Güvenlik sektöründe yaşanan gelişmeler ve güvenlik endüstrisinin büyümesi bu durumun bir yansımasıdır. Bu konu, yapılan saha çalışmasında katılımcılardan elde edilen verilerle desteklenerek daha geniş bir şekilde ele alınmak üzere burada noktalanmaktadır. Önemli olan gözetimin sadece devlet veya özel sektör tarafından değil, toplumsal algı ve taleplerle de gelişiyor olduğunu görmektir. Bu şekilde düşünmek, gözetim olgusunu incelerken sadece teknik gelişmeler veya politik çıkarılara odaklanmaktan ziyade daha gerçekçi bir şekilde çok yönlü olarak incelemek için bir strateji sağlar. Türkiye’de gözetim olgusu incelenirken de bu durum göz ardı edilmemelidir. Teknik ve kurumsal bakımdan gözetimin Türkiye’deki durumunun kısaca ele alındığı bu bölüm, ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan güvensizlik ve taleplerle ilişkilendirilerek genişletilecektir.

Çalışmanın bu kısmına kadar gözetim olgusu tarihsel gelişim; kavramsal çerçeve; toplumsal, politik ve ekonomik işlevler üzerine yapılan çalışmalar ile literatür taramasıyla

⁷¹ <http://www.karar.com/guncel-haberler/khk-ile-sosyal-medya-duzenlemesi-internet-abonelerinin-kimligine-ulasabilecek-363554#> (Erişim Tarihi: 02.06.2017)

belirli bir çerçeve içinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Çok yönlü ve işlevsel çeşitliliğiyle birlikte gözetim, sosyal hayatın bir yanısıması olduğu gibi onu inşa etmektedir. Gözetim algısı toplumsal durumdan, sosyal hayattan, konjonktürden bağımsız olmadığı için çalışma kapsamında yapılan araştırma analizinin hemen öncesinde araştırmanın yapıldığı dönemde yaşanan önemli olaylara, sosyal hayata etkisine ve çalışmayı nasıl etkilediğine kısaca değinmek gerekmektedir. Araştırmanın nasıl bir dönemde yapıldığı ve etkilerinin neler olduğu ortaya konduktan sonra veriler analiz edilerek gözetim algısı anlaşılmasına çalışılacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde araştırmanın amacı, kapsamı, sınırlılıkları, evreni, örnekleme, veri toplama aracı ve uygulanması hakkında bilgiler verilecektir.

5.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılıkları

5.1.1. Araştırmanın amacı ve kapsamı

Araştırmanın temel amacı, gözetim olgusunun toplum tarafından nasıl algılandığını ve buna bağlı olarak kazandığı işlevselliği, meşruluğu, değişen konjonktürü de hesaba katarak, ban-optikon ve panoptikon kavramsallaştırmaları doğrultusunda ortaya koymaktır. Ban-optikon ve panoptikon kavramsallaştırmalarının merkeze alınmasının sebebi gözetimin daha çok hangi gerekçe (dışlama, içerleme, koruma, denetim gibi) çerçevesinde algılandığını netleştirmektir. Asıl izlek ban-optikon olarak belirlenmiştir. Çünkü çalışmanın amacına uygun olarak ayırıştırma ve dışarıda bırakma işlevine odaklanmayı sağlayan daha çok ban-optikon kavramı⁷² olmuştur. Amaçların çeşitliliği ve bunların gruplarla ilişkilendirilmesi, gözetimin algılanan işlevselliğinin belirli grupsal/sınıfsal yapıyla paralellik içinde yakalanmasını sağlayacaktır.

Araştırmanın temel hipotezleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Araştırmayla ilgili olarak taranan literatür bölümünde değinildiği gibi, gözetim, sınıflandırma/tasnif etme, ayırıştırma ve benzeri amaçlarla kullanılan bir araçtır. Ancak gözetimin karmaşıklığı, gizliliği ve işlevlerini anlamlandırmanın zorluğu sebebiyle sınıflandırma özelliği, görünür ve bilinen bir durum olmaktan uzaktır.
2. Gözetim, insanların içinde bulunduğu konjonktüre göre çeşitli anlamlandırmalarla eşleşebilir. Toplum içinde tehlikenin, suçun, şiddetin

⁷² Ban-optikon kavramı daha önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere Didier Bigo tarafından ortaya atılmış olup, genel olarak küresel güçlerin huzursuzluk yöneticileri sayesinde ve/veya iş birliğinde çeşitli kesimleri dışarıda tutmaya yönelik gözetim sistemini ve pratiklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bauman ise ban-optikonu güvenlikçi kaygılarla yükselişe geçen daha geniş bir gözetim felsefesi içinde düşünmek gerektiğini söylemektedir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 68-69). Tekrar hatırlatmak gerekirse bu çalışmada ban-optikon 'ayırıştırma' ve Bauman'ın ifadesiyle 'çitin dışında bırakma' anlamlandırmaları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

belirginleştigi dönemlerde ‘güven(lik)’ olarak algılanırken, özgürlüklerin sınırlandırıldığı hissedildiğinde ‘baskı’ olarak algılanabilir. Yine konjonktüre göre, devletin gözetimi arttırması veya sınırlandırması gerektiğine dair algılar şekillenir.

3. İnsanların yaşadıkları mekânlar ile güvenlik arasında kurdukları ilişki/algı, gözetimin ne’liğini, niceliğini, yeterliliğini ve meşruluğunu (algısal düzlemde) etkileyen önemli bir unsurdur. Yaşadıkları mahalleyi güvenli bir yer olarak tanımlamayanlar, güvenli bir yer olarak görenlere göre, gözetimin artışına daha olumlu bakacaktır.
4. Gözetimin yoğun olduğu diğer bir alan olan internet ile ‘gözetlenme, verilerin toplanması, sınıflandırılması ve yönlendirme’ unsurları arasında kullanım oranına göre algısal farklılık vardır. İnterneti, akıllı telefonu, bilgisayarı kullanan insanların, kullanıyor olmaları sebebiyle buralarda gerçekleştirilen gözetime yönelik, daha yüksek oranda bir farkındalığa sahip olmaları beklenmektedir.
5. Belirgin toplumsal kesimler olarak ‘zenginler, yoksullar ve mülteciler’ için tanımlanan gözetim amaçları ve biçimleri farklılık içermektedir. Üst sınıf mensupları için gözetim ‘güvenlik’ olarak algılanırken, yoksul kesim için ‘suç’ olgusuyla birlikte ele alınmalarından ötürü ‘denetim’ ve mülteciler için, çeşitli sebeplerden dolayı, geri kalan toplumun güvenliği, tanınmayan ‘öteki’ni denetim altında tutmanın ve onları tanımak için temkinli yöntemler sağlayan bir araç olarak nitelendirilir. Dolayısıyla en çok gözetim altında tutulması gereken kesim, ‘güvenlik-gözetim’ eşleştirmesinin yoğunluğu da hesaba katıldığında, son yıllarda zorunlu göç altında değerlendirilebilecek göçlerle Türkiye’de nüfusları artan mülteciler olarak algılanmaktadır.
6. Birinci hipotezden yola çıkarak, gözetim sınıflandırma özelliğiyle bilinmediği ve/veya az bilindiği ve günümüzde daha çok güvenlikle ilişkilendirildiği için katılımcıların çoğu, demografik nitelikleri nasıl olursa olsun, genel olarak gözetimin yaygınlaşmasını talep eden ve/veya meşru gören bir tutum içinde olacaktır.

Araştırmanın asıl amacı ve hipotezleriyle ilişkili olarak ortaya konması planlanan ikincil amaçlar şunlardır:

- a. Gözetimin yoğun olarak gerçekleştirildiği mekânlarda bulunanların/yaşayanların gözetimin ne'liğine/tanımlanmasına, yoğunluğuna ve farkındalığına dair algıları ortaya çıkarmak,
- b. Gözetimin yoğun olarak yapıldığı kent merkezlerinin yanında ikamet edilen mahallenin ve günlük zaman diliminin önemli bir kısmının geçirildiği yerler olarak iş yerlerinin gözetimle ilişkisini algılar üzerinden anlamak,
- c. Gözetim ile güvenlik, denetim, yönetim vb. unsurlar arasında varsayılan paralelliği aydınlatmak,
- d. Gözetim araçlarının en göze çarpanı, bilineni ve yaygını olan kameraların güvenlik algısıyla ilişkisini anlamak,
- e. Gözetimin yoğun olduğu düşünülen sanal ortamların kullanımını ve güvenilirlik algısını belirlemek
- f. Belirli sınıflar, gruplar ile gözetim arasında kurulan ilişkiyi algılar üzerinden somutlaştırmak,
- g. Devlet gözetimine tanınan, meşru olduğu düşünülen sınırları ve bununla ilişkili olarak yasal beklentileri anlamak,
- h. Belirlenen hedeflere ulaşmak için elde edilen bulgularla demografik veriler arasındaki (varsa) anlamlı ilişkileri ortaya koymaktır.

5.1.2. Araştırmanın sınırlılıkları

Araştırma, çalışılması planlanan örneklemin içinde bulunduğu önemli olaylardan etkilenmesi, bu anlamda planlanan çalışma çizelgesine 'revize etme' görevinin eklenmesi ve bunu gerçekleştirmek için gerekli olan süreden yoksunluk sebebiyle bazı sınırlılıklar içinde ifade edilmek durumundadır. Bu sınırlılıkları kısaca özetlemek gerekirse:

- Aralık 2015 tarihinde başlanmış olan araştırmanın literatür kısmı, amaçları ve kapsamıyla ilgili içeriği, ülkeyi derinden sarsan 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişiminden ve peş peşe gelen terör saldırılarından sonra değişen konjonktüre uygun olarak revize edilmeye çalışılmıştır.
- 2015 Haziran, Temmuz, Ağustos, Ekim, Aralık, 2016 Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Ağustos, Ekim, Kasım, Aralık ve 2017 Ocak

ayında gerçekleştirilen 17'si bombalı terör saldırılarında, farklı haber kaynaklarına göre 350 ila 450'ye yakın insan yaşamını yitirmiş, bine yakın insan yaralanmıştır⁷³. 2016 Kasım – 2017 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirilen anket çalışmasının verileri değerlendirilirken bu durumun etkisi olduğu düşünülen yerlerde vurgu yapılacaktır.

- Bu anlamda anlaşılabilir ve uygun anket sorularının belirlenmesi için farklı günlerde ve örnekleme uygun farklı nitelikte kişilerle 20 kişiyle pilot çalışma yapılmıştır. Hem araştırmanın amacına uygun hem de döneme göre anlaşılabilir bir anket uygulanmaya çalışılmıştır.
- Saha çalışmasının kış dönemine denk gelmesi, bütçe yetersizliğinden ve bazı sebeplerden kaynaklanan anketör sayısının azlığı ve bu sırada revize işleminin devam etmesi sebebiyle saha çalışması 2016 Kasım – 2017 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

5.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırma evreni Eskişehir olarak belirlenmiştir. Araştırma, orta ölçekli bir büyükşehir olan Eskişehir'in gözetimin fazla olduğu Tepebaşı ve Odunpazarı ilçelerine bağlı merkezi noktalarında ve gelir, güvenlik, mahalle ilişkisini anlamak için seçilmiş birkaç mahallede yapılmıştır. Hamamyolu, Vişnelik, Çarşı verilerin toplandığı merkezi yerler, Fevzi Çakmak Mahallesi, Emek Mahallesi, Sümer ve Vişnelik seçilmiş mahallelerdir. Fevzi Çakmak ve Emek mahalleleri, toplum içinde genel olarak 'tehdit' içeren bölgeler şeklinde algılanmakta ve ifade edilmektedir. Sümer ve Vişnelik ise sosyo-ekonomik açıdan üst sınıfların yaşadığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda seçilmiş mahalleler, daha spesifik verilerin elde edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Diğer taraftan merkezi yerlerde kamusal alan genel olarak farklı mahallelerde yaşayan, farklı sosyo-ekonomik düzeylerde değerlendirilebilecek bireyler tarafından kullanılmaktadır. Dolayısıyla merkezi yerlerin de veriler açısından çeşitlilik sağlayacağı aşikârdır.

⁷³ <http://t24.com.tr/haber/1-yilda-17-bombali-saldiri-294-kisi-oldu-bine-yakin-insan-yaralandi,347661>
<http://www.diken.com.tr/bir-bucuk-yilda-33-bombali-saldirida-461-kisi-hayatini-kaybetti-363u-sivil/>
<http://www.cnnturk.com/turkiye/turkiyede-son-5-yilda-meydana-gelen-teror-saldirilari?page=2> (Erişim Tarihi: 20.03.2017)

Başta süre sınırlılığı olmak üzere çeşitli sınırlılıklardan ve merkezi mekânların sürekli hareket halinde farklı bireyleri ağırlamasından dolayı, hata toleransı %5, güvenilirlik düzeyi %95 ve kitle genişliği 500 000 (+) olduğunda seçilecek örneklem miktarının en az 384 olması gerektiği verisinden (Çingı, 1990) ve benzer şekilde Nan Lin (1976, s. 446)'in örneklem tablosuna göre evrenin 100bin- 500bin kişi arasında olması durumunda 383 katılımcının yeterli olmasından hareketle, çalışma için belirtilen mekânları kullanmakta olanlar arasından olasılığa bağlı olmayan örneklem seçim tekniğinden rastgele/gelişigüzel seçilen 384 kişiye anket uygulanmıştır.

5.3. Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Çalışma için nicel araştırma tekniklerinden anket çalışması seçilmiş ve anket formu hazırlanmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin sebebi, gözetime dair genel yargıyı ve gözetimin ayrıştırma edimine yönelik genel algıyı ortaya çıkarmaktır. Anket tekniği gözetime yönelik genel yargıları ortaya koymak için elverişliiyken, daha derinlemesine bir çalışmaya imkân veremediği ölçüde bazı negatif yönleri de bulunmaktadır.

Ankette yer alan sorular, araştırmanın sorunsalı, amaçları ve hipotezleriyle ilişkili olarak hazırlanmıştır. Sorular hazırlanırken literatür çalışmasında elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır.

Soruların sınıflandırılması kabaca; demografik veriler, internet kullanım dağılımları, ikamet edilen çevrenin gelir, güvenlik algısı dağılımlar, gözetimin 'ne'liğine dair algıyı anlama, kamera-güvenlik ilişkisi dağılımları, gözetim ve sınıfsal güvenlik algıları dağılımları, internet ve güven algısı, gözetim-güvenlik algısı, devlet gözetiminin sınırlılığına yönelik algısal meşruluk şeklinde sıralanabilir. Bu başlıklar altında sorulan demografik sorular dışında 18 soru beşli likert ölçeği kullanılarak, kalan sorular açık uçlu olarak sorulmuş, benzer cevaplar, bulgular toplandıktan sonra değerlendirilmeye tabi tutularak sınıflandırılmıştır.

Bu çalışmanın bulgularının, nitel araştırma yöntemlerinden mülakat yapılarak elde edilen cevaplarla desteklenmesi planlanmış, ancak süre yetersizliği sebebiyle mülakat çalışması gerçekleştirilememiştir.

Anket, ekte yer almaktadır.

5.4. Araştırmanın Uygulanması

Araştırma, belirtilen merkezi noktalarda ve mahallelerde, 2016 Kasım – 2017 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma, araştırmacı ve bir anketör tarafından yapılmıştır. Genel olarak merkezi yerlerde yapılan anket, mahalle dağılımının ve sosyo-ekonomik düzeyin çeşitliliği dikkate alındığı üzere, bazen mahalle sakinlerine uygulanmak üzere mahallelere de gidilmiştir.

Toplam 384 kişi ile gürüşülmüştür. Katılımcıların tamamı Tepebaşi veya Odunpazarı ilçesinde ikamet etmektedir.

Cevaplar, *IBM SPSS Statistics 22* programında düzenlenerek bulgulara ulaşılmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

6. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

6.1. Demografik Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılanların demografik nitelikleri değerlendirilecektir. Demografik veriler, tutum ve algılar ile bireysel nitelikler arasında olması muhtemel korelasyonların ortaya çıkarılmasına, araştırma yapılan toplumun niteliğinin anlaşılmasına, araştırmanın belirtilen amaçlarına ulaşılmasına ve hipotezlerin sınanmasına yardımcı olacaktır.

Araştırmaya katılan 384 kişilik örneklem grubunun cinsiyete göre dağılımları şu şekildedir:

Tablo 1. *Örneklem Grubunun Cinsiyet Dağılımı*

Cinsiyet	Sayı	Oran (%)
Kadın	203	52,9
Erkek	181	47,1
Toplam	384	100

Tabloda belirtildiği üzere araştırmaya 203 (%52,9) kadın, 181 (%47,1) erkek katılmıştır. TÜİK 2016 verilerine göre Eskişehir nüfusunun yaklaşık %85'ini oluşturan Tepebaşı ve Odunpazarı ilçelerinde yaşayan kadın oranı %50,2, erkek oranı %49,8'dir.⁷⁴ Araştırmanın, Tepebaşı ve Odunpazarı ilçelerinde yaşayanların cinsiyet dağılımıyla örtüşen bir örneklem grubuyla yapıldığı görülmektedir.

Cinsiyet değişkeni, gözetim çalışmaları için önemlidir. Çünkü bu değişken, gözetimi algılama, tanımlama, farklı alanlarla ilişkisini kurma, deneyimleme, gerekliliğini değerlendirme gibi konularda bir/birçok farklılığı ortaya koyabilir. Cinsiyet değişkeninin, en genel anlamıyla kent tecrübesini tayin eden unsurlar arasında yer almakta oluşu ve bir mekânsal düzenlemeler bütünü olarak kentin kendisinin de toplumsal cinsiyet farklılıklarını esas alan belli bedensel pratiklerin yeniden üretilmesinde işlevsel hale gelebilirliği (Tonkiss, 2005, s. 94'ten aktaran: Mermutlu,

⁷⁴ <http://www.tuik.gov.tr/>

2010, s. 20) gözetim ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı ilişkiler olabileceğine işaret etmektedir. Araştırma örnekleminin yaş dağılımı şu şekildedir:

Tablo 2. *Örneklem Grubunun Yaş Dağılımı*

Yaş Grupları	Sayı	Oran (%)
18-23	73	19
24-29	82	21,4
30-35	53	13,8
36-41	52	13,5
42-47	68	17,7
48-53	36	9,4
54-59	16	4,2
60+	4	1,0
Toplam	384	100

Tablo 2'ye göre örneklem grubunun çoğunluğu genç, genç-yetişkin ve yetişkin (18-47 yaş arası) kesimden oluşmaktadır. Araştırmanın büyük kısmının kent merkezinde yapıldığı düşünüldüğünde, veriler, bu merkezi alanların çoğunlukla genç ve yetişkinler tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır. Merkezi alanları tecrübe edenler ve bu yerlerin yoğun kullanıcıları olarak bu yaş grubunun içinde gözetimle ilgili görüş farkları oluşabileceği gibi benzerliklerin de olması durumu hem konjonktürün etkisiyle hem de mekânın ortak kullanıcıları olmasıyla ilişkili olarak birçok malumatın açıklığa kavuşmasını sağlayabilir.

Tablo 3. *Örneklem Grubunun Eğitim Düzeyi/Durumu Dağılımı*

Eğitim Düzeyi/Durumu	Sayı	Oran (%)
İlkokul	31	8,1
Ortaokul	49	12,8
Lise	156	40,6
Lisans	131	34,1
Önlisans	13	3,4
Lisansüstü	4	1,0
Toplam	384	100

Tablo 3'te örneklem grubunun eğitim durumu resmedilmiştir. Buna göre ilk ve orta öğretim mezunu 80 kişi, lise mezunu 136 kişi (20 kişi devam ediyor), 148 kişi ön lisans, lisans veya lisansüstü mezunu veya devam eden kişi vardır. Eğitim değişkeni de gözetimi anlamlandırma ve tanımlamayla ilişkilidir. Gözetimi kamera ve güvenlik görevlisi olarak tanımlamak veya sistemli, birçok araçla farklı amaçlar için kullanılan bir araç ve/veya araçlar bütünü olarak tanımlamak ile eğitim arasında bir korelasyon olması mümkündür.

Tablo 4. *Örneklem Grubunun Mesleklere Göre Dağılımı*

Meslek	Sayı	Oran (%)
Öğrenci	69	18
Ev Hanımı	68	17,7
Esnaf	52	13,5
İşçi	37	9,6
Öğretmen	22	5,7
Emekli	19	4,9
Memur	10	2,6
Serbest Meslek	11	2,9
İşsiz	15	3,9
Diğer	81	21,2
Toplam	384	100

‘Diğer’ grubu içinde yer alan meslekler; muhasebe, teknisyen, ticari faaliyetler, sağlık çalışanı, sosyolog, sekreter, işletmeci, tekniker, emlakçı, bankacı, avukat, asker, polis, güvenlik görevlisi, mühendis, danışman, operatör, uzman, sanatçı ve grafikerdir.

Çalışanların mesleklere göre gözetimin ‘ne’liğine ve algılamaya biçimine göre farklılık göstermesi mümkün olduğu gibi iş yerlerinde kameranın, denetleyicinin, takip sistemlerinin bulunması da önemli bir belirleyici olabilir. Gözetimin kullanım amacıyla ve algılanışıyla ilişkili olarak gözetim, mobbing, tedbir, gereklilik, güvenlik, denetim, disiplin, verim kontrolü ve performans takibi aracı olarak algılanabilmektedir. Olumlu veya olumsuz algılamaya bağlı olarak tepkiler de meydana gelmektedir. Özellikle çalışanların iş memnuniyetinde azalma, hem kendi çalışma arkadaşlarıyla, hem de üstleriyle ilişkilerinde güvensizlik (D’Urso, 2006, s. 287) gibi temel şikâyetler, iş yerlerinde artan gözetimle birlikte baş göstermektedir.

Tablo 5. Doğum yeri ve yıllara göre Eskişehir’de geçirilen zaman dilimi çapraz dağılımı⁷⁵

Doğum Yeri \ Yıl	1-5	6-10	11-15	16-20	21 ve üstü	Toplam
Eskişehir	18(%7,2)	14 (%5,6)	14 (%5,6)	31(%12,5)	170(%69,1)	247(%100)
Marmara Bölgesi	13(%44,8)	5 (%17,2)	5(%17,2)	1 (%3,6)	5 (%17,2)	29 (%100)
Ege Bölgesi	8 (%53,8)	2 (%13,2)	1 (%6,6)	2 (%13,2)	2 (%13,2)	15 (%100)
İç Anadolu Bölgesi (Eskişehir hariç)	6 (%22,2)	5 (%18,5)	3 (%11,1)	5 (%18,5)	8 (%29,7)	27(%100)
Karadeniz Bölgesi	7 (%35)	3 (%15)	2 (%10)	3 (%15)	5 (%25)	20(%100)
Doğu Anadolu Bölgesi	5 (%25)	4 (%20)	3 (%15)	2 (%10)	6 (%30)	20(%100)
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	3 (%75)	1 (%25)	0	0	0	4 (%100)
Akdeniz Bölgesi	6 (%40)	4 (%26,6)	3 (%20)	1 (6,7)	1 (%6,7)	15(%100)
Yurtdışı	0	3 (%42,8)	0	1 (%14,4)	3 (%42,8)	7 (%100)
Toplam	66	41	31	46	200	384

⁷⁵ Yüzdeler satıra göre alınmıştır.

Doğum yeri ve Eskişehir’de yaşadığı süre beraber ele alındığında 215 (%55,9) katılımcı Eskişehir’de doğmuş ve 11 yıl ya da 11 yıldan fazla süredir burada yaşamaktadır. Eskişehir dışında doğmuş olup 11 yıl ya da 11 yıldan fazla yaşayan kişi sayısı ise 62 (%16.1)’dir.

Bu oranlar, Eskişehir’de uzun süre ikamet eden, Eskişehir’in değişen yapısını süreç içerisinde tecrübe etmiş dolayısıyla güvenlik, gözetim, denetim gibi birbiriyle beraber değerlendirilen olguları Eskişehir ile daha fazla ilişkilendirerek cevaplayacak kesimi oluşturduğu düşünülmektedir. Yine kalan %28’lik oran için de benzer tespit yapılması mümkündür.

Doğum yeri ve Eskişehir’de yaşadığı sürenin dışında, diğer bir önemli durum olarak katılımcıların ikâmet ettikleri mahalleler karşımıza çıkmaktadır. Çünkü mahalleler, yine cinsiyet, yaş gibi değişkenlerle de ilişkili olarak, gözetimi algılayış biçimini etkileyebilir. Konuyla ilgili veriler, örneğin, Eskişehir’in ‘tehlikeli’ olarak bilinen mahalleleriyle kamera, devriye talepleri arasında bir paralellik olup olmadığını ortaya koyabilir. Katılımcıların tamamı Eskişehir’de ikamet etmektedir. Eskişehir’de ikamet eden katılımcıların ilçe ve başlıca mahallelere göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 6. Örneklem Grubunun İkamet Edilen Mahallelere Göre Dağılımı

Mahalle	Sayı	Oran
Vişnelik	26	6.8
Emek	24	6.3
Kırmızı Toprak	20	5.2
Bağlar	17	4.4
Fevzi Çakmak	14	3.6
Sümer	14	3.6
Kurtuluş	13	3.4
Şirintepe	13	3.4
Uluönder	12	3.1
71 Evler	12	3.1
Cumhuriye	11	2.9
İstiklal	10	2.6
Diğer	198	51,6
Toplam	384	100

Diğer içinde yer alan 49 mahallenin her birinden en fazla 9, en az 1 katılımcı ile anket yapılmıştır. Bir üst küme olarak katılımcıların yaşadığı ilçelere göre oranlar şu şekildedir:

Tablo 7. Örneklem Grubunun İkamet Edilen İlçeye Göre Dağılımı

İlçe	Sayı	Oran (%)
Odunpazarı	213	55.5
Tepebaşı	171	44.5
Toplam	384	100

Odunpazarı, Eskişehir'in en kalabalık, Tepebaşı ise ikinci en kalabalık ilçesidir.⁷⁶ Bu ilçeler, Eskişehir nüfusun yaklaşık %85'ini barındırmakla birlikte 'merkez' olarak nitelendirilir. Çarşı, Hamamyolu, Espark ve çevresi, Valilik, Belediye, Anadolu Üniversitesi, Osmangazi Üniversitesi, İsmet İnönü Caddesi, Fuzuli Caddesi gibi Eskişehir'in öne çıkan ve en bilinen yerleri bu iki ilçeye bağlıdır.

Buralarda ve buraya çıkan yollarda kameralı gözetimin önem kazandığı görülür. Gerek dükkân, mağaza ve market kameraları, gerekse MOBESE kameraları Eskişehir'in merkezi noktalarında yoğunlaşmaktadır. Sadece Kent Güvenlik Yönetim Sistemi'ne bağlı 98 noktada 213 kamera, 15 mobil (araç) kamerası, 21 noktada plaka tespit sistemi (PTS) ve 8 noktada hız tespit sistemi (HİTS) bulunmaktadır.⁷⁷

Bunlar dışında bireylerin masraflarını kendilerinin karşıladığı kameralar da bulunmaktadır. İş yeri kameraları, bina kameraları, ev, araç kameraları gibi kameralar bu kısımda değerlendirilebilir. Ancak bunların önemi, daha doğrusu, insanlar için ne ifade ettiği, en belirgin gözetim araçlarından biri olarak kameraya yönelik farkındalığı ve algıyı ortaya koymakla anlaşılabilir.

Diğer bir husus ise, güvenlik ihtiyacını karşılamak için herkesin kamera alacak imkâna sahip olmamasıdır. Bunun için sadece kameralarla sınırlı kalmayıp gözetimin

⁷⁶ Odunpazarı nüfusu 391,106 – Tepebaşı nüfusu 343,701 olarak belirlenmiştir. (<http://www.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 15.03.2017)

⁷⁷ Eskişehir Emniyet Müdürlüğü, <http://www.eskisehir.pol.tr/Sayfalar/kgys.aspx> Erişim Tarihi: 15.03.2017)

ne'liğinden kullanım alanlarına kadar insanların fikirleriyle mensubu oldukları sınıfların arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek gerekmektedir. Bunun için de bir kaynak olarak gelir durumu temel alınabilir.

Örneklem grubunun hane gelir durumu şu şekildedir:

Tablo 8. Örneklem Grubunun Hane Bazında Gelir Dağılımı

Gelir Grubu	Sayı	Oran
0-1300	35	9.1
1301-1800	53	13.8
1801-2300	53	13.8
2301-2800	43	11.2
2801-3300	57	14.8
3301-3800	33	8.6
3801-4300	36	9.4
4301-4800	13	3.4
4801-5300	22	5.7
5301-8000	25	6.5
8001 ve üzeri	8	2.1
Geliri yok	5	1.3
Belirtilmedi	1	0.3
Toplam	384	100

Tablo 8'e göre gelire göre sınıflandırıldığında katılımcıların daha çok 0-1300 ile 3801-4300 arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla katılımcılar arasında yoksul, orta-alt ve orta kesimin fazla olduğu söylenebilir.

Birçok mahallede 0-4300 arası gelir grubu bulunmakta ve dağılımı benzerlik göstermektedir. 4301 ve üzeri gelir grubu, daha çok Vişnelik, Sazova, Ertuğrul Gazi ve Batıkent mahallelerinde toplanmakla beraber bu mahallelerde de 0-4300 arası gelir grubunda olanlar da ikamet etmektedir.

Sonuç itibarıyla yoksul, orta-alt ve orta kesimin Eskişehir'deki mahallelere orantılı olarak dağıldığını söylemek mümkünken, orta-üst ve zengin kesimin belirli

mahallelerde yaşadığı görülmektedir. Ancak bu durum iki farklı şekilde okunmalıdır. Bu veriler bir taraftan gelir grubuna göre ayrıştırılan sınıfların iç içe yaşadığını gösterdiği gibi diğer taraftan ‘iç içe’ yaşamayı da ayrıca açmak gerekir. Her ne kadar dengeli dağılan yoksul, orta-alt ve orta kesim ile orta-üst ve zengin kesim oranları, tüm grupların aynı mahallede ikamet ettiğini gösterse de, örneğin Batıkent, Vişnelik gibi yerlerde bulunan özel güvenli siteler gibi mahalleler içinde çeşitli grupların yaşadığı bölgeler gibi ayrıştırılmış, yalıtılmış ve sınırları çizilmiş mekânlar olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Orta, orta-üst ve üst sınıf sitelerde yaşadığı gibi, örneğin Fevzi Çakmak mahallesine bağlı Kuyubaşı bölgesinde olduğu gibi, mahallenin diğer bölgelerine uzak bir konumda bulunmakta ve yaşam tarzında farklılaşma görüldüğü gibi buranın mahalleyle ilgili güvenlik algısını değiştirdiği de görülmektedir. Kuyubaşı’nın, yerel gazetelerde de zaman zaman suç bölgesi olarak nitelendirilmesinin sebebi uyuşturucu trafiğinin olması ve hemen yakınında Gazipaşa Mahallesi sınırında Eskişehir Açık Cezaevi’nin bulunmasıdır. Fevzi Çakmak’ın azınlık olan orta-üst ve zengin kesimlerinin yaşadıkları binalar, tepelerine çimentoyla kırık camların yapıştırıldığı yüksek duvarla çevrili olup, bir veya birkaç güvenlik kamerası ile izlenmektedir. Bu yapıların diğer kesimlerle sınırları çizilmiştir.

Tüm bunlar mahallenin güvenlik algısını etkilediği gibi güvenlikle ilgili pratiklerini de etkilemektedir. Ancak algılar güvenliğin ön planda olduğunu gösterse de, yalnızca bu ihtiyacı karşılayabilecek imkâna sahip olanlar güvenlik önlemleri alabilmektedir. İleride güvenlik ve gelir ilişkisi ele alınırken konuyla ilgili olarak katılımcıların görüşlerine de değinilecektir.

Bir sonraki bölümde internet üzerinden gerçekleştirilen gözetimin ve sınıflandırma ediminin farkındalığını ölçmek için önce internet kullanım dağılımları değerlendirilecektir. Birçok uygulamanın, yazılım güncellemelerinin, sosyal medya hesaplarının sözleşmeleri ve bunların onayının kullanıcıya sunulması düşündüğünde, internet kullanım oranıyla internette gerçekleştirilen gözetim ve sınıflandırma pratiğiyle ilgili doğrusal bir ilişki olduğu düşünülebilir. Bu anlamda önce internet kullanım dağılımları ele alınacak sonraki bölümde internet ve güvenlik algısı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı değerlendirilecektir.

6.2. İnternet Kullanım Dağılımları

Teknolojik gelişmeler sayesinde günümüzde işlem dijital ortamda, işletim yazılımlarına bağlı otomasyon sistemiyle çalışan teknolojilerle gerçekleştirilir. Banka işlemleri, telefonda, bilgisayardan ağ yardımıyla yapılabilir, mektup göndermek için 'e-posta' hesabına sahip olmak yeterlidir, akıllı telefonlara yüklenen birçok uygulamayla yemek siparişi verilebilir, etkinlik biletleri satın alınabilir, alışveriş yapılabilir, ürün satılabilir ve benzeri şeyler kolaylıkla gerçekleştirilebilir. Bunları yapabilmek için gerekli bilgisayar, telefon gibi teknolojik araçlar her geçen gün ucuzlarken, verilerin toplanmasına imkân sağlayan ağ sistemleri de gelişmekte ve aynı şekilde düne göre daha ucuz hale gelmektedir. Bunlar, teknolojinin gelişen, sağladığı imkânları kullanma tercihini kişiye bırakan, işleri kolaylaştıran, akışkanlığı hızlandıran ve zaman kazandıran kısımdır.

Diğer taraftan, teknolojinin sürekli gelişmeye devam ettiği ölçüde artık bazı işlemlerin ağa bağlanmadan, teknolojik alet kullanmadan neredeyse yapılamadığını görüyoruz. E-Devlet sitesinden belge almakla ilgili kuruma gidip gerekli dilekçeleri, formları doldurarak daha uzun sürede aynı belgeyi edinmek arasında fark vardır. Başka bir örnek olarak yeni teknolojik araçların kullanıma hazır hale gelebilmeleri için bir ağa bağlı olma zorunluluğu verilebilir. Bilgisayar üzerinde tek başına çalışmayan ve bazı sistemlerin internet üzerinden indirilmesi zorunlu olan yazılımların üretilmesi çalışmaları da devam etmektedir (Dolgun, 2015, s. 166).

Gözetimin önemli bir aracı haline gelen ve gün geçtikçe yayılan internet, ağ, sanal ve/veya dijital ortamlar sayesinde veriler daha kolay toplanmakta ve sınıflandırılmaktadır. Günümüzde verilerin ticari birer metaya dönüşmüş olmasının (Kocabay Şener, 2016, s. 165) sebeplerinden biri de, farklı verilerin, beraber kullanıldığında daha iyi sonuçlar sağlamasıdır. Bir pizza siparişi vermek isteyen müşterisine şirketin, daha pahalı ancak (sağlık verilerini de gördüğü üzere) sağlığı için daha yararlı olduğunu söyledikleri pizzayı önermeleri buna örnek gösterilebilir. Pizza şirketi, müşterisinin seyahat harcamalarına dair verilere ulaşarak, müşterinin daha pahalı pizzayı alabilme ihtimaline yoğunlaşmaktadır.⁷⁸

⁷⁸ Ordering Pizza, ACLU <https://www.aclu.org/ordering-pizza> (Erişim Tarihi: 16.03.2017)

Sanal ortamda, sistematik bir gözetimin varlığını hissettiren en belirgin örneklerden birisi, bakılan herhangi bir tüketim nesnesiyle veya bir ürünle daha sonra ziyaret edilen sayfaların reklam panolarında tekrar tekrar karşılaşılmasıdır. Her kullanıcı, kendisinden toplanan veriler ile hazırlanmış özel reklamlara maruz kalmaktadır. Bu, ‘Kimliklerin Verileştirilmesi ve Veritim’ bölümünde de ele alındığı üzere, şirketler için verim sağlayan bir pazarlama stratejisidir. Alguların yönlendiriliyor olması ve bunun için kullanıcının tercihinin önemli olmaması bu problemi etik bir boyuta taşımaktadır. Eli Parsier’in ‘filtre baloncuğu’ olarak adlandırdığı alguların, kişisel tercihlerin dışına çıkmadığı bir yönetim durumu söz konusudur (Parsier, 2011). Buradaki kaygı, “kişiselleştirme filtrelerinin, kendi düşüncelerimizle beynimizi yıkayan, alışıldık şeylere karşı arzumuzu tetikleyen ve bilinmeyen karanlık ülkesinde gizlenen tehlikelere karşı duyarsızlaştıran bir tür görünmez otopropaganda olduğudur (Lyon ve Bauman, 2013, s. 122)”.

Önemli olan diğer bir konu, insanların interneti ne kadar kullandıklarını, ne amaçla kullandıklarını ve internetle gözetimi nasıl ilişkilendirdiklerini anlamaktır. Araştırma çerçevesinde bu bölümde, en yaygın gözetim araçlarından biri olan internetin genel olarak insanlar tarafından gözetimle nasıl ilişkilendirildiği anlaşılmalı çalışılacaktır. İnternet kullanıcıları konu hakkında bilgi sahibi olduğu gibi, zaman zaman internetle ilgili haberlerin medyada yer alması veya çevredeki insanların kullanıyor olması gibi sebeplerle kullanıcı olmayanlar da bilgi sahibidir. Bu iki grup, yani internet kullanıcısıyla kullanıcı olmayan arasında algısal bir farklılık olabileceği gibi kullanıcılar arasında da güven, gözetim ve algı yönetimi gibi konularda görüş farklılığı olabilir. Bazı insanlar internette gözetimin, toplanan verilerin, sınıflandırmanın ve algı yönetimlerinin farkındayken, bazıları için gözetim ile interneti birlikte düşünmek anlamlı olmayabilir.

Bahsedilen sorunsallar çerçevesinde ankette, internet kullanımı ile ilgili temel sorular sorulmuştur. Bu bölümde örneklem grubunun internet kullanım dağılımları ortaya koyulacaktır. Ancak internet erişim/kullanım oranlarını incelemeye önce örneklem grubunda internete erişimin başlıca araçları olan bilgisayar ve akıllı telefon kullanıcı oranlarına bakmak gerekmektedir:

Tablo 9. *Örneklem grubundaki bilgisayar ve akıllı telefon kullanım dağılımları*⁷⁹

Bilgisayar Akıllı Telefon	Var	Yok	Toplam
Var	231 (%71)	94 (%29)	325 (%100)
Yok	10 (%17)	49 (%83)	59 (%100)
Toplam	241	143	384

Tablo 9'a göre 231 (%60.2) kişi hem akıllı telefon hem bilgisayar kullanıcısı iken, 49 (%12.8) kişi bilgisayar ve telefon kullanmamakta, 104 (%27) kişi bilgisayar (n=10) veya telefondan (n=94) birini kullanmaktadır. Ancak bu araçların kullanılıyor olması internete erişimin olduğu anlamına gelmemektedir. Araçlara göre internete erişim⁸⁰ oranına bakıldığında şu sonuçlar ortaya çıkmıştır

Tablo 10. *Akıllı telefon kullanıcılarının internete erişim dağılımı*⁸¹

İnternet Erişimi Akıllı Telefon	Var	Yok	Toplam
Kullanıyorum	277 (%85,2)	48 (%14,8)	325 (%100)
Kullanmıyorum	33 (%55,9)	26 (%44,1)	59 (%100)
Toplam	310	74	384

⁷⁹ Yüzdeler satıra göre alınmıştır.

⁸⁰ İnternet erişim oranı hane/ev belirtilerek sorulmuştur. Ancak 'evinizde internet bağlantısı var mı?' sorusuna 'hayır' diyen katılımcıların tümü, 'internet kullanım sıklığı' ve 'internet kullanım amacı' sorulduğunda interneti kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Yani hanede internet bağlantısı olmadığını söyleyen katılımcılar, aynı zamanda interneti farklı yollardan (örneğin telefon operatörünün interneti veya internet kafe gibi) da kullanmamaktadır. Dolayısıyla internet erişimine dair toplanan veriler, hem bireysel hem de hane için geçerlidir.

⁸¹ Yüzdeler satıra göre alınmıştır.

Tablo 11. Bilgisayar kullanıcılarının internete erişim dağılımı⁸²

İnternet Erişimi	Var	Yok	Toplam
Bilgisayar			
Kullanıyorum	233 (%96,6)	8 (%3,4)	241 (%100)
Kullanmıyorum	77 (%53,8)	66 (%46,2)	143 (%100)
Toplam	310	74	384

Tablo 10 ve 11'e göre, genel olarak bilgisayar ve telefon kullanıcısı olmayan 49 kişinin de içinde bulunduğu 74 (%19,2) kişinin internet erişimi yoktur. 310 (%80,8) kişi internet erişimine sahiptir. Ayrıca bu örneklem grubunda akıllı telefon ve/veya bilgisayar kullanıyor olmasına rağmen internete erişimi olmayanlar, interneti kullanmayanlar da vardır. Akıllı telefon ve/veya bilgisayar kullanıcılarından 25 (%8) kişi, internet erişimine sahip değildir ve/veya kullanmamaktadır.

Ancak kesin olarak, örneklem grubundaki 310 (%80,8) kişi, akıllı telefon ve/veya bilgisayara sahip olup interneti kullanmaktadır.

Bu tablolardan yapılacak önemli bir çıkarım bilgisayarların kullanımıyla internet kullanımı arasında daha yakın bir ilişkinin olduğudur. Bilgisayar kullananların (n=241) %96,7'si (n=233) internete erişim sağlarken akıllı telefon kullanıcılarının (n=325) %85,3'ü (n=277) internet erişimine sahiptir. Dolayısıyla az önce de değinildiği gibi bilgisayar üzerinde tek başına, yani bir ağa bağlanmadan çalışmayan sistemlerin kurulduğu ve/veya yazılım yükleyebilmek için ağa bağlanmanın zorunlu olduğu (Dolgun, 2015, s. 166) çıkarımı kuvvet kazanmaktadır. Elbette ki bu da gözetimin artışını sağlayan unsurlardan biridir.

Akıllı telefon ve/veya bilgisayar ile internete erişimi olanların (310 kişi- %80,8) interneti kullanım süreleri de verilen cevaplar doğrultusunda şu şekilde gösterilebilir:

⁸² Yüzdeler satıra göre alınmıştır.

Tablo 12. *Örneklem grubundaki internet kullanıcılarının internete ayırdıkları zaman dağılımı*

Kullanım Süresi	Sayı	Oran
1 saatten az	119	31.0
1-2 saat	99	25.8
3-4 saat	58	15.1
5-6 saat	13	3.4
7-10 saat	5	1.3
Sık sık/sürekli bakarım	16	4.2
İnternet erişimi yok	74	19.2
Toplam	384	100

Tablo 12'e göre internet erişimi olanların (n=310) yarısından fazlası interneti 2 saat veya daha az kullanmaktadır. %24 gibi önemli bir oran, 3 saat ve üstü kullanım süresini ifade etmektedir. Neredeyse her 3 internet kullanıcılarından biri, internete 3 saat veya 3 saatten fazla zaman ayırmaktadır. Peki, internet kullanıcıları internette geçirdikleri süre içinde neler yapmaktadır?

Tablo 13. *Örneklem grubundaki internete erişimi olanların internet kullanım amaçları dağılımı*

İnternet kullanım amaçları	Sayı
Haber, güncel olayları takip	110
Sosyal medyada gezinti	97
Araştırma, bilgi edinme	70
Sporla ilgili konular	28
Video-film izleme	22
Sohbet	21
İşle ilgili kullanım	17
Alışveriş	15
Oyun	15
Ödev	10
Müzik	9
Diğer	10
Toplam Cevap	424

İnterneti kullanan 310 kişinin verdiği cevaplar (bazı kişiler birden fazla cevap vermiştir) tablo 13’de gösterildiği gibidir. Tabloya göre, internet kullanıcıları genellikle haberlere bakmak, gündemi takip etmek, sosyal medyada gezinmek ve bilgi edinmek için interneti kullanmaktadır. İnsanların birbirini izlediği, takip ettiği ve/veya gözetlediği sosyal medya kullanımının fazla olması buradaki önemli hususlardan biridir.

Bir gruba dahil olmak, ait olmak, bir cemaate katılmaktan ziyade sosyal medya kullanıcısı kendi çevresini kendisinin oluşturduğu sosyal medya ortamında, izlemek, takip etmek istediği kişileri çevresine eklediği gibi izlenmek, tarafından görülmek istediği insanları da dikkate alarak bir profil oluşturur. Her sosyal medya farklı bir veri sunmaktadır. Facebook, daha uzun yorumların yapılmasına, fotoğraf albümlerinin paylaşılmasına ve daha çok tercih edildiği için kişinin çevresiyle daha çok bağlantıda olmasına imkân tanır. Twitter karakter kısıtlamasıyla kısa ve öz cümleleri gerektirdiği gibi, etiketler kullanılarak yorumlar yapılmaktadır. Facebook, Twitter’a göre daha fazla işleve sahiptir. Facebook’ta oyun oynanabilir, grup kurulabilir, daha çok reklam verilir. Instagram ise sadece fotoğraf ve mesajlaşmayla sınırlıdır. Bahsedilen sosyal medyaların ayırt edici başka özellikleri de vardır. Fakat çalışma için sosyal medyanın önemi, insanların birbirlerini gözetlediği ve başkaları tarafından gözetime maruz kaldığı yer olmasından ileri gelir. Sosyal medya kullanım oranları şu şekilde ifade edilebilir:

Tablo 14. *Sosyal medya kullanım dağılımı*

Sosyal medya kullanım durumu	Sayı	Oran
Evet, kullanıyorum	298	77.6
Hayır, kullanmıyorum	86	22.4
Toplam	384	100

Tablo 14’e göre (sosyal medya kullanmayanların 74’ünün internet erişimi olmadığı düşünüldüğünde), internet erişimi olanlardan (n=310) sadece 12 kişi sosyal medya kullanmamaktadır. Kalan 298 kişinin bir veya birkaç sosyal medya hesabı vardır. Cinsiyete göre dağılım yaklaşık olarak aynı oranlara sahiptir. Ancak yaş grubu olarak 48

yaş ve üstü sosyal medya kullanım oranı %7,8'dir (n=23). Sosyal medya tercihlerinde de durum değişmektedir. Bunun için önce sosyal medya tercih dağılımlarına bakmak gerekir:

Tablo 15. *Kullanıcıların sosyal medya tercihleri*

Sosyal medya tercihi	Sayı
Facebook	232
Instagram	103
Twitter	87
Swarm	38
Diğer	32
Toplam	492

Diğer içinde, 'Snapchat, Google+, Foursquare, Youtube, Pinterest, Skype' gibi sosyal medya ortamları bulunmaktadır.

298 sosyal medya kullanıcısının sosyal medya tercihlerine bakıldığında ve aynı zamanda farklı sosyal medyalardaki hesapları dikkate alındığında toplamda en az 492 hesap (bazı kullanıcıların bir sosyal medyada birden fazla hesaba sahip olduğu düşünüldüğünde bu sayı daha fazladır, ancak burada tek hesap dikkate alınmıştır) olduğu görülmektedir. Bu durumda kişi başına 1.6 sosyal medya hesabı düşmektedir. Yani sosyal medya kullanıcılarının yaklaşık olarak en az iki farklı sosyal medya hesabına sahip olduğu yorumu yapılabilir. Ancak burada yaşa göre bakmak sonucu biraz değiştirecektir:

Tablo 16. *Örneklem grubunun sosyal medya tercihlerinin yaş gruplarına göre dağılımı*

Yaş / Sosyal Medya Tercihi	18-23	24-29	30-35	36-41	42-47	48+	Toplam
Facebook	50 (%21,5)	52 (%22,4)	38 (%16,3)	36 (%15,5)	38 (%16,3)	18 (%8)	232 (%100)
Instagram	47 (%45,6)	30 (%29,1)	12 (%11,6)	4 (%3,8)	7 (%6,7)	3 (%3,2)	103 (%100)
Twitter	31 (%35,6)	35 (%40,2)	13 (%14,9)	3 (%3,4)	4 (%4,5)	1 (%1,4)	87 (%100)
Swarm	17 (%44,7)	19 (%50)	2 (%5,3)	0	0	0	38 (%100)
Diğer	18 (%56,2)	9 (%28)	3 (%9,4)	0	1 (%3,2)	1 (%3,2)	32 (%100)
Toplam	163	145	68	43	50	23	492

18-29 yaş grubunun %65'lik oranla diğer yaş gruplarına göre sosyal medya ile daha fazla ilgilendiği görülmektedir. Bu yaş grubunda internet kullanıcılarından sosyal medya hesabı olanlar ile diğer yaş gruplarındakiler karşılaştırıldığında 18-29 yaş grubundaki her bir kişiye 2 hesap düşerken 30 ve üzeri yaş grubunda 1.5 hesap düşmektedir. Dolayısıyla 18-29 yaş grubunun birden fazla sosyal medya kullanıyor olduğu aşikârdır. Bu da onların daha fazla malumata ve reklama maruz kaldıklarını gösterir. Ek olarak, bu yaş grubu diğer yaş gruplarına göre daha fazla internette vakit geçiren kesimi oluşturmaktadır.

Kullanım tercihlerine bakıldığında sosyal medya kullanıcılarının (n=298) %78'i (n=232) Facebook kullanmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları için en popüler sosyal medya Facebook'tur. İkinci sırada ise %35'lik (n=103) kullanımla Instagram bulunmaktadır. Üye sayısının çokluğu ve üyelerin temel kişisel bilgilerine kolay erişilebilir olması ticari alanda Facebook'u adeta cazibe merkezi haline getirmektedir:

“Facebook, ticari olarak, herhangi bir ürünü ideal tüketici kitlesi için görünür kılan bir alandır (Toprak, Yıldırım, Aygöl, ve vd., 2014, s. 49)”.

‘Instaorders’ adlı Instagram eki ise ürün satışlarını kolaylaştırmak için ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Facebook ve Instagram, kullanıcıların tercihlerine göre filtreler üretmek belirlenmiş reklamlar oluşturmaktadır. Yaş grubu açısından da diğer sosyal medya hesaplarına göre daha dengeli dağılan Facebook hesaplarının olması, her kitleye hitap edebilecek ürünlerin reklamlanması için uygun bir ortamdır.

Sonuç olarak örneklem grubunun önemli bir bölümü bir şekilde internete erişim sağlamak ve günlük belirli bir zaman geçirmekte, farklı faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu da internet üzerinden yapılan gözetimin kullanıcılar açısından değerlendirilmesi için önemli bir örneklem grubunun olduğunu göstermektedir. Bu bölümde internet kullanım dağılımları verilmiştir. Bir sonraki bölümde, burada verilen internet kullanım dağılımlarıyla ilişkisel olarak internette gözetime yönelik farkındalık anlaşılmasına çalışılacaktır. Diğer bir ifadeyle, gözetimin yoğun olarak yapıldığı internet ile kullanıcıların herhangi bir şekilde bu durumu fark edip etmedikleri ve konuyla ilgili ne düşündükleri ele alınacaktır. Verilerin toplanmasına ve paylaşılmasına yönelik içeriklerin sözleşmelerde belirtilmesi veya reklamların kişiselleştirilmesi gibi belirgin durumların katılımcılar tarafından nasıl yorumlandığını, veriler hakkında ne düşündüğünü ve gözetimle ilişki kurup kurmadıklarını anlamak bakımından önemlidir.

6.3. İnternet ve güvenlik algı analizi

Bu bölümde, bir önceki bölümde açıklanan internet kullanım analizlerinin sonucu ile internette gözetim ve güvenlik algısıyla ilgili toplanan verilerin karşılaştırılması yapılacaktır. 384 kişilik örneklem grubunda 310 (%80,8) kişi interneti günlük belirli bir süre kullanmaktadır. İnternet ve gözetim ilişkisini, kullanıcıların algıları üzerinden anlamak için bu ilgili veriler değerlendirilecektir.

Yeni gelişen teknolojiler ve iletişim biçimleriyle görsellik öne geçmiştir. Sosyal medya kullanıcıları görsellere maruz kaldığı gibi aynı zamanda paylaşarak yeniden üretmektedir. Bu görseller kişilerin günlük hayatından paylaştığı anlar olabileceği gibi, haberlerle, geçmiş anlarla, reklamlarla veya farklı konularla ilgili olabilir. Ev hayatından, iş

ortamından, tatilden, gezilerden, özel günlerden ve günlük rutin zamanlardan yakalanan kareler telefonlarda, bilgisayarlarda ve benzeri cihazlarda biriktirilmekte ve/veya sosyal medya hesaplarından paylaşılmaktadır. Her bir paylaşım ve internet ortamında artan iletişim, yeni verilerin toplanması demektir.

Daha önceki bölümlerde de vurgulandığı üzere internet üzerinden alışverişin de önemi artmaktadır. Yaklaşık beş bin pazarlamacının sosyal medyayı nasıl kullandığına dair 2016 Mayıs ayında yayınlanan rapora (Stelzner, 2016) göre pazarlamacılar, sosyal medyanın yararının, %89 oranında reklamın ‘etkisini arttırması’ olarak ifade etmiştir. Bu durum sadece sosyal medya için geçerlidir. Diğer ortamlar, alışveriş siteleri ve çerezler de düşünüldüğünde internet ortamında alışveriş oranının gün geçtikçe artıyor olduğu tahmin edilebilir.

Bazı iş yerlerinde sisteme girebilmek, yani işi yapabilmek internetle mümkündür. Bu da hem ‘iş yeri’ gözetimini ve denetimini arttırır hem de verilerin biriktirilmesini sağlar.

Kısa bir süre önce çıkan (11 Nisan 2017) bir yönetmeliğe göre internet erişimi sağlayan kafeler, oteller, kamusal mekânlarda halka açık internet erişim sistemlerine giriş artık telefonda SMS olarak gerçekleştirilecek.⁸³ Telefon numarası üzerinden kimlik tespitinin yapıldığı bu sistemle caydırıcılık hedeflenmekte, suç oluşturan içeriklere erişimi önleyici bir filtre devreye girmektedir. Ayrıca erişim kayıtlarının da elektronik ortamda iki yıl süreyle kayıtlı kalması hedeflenmektedir. Bu yönetmeliğin belirli suçları önlemesi mümkün olmakla birlikte, internetten toplanan veriler, lokal olarak genel tüketici kitlesini belirleyecek, kimin nerede olduğuna ve hangi sitelere girdiğine dair malumat da sağlayacaktır. Telefon ve kimlik bilgilerinin, bu sisteme legal veya illegal şekilde erişimi olanların suiistimalinden korunması için önlemler alınmalıdır. Gözetim yaygınlaştıkça akışkanlığı artmakta, yani verilerin paylaşılması, farklı şekillerde değerlendirilmesi için yeni imkânlar sağlanmaktadır.

Basitçe internet ve/veya bir ağa bağlı olma durumu, bu bağlamda, daha akışkan bir gözetim içinde yer edinmek anlamına gelmektedir. Sosyal, fiziksel, maddi, manevi

⁸³ <http://t24.com.tr/haber/kafede-otelde-internete-sms-takibi-geliyor-girilen-siteler-kayit-altina-alinacak,398689> Erişim Tarihi: 13.04.2017

gereklilikleri ve/veya ihtiyaçları gidermek için internet günümüzde yoğun olarak kullanılmaktadır.

Veriler, Şirketlerin müşterilerini sınıflandırmalarında da kullanılmaktadır. Örneğin operatör firmaları, hangi müşterisinin daha çok konuŐma yaptığına veya internet kullandığına bakarak yeni paketler sunmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi veriler ‘panoptik sınıflandırma’ altında ayrıştırılarak kimilerine fırsatlar kimilerine engeller yaratmaktadır (Gandy, 1993; Lyon, 2006, s. 228). Bu durum sadece Şirketler bazında geçerli değildir. Dijital medya, devlet kontrolüne çok müsaittir. Hem kaynakları, hem metinleri ve görselleri, kolaylıkla görebilir. Bu durum alternatif fikirlerin önünü keser ve devletin veya kurumların kendi fikirlerini kolayca geliŐtirmelerini sağlar (Winton, 2010’dan akt: akır, 2015, s. 179).

Birçok işlemin online olarak/sanal ortamda yapıldığı bu durum, aynı zamanda bazı sorunlara da gebedir ve bu yalnızca internet kullanıcısı olan tüketicileri kapsayan bir durum değildir. Bozkurt’a (2000) göre online ticaret, bilgi toplumunun çok önemli bir aracıdır ve büyük işletmelerin de gizlilikleri tehdit altındadır. Sözleşmeler, faturalar, altyapı sistem verileri, lisanslar, haklar, sipariŐler, kredi kartları bilgileri, demeler, işlemler, kimlik bilgileri ve diğer elde edilen bilgilerin de güvenliğiyle ilgili kaygılar vardır. Zaman zaman kimlik bilgilerinin alındığına dair haberler, bu kaygıyı besleyen güvenlik açıklarının varlığına işaret etmektedir.

Ağ üzerinden gözetimin bu çoklu, karmaşık ve akışkan yapısı karşısında 384 kişilik örneklem grubunun durumu nasıl algıladığını, teknolojik araçların ve internet ortamının güvenilirliğine yönelik yaklaŐımlarını ve verilerin sınıflandırılmasıyla ilgili fikirlerini anlamak için bira soru sorulmuştur. Bu bölümde bir önceki bölümdeki veriler de dikkate alınarak, ilgili sorulara verilen cevaplar değerlendirilecektir.

Öncelikle basitce bilgisayar ve telefonda bulunan dosyaların güvenliği ile ilgili algıyı ölçmek için soru yöneltilmiştir. Bu cihazlardaki dosyalara başkalarının ulaŐıp ulaŐamayacağı sorulmuştur. Alınan cevaplar doğrultusunda Şu sonuca ulaşılmıştır:

Tablo 17. *Kişisel bilgisayar ve/veya telefonda bulunan dosyaların uzaktan elde edilebilirliğine ve/veya güvenliğine yönelik algı*

Cevap	Sayı	Oran %
Kesinlikle Katılıyorum	180	46.9
Katılıyorum	117	30.5
Kararsızım	70	18.2
Katılmıyorum	9	2.3
Kesinlikle Katılmıyorum	8	2.3

Verilen cevaplar doğrultusunda örneklem grubunun %77.4'ü (n=297), kişisel bilgisayar ve/veya telefonlarda bulunan dosyaların uzaktan, başkası tarafından elde edilebileceğini düşünmektedir. Cinsiyet, eğitim ve yaş ile anlamlı bir korelasyon oluşturmayan tablodaki dağılım, akıllı telefon, bilgisayar kullanıcıları/sahipleri ve internet erişimi olanlar ile internete erişemeyen ve/veya akıllı telefon yada bilgisayar kullanmayanlar arasında önemli bir oransal farklılığa sahiptir.

Bilgisayar kullananların (n=241) kullanmayanlara göre (n=143) dosyalara başkalarının erişebileceğine dair verdiği 'kesinlikle katılıyorum' cevabı %79.5 (n=143) iken kullanmayanların oranı %20.5'tir (n=37). 'Katılıyorum' cevabı da yakın şekilde kullananlar için %60 (n=70) iken kullanmayanlarda oran %40'dır (n=47). Sosyal medya hesabı olanlarla olmayanlar ve internet erişimi olanlar ve olmayanlarda da benzer bir durum vardır. Ancak akıllı telefonda oranlar değişmektedir. Akıllı telefon kullananlar (n=325) dosyalara başkalarının erişebileceğine %81,5 (n=265) oranında kesinlikle katılıyor veya katılıyorken, kullanmayanlar (n=59) %54 (n=32) oranında bu fikirdedir. Öyleyse ağ ve cihazlara güvenilirlik konusunda akıllı telefonlara güvenilirliğin daha düşük olduğu yorumu yapılabilir. Kullanıcılara göre akıllı telefondaki dosyalara, resimlere, belgelere, internet geçmişlerine, aramalara ve benzeri uygulamalara birileri uzaktan (bir şekilde, örneğin bir ağ yardımıyla, sistemle, bağlantıyla) daha rahat ulaşabilir, elde edebilir ve/veya çalabilir algısı hakimdir.

İnternette gözetim ve güvenlikle ilişkili diğer bir soru açık uçlu olup internet üzerinden yapılması mümkün suistimallerin, insanlar tarafından nasıl algılandıklarını anlamak için sorulmuştur. Yine genel olarak 384 kişiye sorulan 'internette yapılan

işlemlerden, alışverişlerden elde edilen bilgiler suiistimale açık mıdır?’ sorusuna %71,4 (n=274) oranında ‘evet, suiistimale açıktır’ cevabı verilmiştir. %17,4 (n=67) ‘hayır, suiistimale açık değildir’ ve %11,2 (n=43) kararsız olduğunu beyan etmiştir.

Bu veriye göre internet aracılığıyla elde edilen bilgilerin suistimal edilmeyeceğine dair %11,2’lik (n=43) bir güven vardır. Ancak genel olarak tablo 17’dekine benzer bir şekilde, bu soruda da görülmektedir ki, insanlar herhangi bir internet sitesine verdikleri bilgilerin güvenliği konusunda endişelidirler. Bu endişelerin neler olduğunu aydınlatmak için soruya ‘evet’ cevabını veren 274 kişiye nasıl bir suiistimal olabileceği sorulmuştur. Alınan cevaplar şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tablo 18. *Örneklem grubunun cevaplarına göre bilgilere yönelik internet üzerinden gerçekleştirilebilir suiistimal türleri*

Cevap	Sayı	Oran %
Dolandırıcılık	81	21.1
Kimlik bilgileri çalınır	78	20.3
Kredi kartı bilgileri çalınır	40	10.4
Bilgilerle herşey yapılır	42	11
Bazı siteler güvenli bazıları değil	22	5.7
Hacklenebilir	3	0.8
Cevap verilmedi	8	2.1
Kararsızım ve suiistimale açık değildir diyenler	110	28.6
Toplam	384	100

Bu cevaplardan anlaşılacağı üzere, insanlar için verilerle ilgili problem, herhangi bir iktidarın ve/veya sermayedarın bunları nasıl kullanacağıyla ilgili olmaktan ziyade birey ve/veya bir grubun bilgileri elde edip ‘suç’ olarak değerlendirilebilecek amaçlar için kullanmasıdır. Dolandırıcılık, kimlik bilgilerinin ve kredi kartı bilgilerinin çalınması ve/veya hacklenmesi bu algıyı yansıtmaktadır. Suiistimal ihtimaline evet diyen 274 katılımcının yaklaşık %74’ü (n=202) bu cevaplardan birini vermiştir. Durumu, web sitelerine göre değerlendirenler, verilerin güvenliği ve kullanımını bir önceki duruma benzer şekilde, yani kötüye kullanım olabileceği ihtimalini düşünerek ancak bazı sitelerin

güvenlik ve gizliliğinin aşılamaz olduğu düşüncesini de içinde barındırarak cevaplamıştır. Bu algıyla cevap verenlerin tüm katılımcılar içindeki oranı %5,7 (n=22)'dir. Son olarak 'bilgilerle herşeyin yapılabileceği' cevabı, suç unsuru ihtimalini aşarak daha geniş anlamda düşünülebilir bir zemin hazırlamaktadır. Verilerle algısal yönetim, bilgilerin sınıflandırılması ve sınıflandırmaya göre insanlara sunulan fırsatların değiştirilmesi/ayarlanması ve verilerin paylaşılması gibi cevaplar da verilmiştir.

Hem bu duruma, yani verilerin 'suç' unsuru dışında, sınıflandırma, algıları yönlendirme, fırsat eşitliğini zedeleme gibi sorunlara yönelik farkındalığı aydınlatmak, hem de bunun nasıl yapıldığına dair fikirleri dinlemek için 'kurumların, şirketlerin topladıkları verileri sınıflandırdığını düşünüyor musunuz?' sorusu sorulmuştur.

Tablo 19. *Örneklem grubunun kurumların ve şirketlerin verileri sınıflandırmasıyla ilgili görüşleri*

Cevap	Sayı	Oran %
Evet	108	28.1
Hayır	146	38.0
Kararsızım	130	33.9
Toplam	384	100

'İnternette yapılan işlemlerden elde edilen bilgiler suiistimale açık mıdır?' sorusuna verilen cevap dağılımıyla karşılaştırıldığında kurumların ve şirketlerin topladıkları verileri sınıflandırdığı görüşünde olanlar ile internette yapılan işlemlerden elde edilen bilgilerin suiistimale açık olduğunu düşünenler arasında dengeli bir dağılım yoktur. Yani ilk soruda suiistimal olduğunu düşünenler, söz konusu kurumlar, şirketler olduğunda veri sınıflandırması konusunda verdiği cevaplarla dengeli bir dağılım göstermiş, tek bir cevapta yoğunlaşmamıştır.

Verilerin sınıflandırıldığını düşünenlere, sınıflandırmanın nasıl yapıldığıyla ilgili bir fikri olup olmadıkları sorulmuştur. Açık uçlu olarak sorulan bu soruya verilen cevaplar şu şekilde sınıflandırılmıştır:

Tablo 20. Sınıflandırma yöntemleriyle ilgili katılımcıların beyanları

Cevap	Sayı	Oran %
Nasıl/neden yaptıklarını bilmiyorum ancak sınıflandırıldığımı düşünüyorum	82	21.4
Bilgiler toplanıp sınıflandırılıyor/dağıtılıyor/satılıyor	9	2.3
Şirketler sınıflandırıyor, verilere göre müşterilerine davranıyor	6	1.5
Siyasi ve/veya ideolojik açıdan sınıflandırıyoruz	4	1.0
Nasıl/neden yaptıklarını bilmiyorum ancak hayatımızın etkilendiğini düşünüyorum	3	0.8
Diğer	4	1.1
Hayır ve kararsızım diyenler	276	71.9
Toplam	384	100

Verilerin sınıflandırıldığını düşünen 108 kişinin %76'sı (n=82) verilerin nasıl sınıflandırıldığı ve neden yapıldığı hakkında bir fikre sahip değildir. %8'i (n=9) verilerin başkalarıyla paylaşıldığı ve/veya satıldığı fikrindedir.

Burada dikkat çekici örneklerden biri farklı bir farkındalığa işaret eden bir katılımcının ifadeleridir:

“Sağlık verilerinin organ nakli teşviki için sınıflandırıldığını düşünüyorum. Bu yapılıyorsa her alanda bu tür sınıflandırmalar olabilir.” (Erkek,47,lisans, memur).

Katılımcıların bir kısmı, aynı operatör kullanıcıları olmalarına rağmen yakın çevredeki insanlarla kendilerine farklı mesajlar (promosyon, paket önerileri gibi) geldiğini, bunun sınıflandırmayla ilgili olabileceğini ancak nasıl yapıldığını bilmediklerini söylemiştir.

Büyük şirketlerin ve kurumların son yıllarda veri araştırmalarına hız verdiğinin bilinmesine rağmen verilerin sınıflandırıldığını düşünenlerin (örneklem grubundan hareketle) az olması ve bunun nasıl yapıldığına ve/veya daha önemlisi ne amaçla kullanıldığına dair bilgilerinin olmaması gözetim çalışmalarında da vurgulandığı üzere bu işin açık ve şeffaf olmamasıyla ilgilidir.

Önceki bölümlerde bahsedilen Roger Clarke'ın (1988) kullandığı veritimi/veri gözetimi (*dataveillance*) kavramı, kişisel veri sistemlerinin kullanılarak insanların iletişim ve faaliyetlerinin gözetim altında olduğunu vurgulamaktadır. Bu, birçok ayrıntının basit verilere dönüştürülmesiyle yapılmaktadır. İnternette gezinmenin artışıyla verilerde de artış olmuş, yani internetin yayılması ve kullanım oranının artmasıyla gözetim de yaygınlaşmış ve artmıştır. Ancak buna rağmen gözetimin gizli ve/veya fark edilemez olması sebebiyle verilerin toplanması, sınıflandırılması ve kullanılmasıyla ilgili farkındalık oluşmamıştır.

Lyon'a (2013, s. 36) göre, zaman, mekan, kişiler, enformasyon ve iletişimle ilgili olarak toplanan kişisel veriler çoğu zaman kişinin izni olmasızın doğrudan kendisinden alınmaktadır. Bunlar biyometrik enformasyon yoluyla olduğu gibi, telefon, e-posta, kimlik numarası gibi bilgilerle eşlenerek de toplanmakta ve sınıflandırılmaktadır. Az önce bahsedilen, çeşitli mekanlardaki internet kullanımının SMS teyit ile mümkün hale gelmesini düzenleyen yönetmelik de bu yöntemlere girmektedir. Verilerin okunabilir olması için sınıflandırmak ve kategorilere ayırmak gereklidir ancak, ne var ki, bu tarafsız bir şekilde yapılmamaktadır (Lyon, 2013, s. 112). Dolayısıyla verilerin nasıl ve neden toplandığına dair farkındalık, gözetimin sınıflandırma pratiğine yönelik eleştirel bir bakış geliştirilmesini sağlayacaktır. Sürekli artan gözetim teknolojileri ve sınırlarına dair farkındalığa sahip olmak gözetime karşı dinamik bir eleştirel bakış, yönetim ve sınırlandırma getirecektir.

Veri korumalarının sadece kanunlar ve sözleşmelerle sınırlı kalması, gelişen ve yaygınlaşan akışkan gözetim karşısında durağan bir yapı oluştururken, farkındalık bu duruma ket vuracaktır. Ancak farkındalık için, verilerin nasıl ve ne amaçla toplandığının şeffaf olması veya yeni alternatif seçenekler geliştirmek gerekmektedir. Bu bağlamda verilerin sınıflandırıldığını düşünmeyen, konuyla ilgili fikri olmayan ve kararsız olanlar, örneklem grubunun önemli bir bölümünü, %71.9'unu (n=276) oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma da verilerle ilgili belirlenen 'şeffaf olmama, nasıl kullanıldığıyla ilgili bilgi verilmeme' gibi yer yer tartışılan sorun alanlarının geçerli olduğunu göstermektedir.

İnternette güvenlikle ilgili son olarak, genelde fark edilen durumlardan biri üzerinden güvenilirlik, kişiselleştirilmiş filtreler ve gözetim ilişkisine yönelik algı

ölçülmeye çalışılmıştır. ‘İnternette daha önce baktığınız ürünlerin, daha sonra ziyaret ettiğiniz web sayfalarında reklam olarak size tekrar tekrar gösterildiğinin farkında mısınız?’ sorusuna verilen cevaplar şu şekildedir:

Tablo 21. *Örneklem grubunun İnternette reklam ve gözetim ilişkisine yönelik algı analizi*

Cevap	Sayı	Oran
Evet	241	62.8
Hayır	52	13.5
İnternette ürün bakmıyorum/internet kullanmıyorum	91	23.7
Toplam	384	100

İnternet üzerinden alışverişin ve ürün tanıtımlarının yaygınlaştığı günümüzde internete erişimi olanlar, bu yeni alışveriş imkanlarından faydalanmaktadır. Bu süreçte farklı sınıflar da aynı şekilde devreye girmiştir. Ancak genel kullanımlar değerlendirildiğinde sağlanan kolaylık, internet üzerinden alışverişini arttırırken, reklamlar da bu artışı desteklemektedir. Birçok sitenin reklam verdiği için ‘bedava’ hizmet sunması, aslında ‘bedava’ değil, reklamı okuma, algıları ve arzuları yönlendirme gibi bedellere sahiptir. Örneğin, önceki bölümde de bahsedildiği üzere geniş bir yaş grubu kullanıcı kitlesine sahip olan Facebook, ürünleri (yani kullanıcıları) talep edilmesi halinde, şirketlere (yani tüketicilere) pazarlamaktadır (‘Ürün sizsiniz’ mottosu da bu durumu ifade etmektedir). Online bir oyunun potansiyel tüketicilerinin sayfalarına Facebook’tan alınan yaş ve/veya cinsiyet bilgileri doğrultusunda reklam yapılması bu durumu yansıtmaktadır. Sitenin müdavimlerinin niteliğine ve niceliğine göre reklamlar verilmekte, hedef alıcı kitlesine ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum internet üzerinden tüketimi teşvik etmeye yönelik gözetim ve yönetimle ilgilidir.

Örneklem grubunda, internette ürün bakanlara, reklamların etkisini anlamak için açık uçlu olarak sorulan sorunun cevap dağılımları, tablo 22’de sınıflandırılmıştır:

Tablo 22. *Örneklem grubunun internette kişiye özel gösterilen reklamların etkisine yönelik fikirleri*

Cevap	Sayı	Oran %
Etkilemiyor	164	42.7
Olumsuz etkiliyor	7	1.8
Ürünü satın almak cazip hale geliyor	43	11.1
Rahatsız edici/sinir bozucu	14	3.6
Algılarıyla oynuyorlar	4	1.1
İzlediğimi düşünüyorum	2	0.7
Cevap verilmedi	7	1.8
Reklamların farkında olmayanlar (Hayır diyenler)	52	13.5
İnternet kullanmıyorum/internette ürün bakmıyorum	91	23.7
Toplam	384	100

Tablo 21'e paralel olarak daha önce baktığı ürünlerin daha sonra reklam olarak gösterildiğinin farkında olmayan 52 katılımcı ve internet kullanmayan veya internette ürün/satın alınabilir metalara bakmayan 91 katılımcı vardır.

Reklamların kendisini etkilemediğini, herhangi bir rahatsızlık hissetmediğini, bu durumun onlar için bir şey ifade etmediğini söyleyenlerin oranı %42.7'dir (n=164) ve bu oran internette ürün bakanlar bazında düşünüldüğünde %68'dir. İkinci olarak, yine sadece ürün bakanlar (n=293) üzerinden düşünüldüğünde %15'lik (n=43) bir oranla bu reklamların ürünü satın almaya teşvik edici olduğunu söyleyenler gelmektedir. Reklamların tüketicinin satın alma davranışını ne oranda etkilediğiyle burada verilen cevaplar arasında farklılık olabilir, çünkü burada tüketicinin farkındalığı üzerinden düşünülmekte, bu durumun gözetimle ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Konuyu gözetim çerçevesinde düşünerek cevap verenler bir hayli azınlıktadır. 'İzlediğimi düşünüyorum' ve 'algılarıyla oynuyorlar' cevapları gözetimle ilişkilendirilme imkanı vermekte ve bu cevabı verenler ürün bakanlar (n=293) içinde %2 (n=6) oranında ve tüm örneklem grubu içinde %1.8 (n=6) oranındadır.

Sonuç olarak her ne kadar internet kullanım oranı ve internetten ürün bakma, bu sayede veriler kazandırma oranı yüksek olsa da kullanıcılar, belirli sorunsallar çerçevesinde düşünmektedir. Bu sorunsalların büyük kısmı bilgilerle dolandırıcılık yapılması, çalınması gibi suçlardan ileri gelmektedir. Farklı bir bakış açısı geliştirmeye yönelik olarak sorulan ‘internet-reklam-gözetim’ ilişkisine dair sorunun cevapları da yine gözetimin aktifliği ve/veya işlevi üzerinde alternatif düşünmeye sevk edememiş, internet, gözetim ve güvenlik ilişkisinin belirli sorunsallar çevresinde sınırlandığını netleştirmiştir.

Gözetimin yaygınlaştığı ve verilerin kolayca elde edilebildiği yer olan ağ ve internet konusunun irdelendiği bu bölümden sonra bir sonraki bölümde sınıflandırmanın farklı bir versiyonuyla gözetim ilişkisinin nasıl kurulduğuna değinilecektir. İkamet edilen çevrenin nasıl tanımlandığıyla, güvenlik ve gözetim ilişkisinin nasıl şekillendiği anlaşılmasına çalışılacaktır.

6.4. Çevreye Yönelik Gelir, Güvenlik ve Gözetim Algısı

Bu bölümde örneklem grubunun yaşadığı mahalleyi nasıl algıladığı, ekonomik/gelir durumu açısından genel olarak nasıl değerlendirdiği ve mahallenin yeterince güvenli olup olmadığı düşüncesiyle ilişkilendirerek anlaşılmaya çalışılacaktır. Mahallenin sosyo-ekonomik durumu ve güvenliğiyle ilgili beyanlar, literatür bölümünde de tartışılan ‘sosyo-ekonomik durum-güvenlik-gözetim’ arasındaki ilişkiyi somutlaştıracaktır. ‘Sınıflandırma, İçeriden ve Dışarıdan Gözetim’ bölümünde de ele alındığı üzere, sosyo-ekonomik olarak düşük gelir gruplarının yaşadığı yerlerin, ne kadar ‘tehlikeli’ olarak algılandığını ve bunun güvenlik ve gözetim araçlarının artışına yönelik taleplerle paralellik içerip içermediği konuları, bu bölümde değerlendirilecek verilerle ortaya konabilir. Bir sonraki bölümde ise, burada açıklanacak verilerle ilişkilendirilerek örneklem grubunun genel olarak gözetim, farklı toplumsal kesimler ve güvenlikle ilgili değerlendirmeleri ele alınacaktır.

Öncelikli olarak örneklem grubunun yaşadığı mahalleyi sosyo-ekonomik durum açısından nasıl değerlendirdiğine bakmak gerekmektedir. 59 farklı mahalle sakininden alınan veriler doğrultusunda katılımcılar, yaşadığı mahalleyi gelir grubu açısından şu şekilde ifade etmiştir:

Tablo 23. Katılımcıların yaşadığı mahalleyi gelir grubu açısından tanımlama dağılımları

Cevaplar	Sayı	Oran
Yoksul	37	9.6
Orta-alt	26	6.8
Orta	214	55.7
Orta-üst	49	12.8
Zengin	55	14.3
Bilgin Yok	3	0.8
Toplam	384	100

Örneklem grubunun yarısından fazlası yaşadığı mahallenin genelinde orta sınıfın ikamet ettiğini ifade etmiştir. Bu cevabı veren kişilerin ikamet ettikleri mahallelere bakıldığında; Bağlar (n=14), Emek (n=13), Uluönder (n=12), (Kırmızı Toprak (n=10), İstiklal (n=10), Cumhuriye (n=10)'dir. Diğer mahallelerden de 9 ve daha az kişi gelir grubu açısından 'orta' olarak tanımlamıştır. İkinci olarak katılımcıların çoğu tarafından 'zengin' kesimin yaşadığı yerler olarak tanımlanan mahalleler ise, Vişnelik (n=12), Sümer (n=11), Kurtuluş (n=5)'tur. 'Orta-üst' cevabı genel olarak Vişnelik (n=10), Kırmızı Toprak (n=6), Kurtuluş (n=4) mahallelerinde yaşayanlardan gelmiştir. 'Yoksul' olarak nitelenen mahalleler genel olarak Fevzi Çakmak (n=9), 71 Evler (n=6) ve Esentepe (n=4) mahalleleridir. Son olarak 'orta-alt' cevabı Emek (n=8) Mahallesinden gelmiş, diğer mahallelerden bir veya iki kişi 'orta-alt' olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç itibarıyla Vişnelik, Sümer, Kurtuluş ve Kırmızı Toprak gelir grubu daha iyi olanların yaşadığı yerler olarak tanımlanırken, Fevzi Çakmak, 71 Evler, Esentepe sosyo-ekonomik açıdan düşük gelir grubunun yaşadığı yerler olarak ifade edilmiştir. Bağlar, Uluönder, İstiklal ve Cumhuriye'nin de ikametçileri tarafından 'orta' gelir grubunun yaşadığı yerler olarak görülmektedir.

Katılımcıların verdiği cevaplarla ikamet edenlerin gelir durumları karşılaştırıldığında algı ve gerçeklikle ilgili bir yorum yapmak mümkündür. Bunu incelemek için Vişnelik örneği verilebilir. 'Orta-üst' ve 'zengin' kesimin yaşadığı yerlerden biri olarak ifade edilen Vişnelik sakinlerinin hane gelir durumu 0-1300 TL'den

8001 TL ve üzerine kadar çeşitlilik göstermektedir. Ancak yoğunluk 2801-3300 TL ve üstündedir. 'Yoksul' olarak nitelenen 71 Evler'de ise 1 kişi hariç 11 kişi 2801-3300 TL ve altı hane gelirine sahiptir. Dolayısıyla gerçekten de ikamet edenler mahallelerinin genel gelir durumuyla ilgili bilgi sahibidir, denebilir. Ancak bu durumun doğrulanması için, her bir mahalle için evrene göre oranın belirlendiği bir örneklem grubuyla araştırma yapmak gerekir. Dolayısıyla burada durumun gerçekliğini ortaya koymaktan ziyade algılarla ilişkisel olarak bir değerlendirme yapıldığının altı çizilmelidir.

İlçeye göre değerlendirildiğinde mahallelerin sosyo-ekonomik değerlendirmeleri arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır. Odunpazarı'nda yaşayan 213 katılımcının %12.2'si (n=26) yaşadıkları mahallenin yoksul ve orta-alt, %47.8'inin (n=102) orta ve %40'ının (n=84) orta-üst ve zengin olduğunu söylerken Tepebaşı'nda yaşayan 171 katılımcının %21.6'sı (37) yoksul ve orta-alt, %65.4'ünün (n=102) orta ve %13'ünün (n=84) orta-üst ve zengin olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla ilçe katılım oranları üzerinden değerlendirildiğinde, ikamet edenlerin beyanlarına göre, Odunpazarı'na bağlı mahallelerin Tepebaşı'na bağlı mahallelere göre daha üst gelir grubunun çoğunlukla yaşadığı yerler olduğu düşünülmektedir. Hane halkı gelir tablosuyla karşılaştırıldığında, Odunpazarı'na bağlı yüksek gelir grubunun yaşadığı mahalleler Vişnelik, Sümer ve Kurtuluş, düşük gelir grubunun yaşadığı mahalleler Emek, 71 Evler ve Erenköy'dür. Tepebaşı'na bağlı üst gelir grubunun yaşadığı mahalleler Batıkent ve Sakintepe olarak belirlenirken, alt gelir grubunun yaşadığı yerler Esentepe, Tunalı ve Fevzi Çakmak mahalleleridir.

İkinci olarak gelir grubu ile güvenlik algısı arasında bir ilişki olup olmadığını anlamak için katılımcıların yaşadıkları mahalleyi güvenlik açısından nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Buna göre:

Tablo 24. Katılımcıların yaşadığı mahalleyi güven(lik) açısından değerlendirmesi

Güvenlik Derecelendirmesi	Sayı	Oran %
Çok güvenli	45	11.7
Güvenli	236	61.5
Biraz tehlikeli	39	10.2
Tehlikeli	60	15.6
Bilgim yok	4	1.0
Toplam	384	100

Genel olarak, Eskişehir'deki mahalleler, ikamet edenlerin beyanlarına göre güvenlidir.⁸⁴ İlçelerin sosyo-ekonomik durum tanımlamaları arasındaki farklılığın güvenlik algısına yansıtıp yansımadığını görmek için, güvenlik algısı ilçeye göre değerlendirildiğinde şu dağılım gözlemlenmiştir:

Tablo 25. İlçeye göre güven(lik) algısı dağılımları

Güvenlik Derecelendirmesi	Tepebaşı	Odunpazarı	Toplam
Çok güvenli	13 (%28,8)	32 (%71,2)	45 (%100)
Güvenli	90 (%38,1)	146 (%61,9)	236 (%100)
Biraz tehlikeli	27 (%69,2)	12 (%30,8)	39 (%100)
Tehlikeli	38 (%63,4)	22 (%36,6)	60 (%100)
Bilgim Yok	3 (%75)	1 (%25)	4 (%100)
Toplam	171	213	384

Tablo 25'e göre çok güvenli diyenlerin %71.2'si (n=32), güvenli diyenlerin %61.9'u (n=146) biraz tehlikeli diyenlerin 30.8'i (n=12) ve tehlikeli diyenlerin %36,6'sı

⁸⁴ 'İllerde yaşam endeksi' birimlerinden 'güvenlik' başlığında Eskişehir (0.5648 endeks) 57. sıradadır. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561> (Erişim Tarihi: 26.04.2017)

(n=22) Odunpazarı'na bağlı bir mahallede oturmaktadır. Yani, Odunpazarı'na bağlı bir mahallede oturanlar, ortalama olarak, yaşadıkları yerin Tepebaşı'na bağlı bir mahallede yaşayanlara göre daha güvenli düşünmektedir. Tam tersi oranlar ise Tepebaşı'nda oturanlar için geçerlidir. Mahalle bazında değerlendirildiğinde, Odunpazarı'na bağlı yüksek gelir grubunun oturduğu düşünülen Viřnelik ve Gkmeýdan aynı zamanda çok güvenli bölgeler olarak nitelendirilmiştir. Aynı şekilde Batıkent ve Sakintepe de Tepebaşı'na bağlı çok güvenli mahalleler olarak tanımlanmaktadır.

Alt-orta ve yoksul kesimin hakim olduğu düşünülen Tepebaşı'na bağlı Esentepe, Tunalı ve Fevzi akmak mahalleleri için tehlikeli, Fatih, merağa ve Mustafa Kemal mahalleleri için biraz tehlikeli olduğuna yönelik cevaplar yoğunluktur. Odunpazarı'na bağlı yoksul ve alt-orta olarak tanımlanan Emek, 71 Evler ve Erenköy için orada ikamet eden katılımcılar genel olarak güvenli olduğunu, az sayıda katılımcı tehlikeli olduğunu söylemiştir.

Bu verilere dayanarak mahalleye yönelik güvenlik algısıyla mahalle sakinlerinin sosyo-ekonomik durumu arasında bir bağ olduğu söylenebilir. Gelir grubu ve güven(lik) algısı mahallelere göre karşılaştırıldığında belirli bir korelasyon olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Vişnelik, hem zengin ve orta-üst sınıfın yer aldığı hem de oldukça güvenli bir mahalle olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde bir başka mahalle olarak Esentepe hem sosyo-ekonomik durumun orta-alt ve yoksul olarak nitelendirildiği hem de tehlikeli olarak algılanan bir yerdir. Ancak, mahalle güvenliği sadece sosyo-ekonomik durumla ilişkilendirilmemektedir. Genel olarak belirli bir korelasyon olmasına rağmen bazı mahalleler istisnai durumlar barındırmakta ve bu durumlar güvenlik algısını doğrudan etkilemektedir. Örneğin merağa genel olarak orta gelir grubunun yaşadığı bir yer olarak nitelendirilirken, güvenlik açısından tehlikeli ve/veya biraz tehlikeli görülmektedir. Bazı mahallelerin sosyo-ekonomik açıdan geliri yüksek kesimleri barındırmasına rağmen güvenlik açısından aynı paralelliği göstermemesinin bir sebebi, katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak, 'Suriyeliler' olabilir. Bu konu bir sonraki bölümde ilgili verilerle birlikte ele alınacaktır.

Katılımcıların yaşadıkları mahallede yaygın ve bilinen bir gözetim aracı olarak kameraların ne kadar farkında oldukları, yeterli sayıda olup olmadığı ve kameraların gerekli olduğunu düşünüyorlarsa sebebi sorulmuştur. Bu soruların cevaplarıyla güvenlik

algısı birlikte değerlendirilmiştir. Ancak burada farkındalığı doğru ölçebilmek için yaşadıkları mahalleden ziyade sokakta, herhangi bir iş yerine ve/veya binaya ait kamera olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 26. *Katılımcıların yaşadıkları sokakta kameranın bulunup bulunmadığına dair beyanları*

Cevap	Sayı	Oran %
Evet, kamera var	239	62.2
Hayır, kamera yok	142	37
Bilmiyorum	3	0.8
Toplam	384	100

Tablo 26'dan da anlaşılacağı üzere katılımcıların büyük bölümünün (%62,2, n=239) yaşadığı sokakta kamera bulunmaktadır. Bazı katılımcıların beyanlarına göre yaşadıkları sokakta değil mahallenin genelinde kamera ya çok az ya da hiç yoktur. Bu bakımdan öne çıkan mahalleler, Esentepe, Aşağı Söğütünü, 71 Evler, Sakintepe ve Fevzi Çakmak'tır. Katılımcıların yaşadıkları sokakta bir veya daha fazla kamera olduğunu söyledikleri mahallelerse Kırmızı Toprak, Vişnelik, Gökmeydan, Sümer, Sultandere, Arifiye, Bahçelievler, Alanönü, Bağlar, Yenidoğan, Ertuğrul Gazi, Büyükdere ve Batıkent'tir. Dolayısıyla kamera kullanımıyla sosyo-ekonomik grupların dağılımı arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Çünkü kameranın olmadığı veya az olduğu mahalleler yoksul ve alt-orta gelir grubunun yaşadığı, aynı zamanda güvenlik bakımından da tehlikeli olarak görülen yerlerdir. Yaşadıkları sokakta kamera olduğunu beyan eden katılımcılar ise ikamet ettikleri mahalleyi hem gelir grubu yüksek kimselerin oturduğu hem de güvenli ve/veya çok güvenli yerler olarak tanımlamaktadır.

Kameraların varlığı ile güvenlik arasında bir bağ olduğu şu verilere dayanarak söylenebilir:

Tablo 27. Sokakta bulunan kameralar ile mahalle güvenliği algısı dağılımları⁸⁵

Kamera Güvenlik	Var	Yok	Bilgim yok	Toplam
Çok güvenli	35 (%78)	9 (%20)	1 (%2)	45 (%100)
Güvenli	177 (%75)	57 (%24)	2 (%1)	236 (%100)
Biraz tehlikeli	9 (%23)	30 (%77)	0	39 (%100)
Tehlikeli	17 (%28)	43 (%72)	0	60 (%100)
Bilgim yok	1 (%25)	3 (%75)	0	4 (%100)
Toplam	239	142	3	384

Tablo 27'ye göre yaşadıkları mahallenin güvenli olduğunu düşünenlerin %78'i (n=35) ve çok güvenli olduğunu düşünenlerin %77,8'inin (n=177) ikamet ettikleri sokakta kamera bulunmaktadır. Biraz tehlikeli olduğunu söyleyenlerin %76.9'u (n=30) ve tehlikeli olduğunu söyleyenlerin %71.7'sinin (n=43) yaşadığı mahallede kamera yoktur. Dolayısıyla kamera ve güvenlik algısı arasında önemli bir ilişki vardır. Kamera, insanların yaşadıkları yeri güvenli olarak tanımlamalarında birincil derecede bir etken olmasa da tablo 27'deki verilere göre önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Burada sosyo-ekonomik değerlendirmeye güvenlik algısını da karşılaştırmak gerekir. Çünkü sosyo-ekonomik durum, gözetim ve güvenlik verileri anlamlı bir bütünlüğe sahiptir:

⁸⁵ Yüzdeler satıra göre alınmıştır.

Tablo 28. Sosyo-ekonomik tanımlama ve güvenlik algısı karşılaştırması⁸⁶

Sosyo-ekonomik tanımlama \ Güvenlik Algısı	Yoksul	Orta-alt	Orta	Orta-üst	Zengin	Bilgim Yok	Toplam
Çok Güvenli	0	0	16 (%35,5)	9 (%20)	19 (42,2)	1 (%0,3)	45 (%100)
Güvenli	13 (%5,5)	13 (%5,5)	141 (%59,7)	35 (%15)	33 (%14)	1 (%0,3)	236 (%100)
Biraz Tehlikeli	7 (%18)	4 (%10)	25 (%64)	2 (%5,3)	1 (%2,7)	0	39 (%100)
Tehlikeli	15 (%25)	9 (%15)	31 (%51,7)	3 (%5)	2 (%3,3)	0	60 (%100)
Bilgim Yok	2 (%50)	0	1 (%25)	0	0	1 (%25)	4 (%100)
Toplam	37	26	214	48	55	3	384

Tabloya bakıldığında, gerçekten de mahallelerin sosyo-ekonomik tanımlamalarıyla güvenlik algısı arasında paralellik vardır. İkamet edenler tarafından ‘yoksul’ olarak tanımlanan yerler aynı zamanda ‘tehlikeli’ olarak tanımlanan yerlerken, ‘zengin’ kesime doğru gidildiğinde güvenlik algısının da tam tersi yönde, yani ‘çok güvenli’ tanımlamasına doğru yoğunlaştığı görülmektedir. Wacquant’ın da vurguladığı gibi bu durum söylemle ilgili olabileceği gibi ‘yukarıdan gelen’ şiddetin de etkisi olabilir. Söylemle ilgilidir çünkü; ‘yaşadıkları yöre hep ‘gidilmemesi gereken’ bölge olarak yaftalanır (Wacquant, 2015, s. 43) ve ‘bölgesel yaftalama bu yerleşimlerin sakinlerinin birbirlerinden sakınmasına, uzak durmasına yönelik yalnızlaşma stratejilerini cesaretlendirir (Wacquant, 2015, s. 43)’. Yalnızlaşma, çevreye kapalılık aynı zamanda güvensizliği de beraberinde getirir. İkinci olarak ‘yukarıdan gelen’⁸⁷ şiddetle ilgilidir çünkü; yoksul mahallelerde yaşama kamu mallarına erişim için yapılan

⁸⁶ Yüzdeler satıra göre alınmıştır.

⁸⁷ ‘Yukarıdan gelen şiddet’, ‘aşağıdan kaynaklanan’ veya öyle olduğu ima edilen şiddet eylemlerinin kişilerin yoksunluğunun ürettiği patolojik bir durumdan değil, ekonomik, sosyopolitik ve yapısal değişimlerde yer alamamalarından, dışlandıklarından ileri geldiğini vurgulamak için kullanılmaktadır (Wacquant, 2015, s. 37-39).

rekabeti/mücadeleyi yoğunlaştırır, ekonomiden dışlanan veya geçici işlerde çalışan bu mahallelerin gençliğinin gayrimeşru işlerle ilgilenmesine sebep olur (Wacquant, 2015, s. 38-44). Yani bu bölgeler önemsenmemekte, geliştirilmemekte üstelik ‘yaftalama, işgücü istikrarsızlığı ve sürgün’ gibi problemlerle baş başa bırakılmaktadır. Bu bölgelerin yerlileri de durumun farkındalığıyla veya yafta ve tehlike algısının oluşturduğu bilinçle ikamet ettikleri yerin güvenli olmadığını ifade etmiş olabilirler.

İkinci olarak katılımcılara ikamet ettikleri mahallede kameraların gerekli olup olmadığı hakkında düşünceleri sorulmuştur.

Tablo 29. *Katılımcıların yaşadıkları mahallede kameranın gerekliliğine dair beyanları*

Cevap	Sayı	Oran%
Evet, gerekli	327	85.2
Hayır, gerekli görmüyorum	57	14.8
Toplam	384	100

Kamerayı gerekli gören katılımcılara ‘neden gereklidir?’, sorusu sorulmuş katılımcıların tümü ‘güvenlik’ ve ‘tedbir’ için gerekli olduğunu beyan etmiştir. Kameranın gerekli olmadığını söyleyenlerin sadece ikisi yaşadığı yerin tehlikeli olduğunu, kalan 55 kişi güvenli ve çok güvenli yerde yaşadığını ifade etmiştir. Kameraların gerekli olduğunu söyleyenlerin (n=327) %57.5’i (n=188) ise güvenli olarak ifade ettiği bir yerde oturmaktadır. Son olarak katılımcılara mahallelerinde yeterli sayıda kamera olup olmadığı hakkında görüşleri sorulmuştur.

Tablo 30. *Katılımcıların yaşadıkları mahallede kameraların yeterliliğine dair beyanları*

Cevap	Sayı	Oran%
Yeterli	136	35.4
Yeterli değil	240	62.5
Fikrim yok	8	2.1
Toplam	384	100

Kameranın yeterliliği algısını belirleyen unsurlardan birisi ikamet edilen çevreye duyulan güven(lik)le ilgilidir. Çok güvenli bir mahallede yaşadığını beyan edenlerin (n=45) %73.4'ü (n=33) kameraların yeterli olduğunu söylerken, güvenli bir mahallede yaşadığını beyan edenlerin (n=236) %40,6'sı (n=96) kameraların yeterli olduğunu düşünmektedir. Tehlikeli ve biraz tehlikeli yerde yaşadığını beyan edenlerin (n=99) %6'sı (n=3) kameraların yeterli olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla örneklem grubu için güvenlik derecesi düştükçe kameranın yeterli olmadığı ve gerekli olduğu görüşünün hâkim olduğu söylenebilir. 'Küresel ve Yerel Güven(siz)liği Sağlamak' bölümünde de tartışıldığı üzere bu üç etken birbirleriyle karşılıklı bir ilişki içindedir. Risk ve tehlike algısının büyümesi, Neocleous'un da vurguladığı gibi 'güvenliğin fetişleştirilmesi'ni de beraberinde getirmektedir (Neocleous, 2006'dan aktaran Balta Paker, 2009). Yani insanların kendilerini güvenli bir yerde hissetmeleri, güvenlik araçlarının artırılmasına, 'araçların' ön plana çıkmasına bağlıdır. 'Güvenliğin fetişleştirilmesi' aynı zamanda yeni güvensizlik alanlarının oluşturulması anlamına gelmektedir. Bauman (Lyon ve Bauman, 2013, s. 103) bu durumu 'güvenlik takıntısı' olarak adlandırmaktadır:

Artık hepimiz ya da en azından büyük bir çoğunluğumuz güvenlik bağımlıları haline gelmiş durumdayız. Tehlikenin her yerde olduğuna, güvensizlik ve şüphe sahasının kapsamlılığına, güvenli bir birlikte yaşamın yalnızca devamlı teyakkuzun eseri olabileceğine dair *Weltanschauung*'u (dünya görüşünü) yutup sindirdiğimiz için, gözetime ve gözetimin görünürlüğüne bağımlı hale geldik (Lyon ve Bauman, 2013, s. 105).

Elbette gerçekte sadece kameranın varlığı güvenliği sağlayan bir unsur değildir. Ancak gözetim araçlarının 'görünür' olması, güvenlikle ilgili algıları oldukça etkilemektedir. Katılımcıların güvenlilik ve yeterlilik beyanlarının, bu anlamda, kameranın görünür olmasıyla ilgili olduğu da aşikârdır.

Burada üzerinde durulması gereken konulardan biri cinsiyete göre dağılımla ilgilidir. Kameraların yeterliliğine dair kadın ve erkeklerin görüşleri yarı yarıya yakınlık gösterirken kameranın gerekliliği sorulduğunda gerekli olmadığını düşünenlerin %59.6'sı (n=34) erkek, %40.4'ü (n=23) kadındır. Gerekli cevabını verenler içinde %55'i (n=180) kadın, %45'i (n=147) erkektir. Dolayısıyla mahallerde bulunan kameraların niceliğine yönelik görüş aynıyken kameranın gerekli olduğunu düşünen kesimi daha çok kadınlar oluşturmaktadır. Bunun sebebi kadınların erkeklere göre kamerayı güvenlikle daha çok ilişkilendirme gerekçesidir:

Yapılan pek çok araştırmanın da gösterdiği gibi, kentte kadınların bir suçun kurbanı olma olasılıklarının çok daha yüksek olmakla kalmayıp, aynı zamanda cinsiyetlerinden ötürü – sözlü ve fiziksel taciz gibi – özgül kimi suç türlerine de sıklıkla maruz kaldıklarını; bu durumun, sadece kadınlar tarafından değil erkekler tarafından da dile getirilen bir kanaati oluşturacak denli geçerlilik ve yaygınlık taşıdığını belgelemektedir (Mermutlu, 2010, s. 20).

Diğer taraftan kadınların tehdit ve risk açısından hedef gibi sunulması, onların özel ve kamusal alandaki konumlarını mevcut zihinsel algı içerisinde kurmaktadır. Diğer bir ifadeyle, tehditler üzerinden aslında mevcut olanın ne kadar doğru ve kadının çıkarına olduğu bir kez daha onaylanmaktadır: Ev/aile iyidir, sokaklar kötüdür gibi (Güven, Gözetimin Neoliberal 'Risk' Bağlamında Dönüşümü ve MOBESE Kameraları, 2012, s. 172). Kadınların da bu algıya sahip olduğu verilere de yansımıştır.

Son olarak güvenlik dışında gözetim ile ilişkilendirilebilecek diğer bir unsur iş hayatında gözetimin yerinin sorgulanmasıyla anlaşılabilir. Bu bağlamda çalışan katılımcılara iş yerlerinde kamera olup olmadığı sorulmuştur:

Tablo 31. *Örneklem grubunda çalışanların iş yerinde kameralı gözetim durumu*

Cevap	Sayı	Oran %
Evet, kamera var	169	44
Hayır, kamera yok	42	11.7
Çalışmıyorum	173	44.3
Toplam	384	100

Tablo 31'e göre çalışanların (n=211) %80'inin (n=169) iş yerinde kamera bulunmaktadır. İş yerinde kamera bulunan meslek grupları, işçi, muhasebeci, teknisyen, öğretmen, hemşire, tüccar, memur, bankacı, mühendis, operatör ve danışman ve esnaflardır. Bazı işçiler, esnaflar ve serbest meslek çalışanları kameralı gözetim altında değildir. Kamu kurumlarında çalışanların tümünün iş yerinde kamera olması dikkat çekicidir. İş yerinde kameralı gözetimi çok az sayıda kişi bir baskı olarak değerlendirmiştir (yaklaşık %2). Kameralar daha çok, suça teşebbüsü önleme, kanıt toplama ve güvenlik açısından değerlendirilmektedir. Bu durum gelecek bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Genel olarak bakıldığında merkezi yerlerde, mahallelerin büyük bölümünde, sokaklarda ve iş yerlerinde kameralı gözetimin yapıldığı algısı hâkimdir. Gözetim, güvenlik ve gelir ilişkisinin beraber değerlendirildiği bu bölümde açıklanan veriler, gözetim ile gelir ve güvenlik algısı arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Sosyo-ekonomik bakımdan ‘iyi’ olarak değerlendirilen yerler hem gözetimin yoğun olduğu hem de güvenli olarak görülen yerlerdir. Diğer bölgeler ise biraz tehlikeli veya tehlikelidir ve buralarda gözetimin arttırılması gerektiği kanaati mevcuttur. Bu durum, gerçekte işlenmiş suçlar üzerinden oluşmuş bir yargıdan ziyade, söylemlerle oluşturulmuş bir güvensizlik algısının sonucudur. İlerleyen bölümlerde sosyo-ekonomik durum ve güvenlik eşleştirmelerini belirleyen noktalar, ilgili verilerle tartışılacaktır. Ancak öncelikle bir sonraki bölümde gözetimin ne olduğu, nasıl tanımlandığına değinmek gerekmektedir. Katılımcıların gözetimle ilgili yaptıkları tanımlar, toplumsal olarak gözetimin nasıl anlaşıldığını da ortaya koyacaktır. Sonraki bölümde ise Eskişehir genelinde kameralı gözetim, güvenlik ve bunların farklı toplumsal kesimlerle ilişkilendirilmesi üzerinde durulacaktır.

6.5. Gözetimin ‘Ne’liğine Dair Yapılan Tanımların Değerlendirilmesi

Gözetim, kısaca ‘bir veya daha çok kişinin iletişim ya da eyleminin sistematik olarak araştırılması ya da izlenmesi (Yıldız ve Erkul, 2006)’ olarak tanımlanıyor olsa da, araştırmanın bu kısmında odaklanacağımız konu, katılımcıların gözetimi nasıl tanımladığıdır. Gözetimle ilgili daha spesifik sorulara geçmeden önce katılımcılara açık uçlu olarak ‘gözetim kavramının/kelimesinin ne ifade ettiği’ sorulmuştur. Öncelikli olarak sorulan bu soruya katılımcıların verdikleri cevap ile sonraki sorulara verecekleri cevap arasında ilişki kurmaları, gözetimin ‘ne’liğine yönelik yaptıkları tanımla diğer sorulara verecekleri cevabı ilişki olarak düşünmeleri planlanmıştır.

Katılımcılardan bir ‘gözetim’ tanımlaması yapmaları istendiğinde soruya çok farklı cevaplar verilmiştir. Benzer birleştirilmiş ve cevaplar 29 başlık altında sınıflandırılmıştır.

Cevapların çok çeşitli olması, gözetimin eylem, olgu ve araç olarak düşünülmesinden ileri gelmektedir. Bazı katılımcılar için gözetim ‘izlemek, izlenmek,

denetlemek' gibi eylemler ifade ederken bazıları için bir aracı, 'kamera'yı ifade etmektedir. Rahatsızlık, güven, baskı ve farkındalık gibi gözetimin katılımcıda hissettirdiği duyguları, tanım olarak ifade edenler olmuştur. Tablo üzerinde göstermek gerekirse verilen cevaplar ve oranları şu şekildedir:

Tablo 32. Gözetimin 'ne'liğine dair tanımlar

Cevap	Sayı	Oran
İzlenmek	62	16.1
Koruma	40	10.4
Güvenlik	32	8.3
Denetim	23	6.0
Kamera	20	5.2
Genel bakış	20	5.2
Takip	19	4.9
Hem güvenlik hem sınırlandırma	15	3.8
Gereklilik	12	3.1
İnsanları gözetleme	11	2.9
Dikkatli davranmak	9	2.3
Sınırlandırılmak	9	2.3
Baskı	8	2.1
Kontrol altında olmak	8	2.1
Düzen	8	2.1
Rahatsızlık	7	1.8
Tedbir	7	1.8
Güven	6	1.6
İnceleme	6	1.6
Göz hapsi	6	1.6
Farkındalık	5	1.3
Her türlü bilginin kaydı	5	1.3
Bağımsızlık	3	0.8
Gizlilik	2	0.5
Piyasa durum takibi	1	0.3
Merak	1	0.3
Bir şey ifade etmiyor	2	0.5
Bilgim yok	14	3.6
Cevap verilmedi	22	5.7
Toplam	384	100

Verilen benzer cevapların ortak başlıklar altında birleştirilerek verilerin düzenlendiği tablo 31'e göre 'izlenmek, koruma ve güvenlik' cevapları en çok ifade edilen gözetim tanımlamalarıdır. Gözetim bazı katılımcılar için 'izleyen biri karşısında olma durumu' olarak algılanmış ve bu bağlamda 'gözetimin ne olduğu'na en çok verilen cevap 'izlenmek' (%16,1) olmuştur. İzlenme durumu belirli bir araç, durum veya amaç karşısında farklı hislere ve düşüncelere yol açacaktır. Ancak burada genel bir gözetim tanımı sorulmuş ve tanımlamanın ayrıntılandırılması üzerinde durulmamıştır. Dolayısıyla burada 'izlenmek' cevabı, genel gözetim karşısında birileri ve/veya bir araç tarafından 'rutin' olarak gerçekleştirilen, içinde objektifliği barındıran bir durum olarak anlaşılmalıdır. 'Genel bakış' (%5,2) cevabı da benzer bir motivasyonla verilmiş olup 'izlenmek'ten farklı olarak bu cevabın arkasında objektif ve herkese yönelik bakışın daha baskın olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu cevabı veren katılımcılara göre gözetim, birileri tarafından 'izlenmek'le ilgili olmaktan ziyade 'genel bir bakış' altında, herkesin nötr bir ortamda izlendiğini ifade etmektedir.

%5,2 (n=20) ile kamera, gözetim tanımlamasına giren tek araç olmuştur. Dolayısıyla kamera, gözetim olgusunda öne çıkan araçtır denebilir. Gün geçtikçe niceliksel olarak artan ve niteliği geliştirilen kameralar tedbir, caydırma, güvenlik ve kanıt toplama gibi amaçlar altında değerlendirilmektedir. Diğer taraftan 'görülmeden görme'ye izin veren asimetrik bakışı sayesinde rahatsızlığa da sebep olmaktadır. Ancak daha çok kamusal alanlarda bulunan ve bu alanlarda kameranın olmasını 'objektif'lik atfederek güvenlik çerçevesinde değerlendirenlerin, bir önceki bölümdeki veriler düşünüldüğünde, daha yüksek oranda olduğu söylenebilir.

Emniyet altında değerlendirilebilecek tanımlar, güvenlik(%10,4), güven(%1,6), koruma (%8,3), düzen (%2,1), bağımsızlık-rahat hareket etme (%0,8), gereklilik (%3,1) ve tedbir (%1,8) cevaplarıyla %28,1'lik bir orana sahiptir. Buraya 'hem güvenlik hem sınırlandırma' (%3,8) cevabı da eklenebilir. Ancak bu cevap, gözetimin diğerinden farklı bir yüzü olduğuna yaptığı vurguyla emniyet altında değerlendirilen diğer tanımlardan ayrılır.

Güvenliğe ilişkin cevapların ve oranlarının diğerlerinden daha fazla olması, önceki bölümlerde verilen gözetim-güvenlik ilişkisine dair cevaplarla örtüşmektedir. Bazı mahallelerde gözetimin fazla olmasıyla güvenlik algısı arasındaki doğrusal ilişki

burada gözetim için verilen cevaplarla daha da belirginleşmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere kameraların gerekliliğinin sebebi sorulduğunda verilen tek cevap ‘güvenlik ve tedbir’ olmuştur. Dolayısıyla gözetim ile güvenlik arasında algısal olarak sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki, güvenli bir mekân için kameranın ve gözetimin yaygınlaşmasını sağlayan, gözetimi ve kameranın mevcudiyetini meşrulaştıran durumu da ortaya koymaktadır. Ayrıca, güvenlikçi kaygılar, panoptik bakışı yani düzenlemeye odaklanan bakışı ban-optik bakışa çevirmekte, güvenlik için ayrıştıran, sınırın dışında tutan yeni bir felsefi yapılanım içinde yeniden tasarlamakta, düzenleme işini güvenlik söyleminin arkasına çekmektedir. Farklı toplumsal kesimlere dair veriler ele alındığında, bu yargı daha da netleşecektir.

Tam tersi, olumsuz yargılar çerçevesinde yapılan tanımlara bakıldığında ‘insanları gözetleme’ (%2,9), ‘sınırlandırılmak’ (%2,3), ‘baskı’ (%2,1), ‘kontrol altında olmak’ (%2,1), ‘rahatsızlık’ (%1,8) ve ‘göz hapsi’ (%1,6) ve içeriğinde olumsuz durumları da barındırması imkânı bakımından dâhil edilirse ‘her türlü bilginin kaydı’ (%1,3) cevaplarıyla karşılaşılır. %12,1’lik oranla olumsuzluk içeren cevapların motivasyonu oluşturan konular mahremiyet sınırlarının aşılması, çalışma ortamının sürekli kontrolü, verilerin kaydı, paylaşılması ve gözetimin işlevselliğine dair muğlaklıktır. ‘Panoptik bakış’ olarak değerlendirilebilecek kameralı gözetimin asimetric yapısı da muğlaklık içinde değerlendirilebilir. Karşılıklı bakıştan ziyade tek tarafın gözetlediği kameralı gözetim, gözetleyenin görülmemesi, görüntüleri kimin/kimlerin izlediği, ne zaman(lar) izlediği ve ne işe yaradığı gibi durumların belirsizliği rahatsızlık, göz hapsi, baskı, sınırlandırılmak ve kontrol altında olmak şeklinde verilen cevapların altında yatan ortak endişe kaynağıdır.

Denetim (%6), takip (%4,9), hem güvenlik hem sınırlandırma (%3,8), inceleme (%1,6) ve gizlilik (%0,5) cevapları hem olumlu hem de olumsuz açıdan değerlendirilebilir orta bir noktadadır. ‘Güvenlik mi özgürlük mü?’ sorunsalı açısından değerlendirildiğinde yerine, dönemine, konjonktüre göre değişen cevaplar olabilir. Cevap verildiği günümüz konjonktürü içinde düşünülürse, bu cevaplar, güvenlik ekseninde değerlendirilebilir.

Her ne kadar örneklem grubunun önemli kısmı gözetimi güvenlik ile eşleştirmiş olsa da bu durum dönemsel/güncel faktörlerden ve etkilerden bağımsız

düşünülmemelidir. Bu etkenler, alışkanlıkları, gündelik hayatı ve toplumun bilincini önemli ölçüde sarsıyorsa, araştırmayı ve cevapları da nasıl etkilediğine mutlaka değinilmelidir. Sınırlılıklar kısmında bahsedildiği gibi son aylarda artan terör saldırıları, saldırganların kamera görüntülerinin medyada geniş yer edinmesiyle ‘görüntülerin artması-suçluların bulunması/yakalanması/önceden tespiti’ denklemini beslemesi ve insanların duygusal olarak yıpranmasıyla güvenliği arzulamaları gözetim-güvenlik ilişkisinin yoğunluğunu arttırmış dönemsel etkenler olabilir. Diğer taraftan son beş yılda artan göçler, medyada ‘şiddet, suç, mağduriyet’ çerçevesinde yer edinen ve Türkiye’nin birçok yerinde görünür olan genelde ‘Suriyeliler’ olarak anılan sığınmacılar, göçmenler, mülteciler, misafir ve geçici koruma altındakiler de gözetime yönelik talepleri ve algıları değiştirmiş olabilir. Dolayısıyla burada yapılan ‘gözetim’ tanımlamaları da bu durumlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Ancak bunun dışında genel olarak bakıldığında söylemlerin güvenlik algısını önemli ölçüde etkilediği fark edilir. Bu tartışmanın yapılacağı bölüme geçmeden önce gözetimin farklı kesimler söz konusu olduğunda nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır. Bir sonraki bölümde katılımcıların, en bilinen gözetim araçlarından biri olan kameralara yönelik görüşleri ele alınacak ve öne çıkan belirli toplumsal kesimler açısından nasıl değerlendirildiğine odaklanılacaktır.

6.6. Kamera – Gözetim – Güvenlik İlişkisi Dağılımları

Daha önceki bölümlerde değerlendirilen veriler, örneklem grubunun önemli bir bölümünün gözetimi güvenlikle ilişkilendirdiğini ortaya çıkarmıştır. Mahallelerde ve sokaklarda bulunan kameralara yönelik algılardan yola çıkılarak yapılan değerlendirmelere ek olarak bu bölümde hem daha genel anlamda Eskişehir’de kameralı gözetime yönelik algıyı incelemek hem de kamerayı güvenlik ile ilişkilendirme ediminin ne kadar ‘güvenilir’ olduğunu, yani kameraların sağlayacağı/sağladığı güvenliğin ne kadar makul olduğunu anlamak için ilgili sorulara verilen cevap dağılımları değerlendirilecektir.

İlk olarak, katılımcılardan, MOBESE, iş yeri ve özel güvenlik kameralarının tümünü düşünerek Eskişehir’de genel olarak yeterli sayıda kamera olup olmadığı sorusunu cevaplandırmaları istenmiştir:

Tablo 33. Eskişehir genelinde kameraların yeterliliğine dair algısal dağılımlar

Cevap	Sayı	Oran %
Kesinlikle katılıyorum	106	27.6
Katılıyorum	134	34.9
Kararsızım	46	12
Katılmıyorum	52	13.5
Kesinlikle katılmıyorum	46	12
Toplam	384	100

Örneklem grubunun %62,5'i (n=240) Eskişehir genelinde kameraların yeterli olduğunu beyan etmiştir. Genel olarak Eskişehir'de ne kadar kamera olduğuna/olabileceğine yönelik fikri olmayanlar kararsız olduklarını söylemiştir. Yeterli görmeyenler ise %25,5 (n=98) oranında olup, bilhassa trafikte ve تنها bölgelerde kameraların yetersiz olduklarını beyan etmiştir. Cevaplar ile cinsiyete ve yaşa göre bir korelasyonun olmadığını da eklemek gerekir. Ancak katılımcıların yaşadıkları sokakta kamera olduğunu beyan edenler ile (%62,2) ile Eskişehir genelinde kameraların yeterli olduğunu beyan edenlerin oransal olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Cevaplar karşılaştırıldığında şöyle bir tabloyla karşılaşılır:

Tablo 34. İkamet edilen sokakta kameranın mevcudiyeti ile Eskişehir genelinde kameraların yeterliliği algısı ilişkisi

İkamet edilen sokakta kamera	Var	Yok	Bilmiyorum	Toplam
Eskişehir genelinde kamera				
Kesinlikle Katılıyorum	68 (%64,1)	37 (%35)	1 (%0,9)	106 (%100)
Katılıyorum	96 (%71,7)	37 (%27,6)	1 (%0,7)	134 (%100)
Kararsızım	19 (%41,3)	26 (%56,5)	1 (%2,2)	46 (%100)
Katılmıyorum	28 (%53,8)	24 (%46,2)	0	52 (%100)
Kesinlikle Katılmıyorum	28 (%60,8)	18 (39,2)	0	46 (%100)
Toplam	239	142	3	384

Tablo'da görüldüğü üzere, ikamet edilen sokakta kameranın olması, Eskişehir genelinde kameraların yeterli olduğu düşüncesiyle bir korelasyon göstermektedir.

Kameranın olmadığı yerlerde yaşayanların cevabı ise daha dengeli dağılmıştır. Dolayısıyla Eskişehir geneline yönelik beyanlar, kameranın niceliğiyle ilgili net bilgiye sahip olup olmamaktan ziyade yerel mekânda algılanan gözetimin ‘görünürlüğüyle’ ilgili olabilir. Yani, yaşadığı sokakta kamera olduğunu ifade eden katılımcı, kameranın görünür, bu sebeple de mekânın güvenilir olarak algılanmasından dolayı, Eskişehir geneli için böyle bir yargıya sahip olabilir. Mesele kameraların yeterliliğinden ziyade, hissedilen güven(lik) derecesiyle ilgilidir.

Kameralara atfedilen önemli işlevselliklerden biri ‘caydırıcılık’tır. Kameranın varlığının, işlenebilecek suçları önemli oranda engelleyeceği varsayımı kuvvetlidir. ‘Panoptik bakış’ın, yani görülmeden görmenin de etkili olduğu caydırıcılığa yönelik algı, üç açıdan ölçülmeye çalışılmıştır. Önce kamusal mekânlar özelinde güvenlik kameralarının suça teşebbüsü önleyip önlemediği sorulmuş, sonra caydırıcılığın etkili olduğu sınır belirlenmeye ve son olarak kamera görüntülerinin izlenip izlenmediğine yönelik cevaplar doğrultusunda caydırıcılığının ne kadar güvenilir olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

İlk olarak, ‘Alışveriş merkezi, kafeterya, lokanta, iş yerleri gibi mekânlarda bulunan güvenlik kameraları suça teşebbüsü önler’ yargısına yönelik cevaplar şu şekildedir:

Tablo 35. Kamusal mekânlarda bulunan kameraların caydırıcılığına ilişkin beyanlar

Cevap	Sayı	Oran %
Kesinlikle katılıyorum	177	46.1
Katılıyorum	151	39.3
Kararsızım	18	4.7
Katılmıyorum	18	4.7
Kesinlikle katılmıyorum	20	5.2
Toplam	384	100

Kameraların caydırıcılık işlevine yönelik bu yargıya ‘kesinlikle katılıyorum’ cevabını verenler en yüksek orana sahip olmakla birlikte örneklem grubunun %85,4’ü (n=328) kameraların suça teşebbüsü önleyeceği yargısına katılmıştır. Dolayısıyla biraz

önce de vurgulandığı üzere, kameraların caydırıcılığı ile birçok suçun önlenilebileceği düşüncesi, verilerin de gösterdiği üzere, oldukça yaygındır.

İkinci noktaya geçmeden önce bu tezi güçlendirmek için soruyla ilişkili diğer bir veriyi de paylaşmak gerekir. ‘Gözetim araçları (kameralar, takip/dinleme, izleme cihazları gibi) arttıkça, güvenlik konusunda kaygım azalıyor’ yargısına verilen cevaplara bakıldığında caydırıcılığa olan itimadın gözetim araçlarının artışıyla meşrulaştırdığı söylenebilir. Örneklem grubunun %75,3’ü (n=289) bu yargıya katıldığını, yani gözetim araçları arttıkça güvenlik kaygılarının azaldığını söylemiştir. Her dört kişiden üçünün, kameraların dışındaki gözetim araçlarının da artışı ile güvenlik kaygısının azaldığını beyan etmesi, hem gözetimin hem de bir gözetim aracı olarak kameraların yaygınlaşması için meşru bir zemin bulunduğunu, hem de güvenliğe olan vurgu sebebiyle gözetim araçlarının elde ettiği farklı verilerin başka amaçlarla kullanılabileceği düşüncesinin arka planda kaldığını göstermektedir.

Kameralar ile caydırıcılık ve güvenlik arasındaki bağ bu kadar sıkı ise kameranın olmadığı yerler nasıl tanımlanmaktadır? Bu bağlamda kameranın olmadığı yerlere yönelik güvenlik algısını ölçmek, kameranın caydırıcılığının sınırlarını anlamak ve kameranın aynı zamanda önleyici bir vasıta olup olmaması konusunda nasıl değerlendirildiğini görmek için ‘kameranın olduğu yerde işlenmeyen suçlar başka bölgelere kayar, başka yerlerde işlenir’ yargısına yönelik cevaplar değerlendirilmiştir:

Tablo 36. Kameraların caydırıcılığının sürekliliğine dair algısal dağılım

Cevap	Sayı	Oran
Kesinlikle katılıyorum	193	50.3
Katılıyorum	149	38.8
Kararsızım	26	6.8
Katılmıyorum	10	2.6
Kesinlikle katılmıyorum	6	1.5
Toplam	384	100

Tablo 36’ya göre, örneklem grubunun yarısı (n=193) kameranın olduğu yerde işlenmeyen suçların başka bölgelerde işlendiğine dair güçlü bir eminliğe sahipken

%38.8'i (n=149) de benzer kanıdadır. Sadece %10.9'u (n=42) kararsız veya bu yargıya katılmamaktadır. Bu veriler şunu söylemektedir: Kameranın caydırıcılığı, örneklem grubunun %89,1'ine (n=342) göre, sadece bulunduğu mekân için geçerlidir. Her ne kadar bazı suçluların kameranın farkında olarak suç işlediği görüntüler medyada yer edinse de caydırıcılığın önemli görülmesi, gerçekte işlenmiş suçlarla, suç işlenebilme riskinin algılanışı arasındaki farklılığın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Mueller, “dünyada yaşamış en kanlı topluluklarda dahi cinayet sayısı binde bir ve modern dünyadaki topluluklarda bu oranın daha da düşük olduğunu” (Mueller, 2004, s. 194-195) söylerken Balta Paker toplumsal endişe ve güvensizliğin kamusal hayatın belirleyici ilkesi haline geldiğini (Balta Paker, 2009, s. 205) vurgulamaktadır.

Cevap dağılımına göre; gözetimin yapılmadığı, kameranın mevcut olmadığı bir yerde suç işlenebildiği gibi, kameranın bakışına dâhil olan bölgelerde işlenmeyen suçlar da buralarda işlenir, yargısına varılabilir. Verilen cevapların dağılımı doğrultusunda, suça teşebbüsü önlemek ve bir yeri güvenli bölge ilan edebilmek için kameraların varlığının neredeyse zorunluluk olduğu düşünülmektedir.

Konuyla ilgili üçüncü ve son olarak caydırıcılığın kameranın salt varlığından mı yoksa müdahaleye imkân tanıyan etkin, aktif yapısından dolayı mı olduğunu, yani caydırıcılığın yanında öngörebilirlik işlevine yönelik algıyı anlamak için katılımcılara ‘kamera görüntülerini sürekli takip eden/izleyen görevli(ler) vardır’ yargısına dair düşünceleri sorulmuştur.

Tablo 37. Kamera görüntülerinin takibi/izlenmesi hakkındaki beyanlar

Cevap	Sayı	Oran
Kesinlikle katılıyorum	72	18.8
Katılıyorum	71	18.5
Kararsızım	48	12.5
Katılmıyorum	83	21.6
Kesinlikle katılmıyorum	110	28.6
Toplam	384	100

Kameranın caydırıcılığı ve sınırlılığının incelendiği tablolardaki keskin oran farklılıkları, söz konusu görevliler olduğunda dengeli bir dağılım göstermektedir. Kamera görüntülerinin sürekli izlendiğini düşünmeyen veya kararsız olan kesimin (n= 241) daha yoğun olduğu tablo 37, aynı zamanda caydırıcılığın kameranın varlığıyla daha çok ilgili olduğunu da netleştirmiştir. Literatür bölümünde ‘Gözetimin ‘Görünür’ Aracı: Kamera’ başlığında Webster’in yaptığı ilgili ayrıma göre örneklem grubunun yaklaşık yarısı, kameraların aktif-olmayan ve/veya reaktif tipte olduğunu düşünmektedir. ‘Proaktif’, yani bir kontrol odasında kamera görüntülerinin sürekli olarak izlendiği ve olaya anında müdahale etmeye imkân tanıyan kameralı gözetim sistemi olduğu düşüncesi yaygın değildir.

Kamera görüntülerinin izlenip izlenmediği veya kaydedildiği hatta kameranın ‘kamera’ olup olmadığı sadece ‘kamera’ya bakılarak anlaşılamaz. Burada kamera bakışına maruz kalanların görüşleri değerlendirilerek algısal bir tablo çizilebilir. Ancak şu da eklenmelidir ki örneklem grubunun %37,3 gibi önemli bir bölümü de kameraların aktif olduğuna, belirli zamanlarda veya sürekli olarak görüntülerin izlenmekte olduğuna kanaat getirmiştir. Dolayısıyla caydırıcılığın yanında olaya anlık müdahaleyi de öngören bir algı, en azından yaklaşık %18 (n=72) oranında mevcuttur.

Caydırıcılıkla ilişkisel ve genel bir toparlayıcı soru olarak katılımcılara ‘yaşadığım yerlerde kameraların bulunması güvende olduğumu hissettiriyor’ yargısına dair fikirleri sorulmuştur. Örneklem grubunun %91,1 (n=350) gibi yüksek bir oranı kameraların bulunduğu yerde kendini daha güvende hissettiğini beyan etmiştir. Kameranın aktifliğine, görüntülerin izlenmesine dair muğlaklığa ve gözetimin olumsuz tanımlarına rağmen kamera güvenlik kaygısını doyuran bir araç olarak algılanmaktadır. Benzer şekilde ek olarak ‘güvensizlik duygusunun hâkim olduğu bir yerde gözetimin artması bu sorunu çözer’ yargısı hakkındaki görüşleri de sorulan katılımcıların %70,8’si (n=272) bu yargıya katılmakta, %16,4’ü (n=63) katılmamaktadır.

Tekrar, genel olarak sorulan sorulara dönüldüğünde ‘sokaklarda, yollarda, kamusal mekânlarda güvenlik kameralarının sayısı arttırılmalıdır’ yargısının cevap dağılımı şu şekildedir:

Tablo 38. Kamusal alanlarda kameraların arttırılması talebi dağılımları

Cevap	Sayı	Oran %
Kesinlikle katılıyorum	196	51.0
Katılıyorum	163	42.4
Kararsızım	11	2.9
Katılmıyorum	11	2.9
Kesinlikle katılmıyorum	3	0.8
Toplam	384	100

%93,4 (n=359) oranıyla örneklem grubunun büyük çoğunluğu toplumsal mekânlarda kameraların arttırılması gerektiği kanaatindedir. Bunun temel gerekçesi güven(siz)liği algılamada yaşanan değişimlerde aranmalıdır. Balta Parker'in ve Bauman'ın (Lyon ve Bauman, 2013, s. 106)da belirttiği üzere, toplumsal güvenlik algısı dış tehditlerden içimizdeki tehditlere doğru yön değiştirmekte ve bu tehditler belirsizleşmektedir. Burada kritik nokta bilinemezciliktir (Balta Parker, 2009, s. 205). Nereden, ne zaman, kim tarafından geleceği belli olmayan tehlikeler, caydırıcılığı da aşarak 'öngörülebilir' ve müdahale etmek mümkün olmalıdır. Kamu otoritesinin akıllı ve örgütlenişi bu tehlikelerle baş edebilecek şekilde çalışmalıdır (Balta Parker, 2009). Riskleri, tehditleri önlemeye verilen önem, güvenlik endüstrisinin bu kaygıyı doyuran araçlardan elde ettiği kâr oranının artışından da anlaşılır (Garland, 2001). Tam da bu yüzden, yani güvenliği sağlamak için hiç olmadığı kadar imkâna sahipken, güvensizlik, bir toplumsal paranoyaya dönüşmekte ve güvenlik araçlarına olan talep artmaktadır. Güven'in (2012), Balta Parker'in (2009) ve Mermutlu'nun (2010) çalışmaları da bu paradoksu anlamak için farklı örneklerle aynı vurguya sahiptir: Genel olarak, güvensizlik algısı, suç olaylarının artışı ve bu yüzden daha güvensiz bir dünyada yaşadığımız noktasından değil, güvenlik söylemlerinden hareketle inşa edilmektedir. Güvenlik söylemleri de kapitalist ve neoliberal politikalarından bağımsız olmadığı üzere endüstriyel ve kâr kaygılarıyla donatılmış içeriklere sahiptir. Özel güvenlik görevlilerinin ve

hizmetlerinin arttığı⁸⁸ (Balta Paker, 2009) günümüzde güvenlikle ilgili yeni sektörlerin⁸⁹ ortaya çıkması ve güvenlikle ilişkili gözetim araçlarına olan talebin artışı bu kaygıların giderilmeye çalışıldığını gösterir.

Kameraların artmasına yönelik talepler, belirsizliği aşmak, anında müdahale etmek veya en azından kanıt toplamak için kameraların çözüm olarak görülmesiyle ilişkilidir. İngiltere’de dört ila altı milyonu bulan CCTV (Closed-Circuit Television) kamera sisteminin⁹⁰ örnek alınarak kurulduğu Türkiye’deki benzeri MOBESE’nin(Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu) son on beş yılda ‘kent bilgi ve güvenlik sistemi’ anlamıyla iç içe geçerek (Çapar, 2010) hızla yaygınlaştığı görülmektedir. Eskişehir’de de bu sisteme bağlı olarak 98 noktada 213 adet kamera, 15 adet mobil kamera (araç kamerası) bulunmakta ve bu kameralar canlı izlenmekte, anında müdahaleye imkân tanımaktadır.⁹¹ Bunun dışında şehrin kalabalık merkezlerinde, iş yerlerinde, mağazalarda, sitelerde ve binalarda kameralar bulunmaktadır. Ancak algısal olarak kameraların niceliği ile kameralara yönelik farkındalık paralel değildir. Çünkü yukarıda da bahsedildiği üzere, güvenlik algısı, söylemler üzerinden inşa edilmekte, verilerden de hatırlanacağı üzere bir güvenlik aracına ve kameranın bakışına dâhil olmayan, diğer bir deyişle kameranın ‘görünür’ olmadığı yerler güvenlik bakımından yetersiz görülmektedir. Dahası Balta Paker’in (2009) ve Anna Minton’un (2011) araştırma bulgularına ve Bauman’ın açıklamalarına bakıldığında korku korkuyu, güvenlik önlemi yeni bir güvenlik önlemi hamlesini hazırlamakta/doğurmaktadır. Örneğin Balta Paker’in yaptığı araştırmada katılımcılardan biri şunları söylemiştir:

Evime ben evde uyurken hırsız girdi. Uyandım, hırsız kaçtı. Ben polisi aradım. Korku içinde beklemeye başladım. Saatler sonra geldiler, şöyle bir bakıp gittiler. Kapınıza çelik kapı taktırım dediler. Sonra alarm taktırdım. Alarm çalınca hırsız kaçıyor ama fark ettim ki alarm çalması dışında şirket kendisi güvenliğinizi sağlamak için hiçbir şey yapmıyor, hiçbir sorumluluk almıyor,

⁸⁸ AA muhabirinin Emniyet Genel Müdürlüğü verilerinden derlediği bilgiye göre, 2004 yılında yürürlüğe giren 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun ile kayıt altına alınan özel güvenlik sektöründe şu ana kadar 1 milyon 774 bin 514 kişiye eğitim verildi. Eğitim alanların 810 bin 437'sine özel güvenlik görevlisi kimlik kartı verilirken, bunlardan 286 bin 227'si fiilen özel güvenlik sektöründe çalışıyor. <http://aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyenin-ozel-guvenlik-profilini/60249> (Erişim Tarihi: 11.04.2017)

⁸⁹ Gizli kamera, böcek ve ses kayıt sistemleri tarama hizmetleri veren sektörler, askeri alanda asker yetiştirmek, strateji önermek veya askeri danışmanlık ve araç gereç lojistiği sağlayan şirketler, özel güvenlik görevlisi yetiştiren şirketler bunlardan bazılarıdır.

⁹⁰ British Security Industry Association <https://www.bsia.co.uk/#> (Erişim Tarihi: 12.04.2017)

⁹¹ <http://www.eskisehir.pol.tr/Sayfalar/kgys.aspx> (Erişim Tarihi: 12.04.2017)

sadece evinize polis gönderiyor. Ama evde alarm olunca polis daha çok ilgileniyor, daha çabuk geliyor, iddiayı daha çok ciddiye alıyor (Balta Paker, 2009, s. 221).

Bauman'a göre güvenlik imkânlarının artışıyla güvensizliğin artışı arasındaki paradoks şu şekilde tasvir edilebilir: "Bir yanda güvensizlikten bütün eski nesillerin korunduğundan daha iyi korunan bir dünya; fakat diğer yanda elektronik öncesi hiçbir kuşağın güvensizlik duygusunu günlük (ve gecelik) hayatın bu tür bir parçası olarak deneyimlememiş bir dünya (Lyon ve Bauman, 2013, s. 107)". Dolayısıyla güven(siz)liğin ağır bastığı bu durumda kameraların artışı ile şehrin içinde görülmeden görme üzerinden inşa edilen panoptik otoriter bakışın yayılması arasında kurulan bağ, kameralar ile güvenlik arasında kurulan bağa göre çok zayıftır. Belirsizlik, risk ve güvenlik algısından dolayı kameraların yaygınlaştırılmasına, konuyla ilgili diğer araştırmaların tezlerini de destekleyecek şekilde, örneklem grubundan oldukça yüksek oranda onay gelmiştir.

Gözetimin artış taleplerinin yanında, artan gözetimin durumunu ortaya koymak ve bu konuda fikirlerini değerlendirmek için katılımcılara 'insanlar gözetimin yaygınlaşmasını kanıksamaktadır' yargısı hakkındaki fikirleri sorulmuştur. %77,6 (n=298), gözetimin yaygınlaşmasına alıştığımızı ve bunun normal bir durum olduğunu söylemiştir. Sosyal medyada artan gözetime de dikkat çekerek, güvenlik için daha fazla gözetim yapılması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Yani insanlar, hâlihazırda gözetlenmeye ve/veya gözetime sosyal medya üzerinden gönüllü olarak destek vermektedir, dolayısıyla güvenlik için de gözetime aynı tolerans ve destek verilmelidir. Burada tekrar eklemek gerekir ki, saha çalışması terör olaylarının yoğun olduğu bir dönemde yapıldığı için, olaylardan etkilenecek güvenliği had safhada önceleyen bir bilinçle cevapların verildiği ihtimali de düşünülmelidir. Her ne kadar belirsizlik, risk ve söylemler güvenlik anlayışını ve gözetimi arttırmaya ve güvenlik endüstrisini beslemeye yönelik kazanımlar sağlasa da bu çalışmanın yapıldığı dönemde yaşanan olaylar, cevapların çok daha yoğun bir şekilde gözetimin artışına doğru kaymasının sebebi olabilir.

Terör olaylarından sonra, terörist(ler)in iletişim ağına ulaşılması, bağlantıları, kameralarıyla çektikleri görüntüler ve olayın olduğu yerde çekim yapan kamera kayıtlarının olayı aydınlatmada işe yaraması ve bunların defalarca medyada, sosyal medyada görselleriyle, tartışmalarla yeniden üretilmesi gözetimin artışına zemin

hazırladığı gibi gereklilik olarak değerlendirilerek sorgusuz sualsiz kabulüne yol açmaktadır.

Gözetimin arttığına yönelik yargının aynı zamanda ‘artma’ durumuna yönelik bir farkındalık yaratarak eleştirel bir bakış getirilmesi gerektiği sinyali verilmeye çalışılmıştır. Benzer bir yönelimle hem farkındalığı belirginleştirmek, hem gözetimin farklı yönleri konusunda bilgilendirmek hem de eleştirel bir düzleme sürüklemek için katılımcılara ‘casus yazılım gibi veya fark edilmesi zor olan küçük izleme/takip ve dinleme cihazları için daha katı yasalar oluşturulmalıdır’ yargısı hakkında görüşleri sorulmuştur. Mevcut yasaları bilip bilmediği hakkında fikir beyanında bulunmayan örneklem grubunun %52,1’inin (n=200) kesinlikle katıldığı, %80,3 (n=316) oranında yargıyı onaylayıcı, yani daha katı yasaların oluşturulması gerektiğine yönelik katılım olmuştur. Süreci zorlaştırmamak için örneklem grubunun %3,7’si (n=14) katılmadığını belirtmiş ve %14,1’i (n=54) kararsız olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla belirli bir farkındalık sağlandığında gözetimin güvenlik için yaygınlaşması gerektiğini onaylamanın yanında sınırlarının belirlenmesiyle ilgili bir bilinç de oluşacaktır. Daha önce de Lyon’un değiştiği gibi (2013), gözetim hakkında farkındalığın oluşmamasının sebebi, şeffaf olmamasından ileri gelmektedir. Söylemlerle güvenlik algısının da belirlendiği düşünüldüğünde gözetimi farklı açılardan değerlendirmek, eleştirel bir yaklaşımı yaygınlaştırmak toplumun geneli için mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak iki farklı başlık altında bölgesel ve genel olarak değerlendirmeye alınan kameraya yönelik algılar paralellik taşımakta, kameralar otoriter bakış, mahremiyet, görülmeden görme gibi konulardan ziyade önemli ölçüde güvenlikle ilişkilendirilmektedir. Kameranın mevcudiyeti güvenlikle ilişkilendirildiği oranda kameralı gözetimin arttırılmasına yönelik talep de yüksektir. Bu bölümde, bu paralelliğin sadece güvensizlik, suç gibi durumlardan değil, söylem ve oluşturulan güvensizlik algısıyla meydana çıktığına değinilmiş, konuyla ilgili diğer çalışmalar da ele alınmıştır. Kameranın güvenliği sağlayan yapısına dair önemli verilerin değerlendirildiği bu bölümün ardından, farklı bir perspektif getirilerek kameranın anlamsal olarak nasıl değiştiği, güvenlik unsurunun yanında cezalandırmaya yönelik bir ‘sopa’ görevini nasıl üstlendiği incelenecektir. Bir sonraki bölümde farklı toplumsal kesimlere yönelik gözetim ve güvenlik algısı değerlendirmeye alınacaktır. İnternette, kurumlar ve şirketlerde bir sınıflandırma yapılmadığını düşünenlerin çoğunlukta olduğu örneklem grubuna farklı

kesimlerin nasıl bir gözetime maruz kalmaları gerektiği sorulduktan sonra, gözetimin ve denetimin belirli kişilerin ve/veya grupların üzerine yoğunlaşması durumu hakkında verdikleri beyanlar üzerinde durulacaktır.

6.7. Gözetim ve Farklı Toplumsal Kesimlere Yönelik Güvenlik Algısı

Önceki bölümlerde gözetim, katılımcıların cevapları doğrultusunda, güvenlik ekseninde bir ‘gereklilik’ olarak değerlendirilmiştir. İnsanlar genel olarak yaşadıkları kamusal mekânlarda gözetimin artması kanaatindedir. Bunun en belirgin sebebi gözetimin suça teşebbüsü engelliyor olması, yani caydırıcılığıdır.

Bu bölümde gözetimin güvenlikle ilişkisini kurma biçiminin, gözetimin ne’liğinde ve algılanışında bir değişime sebep olup olmadığına değinilecektir. Bu değişimin panoptik gözetim biçiminin aynı zamanda ban-optik olarak işlevselleşmeye uygun olduğunun da bir göstergesi olarak karşımıza çıkacağı düşünülebilir. Vurgu ‘gereklilik’ten ‘sınırın dışında tutma, sınırın ötesini kontrol altına alma’ gibi dışlayıcı veya buna yakın anlamlandırmaları taşıyan bir yöne kaymaktadır.

Bu hipotezin doğruluğunu tartışmaya açmak için kişilere farklı toplumsal kesimlerle ilgili olarak gözetim hakkında fikirleri sorulmuştur. Değerlendirilmesi istenen kesimlerden birisi ‘yoksul’ kesimdir. ‘Yoksul’ teriminin eklenmesiyle gözetim talebinde bir farklılaşma olup olmadığı ölçülmeye çalışılmış, ek olarak daha derin bir incelemeye tabi tutmak için verilen cevabın nedeni açık uçlu olarak sorulmuştur. İlk olarak ‘yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde kameralar arttırılmalıdır’ yargısıyla ilgili düşünceleri sorulan katılımcıların cevap dağılımları şu şekildedir:

Tablo 39. *Yoksulların yaşadığı yerlerle ilişkili olarak gözetim algısı dağılımları*

Cevap	Sayı	Oran
Kesinlikle katılıyorum	191	49.7
Katılıyorum	141	36.7
Kararsızım	22	5.7
Katılmıyorum	16	4.2
Kesinlikle katılmıyorum	14	3.6
Toplam	384	100

Bu tabloya göre %86,4 (n=332) gibi yüksek bir oran yoksulların yaşadığı yerlerde kameraların artırılması gerektiği kanaatindedir. Kameralarla ilgili diğer sorulara verilen cevapların dağılımıyla buradaki dağılım tutarlıdır. Örneğin kamusal alanda kameraların artırılması taleplerinin incelendiği tablo 38’de artırılması kanaatinde olanların tutarlı olduğu, burada da aynı cevabı vermiş olmalarından anlaşılmaktadır. Öyleyse verilen cevapları ‘yoksul’ değerlendirmesinde farklılaştıran nokta neresidir?

Bu sorunun cevabı, katılımcıların verdikleri cevabın sebebi sorularak anlaşılabilirdi. Daha önce kameranın gerekliliğini tedbir, caydırıcılık ve kanıt ekseninde değerlendiren katılımcılar yoksulların daha çok yaşadığı mahallelerde kameraların artırılmasını neden istediklerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Tablo 40. *Yoksulların yaşadığı yerlerde kameraların neden arttırılması gerektiğine dair beyanlar*

Cevaplar	Sayı	Oran %
Güvenlik için her yerde olmalı	152	39.6
Suç oranı yüksek-suçlular oralarda	83	21.6
Onların daha çok ihtiyacı var	61	15.9
Suç işlendiğinde kanıt toplamak için	9	2.3
Yoksulların güvenliği için olmalı	7	1.8
Onların yaşadığı yerlerde düzen olması için	4	1.0
İnsanlar onları görüp yardım etsin diye	2	0.5
Diğer	6	1.6
Cevap verilmedi	60	15.6
Toplam	384	100

Bir önceki soruya ‘kesinlikle katılmıyorum’ veya ‘katılmıyorum’ cevabını veren 8 kişi ‘sadece yoksulların sorulması’ üzerinden bu cevapları vermiş ve nedeni sorulduğunda ‘güvenlik için her yerde olmalı’ cevabıyla bu durumu netleştirmişlerdir. ‘Kesinlikle katılmıyorum’ ve ‘katılmıyorum’ cevaplarından birini veren diğer kişiler cevap vermemiş veya diğer seçeneğine dâhil olmuşlardır. Burada cevap yoğunluğu bakımından asıl değerlendirilmesi gereken, yoksulların yaşadığı yerde kameralı gözetimin arttırılması gerektiğini düşünenlerin neden bu cevabı verdiği.

Öncelikle cevapların sınıflandırılması hakkında şu belirtilmelidir ki, suç olaylarının yoksul kesime zarar verdiğini düşünenlerin cevabı netleştirmesi istenerek ‘yoksulların güvenliği için olmalı’ ve ‘onların daha çok ihtiyacı var’ cevaplarına dâhil edilmişlerdir. Ancak suçun yoksullar veya onların bölgelerine yerleşen suçlular tarafından gerçekleştirildiğini düşünenler ‘suç oranı yüksek ve suçlular oralarda’ cevabı altında değerlendirilmiştir. Hırsızlığın ve suçun yoksulların yaşadığı mahallelerde daha fazla olduğunu düşünenler, suçluların orada yaşadığını ve yakalanmaları için kameralı gözetimin yaygınlaştırılması gerektiği kanaatindeyken, diğer cevapları verenler suçluların yoksullara daha çok zarar verdiğini, onların güvenliği olmadığını söyleyerek bu cevabı vermişlerdir. Dolayısıyla bir kesim gözetimi ‘sopa’ya dönüştürmüş, diğer kesim ‘gerekliklik, güvenlik, tedbir’ altında değerlendirilen niteliklerde karar kılmıştır.

Önceki soruya ‘kesinlikle katılıyorum’ ve ‘katılıyorum’ cevabını verenlerin (n=332) %45,7’si (n=152) ‘güvenlik için her yerde olmalı’ cevabını vererek kameralı gözetime dair güvenlik, caydırıcılık ve tedbir gibi benzer motivasyonlar ekseninde değerlendirmiştir. İkinci olarak %25’i (n=83) ‘suç oranı yüksek-suçlular oralarda’ cevabını vermiştir. Az önce de belirtildiği gibi bu cevabı verenler kameralı gözetimin orada arttırılmasının sebebini güvenlik ekseninde değerlendirmesine rağmen bu güvenlik algısı, diğer bölgelerde yaşayan insanların güvenliğine yöneliktir. Wacquant’ın da vurguladığı gibi, yaftalama sadece sınıf veya etnik kökenle ilgili değil, aynı zamanda kötülen ve/veya kötüye giden mahallede ikamet etmekle de ilgilidir (Wacquant, 2015, s. 38-39).

Erdoğan (2001’den aktaran Gökalp ve diğerleri, 2010, s. 51), “Türkiye’de kültürel/siyasal alanda yoksullara ve yoksulluğa ilişkin, yoksulların ‘tehlikeli sınıflar’ olarak kurulduğu fobik temsiller, ‘fukara edebiyatı’ olarak horlanan ekonomist-teknisist temsiller ve (siyasal söylemde) popülist temsillerden söz eder”. Tablo 38’de resmedilen cevapların da bu bağlamı içerdiği söylenebilir. Bunlardan en göze çarpanı, ‘suç oranı yüksek ve suçlular oralarda’ cevabını verenlerin ‘fobik temsiller’e oldukça yakın olmasıdır. Yoksulluğun ‘yoksunluk’ ve bu yüzden de ‘acizlik’ ile eşleştirilmesi ‘suç’ bağlamını da beraberinde getirmektedir. Erdoğan’ın (2002’den aktaran Gökalp ve diğerleri, 2010, s. 150) da aktardığı gibi, “yoksulluğun ‘görünmez kılınması ile seyirlik hale getirilmesi’, ‘tehlikeyle özdeşleştirilmesi ile acz ve çaresizlik içinde sunulması’ ikililiklerinin, karmaşık bir şekilde birbirine eklemelendiği”ni gösterir. Burada da benzer zıtlıkların iç içe geçtiği görülmektedir.

Daha önceki verilerden hareketle, yoksul ve orta-alt olarak tanımlanan mahallelerde gelir-güvenlik ve gözetim arasında bir korelasyon olmakla birlikte buralarda gözetimin eksikliği ve alt gelir grubunun yaşıyor olması güvensiz bölgeler olarak etiketlenmelerine de sebep olmuştur. Bu durum, yoksulların ve/veya alt gelir grubunun yaşadığı yerlerde gerçekleştirilmiş suçun niceliğinden ziyade söylem ve algılamayla ilgilidir. Kameraların arttırılması, bu mahallelerin takibine imkân tanıyacak, ‘geri kalanların güvenliği’ için yoksulların yaşadığı mahalleyi daha kontrollü hale getirecektir.

‘Suç oranı yüksek-suçlular oralarda’ cevabını verenlere bakıldığında (n=83), %83’si (68) yaşadığı mahalleyi ‘orta, orta-üst ve zengin’ kesimin yaşadığı yerler olarak

tanımlayanlardır. %17 (n=14) ise ‘orta-alt ve yoksul’ kesim olarak tanımlayanlardır (Bir kişi yaşadığı mahalleyi gelir grubu açısından değerlendirmemiş, ‘bilgim yok’ demiştir). Dolayısıyla gerçekten de ban-optik, yani bir kesimi diğerinden ayıran/ayrıştıran, sınırlarını kontrol altında tutan bir gözetim algısı olduğundan bahsedilebilir. Orta ve üst kesimlerin güvenlikleri için diğer bölgelerin kontrol altında tutulmasını istemesi ban-optik gözetime işaret etmektedir. Nitekim ban-optikonun ele alındığı bölümde de değinildiği gibi Bigo (2008), ban-optikonun ‘gelecekteki olası olumsuz davranışlarından korkulan kesimleri, tedbir olsun diye dışarıda bırakma ve gözetim altında tutma, bu yolla ötekileştirme’ işlevini vurgulamaktadır (Ayrıca; Lyon ve Bauman, 2013, s. 67). Bu işlevselliğin olumlandığını, %21’lik (n=83) bir oranla algısal olarak mevcut olduğunu görmek mümkündür.

‘Suç oranı yüksek-suçlular oralarda’ cevabını verenlerin %17’si (n=14) yaşadığı mahalleyi orta-alt ve yoksul olarak tanımlayanlardır. Bu cevabı neden verdikleri ise bir katılımcının ifadelerinde netleşmektedir:

‘Mahallenin (Fevzi Çakmak Mah.) geneli Kuyubaşı’ndan dolayı sıkıntılı. Hırsızlık, almıyor. Daha geçerli, işe yarar bir gözetim yapılırsa keşke’(Kadın, 31, Üniversite Mezunu).

Fevzi Çakmak Mahallesi daha önce de bahsedildiği gibi Kuyubaşı bölgesinden dolayı suçluların yoğun olarak yaşadığı ve/veya suçun fazla olduğu yer olarak değerlendirilmektedir. Uyuşturucuyla mücadele amaçlı geniş çaplı operasyonların da yapıldığı bu bölge, mahalle yerlisi için de mahallenin tehlikeli olarak addedilmesine sebep olmaktadır. Polis devriyelerinin de olmasına rağmen kameralı gözetimi ve polis gözetimini yeterli bulmayan yerli halk bölgenin suçluların olduğu bir yer olarak da değerlendirerek gözetimin kendi güvenlikleri için artması gerektiği kanaatindedir. Bu durum kendi mahallesinde kameralı gözetimin artması gerektiğini söyleyen herkesin cevabıyla tutarlıdır. Ancak, biraz önce de değinildiği gibi asıl önemli nokta, orta ve üst sınıfların bu mahallelerin kontrol altında tutulmasına veya gözetimin, buralarda kendi güvenlikleri için artmasına yönelik talepleridir. Bu talepler, gözetimin ban-optik yanına vurgu yapmaktadır.

İkinci olarak görünürlükleri artan göçmen, mülteci, sığınmacı, misafir ve geçici koruma altındakiler olarak değerlendirilen ‘Suriyeliler’e yönelik gözetim ve güvenlik

ilişkisi incelemeye alınmıştır. Bu bağlamda katılımcılara ‘göçmenlerin, mültecilerin veya sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde kameralar arttırılmalıdır’ yargısı hakkındaki fikirleri sorulmuştur.

Tablo 41. *Göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar olarak değerlendirilen Suriyelilerin yaşadığı yerlerle ilişkilendirilen gözetim algısı dağılımları*

Cevap	Sayı	Oran %
Kesinlikle katılıyorum	197	51.3
Katılıyorum	123	32
Kararsızım	32	8.3
Katılmıyorum	16	4.2
Kesinlikle katılmıyorum	16	4.2
Toplam	384	100

Yine, tablo 38 ile benzer bir dağılıma sahip olan bu dağılımda, kameraların her yerde artması gerektiği kanaatiyle uyumlu bir dağılım olduğu görülmektedir. Toplumsal kesim değerlendirmesinde farklılığı ortaya koyan ‘neden?’ sorusuna verilen cevaplar burada da aynı önemi haizdir.

Tablo 42. Suriyelilerin yaşadığı yerlerde kameraların neden arttırılması gerektiğine dair beyanlar

Cevap	Sayı	Oran %
Güvenlik için her yerde olmalı	78	20.3
Suç unsuru etkili	47	12.2
Onlara güvenmiyorum	46	12
Büyük sorunlarımızdan biri	43	11.2
Onları tanımıyoruz	28	7.3
Tehlikeliler	24	6.3
Onların iyiliği ve güvenliği için olmalı	18	4.7
Korku veriyorlar	13	3.4
Kültür farkı	10	2.6
Çaresizlikten her şeyi yapabilirler	9	2.4
Cevap verilmedi	56	14.6
Diğer	12	3.2
Toplam	384	100

Karşılaştırmalı analize geçmeden önce belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır. Soruda ‘göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler’ sorulurken sorunun cevabını veren istisnasız herkes bu kavramları ‘Suriyeliler’ olarak algılamış ve bunu belirterek cevaplamıştır. Göç eden grupların niteliği çeşitliliğin farkına varılması bakımından önemli bir konudur. Aslında Suriye’den göç eden gruplar da bu değerlendirmeye ele alınması gerekirken, yani farklılık içermesine rağmen (Çağlayan, 2015, s. 194) ve günümüzde Türkiye’de farklı ülkelerden gelen ve farklı sosyo-ekonomik durumlara sahip göçmen gruplar da olmasına rağmen, göçmen, mülteci ve benzeri kavramlar kullanıldığında zihinlerde ‘Suriyeliler’ canlanmaktadır.

Eğer ekonomik açıdan da kabaca sınıflandırmak gerekirse Türkiye’ye gelen Suriyeliler, yüksek miktarda sermaye sahibi olanlar(Türkiye’de bir işletme sahibi olanlar gibi), hayatlarını muhtaçlık ekseninin dışında görece rahat sürdürecekt kadar sermaye sahibi olanlar ve yoksul kesim olarak sınıflandırmak mümkündür. Türkiye’ye gelen Suriyeliler içinde uyum sağlama sorunu olan ve ülkedeki tepkilerin sebebi, Türkiye’nin

pek çok yerinde kötü koşullarda yaşayan, dilencilik yaparken görülen, madun sıfatı verilen ‘yoksul göçmen’ grubudur. “Bu gruba ait bireyler, hayatta kalma stratejisi olarak hemen her alternatifi değerlendirirler ve neredeyse Türkiye’nin her yerine dağılmışlardır (Çağlayan, 2015, s. 198)”. Diğer iki sınıftan ziyade göze çarpan, yaşam koşulları sebebiyle tehdit olarak algılanan, külfet olarak görülen ve göçmen, mülteci, sığınmacı, misafir dendiğinde ilk akla gelen, Suriyeli yoksul kesimdir. Dolayısıyla tablo 40’ta yer alan cevapları incelerken bu bilgileri de düşünerek ilerlemek gerekmektedir.

Ekonomik açıdan benzer gereksinimlere ve/veya yoksunluklara sahip olmalarına rağmen yoksullar ve yoksul olarak değerlendirilen Suriyeliler için gözetim konusunda farklı çıkarımlar yapılmıştır. En genel ve kapsayıcı cevap olarak bir önceki soruya ‘herkesin iyiliği ve güvenliği için gözetim her yerde olmalı’ cevabını verenler dahi göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar sorulduğunda olumsuz nitelikte cevaplar verebilmiştir.

Tablo 40 ile karşılaştırıldığında ‘güvenlik için her yerde olmalı’ diyenlerin oranının, söz konusu Suriyeliler olduğunda, yarı yarıya düştüğü görülmektedir. Yoksul mahalleler sorulduğunda ‘güvenlik için her yerde olmalı’ diyenlerin %5’i (n=8) tablo 40’ta yer alan ‘onların iyiliği ve güvenliği için olmalı’ cevabını, %48’i (n=73) ‘güvenlik için her yerde olmalı’ cevabını vermiştir. Kalan %45 (n=68) olumsuz cevaplara yönelmiştir (%2 – n=3 fikir beyan etmemiştir). Yine Tablo 40’a göre gözetimin neden artırılması gerektiğine ‘onların daha çok ihtiyacı var’ diyenlerin %16.3’ü (n=10) bu soruda ‘güvenlik için her yerde olmalı’ ve ‘onların iyiliği ve güvenliği için olmalı’ cevabını vermiş, %73,7’si (n=55) olumsuz cevaplara yönelmiştir (%10 – n=6 fikir beyan etmemiştir). Yani kısaca, yoksul mahallelerde gözetimin artmasına yönelik cevapların sebebi yoğun olarak olumsal noktalarda toplanmışken, göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar⁹² sorulduğunda gözetimi yoksulların ve geri kalanların güvenliği için düşünenler, bizzat Suriyelilerin güven(siz)lik meselesi olması dolayısıyla izlenmesi gerektiği kanaatindedir. Örneğin yoksullar sorulduğunda, gözetimi farklı açıdan değerlendirerek *‘yoksulların durumlarını herkes görsün, belki görüntüler yardımcı*

⁹² Araştırma boyunca, bu kavramlar kullanılmasına rağmen, katılımcılar ‘Suriyeliler’ ifadesini kullanmış ve genellikle Suriyeli yoksul kesim algılanmıştır. Birkaç kişi dışında, örneklem grubunun geri kalanı Suriyelilerin ihtiyaç sahibi kesim olduğunu düşünmektedir. Verilen cevapları da bu eksende değerlendirmek gerekir. Buradan sonra katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda göçmen, mülteci ve sığınmacı yerine ‘Suriyeliler’ terimi kullanılacaktır.

olmalarına sebep olur' cevabını veren görüşmecimiz, göçmenler, mülteciler, sığınmacılar sorulduğunda, gözetimi bir önceki değerlendirmesinden çok farklı bir noktaya yerleştirerek, '(Suriyeliler) *yoksullar ve her şeyi yaparlar, onlar suça daha meyilli aslında'* cevabını vermiştir. (Kadın, 43, Lisans Mezunu, Anestezi Teknikeri)

Yoksulların yaşadığı mahallelerde gözetimin artmasına sebep olarak suç unsurunun etkili olduğu cevabı tablo 42'de Suriyeliler için oransal olarak düşmüş olsa da, bir olumlu-olumsuz cevap skalası düşünüldüğünde olumsuz cevapların çeşitliliği ve yoğunluğu bakımından Suriyeliler için sadece 'suç unsuru'nun etkili olmadığı bir durumun olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Güvensizlik, tehlike algısı ve yabancılık olumsuz cevapların oranını arttıran diğer unsurlardır. Yoksullar için temel olarak bir olumsuz, altı olumlu nitelikte değerlendirilebilecek cevap verilmişken, göçmenler, mülteciler, sığınmacılar sorulduğunda iki olumlu yedi olumsuz nitelikte cevap verilmiştir ve cevaplara oransal olarak bakıldığında, Suriyeliler için verilen olumsuz cevaplar, yoksullar için verilenlere göre daha yüksek bir orana sahiptir.

Genel olarak incelendiğinde tablo 42 şunu ifade etmektedir: Örneklem grubunun %25'i (n=96) genel veya Suriyeliler için güvenliğin sağlanması kaygısını taşımaktadır, %17,1'i (n=66) bir fikir beyan etmemiş veya çok farklı cevaplar vermiştir. Kalan %57,9 (n=212) Suriyelileri güven(siz)lik, yabancılık, ötekilik, risk ve tehlike faktörleri çerçevesinde değerlendirerek kontrol altında tutulmaları ve diğer insanların güvenliği için onların üzerinde gözetimin artması gerektiğini beyan etmiştir. Güvensizlik, risk ve tehlike algısının oluşmasında siyaset, medya ve temsiller gibi unsurlar etkili olabilir. Ancak burada gözetim konusuyla ilgili olan kısım, gözetimin algısal olarak tehlike, risk ve güven problemi olduğu düşünülen kesimlerin üzerine yoğunlaştırma talebidir. Bu talep aslında gözetim ve güvenliğin sadece risk bağlamında değerlendirilmediğinin de bir itirafı olarak ötekileştirilen herkes için geçerli olabilir. Bauman'ın da dediği üzere her yabancı ötekidir ve, böylece tekil zanlılar veya tehlikelerden ziyade olağan şüpheliler sınıflandırılmasına gidilir. Bu sınıflandırmayı güvenlik için istiyor olduğumuz gibi, sınıflandırmanın içine dâhil olmamak, güvenliğin düşmanlarından biri olarak görülmemek için de istiyor olabiliriz. Böylece güvenlik için gözetime ve sınıflandırmalara güvendiğimiz gibi eşzamanlı olarak ona çalışıyor oluruz. Güvenlik, böyle paranoya durumlarında daha da bağımlılık haline gelir (Lyon ve Bauman, 2013, s. 105).

Suriyeliler için daha fazla olumsuz cevap verilmiş olmasının sebebi de ‘öteki’ olarak değerlendirilmelerinden ileri gelmektedir. ‘Onları tanımıyoruz, onlara güvenmiyorum, kültür farkı var, tehlikeliler’ gibi cevaplar ‘ötekileştirme’ durumunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Bigo’nun da söylediği üzere ban-optikon, gelecekteki muhtemel davranışlarına korku duyulan bazı grupları ve tedbir amacıyla dışarıda tutulan grupları ötekileştirme işlevine sahip olduğu (Bigo, 2008) üzere Suriyeliler de gözetimin ban-optik çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sonuç itibarıyla genel olarak caydırıcılık, güvenlik ve tedbir anlamsal çerçevesi, farklı perspektiflerden değerlendirildiğinde birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıkarmışlardır. Yine güvenlik söz konusudur, ancak ‘içeri’yi koruyan bir anlayışla değil, belirli kesimleri ‘dışarıda tutma’ üzerinden bir değerlendirmeyle güvenlik söz konusudur.

Kısaca sosyo-ekonomik bakımdan ‘zengin’ olarak değerlendirilenlerin de gözetimle nasıl ilişkilendirildiğine değinilecektir. Bunun amacı gözetimin, ayırıştırıcı, güvenlik için gerekli olan ve sınırlandırıcı veya sınırın dışında tutmaya yarayan araç olmanın dışında bir yoksunluk olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğini, güvenlik gereksinimini sahip olduğu imkânlar ile karşılayabilecek olan sınıfla karşılaştırarak anlamaktır.

‘Zenginlerin yaşadığı yerler güvenli hale getirilirken diğer bölgeler dikkate alınmamaktadır’ yargısına kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevabını verenler %90,6 (n=348) oranındadır. Bu oranın yaklaşık yarısı zenginlerin daha iyi korunduğunu, daha çok önemsendiklerini ve güvenliklerinin daha fazla dikkate alındığını söylerken diğerleri zenginlerin imkânı olduğu için güvenlik gereksinimlerini kendilerinin karşılayabildiğini söylemiştir. Yani iktidarca zenginlerin güvenliğine dikkat edildiği algısı ile zenginlerin kendi güvenliklerini kendilerinin sağladığı algısı birbirine yakındır. Gözetim, verilerde de görüldüğü üzere genel olarak güvenliğin sağlanması için bir araç olarak değerlendirilmekte ve bu bakımdan iktidarın zengin kesimin güvenliğini önemsendiği algısının önemli olduğu görülmektedir. Bu durum, Lyon’ın jeo-demografik gözetim üzerine ileri sürdüğü görüşten tartışılabilir. Lyon’a göre jeo-demografik sınıflandırmalar yani farklı kentsel bölgeleri çeşitli niteliklerine göre sınıflandırma girişimleri önceleri barınma yardımı gibi öncelikleri belirleme amacıyla yapılırken, sonrasında zengin mahalleleri kategorileri arasında ayırım yapmaya çalışan politika üreticilerinin görevi (Lyon, 2013, s. 98) haline dönüşmüştür. Bu kategorilere göre güvenlik dereceleri

önemlidir, çünkü tüketimin yapılabilmesi ve/veya devam edebilmesi için kişinin güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla gerçekten de çeşitli iktidar(lar)ın koruma ve güvenlik bakımından belirli kesimleri önemseydiği ve örneklem grubunun bir kısmının böyle bir farkındalıkla yaklaşmasının bir dayanağının olabileceği söylenebilir. Diğer taraftan zenginlerin imkânları doğrultusunda kendi güvenliklerini kendileri sağladığı durum da gayet geçerli olabilir. Güvenlik görevlilerin, kameraların, çeşitli kart okuyucuların kullanıldığı sitelerde yaşama imkânına sahip olanların, bu hizmetleri satın alacak ve/veya kendi istekleri doğrultusunda şekillendirecek imkâna sahip olduğu da söylenebilir.

Bu bölümde incelenen üç farklı kesimin dışında başka kategorilerin gözetimle ilişkisinin katılımcılar tarafından kurulduğu iki önemli soru vardır. Özel olarak herhangi bir kesim sorulmamasına rağmen verilen cevaplar bazen ‘ötekileştirme’yi ifade etmektedir. Ancak bunlar dışında sorulan sorular, cevap çeşitliliğinin oluşmasına da imkân tanıyarak gözetimin farklı konularda da işlevsel olması gerektiği kanaatinin varlığını da ortaya çıkarmıştır. Bu iki soru, hem bölümü toparlayıcı niteliktedir hem de gözetim ve sınıflandırmaya ilişkin farklı ipuçları vermektedir.

İlk olarak 'bazı insanların güvenlik sebebiyle farklı muameleye maruz kaldığını düşünüyor musunuz?' ve 'neden?' soruları yöneltilmiştir. Örneklem grubunda %51,8 (n=199), bazı insanların güvenlik sebebiyle farklı muameleye maruz kaldığını düşünmektedir. Cevaplarda şu kategorilere yer verilmiştir:

Tablo 43. Güvenlik gerekçesiyle farklı muamele ile karşılaştığı düşünülen gruplar ve oransal dağılım

Cevap	Sayı	Oran %
Fakir/yoksul insanlar	31	8.1
Zenginlere olumlu muamele yapıyor	29	7.6
Zengine olumlu yoksula olumsuz muamele oluyor	25	6.5
Ayrıştırılan, ötekileştirilen insanlar	20	5.2
Bürokratlar/siyasetçiler	18	4.7
Daha önceden suç işlemiş insanlar	15	3.9
Muhalifler	14	3.6
Suriyelilere olumlu muamele yapıyor	12	3.1
Şüpheliler/farklı giyinmiş insanlar	7	1.8
Terör örgütleri yüzünden haksızlığa uğrayanlar	8	2.1
Suçsuzlar	5	1.3
Suriyeliler (olumsuz muamele yapıyor)	3	0.8
Doğu'daki insanlar	2	0.5
Cevap verilmedi	10	2.6
Farklı muamele yapılmadığını düşünenler	150	39.1
Kararsız kalanlar	35	9.1
Toplam	384	100

Bu tabloya göre herhangi kişi veya gruba güvenlik gerekçesiyle farklı muamele yapılmadığını düşünenlerin oranı %39,1'dir (n=150). Gündem ve güvenlik kaygısıyla alınan en basit önlemlerin dahi görünür olduğu düşünüldüğünde bu cevabın yüksek olması bir hayli şaşırtıcıdır. Cinsiyet, yaş, eğitim gibi değişkenlerle bir korelasyon göstermeyen bu cevap, siyasi tercihlerle, güvenlik sisteminin yetersizliğiyle veya herkese eşit davranan güvenlik ve gözetim birimlerinin varlığı algısıyla verilmiş olabilir.

Burada verilen cevaplar, gözetimin bazı toplumsal kesimleri güvenlik veya dışlama amacıyla işlevselleştirdiğinin toplumsal bilinçte bir yer edindiğinin de ifadesidir. Her ne kadar sınıflandırma konusuna ve sınıflandırmanın nasıl yapıldığına dair bir

bulanıklık olsa da ‘güvenlik’ söz konusu olduğunda güvenlik birimlerinin çeşitli kategorilere farklı muamele yaptığı düşünülmektedir. Bu durum literatür bölümünde de sürekli ifade edildiği gibi sınıflandırmaların ve sosyal alana etkisinin şeffaf olmadığıyla ilgilidir. Ancak güvenlik birimlerinin muameleleri gözlemlenebilir olduğu için ‘kategoriler’ ve ‘muameleler’ hakkında bir yorum oluşturulmasına imkân vermektedir. Bu durum ‘Gözetimin İşlevleri ve Toplumsal Sınırların Yeniden Üretimi’ ve ‘Panoptik ve Ban-optik Gözetimin Sonuçları’ bölümünde yer alan 11 Eylül saldırısı sonrası Müslümanlara yapılan muamelenin ölçülebilir olması üzerinden gözetimin değerlendirildiği çalışmaları andırmaktadır. Tekrar etmek gerekirse Pew Araştırma Merkezi’nin 2011’de yaptığı araştırma ile havaalanlarındaki görevlilerin Müslümanlara yönelik davranışları tasvir edilmeye çalışılmıştır.⁹³ Cevaplara dönülecek olursa ‘fakir/yoksul insanlar’ın farklı muamelelerle karşılaştığını söyleyenler, bu insanların dışarıda tutulduğunu ifade etmeye çalışmışlardır, onların daha çok korunduğunu değil. Dolayısıyla diğer toplumsal kesimlerin güvenliği için yoksul insanların ‘ban-optik’ gözetime maruz kaldığı algısının toplumsal bilinçte yer edindiği, örneklem grubunun belirli bir bölümü için söylenebilir. ‘Zengine olumlu yoksula olumsuz’, ‘ayrıştırılan/ötekileştirilen insanlar’, ‘suçsuzlar’, ‘terör örgütleri yüzünden haksızlığa uğrayanlar’ ve ‘Doğu’daki insanlar’ cevapları da benzer şekilde, ban-optik yani dışarıda bırakan, ayırıştıran bir gözetim ve denetim kapsamında değerlendirilebilir.

Farklı bir açıdan değerlendirilebilecek cevaplardan birisi ‘muhalifler’dir. Bu cevap ban-optik, yani dışlamanın olduğu, bunun belli edildiği bir gözetimden ziyade Gary T. Marx’ın ‘kategorik şüphe(*categorical suspicion*)’ kavramıyla değerlendirilebilir. Bu kavram, şüpheli kişilere değil oluşturulmuş kategorilere odaklanıldığını ifade etmek için ortaya atılmıştır. Katılımcıların bir kısmı (n=14) suç işlememiş olmasına rağmen bazı grupların üzerinde gözetimin normalden farklı olabileceği görüşündedir. Burada muhalifler, yani (büyük ihtimalle) iktidarın zıttı olarak ifade edilenler, bu katılımcıların ifadeleri doğrultusunda ‘kategorik şüphe’ sınırları içinde değerlendirilmektedir.

⁹³ <http://www.scholarsstrategynetwork.org/brief/targeting-muslim-americans-name-national-security> (Amerika Havaalanlarında Gözetim Pratikleri) (Erişim Tarihi: 25.04.2017)

Soruya tamamlayıcı bir ek olması açısından sorulan ikinci soru ise ‘sizce gözetim ve denetim bazı insanların/grupların üzerinde yoğunlaşmalı mıdır?’ sorusu ve nedeni sorulmuştur:

Tablo 44. *Gözetim ve denetimin üzerine yoğunlaşması gerektiği düşünülen gruplar ve oransal dağılım*

Cevaplar	Sayı	Oran %
Terör grupları ve üyeleri	114	29.7
Şüpheli görünenler	42	10.9
Suriyeliler ve diğer mülteciler	25	6.5
Uyuşturucu trafiğiyle ilgili herkes, mafyalar, çeteler, daha önce suç işlemiş olanlar	27	7.1
Huzur bozanlar	13	3.4
Siyasi gruplar	5	1.3
Zenginler	5	1.3
Çingeneler	2	0.5
Hâkimler, savcılar	1	0.3
Vergilerini ödemeyenler	1	0.3
Gözetim ve denetimin özel bir gruba yoğunlaşması gerektiğini düşünmeyenler	110	28.6
Kararsızım diyenler	37	9.6
Cevap verilmedi	2	0.5
Toplam	384	100

Örneklem grubunun %61,7’si (n=237) gözetim ve denetimin kişilere veya belirli gruplara yoğunlaşması gerektiği kanaatindedir. Gündem ve konjonktürle ilişkisel olarak düşünüldüğünde anlamlı olan cevaplardan biri %29,7 (n=114) ile terör grupları ve üyelerinin denetim ve takip altına alınmasının istenmesidir. Tablo 41’e göre kimseye farklı muamele yapılmadığını düşünenlerin (n=150) %31,2’si (n=47) gözetim ve denetimin kimseye yoğunlaşmaması gerektiğini, %29,9’u (n=45) terör grupları ve üyelerine yoğunlaşması gerektiğini ve %11,6’sı (n=17) şüpheli görünenler üzerinde durulması gerektiğini söylemiştir. Geri kalanlar diğer cevaplardan birini vermiştir.

Güvenlik gerekçesiyle farklı muamele yapılmadığını düşünenlerin %29,7'sinin (n=114) terör gruplarına ve %11,6'sının (n=17) şüpheli görünelere yoğunlaşılması gerektiğini düşünmesi, güvenlik tedbirlerini ve güvenlik için yapılanları yeterli görmediğinin de ifadesidir. 'Kimseye farklı muamele yapılmıyor, fakat şu gruplara yapılmalı' olarak da okunabilecek bu yargı güvenlik ve gözetim sisteminin 'yetersiz'liğine bir eleştiridir.

Tablo 43'e göre Suriyelilere, zenginlere olumlu muamele yapıldığını düşünenlerin ve yoksullara, mağdur olanlara olumsuz muamele yapıldığını düşünenlerin çoğu gözetim ve denetimin bir grup veya kişi üzerine yoğunlaşmaması gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla gözetimin ve denetimin hem yetersizliğine hem de yanlış kişi ve grupların üzerine yoğunlaştığına dair iki farklı eleştirel bakış söz konusudur. Aslında beraber düşünüldüğünde bu iki eleştiri birbirini tamamlar görünmektedir. Bir açıdan şu şekilde de okunabilir; doğru kişilerin üzerinde gözetim sağlanamadığı için, örneğin bazı toplumsal sorunlar devam ettikçe, gözetim ve denetim sürekli yetersiz olarak görülecektir. Ancak bu eleştiriler de eleştiriye bir hayli açıktır. Basitçe sormak gerekirse, doğru kişinin gözetlendiğine kim, hangi dayanaklarla karar verecektir? Siyasi, ekonomik, politik ve sosyal hayatın da etkili olduğu belirli kişi ve grupları gözetleme durumu, daha önce de sınıflandırma konusunda bahsedildiği gibi çeşitli problemlere yol açmaktadır.

Tablo 44'ye göre örneklem grubunun %61,7'sinin (n=237) gözetimin ve denetimin bir kişi veya gruba yoğunlaşmasını istemesini aslında Deleuze'un daha önce de değinilen 'denetim toplumu'nun oluşması için meşru bir zeminin olduğunu da gösterir. Lyon'un (2013, s. 93) da değindiği üzere 'yeni penoloji' ile benzerlik gösteren denetim toplumu tezi, kişilerin tehlike düzeyine göre tanımlanmalarını ve kategorilere ayrıştırılarak yönetim tekniği geliştirildiği üzerinde durmaktadır. Bu durumu 'disiplin' toplumundan ayıran, 'denetim' toplumunun alanına çeken nokta gözetimin ve denetimin 'kapatıp-kuşatma' mekanlarından (Deleuze, 1992) hayatın akışı içinde düşünülmesidir. Deleuze 1992'de bunları söylediğinde Paul Virilio'nun da durumun farkında olduğunu vurgulamıştır. Virilio, denetimin eski durgunluğunu bırakıp 'ultra hızlı' biçimlere dönüşeceğini ve 'serbestçe kayan' bir yapıya sahip olacağını, bu yüzden kapalı sistemlerin yerini alacağını söylemiştir (Deleuze, 1992).

Denetim toplumunun ‘serbestçe kayan’ yapısı, Bauman’ın ‘akışkan gözetimi’ni (Lyon ve Bauman, 2013) çağrıştırmaktadır. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere, Bauman’ın gözetimin akışkanlığını Rose biraz daha ileri götürerek (Rose, 1999, s. 234), gözetimin günlük hayatın işleyişi içinde, bu akışa ‘doğru’ tasarlanmakta olduğu şeklinde ifade etmektedir. Tüm bu kavramlar, yani denetim toplumu, serbestçe kayan, akışkan gözetim ve akışa doğru tasarlanan gözetim, tam da tablo 42’de neden gözetimin birilerinin üzerine yoğunlaşması gerektiği motivasyonunun altında yatan şeyin ‘güvenlik’ dışında bir yerlerde aranması gerektiği sinyalini verir. Mesele sadece güvenlik değildir. Mesele aynı zamanda modern hayatın akışı ve karmaşıklığını takip eden/edebilen gözetim ve denetim sistemlerinden ‘düzen’ oluşturması beklentisidir. Çünkü burada ‘risk’ algısının hakim olduğu görülmektedir ve bu risk algısı Bauman’ın dediği gibi ‘olasılıkların manipülasyonunda’ yani yeniden düzenlenmesi, yeniden dağıtımı ve/veya bazı davranışların olasılığının artırılması ve diğerlerinin azaltılmasında (Lyon ve Bauman, 2013, s. 83) ifadesini bulmuştur. Tablo 42’de yer alan ‘terör grupları ve üyeleri, şüpheli görünenler, huzur bozanlar, Suriyeliler, diğer mülteciler’ gibi oranları yüksek cevaplar, ‘tehlike’ durumlarının, ‘düzeni’ tehdit eden unsurların kontrol altına alınması arzusuyla verilmiştir.

Sonuç olarak gözetim ve güvenlik arasındaki bağın güçlü olmasının sebeplerinden birisi de ‘düzen’ arayışıdır, denebilir. Ayrıca gözetim sınıflandırma, sınırlandırma, sınırın dışında bırakma, kontrol altında tutma gibi ban-optik hususlarla da ilişkilendirilmektedir. Bu ilgi örneklem grubunun verdiği cevaplar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Gözetim, ‘öteki’ olanı ayrı yerde tutan veya en kötü ihtimalle caydırıcılık, tedbir gibi durumlardan ziyade takip ve kontrol altına alarak aktif bir işlevselliğe sahip olması beklenen bir gereklilik olarak da görülmektedir. Genel olarak örneklem grubunun yaklaşık dörtte biri gözetimin sadece caydırıcılık ve genel güvenlik için kullanılması gerektiği kanaatinindedir. Diğerleri bir şekilde belirli kategorilendirmeler üzerinden gözetimi değerlendirmiş, genel güvenlik ve caydırıcılık motivasyonunun dışında kontrol altında tutma, denetleme, sınırlandırma gibi işlevler de yüklemiştir. Dolayısıyla birçok gözetim çalışmasının vurguladığı gibi (Dolgun, 2015; Lyon, 2013; Gandy, 1993; Clarke, 1988; Bigo, 2008) gözetim eşitlisizliği besleyecek şekilde sınıflandırma edimini beslemektedir. Bu araştırma bulguları da göstermiştir ki bu sadece iktidarların, liderlerin, sermayedarların yaptıklarıyla sınırlı olmamakla birlikte toplumda da bir karşılık bulmuştur. Gelir grubuna

göre, 'ötekileştirme'ye göre ban-optikon ve panoptikon, toplum tarafından da farklı şekillerde meşru görülmektedir. Gözetim sistemlerinde yapılan sınıflandırmaların karmaşıklığının, derinliğinin, etkilerinin farkında olmaksızın verilen cevaplar, çeşitli söylemlerin, yaftalamaların, temsillerin neticesinde genellikle güvenlik söylemi çerçevesinde oluşmuş algıların ifadesidir.

Bir sonraki bölümde güvenlik, mahremiyet, sınırlılık boyutlarıyla katılımcıların iktidar gözetimi olarak 'devlet gözetimi'ne yönelik ifadeleri değerlendirilecek ve veri analizinde sonuca varılacaktır.

6.8. Devlet Gözetiminin Meşru Görülen Sınırlılığına Yönelik Algıyı Anlama

Gözetimin nasıl algılandığı ve/veya anlaşıldığı, nasıl tanımlandığı, nelerle ilişkisinin kurulduğu ve kazandığı meşruluk verilerden hareketle anlatılmaya çalışılmıştır. Son bölümde devletin gözetimine tanınan sınırlar anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu başlığın altında değerlendirilecek soruların sorulma sebebi, insanların, mahremiyet ve/veya özel, kendine ayrılmış alanların iktidarın gözetimine hangi sınırlara kadar müsaade ediyor oluşunu görmek ve varsa sınıflandırma edimiyle ilişkisini ortaya koymaktır.

Burada 'insanlar devletin kendilerini izlemesine nereye kadar izin vermektedir, izin verildiği takdirde sonuçlarından ne kadar haberdardır, devlet gözetiminin artması gereken belli dönemler var mıdır?' sorularına cevaplar aranacaktır.

İlk olarak insanların devlet gözetiminin kabul ettiği, meşru gördüğü sınırları anlamak için 'devlet, vatandaşın ne yaptığını, kiminle ne konuştuğunu takip edebilmelidir' yargısı sorulmuştur.

Tablo 45. *Devletin vatandaşın davranışlarını ve/veya iletişimini takip edebilmesine dair beyanlar*

Cevap	Sayı	Oran %
Kesinlikle katılıyorum	64	16.7
Katılıyorum	59	15.4
Kararsızım	37	9.6
Katılmıyorum	75	19.5
Kesinlikle katılmıyorum	140	38.8
Toplam	384	100

Tablodan da anlaşıldığı üzere örneklem grubunun yarısından fazlası, vatandaşın devlet gözetimine maruz kalmasını istememektedir. Ancak önemli bir oran olarak %32,1'lik (n=123) kesim, devletin vatandaşın ne yaptığını veya kiminle ne konuştuğunu takip etmesi gerektiğini beyan etmiştir. 'Güvenlik mi özgürlük mü' sorunsalı çerçevesinde de değerlendirilebilecek cevap dağılımında yarısının kesinlikle katıldığını beyan ettiği %32,1'lik (n=123) kısım 'güvenlik' çerçevesinde değerlendirerek devletin vatandaşını takip etmesini onaylamıştır. Her ne kadar soru 'Orwellvari' bir kaygıyı ölçmeye çalışıyor iması verse de amaç iktidarın gözetimine tanınan sınırlılığı ölçmektir. Asıl 'distopik' nokta 384 kişilik örneklem grubu içinden 123 kişinin bunu onaylamasıdır. Distopyaların ele alındığı bölümün başında belirtilen, olmayan güzel ülke anlamına gelen 'ütopya' kendi içinde distopyayı da barındırmaktadır. Ütopyaya ulaşma umutlarını distopik eğilimlere çeken 'düzen' ve 'güvenlik' kaygılarıydı. Gerek Zamyatin'in *Biz*'indeki 'pür düzen' çabaları, gerekse 1984'teki düşmanların çokluğunun oluşturduğu tehditler karşısında 'güvenliği' sağlama amaçlı yapılan gözetim faaliyetleri otoriter rejime giden yolun ilk basamaklarından. Elbette burada güvenlik kaygılarını besleyen unsurlar dikkate alınmakta hatta yeri geldikçe hatırlatılmaktadır. Ancak soru özel bir alanı işaret ederek 'vatandaşın ne yaptığını, kiminle ne konuştuğunu' vurgulamaktadır. Kararsız olduğunu ifade edenler de düşünüldüğünde, demokratik yapının korunması için gözetime yönelik eleştirel bir bakış oluşturulması gerekli gibi görünmektedir.

Ancak bu cevaplar 'mahremiyet' kavramı çerçevesinde daha farklı şekillenmiştir. 'Devlet, vatandaşın izni olmadan mahremiyet sınırlarını ihlal edecek şekilde gözetim yapmamalıdır' yargısına, örneklem grubundan, neredeyse %50'sinin (n=188) kesinlikle

katılıyorum dediği, %82,9 (n=318) oranında bir katılım söz konusu olmuştur. Sadece %9,6 (n=37) katılmıyorum veya kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Dolayısıyla ‘mahremiyet’ söz konusu olduğunda gözetime yönelik bakış güvenlikten farklı yöne evrilmektedir. Mahremiyetin hatırlatılması, gözetimin sınırlarının belirlenmeden gerçekleştirilmesinin, aslında ne tür sıkıntılara yol açabileceğinin sinyalini vermiş ve yeni bir düşünme alanı açmıştır. Burada mahremiyetin katılımcıya ne ifade ettiği derinlemesine incelenmemiş, sadece algısal olarak farklılık oluşturup oluşturmayacağı yakalanmaya çalışılmıştır. Bir önceki soruya göre hâlihazırda davranış ve iletişimin takibini olumlayan yaklaşık %30’luk kesim, mahremiyet dâhil edildiğinde %9,6’ya (n=37) düşmüştür.

Burada biraz tutarsız bir durum olduğu düşünülebilir. Gözetim ve denetimin belli bir gruba yoğunlaşması gerektiğini konusunda tablo 44 düşünüldüğünde, fikir beyan etmeyen %38,7’lik kısım dışında katılımcıların tümü gözetim ve denetimin kişilere veya gruplara yoğunlaşması gerektiğine kanaat getirmiştir. Ancak şöyle bir durum var ki, burada genel anlamda ‘vatandaşlar’ sorulmuştur. Tablo 44’te verilen cevaplar ise olası suç durumu veya olumsuzluk, güvensizlikle değerlendirilen kesimlerden ibarettir. Dolayısıyla söz konusu vatandaş olduğunda, devlet gözetimi önemli ölçüde sınırlandırılırken, söz konusu kişi veya gruplar için gözetimin olması gerektiği yargısı hâkimdir.

Yine benzer şekilde, ‘mahkeme kararı, delil veya belge olmaksızın insanları takibe almak veya gözetlemek, keyfî uygulamaların önünü açabilir’ yargısına %73,7 (n=283) oranında katılıyorum veya kesinlikle katılıyorum, %5,4 (n=21) oranında katılmıyorum veya kesinlikle katılmıyorum cevabı verilmiştir. Gözetleme işini gerçekleştirenlerin belirli bir dayanağının, gerekçesinin olmaması, gözetimin keyfî veya belirsiz yapılacağı anlamını da taşımakta ve bu anlam katılımcılar tarafından onaylanmaktadır.

Bu verilerle ilişkilendirilebilecek ‘devletin güvenlik birimlerinin bir kişiden veya gruptan şüphelenmesi, onları takip altına alması için yeterli bir sebeptir’ yargısı, bir önceki verilerden farklı bir dağılıma sahiptir. Kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevapları %38,2 (n=147), kararsızım cevabı %21,6 (n=83) ve kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum cevapları %40,2 (n=154) oranındadır. Dolayısıyla söz konusu ‘şüphe’

olduğunda, şüphelenen kişinin takip edilmesi, gözetim altına alınması, yeterli bir sebep olarak görülmemekte, mahremiyet, ‘şüphe’ tarafından zedelenebilmektedir.

Son olarak devletin belli dönemlerde gözetimi arttırması gerekip gerekmediğine dair görüşleri sorulan katılımcıların %88,8 (n=341) arttırması gerektiğini söylemiştir. Açık uçlu olarak sorulan, ‘ne zaman arttırmalı?’ sorusuna verilen cevaplar şu şekilde tablolaştırılabilir:

Tablo 46. Devletin gözetimi arttırması gerektiği düşünülen dönemlere göre cevap dağılımları

Cevap	Sayı	Oran
OHAL döneminde	102	26.6
Terör olayları olduğunda	66	17.2
Sıkıntılı/karışık/darbe olduğu dönemlerde	60	15,6
Sürekli artmalı	33	8.6
Ekonomik bunalım dönemlerinde	12	3.1
Güvensizlik ortamında/tehdit hissedildiğinde	12	3.1
Yürüyüş/eylem/kutlama olduğunda	9	2.3
Yolsuzlukların arttığı dönemde	8	2.1
Kadına şiddet arttığında	7	1.8
Polisin, askerin güvenliği olmadığı/çok şehit verilen zamanlarda	7	1.8
Anarşi arttığında	6	1.6
Göçler arttığında	6	1,6
Savaş dönemlerinde	4	1.0
Yaz dönemlerinde	3	0.8
Cevap verilmedi	6	1.6
Gözetim artmamalı diyenler	33	8.6
Kararsızım diyenler	10	2.6
Toplam	384	100

Cevaplardan da anlaşılacağı üzere gündemde sıkça yer alan kelimeler hemen göze çarpmaktadır: ‘OHAL, terör, darbe’. ‘Terör’, uzun zamandır medyada karşılaşılan bir

konu olduğu üzere normal bir dönemde yapılacak çalışmada da muhtemel cevaplardan birisidir. Ancak ‘OHAL’ ve ‘darbe’, yüksek ihtimalle konjonktürden dolayı verilmiş cevaplardır. Diğer cevapların düşük oranları karşısında bu üç cevap, aslında insanların algılarını etkileyen en önemli üç unsurdur denilebilir. Sınırlılıklarda ve yer yer veri analizinde de vurgulandığı üzere, gözetimle ilgili yapılan bu çalışmada söylem, algısal yönetimler, yaftalamanın etkisinin dışında konjonktürün de önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Tablo 46’te ifade edildiği üzere, örneklem grubunun önemli kesimi en çok ‘OHAL, darbe, sıkıntılı dönemler ve terör olayları olduğunda’ devlet gözetiminin artması gerektiğini ifade etmiştir. Bu durum tarihin tekerrür ettiğini düşündürmekte, 11 Eylül ardından ilk önce Amerika’da sonra birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede yükselişe geçen gözetimin yeni meşru zeminler bularak yaygınlaşmaya devam edeceğini göstermektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi bu durum için Arendt (Arendt, 2016, s. 16) savaşın başka araçlarla sürdürülmesi demektir. Yani terör veya darbe gibi sürekli olarak toplumun düzenini tehdit eden durumlar, istihbarat servislerinin gelişmesini, gözetimin yaygınlaşmasını ve teknik olarak geliştirilmesini, küresel güvenlik sistemlerine dâhil olma çabalarını beraberinde getirmektedir. Terörle savaşın bir bitiş noktası olmadığı gibi, teröre karşı alınacak önlemlerin ve sınırsız olabileceği düşünölmelidir. Balta Paker’in (Balta Paker, 2009) de vurguladığı gibi bu durum, yani belirsizlik, güvenlik endüstrisini besleyen sebeplerden biridir. %88,8 (n=341) kişi belli dönemlerde gözetimin artması gerektiğini ifade etmiş, tüm örneklem grubu içinde %59,4 (n=228) bu dönemleri OHAL, darbe ve terör tanımlamışlardır. Diğer benzer cevaplar da düşünöldüğünde bu oran daha fazladır.

Burada kısaca sinoptik etkiyi hatırlamak gerekir. Çoğunluğun azınlığı izlediğini ifade eden sinoptikon kavramının öne çıkardığı vurgulardan biri panoptik gözetime veya panoptik gözetim sistemlerinin kurulması için ikna çabalarına gerek kalmadığıdır. Çünkü eğilimler, büyük verilerin toplanarak yönetilmesinden ziyade, azınlığın izlenmesi üzerinden yönetilir. ‘Panoptikonun yerine sinoptikonu geçirerek, mahkûmları içeride tutmak için yüksek duvarlar ve gözetleme kuleleri yapmak ve öngörölen rutinlere çakılıp kalmalarını sağlamak için de bir sürü gözetmen tutma derdinden kurtulmuş oluyoruz(Lyon ve Bauman, 2013, s. 77)’ der Bauman. Sinoptik bir araç olarak medya, uzun süredir ‘terör, darbe ve OHAL’ kelimelerinin tekrar tekrar yer edindiği ortamlardan

biridir. Dolayısıyla Bauman'ın da dediği üzere, sinoptik etki panoptikonun 'teferruat' kısmına yer bırakmaz, doğal olarak gelişmesini sağlar. Asıl önemli risklerden biri burada üstü örtük bir biçimde durmaktadır. Bugün sızıntılar sayesinde ortaya çıkan şey gözetimin 11 Eylül'den sonra hızla arttığı Amerika'da tek izlenenin şüpheliler, teröristler, suçlular olmadığıdır. Her ne kadar meşru alan güvenlik ve risk faktörleri çerçevesinde kazanılmış olsa da bugün gelinen noktada birçok dünya vatandaşının izlendiği ortaya çıkmıştır. Üstelik verilerden de anlaşılacağı üzere 'mahremiyet' vurgusu yapılmadığı 'güvenlik, düzen' gibi konular ön plana çıktığı sürece özel alan/mahremiyet kavramları da değişime uğrayacak, güvenlik ve düzen kavramlarına eklemenecektir. Bu da literatür bölümünde de çokça vurgulandığı üzere 'saklayacak bir şeyi olmayanın korkmasına da gerek yok' algısını üreterek gizliliği ve özel alanı dışarıya açmaktadır (Lyon ve Bauman, 2013)⁹⁴.

Burada vurgulanmak istenen noktayı kısaca özetlemek için bağlamı tekrar etmek yararlı olabilir. Güvenlik insani ihtiyaçların başında gelir. Bu ihtiyacı karşılamak doğal olduğu kadar modern hayatta sınırları belirsiz, nasıl doyurulacağı bilinmez bir haldedir. Bunun sebebi tehdit ve risk algılarının deyimi yerindeyse 'şişirilmesidir'. Veriler de bu belirsizlik ile güvenlik ihtiyacını doyurma çabalarının atbaşı gittiğini göstermiştir. Belirsizliği görünür kılmak, tehditleri önlemek, riskleri öngörebilmek için çözüm olarak görülen gözetim oldukça geniş ve meşru bir zemin bulmaktadır. Ancak literatür bölümünde ve burada da ifade edildiği üzere gözetimin yaygınlaşması ve yaygınlaşmak için her zaman bir sebep bulabilecek olması birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunları aşmak için küçük bir öneri eklemek gerekirse, güvenlik konusu, algı yönetiminin dışında özgürce, yönlendirilen değil sahip olunan iradeye bağlı olarak ve karşılıklı ilişkilerin kurularak çözüleceği bir alana çekilmelidir. Böylece sürekli doyurulmaya çalışılan bir güvenlik algısından ziyade çözüm üretme motivasyonu ile sorunlara odaklanılabilir.

Tekrar tabloya ve diğer cevaplara bakıldığında, yaz dönemlerinde kamusal alanların kalabalıklaştığını, yürüyüş yapıldığını ve insanların daha fazla tehdit altında olduğunu söyleyenler, anarşi, savaş, karışıklık, yolsuzluk durumlarında artması gerektiğini söyleyenler, kadına şiddetin arttığı dönemlerde, ekonomik bunalım dönemlerinde ve sürekli artması gerektiğini söyleyenler vardır. Bu dönemler yine

⁹⁴ https://www.ted.com/talks/glenn_greenwald_why_privacy_matters (Erişim Tarihi: 27.04.2017)

güvensizliğin en fazla hissedildiği dönemler olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla insanlar devlet gözetimini de güvenlik kaygıları çerçevesinde değerlendirmektedir.

Sonuç olarak verilerin, yapılan diğer çalışmalarla, tezlerle, yargılarla değerlendirildiği verilerin analizi ve bulgular bölümünde, anket kapsamında sorulan sorulara verilen cevap dağılımları kapsamlı şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Sırasıyla demografik veriler, internet kullanım ve güvenlikle ilişkilendirilmesine dair veriler, çevre, gelir ve gözetim algısına dair veriler, gözetimin ‘ne’liğine dair veriler, kamera-gözetim-güvenlik ilişkisiyle ilgili veriler, sınıfsal güvenlik algılarıyla ilgili veriler ve devlet gözetimine tanınan meşruluğa dair veriler incelenmiştir. Gözetimin nasıl yapıldığı, etkilerinin neler olduğu ve toplumsal alanda nasıl ifadelendirildiğinin anlaşılmasına çalışıldığı anket çalışması, toplumsal algılar üzerinden gözetimin değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Bu anlamda sonuçları kısaca özetlemek gerekirse, gözetimin yaygın olarak yapıldığı önemli alanlardan biri olan internette gözetim yalnızca ‘suç’ ile ilişkilendirilen suiistimallerle değerlendirilmektedir. Verilerin toplandığı, sınıflandırıldığı ve farklı amaçlarla paylaşıldığına dair bir farkındalık yoktur. Bu farkındalığın eksikliği pekâlâ gözetimin şeffaf olmamasından dolayı olabilir. Nitekim gözetimin ‘ne’liği incelenirken de veriler veya internetle ilgili bir tanımlamaya rastlanmamış, tek araç olarak ‘kamera’ ifadesi geçmiştir. Görünür olan gözetim araçları için toplumda belirli bir tahayyül ve düşünüm alanı varken, belirgin olmayan, görünmeyen, fark edilemeyen gözetim biçimleri için bir düşünce oluşmamıştır. Dolayısıyla gözetimin, işlevselleştiği sistemleriyle içinde bulunduğu toplum arasında karşılıklılık oluşturulmalı, toplum ‘gözetim toplumu’nun inşasında pasif değil aktif bir hale gelmelidir. Bu da ancak gözetimin görünürlüğü ve ona yönelik farkındalığın yaratılmasıyla mümkün olabilir. Kontrolünün çoğul iktidarlarda olduğu gözetime yönelik toplumsal farkındalık oluşturularak yönetimine dâhil edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde verilerden de görüldüğü üzere, önemli bir genç katılımın olmasına rağmen gözetimi değerlendirirken büyük bir boşluk olduğu, literatür ve veriler karşılaştırıldığında, belirgin bir hale gelmektedir.

Katılımcılar için Eskişehir’de genel olarak gözetim yeterli oranda yapılmaktadır ancak güvenlik için daha fazlası talep edilmektedir. Talepler, belirli toplumsal kesimlere göre farklı içeriklere sahip olabilmektedir. Söz konusu yoksullar ve Suriyeliler olduğunda, belirli söylemler ve algılar çerçevesinde, orta, orta-üst ve zengin kesimin

buralarda gözetimin artması gerektiği kanaatinde olduğu görülmüştür. Bu kanaat, bir yandan herkes için güvenlik söylemini barındırırken diğer taraftan ban-optik, yani sınırlandırıcı, denetleyici, kontrol altında tutucu kaygıları içermektedir. Dolayısıyla ban-optikonun yalnızca siyasi, ekonomik, askeri alanlarda görülen iktidarı kapsamaktan öte, genele yayılması bakımından ‘dispositif’ olarak değerlendirilmesinin de yerinde olduğunu ifade ederek, toplumsal alanda farklı kesimler arasında da algılar, talepler ve temenniler bakımından mevcut olduğu, buradaki ‘iktidarları’ da dâhil ettiği görülmektedir. Diğer taraftan ortak ‘öteki’ söz konusu olduğunda, cevaplar daha fazla belirginleşmiştir.

Son olarak devlet gözetimiyle ilgili ifadelerine yer verilen katılımcıların verdiği cevaplar, burada konjonktürün önemli bir etkisinin olduğunu göstermiştir. ‘OHAL, darbe’ gibi terimlerin son aylarda sıkça kullanıldığı düşünüldüğünde güvenlik ekseninde bu dönemlerde gözetimin arttırılması gerektiği kanaati hâkimdir. Ancak bu gözetim, sıradan vatandaşa değil, belli kişi ve gruplara yoğunlaşmalıdır. Terör örgütü mensupları, önceden suç işlemiş olanlar, şüpheliler, Suriyeliler gibi cevaplar tehdit olarak görülenlerin üzerine gözetimin yoğunlaşması gerektiği yargısını da netleştirmiştir. Dolayısıyla tüm veriler birlikte düşünüldüğünde, çalışmanın başından sonuna dek öne çıkan en önemli bulgu, gözetimin önemli derecede güvenlikle ilişkilendirilmesi olmuştur. Literatür bölümünde de sıkça tartışıldığı üzere bu durum, gözetimin yaygınlaştırılması için başvurulan yegâne meşru alan olagelmıştır.

SONUÇ

Gün geçtikçe artan gözetim araçlarının sosyal alana etkisinin fark edilmesiyle gözetim üzerine yapılan çalışmalar da yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada ise yönetim, mahremiyet, kavramsal çerçeve gibi konular üzerine yapılan gözetim araştırmalarına mütevazı bir katkı sağlamak amacıyla gözetimin sınıflandırma ve ayırıştırma pratiği incelenmeye ve toplumsal olarak nasıl algılandığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Gözetimin sınıflandırma pratiğini incelemeye almadan önce gözetimin gelişimi ve sosyal teorideki yeri incelenmiştir. Gözetimin anlaşılmasını kolaylaştıracak bir zemin hazırladıktan sonra modern dönemde gözetim olgusunun kapsamının ne kadar genişlediği farklı örnekler verilerek gösterilmeye çalışılmıştır. Gözetim olgusunun kapsamı içinde ‘sınıflandırma’ pratiğine odaklanan bu çalışmada ‘panoptikon’ ve ‘ban-optikon’ kavramları merkeze alınmaktadır. Gözetimin sınıflandırma pratiğinin hem ‘içeridekileri’ gözetleyen ve düzenleyen panoptikon hem de belirli kesimleri gözetim araçlarının yardımıyla ‘dışarıda’ bırakmayı ifade eden ban-optikon terimleriyle ele alınması, sınıflandırma ediminin sınırın içinde ve ötesinde kalan alanı dâhil etmesi sebebiyle çalışma için kolaylık sağlamıştır. Tüm bu alanyazın çerçevesi oturtulduktan sonra gözetimin toplumsal olarak nasıl algılandığını ve bu algıda ‘sınıflandırma’ ediminin bulunup bulunmadığını araştırmak üzere Eskişehir’de saha araştırması yapılmıştır.

Öncelikle ‘Gözetimin Tarihi’ bölümünde modern dönem öncesi gözetim olgusu ve gözetim araçları, bunların sosyal hayattaki işlevleri, iktidarla ilişkisi ve dönemlere göre nasıl değiştiği ele alınmıştır. Modern dönem öncesi gözetimi ele alırken Durkheim’ın mekanik dayanışma kavramını kullanılmıştır. Toplumun sahip olduğu ve tüm üyeleriyle paylaştığı değerlerin yoğunluğunu ve bu değerlere bağlılığı vurgulayan ‘ortak/kolektif bilinç’ kavramı mekanik dayanışma içindeki toplumları nitelendiren bir kavramdır. Bu anlamda mekanik dayanışma içindeki toplumlar değerlerini korumak ve aktarmak için kolektif bilincin etkisiyle farklılıkları ‘gözetim’ ve/veya ‘bakış’ ile sindirirler. Organik dayanışmaya doğru geçildiğindeyse toplumun arka planda kalarak birey olgusunun öne çıkması farklı bir gözetim anlayışının gelişmesinin öncüsü olmuştur. Teknik, siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeler modern dönem öncesinden farklı bir gözetim olgusunun ortaya çıkışını hazırlamıştır.

‘Gözetime Dair Kavramlar ve Kavramsallaştırmalar’ başlığı altında sıkça atıf yapılan Foucault, iktidarın denetim, disiplin ve gözetim anlayışının süreç içerisinde nasıl değiştiğini anlatan kapsamlı çalışmalar yapmış olması sebebiyle çalışma için önem arz etmektedir. 19.yüzyılın başına kadar iktidarın denetim ve disiplini sağlamak için uyguladığı cezalandırma pratiklerini genelde topluluk içinde yaptığını ve bunun ‘mutlak iktidarı’ besleyen şey olduğunu söylemiştir (Foucault, 2015a). Diğer taraftan zamanla iktidarın denetim ve disiplin anlayışını değiştirerek, kapatma mekânları ortaya çıkmış, cezalandırmanın yerini ‘kapatma’ almıştır. Bu da mutlak iktidarın yerini ‘disipliner iktidar’a bırakması anlamına gelir.

Foucault, kapatılma edimini anlatmak için Bentham’ın ‘Panoptikon’ tasarısını kullanır. Bu çalışma için oldukça önemli olan panoptikon, Foucault’un analizleriyle sosyal bilimlerde önemli hale gelmiştir. Çünkü ‘disipline’ etmeye yönelik edimler sadece hapishanelerde değil birçok kurumun ana stratejisi haline gelmekte ve bu da sosyal yapının inşasında ‘panoptik’ yapılanmanın önemine vurgu yapmaktadır. Tam da bu önemi, yani cezalandırmadan farklı bir noktada duran ‘bakış’la ilgili olması ve sosyal hayatı etkilemesi dolayısıyla ‘panoptikon’ kavramından türeyen, sinoptikon, süper-panoptikon, omnioptikon, oligoptikon ve ban-optikon gibi çeşitli noktalarda benzerliklere sahip yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar gözetimin farklı perspektiflerde değerlendirilmesi noktasında zenginlik sağlamaktadır.

Foucault kapatma, gözetim, denetim ve disiplini önemseyen disiplinler iktidarın ardından ‘biyo-iktidar’dan bahsetmiştir. Biyo-iktidar bedene odaklanır ve istatistiki bilgilerle hareket eder. Günümüzde biyometrik veri toplama cihazlarının geliştirilmesi bu iktidarın bir uzantısı olarak yorumlanabilir.

Foucault iktidar üzerinden değerlendirirken farklı sosyal bilimciler kendi çalışmaları ekseninde değerlendirerek gözetim çalışmalarının çeşitlenmesine katkı sağlamışlardır. Karl Marx, gözetimi sınıf mücadelelerinin bir unsuru olarak değerlendirmiş, kapitalistin kar ve verimlilik için gözetimi önemseydiğini vurgulamıştır.

Max Weber ise modern toplumların, ulus-devletlerin rasyonel eğilimler sonucu bürokratik kurumları geliştireceğini ifade etmektedir. Bu söz, gözetimin bürokratik kurumlar gibi çeşitli kurumlarla gelişeceği ve yaygınlaşacağını da bir ifadesi olarak

okunabilir. Sistematik gözetime doğru önemli bir adım olan bürokrasi, hiç kimseyi dışarıda bırakmayacak, tüm toplumsal kesimleri kapsayacaktır.

Sistematiğe, düzene, ‘demir kafes’e verilen önem arttıkça ulus-devletlerin yapısı da değişmiştir. Bu noktada distopyaların uyarıları sosyal bilimciler tarafından dikkate alınmaya başlamıştır. Distopyalar, aşırı düzen, denetim ve disiplin anlayışlarının gözetim araçlarıyla sürekliliğe çevrilmesinin kayıplarını resmeder. Yazıldıkları dönemde sahip olunan teknolojik gelişmişliğin çok ilerisine bir bakış atan distopyalar gözetimi de farklı şekillerde betimlemişlerdir. Bu anlamda George Orwell’ın *1984*’ünün ön plana çıktığı söylenebilir. Lyon (2006, s. 65) *1984*’ün yaygınlaşmaya başlamasıyla Gary Marx’ın 1985’te ‘gözetim toplumu’ kavramını keşfetmesi arasında bir bağ olduğunu düşünür. Dolayısıyla kurgusal metinler olsalar da distopyalar gözetim çalışmalarının perspektifini genişletmesi bakımından önemlidir.

Gözetimin yaygınlaşmaya başlaması gözetimle ilgili metinlerin önemsenmesini beraberinde getirdiği gibi akademik olarak çalışılmasının da önünü açmıştır. Artık eski gözetim anlayışının eksik kaldığını, yeni bir anlayışın ortaya çıkması gerektiğini ifade eden ilk isimlerden olan Gary T. Marx, farklı boyutlar belirleyerek gözetimin ‘geleneksel’ ve ‘modern’ hali arasında ayrım yapmıştır.

Bu sırada, gözetim araçlarının gelişmesi, ‘veriler’in toplanması gibi konular da tartışma alanına çekilmiştir. Clarke (1988; 1994) ‘veritimi (*dataveillance*)’ ve ‘dijital kişi (*digital persona*)’ gibi önemli kavramları ortaya atmıştır. Lyon (1997) elektronik gözetimin yükselişini ele almıştır. Mathiesen (1997) farklı bir açıdan yaklaşarak ‘çoğunluğun azınlığı izlediğini’ ifade eden ‘sinoptikon’u ortaya atmıştır. Tüm bunlar ve daha fazlası gözetimin geliştiğinin, yaygınlaştığının, karmaşıklaştığının ve sosyal hayatı etkilediğinin göstergeleridir. Sınıflandırma ve/veya ayrıştırma pratiği de sosyal hayatı etkileyen, gözetimle ilişkisi kurularak dikkate alınması gereken önemli pratiklerdendir. Bu çalışmada vurgu panoptikon ve bilhassa ban-optikon izleğinden yola çıkarak, gözetimin sınıflandırma ve/veya ayrıştırmada nasıl bir rol üstlendiğini, toplumsal hayatta gözetimin algılanışıyla birlikte değerlendirmektir. Bu anlamda çalışmanın bir sonraki başlığı gözetimin sosyal alana etkilerini anlatmak üzere ‘Gözetimin İşlevleri ve Toplumsal Sınırların Yeniden Üretimi’ olmuştur.

Bu bölümde gözetimin veri/bilgi/malumat toplama araçları ve sistemleri, bunları ayırıştırıran, yeniden sınıflandıran ve düzenleyen yapısı ele alınmıştır. Farklı sosyo-ekonomik durumlara sahip toplumsal kesimlerin gözetimin yükselişinden nasıl etkilendiğine değinilmiştir. Bu anlamda sorunları somutlaştırmak için kimliklendirme pratikleri ve kişilerin verileştirilmesi üzerinde durulmuştur. Son dönemlerde haberlerde sıkça karşılaşılan veri sızıntıları da öne çıkan sorunlardandır. Problem sadece kişilerden verilerin toplanması, özel alan sınırlarının ve toplumsal sözleşmelerin aşılması değildir, aynı zamanda politikaların, yönetimlerin ve söylemlerin bazı toplumsal kesimlerin hayatta sahip olabileceği fırsatları ‘yanlı’ olarak ve/veya ‘olumsuz’ anlamda etkilemesi ve yönetmesidir. Burada bahsedilen sadece elektronik ortamda yaşanan bir sınıflandırma pratiği değil, bireylerin sosyal hayatını, seçimlerini, tercihlerini, buldukları veya bulunabilecekleri mekanları belirleyen bir ayırıştırma pratiğidir. Bigo, Lyon, Wacquant ve Balta Paker bu durumu dolaylı veya doğrudan ele almış, taraflı etkiyi çeşitli şekillerde incelemişlerdir.

Söylemin, politikaların ve yönetimlerin etkisini küresel düzeyde anlatmak için ‘Panoptik ve Ban-optik Gözetimin Sonuçları’ bölümüne ihtiyaç duyulmuştur. Önceki bölümde de örnekler üzerinden değinilen, gözetimin ayırıştırıcı, sınıflandırıcı, dışarıda bırakan pratikleri bu bölümde küresel alanda söylemler, politikalar, risk ve tehlike algıları üzerinden değerlendirilmiştir.

Gözetim olgusuna dair alanyazın çerçevesi çizildikten sonra bulgular değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma için önemli olan, gözetimin ‘panoptik’ ve ‘ban-optik’ pratiklerinin toplumsal algıda edindiği yeri anlamaktır. Bunun için önce genel bir gözetim algısı, sonra farklı sosyo-ekonomik toplumsal kesimlere yönelik güvenlik, denetim ve gözetim algısı ölçülmeye çalışılmıştır.

Olasılığa dayalı olmayan örneklem seçim tekniğinden rastgele/gelişigüzel örneklem seçim tekniği kullanılarak Eskişehir’in Tepebaşı ve Odunpazarı ilçelerinde ikamet eden 384 kişi ile yapılan nicel araştırma tekniklerinden anket çalışması, birçok farklı toplumsal kesimin görüşlerinin ortaya çıkmasında yardımcı olmuştur. Gözetim hakkında genel algıyı ortaya koyma ve değerlendirme açısından sürecin daha hızlı gerçekleşmesini sağlayan anket çalışmasının eksik bıraktığı nokta, derinlemesine incelemesidir. Bulgular değerlendirilirken derinlemesine bir açıklamaya ihtiyaç duyulması

halinde bu durum belirtilmiştir. Ancak süre ve bazı sınırlılıkları göz önünde bulundurduğumuzda anket tekniğinin üstün yanını tekrar vurgulamak gerekirse, anket tekniği, gözetimin hangi toplumsal kesim için ne ifade ettiğini anlamak ve genel yargıları yakalamak için oldukça faydalı olmuştur.

İnternet ortamının gözetimin belirgin olarak yapıldığı bir ortam olduğu düşünüldüğünde, öncelikle çeşitli sorularla internette gözetim algısı anlaşılmaya çalışılmıştır. İnternet kullanımının ve yaş değişkeninin etkili olduğunu ifade eden veriler, gözetimin genelde ‘güvenlik’ sistemlerinin aşılması çerçevesinde düşünüldüğünü göstermiştir. Çeşitli sayfalardan verilerin toplanması, sınıflandırılması, algıların yönetiminde kullanılması gibi sorunsallardan ziyade ‘dolandırıcılık, bilgilerin çalınması, hacklenmesi’ gibi sorunların baskın olduğu görülmüştür. Lyon’un da vurguladığı üzere, bu durum verilerin toplanması ve diğer işlemlerin şeffaf olamamasıyla, açıkça belirtilmemesiyle ilgilidir (Lyon, 2006; 2012; 2013). Bu tezin ilk hipotezi ile internet ortamında yapılan gözetimin nasıl algılandığına yönelik verilen cevaplar arasında bir paralellik yakalanmıştır. Yani ilk hipoteze göre, sınıflandırma, ayrıştırma pratiğinin arka planda kaldığı vurgulanmış, internette gözetime dair verilen cevaplar da ‘suç, ihlal’ gibi motivasyonlar etrafında toplanarak sınıflandırma veya ayrıştırma pratiğine olan bir algının veya farkındalığın eksikliğini, yokluğunu ortaya koymuştur.

Farklı bir perspektiften bakıldığında yoğunluğun güvenlik sistemlerinin aşılması yönünde olan cevaplar, aslında, gözetimin insanlar için ne ifade ettiğinin, gözetimin nasıl algılandığının ve tanımlandığının da göstergesidir. İnternette gözetim, illegal yollardan gerçekleştirilen, internetin, sanal ortamın ‘objektifliğini’ ve güvenliğini tehlikeye atan kişilerin gerçekleştireceği bir pratik olarak algılanmaktadır. Gözetimin algılanışı, gözetimin ne olduğunu tayin etmektedir. Dolayısıyla her an sınıflandıran, verileri ayrıştıran ve buna göre internet ortamını düzenleyen sistemler, gözetimin bu şekilde algılanışı itibarıyla arka planda kalmaktadır.

Araştırmanın omurgasını oluşturan sosyo-ekonomik durum, güvenlik algısı ve gözetim araçlarına olan talebin değerlendirildiği bölümler, gerçekten de söylemin, politikaların, güvenlik endüstrisinin ve algı yönetimlerinin toplumsal algı ve taleplerde etkili olduğunu göstermiştir. Daha önceki bölümlerde ele alınan Wacquant’ın ‘yaftalama’ ve ‘yukarıdan gelen şiddet’ kavramsal çerçevesi, sosyo-ekonomik farklılıklar, söylem ve

gözetim üçgenini açıklamak için faydalı olmuştur. Bulgularda da açıklandığı üzere, yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahalleler için gözetimin güvenlikçi kaygılarla beraber denetim ve disiplin olarak da anlamlandırıldığı fark edilmektedir. Yoksulluğun suç ihtimali ile özdeşleştirilmesine zemin hazırlayan neoliberal söylemlerin, önemli bölümünün orta, orta-üst ve zengin kesimin oluşturduğu katılımcıların, yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde gözetimin artırılması gerektiği, çünkü suçluların oralarda olduğu görüşünü belirtmesinden yola çıkarak, gerçekten de toplumsal algıda bir yer edindiği yorumu yapılabilir. Suç veya suç işleme ihtimaliyle bir nedensellik ilişkisi kurulan yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde kameraların artması gerektiğini, çünkü suçluların orada barındığını katılımcıların %21'i (n=83, tablo 40) ifade etmiştir. Bu oranın da yaklaşık %85'ini orta, orta-üst ve zenginlerin yaşadığı mahallede yaşadığını beyan edenler oluşturmaktadır. Dolayısıyla Wacquant'ın 'yaftalama' tespiti, yani yoksulların yaşadığı mahallelerle orada yaşayan insanların çeşitli olumsuz yargılarla eş tutulması durumu, toplumsal algıda yer edinmiştir. %15'lik kesim ise yine Wacquant'ın 'yukarıdan gelen şiddet' kavramıyla açıkladığı olgu çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu kavram, devlet veya sermayenin belirli mekanları önemsemediği, yatırım yapmadığı çeşitli hizmetlerin gitmediği dolayısıyla bu mekanlardaki şiddet veya gerilimin var olan az sayıda kamusal hizmete ve/veya araçlara erişim amacıyla ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bulgular kısmında bahsedilen Fevzi Çakmak Mahallesi bu duruma bir örnek olabilir. Araştırmacı olarak anket yapmak üzere bulunduğum Karapınar Mahallesi de gözlemlerim ve mahalle sakinlerinin ifadeleri doğrultusunda bu kanıyı güçlendirmektedir.

Konum olarak kısaca belirtmek gerekirse Karapınar Mahallesi, yukarıda Şelale Park (Eskişehir'de sıkça ziyaret edilen ve vakit geçirilen mekanlardan biridir), aşağıda şehir merkezi, Adliye ve Odunpazarı evleri gibi önemli ve yatırım yapılmış, dikkate alınmış bölgeler, yan mahallelerden birinde TOKİ konutları ve diğerinde orta ve üst kesimlerin yerleşebileceği binaların inşa edildiği Çamlıca bulunmaktadır. Dört tarafında gelişmiş mekanların bulunduğu Karapınar Mahallesi için benzer bir gelişmişlik durumundan söz edilemez. Bir mahalle sakini, yaşadıkları yerde tek bir bakkal olduğunu, onun da çok pahalı fiyatlara sattığını, markete gitmek için aşağı, şehir merkezine doğru gitmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca değil kamera, sokak lambası bile olmadığını, oturduğu evin hemen karşısına yapılmış küçük parkta çocukların gündüz dahi riskli

şartlarda oynadığını çünkü tek gidilebilecek yer orası olduğu için ‘sarhoş, içen, kötü niyetli’ vs. insanların da oraya gittiğini ifade etmiştir. Park evine yakın olduğu için gece buraya gelen bazı kötü niyetli insanlardan rahatsız olup polise haber verdiklerinde polisin uzun süre sonra geldiklerini söylemiştir. Mahallenin önemli bir kısmını dolaştığımızda gerçekten de sadece bir bakkal, bir park ve tek tük sokak lambalarının olduğu gözlemlenmiştir. Oldukça eski ve bakımsız evlerde yaşayan mahalleli hizmetlerin yetersiz olduğunu, güvenliklerinin önemszenmediğini beyan etmiştir. ‘Yukarıdan gelen şiddet’ kavramsallaştırmasını bu noktada somutlaştırmak gerekirse, parkın mahallede vakit geçirilecek tek yer olması ve burada birçok insanın vakit geçirmek istemesi, park hizmetinden yararlanmak istemesi farklı grupların, kesimlerin arasında bir gerilim oluşturmuştur. Yine bir bakkal dışında sermayenin de buraya uğramamış olması, yukarıdan gelen şiddetin sebeplerinden biridir. Sokak lambalarının seğrekliği de hizmetin az uğradığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla tekrar bağlama dönecek olursak, yoksulların yaşadığı yerlerde, ‘suçluların orada bulunduğu’ kanaatinden yola çıkarak, gözetimin arttırılması gerektiğini söyleyenlerin %15 kadarını yoksul ve orta-alt kesimin oluşturmasının sebebi ‘yukarıdan gelen şiddet’ bağlamında değerlendirilmiştir. Wacquant’ın yaftalama ve yukarıdan gelen şiddet kavramları sosyo-ekonomik durum, güvenlik algısı ve gözetim araçlarına yönelik talep arasındaki bağlantıları anlamak için oldukça geniş bir perspektif sağlamıştır.

Sosyo-ekonomik anlamda alt ve/veya gelir grubu düşük kesimlerin denetlenmesi bazı katılımcılar için diğer bölgelerin ‘güvenliği’ çerçevesinde yorumlanmıştır. Diğer taraftan ‘öteki’ olarak değerlendirilen göçmenler, mülteciler, sığınmacılar ve geçici koruma altındakiler söz konusu olduğunda bu oran daha da yükselmiştir. Yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde gözetimin arttırılması gerektiği kanaatinin, ‘suç’un yoksulla ilişkilendirilmesi oranına (%21, n=83) nazaran, göçmenler, mülteciler, sığınmacılar ve geçici koruma altındakiler olarak sorulduğunda ‘Suriyeli’ olarak cevaplanan kesimlerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerin suçla ilişkilendirilmesi ve bu motivasyonla gözetimin arttırılması gerektiği oranı (%57,9, n=212) daha fazladır.

Burada, Suriyeliler için ‘onları tanımıyoruz, kültür farkı’ gibi cevaplar alınmıştır. Bilinmezlik durumunun, ötekilik ve yabancılaşma oranının vurgulandığı bu cevaplar, risk algısının yoğunlaştığının da ifadesi olarak güvenlikçi kaygıların ön plana çıktığını göstermektedir. Disipline edici yönelimlerden ziyade ‘güvenlikçi kaygıların’ ön

plana çıktığı noktada ‘ban-optikon’ devreye girmektedir. Risk oranı arttıkça gözetim talepleri artmakta ve ayrıştırıcı, dışarıda tutuan, diğerlerini koruması gereken bir yapıya sahip olması beklenmektedir. Bu durum, çalışmanın ana izleğinin ban-optikon olması sebebiyle yoğunlaşılın konulardan biri olmuştur. Ayrıca Suriyelilerin ve yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahalleler için verilen cevaplar değerlendirildiğinde araştırmanın temel hipotezlerinden beşinci maddenin doğrulandığı da görülmektedir. Buna göre Suriyeliler ve yoksullar için tanımlanan gözetim amaçları genel çaplı sorulan sorularla karşılaştırıldığında farklılıklar içermektedir. Genel olarak gözetim ‘güvenlik’ çerçevesinde değerlendirilirken, yoksul kesim için bazı katılımcılar ‘suç’ olgusuyla birlikte düşünerek cevap vermiştir. Suriyeliler söz konusu olduğunda gözetim, geri kalan toplumun güvenliği için bilinmezlik çerçevesinde değerlendirilen bu ‘ötekilerin’ kontrol ve denetim altında tutulması noktasında işlevsellik kazanır. Dolayısıyla en çok gözetim altında tutulması gereken kesim, ‘risk-güvenlik-gözetim’ ilişkisi düşünüldüğünde, son yıllarda Türkiye’de nüfusları artan Suriyeliler olarak algılanmaktadır.

Çalışmada genel olarak katılımcıların gözetim araçlarına olan talepleri de değerlendirilmiştir. Katılımcıların çoğu, öncelikle kameraların ve sonra diğer gözetim araçlarının artmasını talep etmektedir. Konjonktüre göre düşünüldüğünde, son zamanlarda gerçekleştirilen terör olayları ve darbe/kalkışma girişiminin sürekli medyada yer edinmesinin bu talepleri tetiklediği düşünülebilir. Nitekim 11 Eylül’den sonra da gözetimin artışı ‘güvenlik’ kalkanı ardına sığınmıştır. Benzer bir durum bu çalışmanın verilerine de yansımıştır. Yaşanan olayların ve gün boyu karşılaşılan benzer olayların, haberlerin, sohbetlerin ve durumların etkisi düşünüldüğünde konjonktürün gerçekten de güvenlik araçları olarak nitelenen gözetim araçlarına olan talebin artmasında önemli bir motivasyon olduğu söylenebilir. Gözetimin hangi dönemlerde artması gerektiği sorulduğunda ‘OHAL döneminde’ ve ‘terör olayları arttığında’ (%43,8) cevaplarının verilmesi bu durumu destekler niteliktedir. Dolayısıyla bu ve benzer bağlamlarda verilen cevaplar değerlendirildiğinde konjonktürün gözetim araçlarına olan talebi etkileyeceğini vurgulayan ikinci ve gözetimin ayrıştırma, fırsatları belirleme gibi etkilerinin arka planda kalarak güvenlik çerçevesinde değerlendirildiğinin vurgulandığı altıncı hipotez doğrulanmaktadır. Ayrıca ek olarak bu çalışmanın verileri değerlendirildiğinde bazı çalışmaların ve düşünürlerin (Balta Parker, 2009; Lyon ve Bauman, 2013) belirttiği gibi risk faktörünün ve güvenlik kaygısının güvenlik araçlarından biri olarak nitelendirilen

gözetim araçlarına olan talebi etkilediğini söylemek mümkündür. Güvenlik kaygısı, gözetimin ‘fetişleşmesini’ beraberinde getirmektedir. Güvenlik kaygılarını ‘doyurdukça’ gözetim araçlarına olan talep değişmemekte, risklerin sonsuzluğu kaygıyı ve dolayısıyla gözetim araçlarına olan talebi beslemeye devam etmektedir.

Diğer bir başlık altında devlet gözetimine yönelik algıyı değerlendirme çabası, genel gözetim algısını değerlendirme amacıyla ele alınmıştır. Bu bölümde de oldukça önemli veriler elde edilmiştir. Öncelikle, teknik olarak ankette kullanılan kelimelerin farklı anlamlandırılma ihtimalinin cevapları etkilediğini söylemek gerekir. ‘Devlet vatandaşın ne yaptığını, kiminle ne konuştuğunu takip edebilmelidir’ cevabı beşli likert ölçeğinde yer alan cevaplarda görece dengeli bir dağılım gösterirken, konu ‘mahremiyet sınırlarını aşacak şekilde izinsiz gözetim yapmamalıdır’ noktasında çekildiğinde yaklaşık %85 oranında katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevapları gelmiştir. Katılımcıların bir kısmı çeşitli davranışlarını, başkalarıyla iletişimini özel alan içinde düşünmeden takip edilmesinde bir sakınca görmemiş ancak mahremiyet kelimesi kullanıldığında bu oran çarpıcı bir biçimde değişmiştir. Anket tekniği katılımcıların mahremiyeti nasıl tanımladığına dair net bir cevap vermeyi mümkün kılmamakta, bu konuyu derinlemesine incelemeye imkan vermemektedir. Ancak iki soru karşılaştırmalı olarak incelendiğinde bazı katılımcılar için devlet gözetimi karşısında vatandaşın eylemleri veya iletişimi ‘mahremiyet’ çerçevesinde değerlendirilmemiştir.

Devlet gözetimine yönelik algıyı inceleme bağlamında çeşitli dönemlerde devletin gözetim araçlarını ve/veya birimlerini arttırıp arttırmaması gerektiği sorulduğunda, katılımcıların çoğunun gündemde sıkça karşılaşılan kavramları kullandıkları görülmüştür. ‘OHAL, darbe, terör’ bunlardan bazılarıdır. Bu cevaplarla benzer olarak ‘sıkıntılı, karışık dönemler’ gibi cevaplar da genel olarak gözetim araçlarına olan talebin belirsizlik, risk ve güvensizlik algısının hakim olmasıyla paralellik gösterdiğinin bir ifadesidir.

Sonuç olarak, panoptikon ve ban-optikon kavramlarıyla gözetimin sınıflandırma ve ayırma/ayırıştırma pratiklerinin incelendiği bu çalışma, Eskişehir örneği ile desteklenmiştir. Genel olarak araştırmanın hipotezlerini destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre kısaca özetlemek gerekirse, gözetimin ne olduğunu ve gözetim araçlarına olan talebi belirleyen etmenler, sosyo-ekonomik durum, toplumun içinde

bulunduğu şartlar, risk, güven(siz)lik ve belirsizlik algıları ve gözetim araçlarının fetişleştirilmesi olarak sıralanabilir. Bu etmenlerin her biri gözetimin bir ayrıştırma veya halihazırda ayrı mekanlarda, konumlarda toplanan farkı toplumsal kesimler arası sınırları koruma pratiğinin öne çıktığının göstergesidir. Farklı toplumsal kesimler sorulduğunda alınan cevaplar da bu tezi destekler nitelikte olmuştur. Ancak bununla beraber güvenlik araçlarına sürekli bir artış olduğu düşünöldüğünde gözetim araçları da bu noktada yerini almış, güvenli bir hayatla eşleştirildiği ölçüde talep artmıştır.

Gün geçtikçe artan ve geliştirilen gözetim araçları, gözetimin hala yükselişte olduğunun bir yansımasıdır. Bu durum gözetimin toplumlar ve sosyal alan üzerindeki etkisinin de artacağıının habercesidir. Dolayısıyla gözetim akademik çalışmalara konu olmaya devam edecektir. Toplumların gözetimin ne olduğunu anlaması, etkilerini bilmesi, değışen özel alan ve mahremiyet sınırlarını kontrol altına alması ve farklı toplumsal kesimlerin olumsuz etkilenmesini önlemesi için gözetim çalışmaları tam da ihtiyacımız olan ‘farkındalığa’ katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2000). *Aydınlanmanın diyalektiği*. (Çev: E. Öztarhan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Agamben, G. (2013). *Kutsal insan*. (Çev: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Agamben, G. (2012). *Dispozitif nedir? / Dost*. (Çev: E. Dedeoğlu). İstanbul: MonoKL Yayınları.
- Akay, A. (2005). Şirket toplumu- denetim toplumu üzerine. B. Başaran (Dü.). içinde Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Arendt, H. (2016). *Şiddet üzerine*. (8.b.). (Çev: B. Peker) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aron, R. (2014). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. (9.b.). (Çev: K. Alemdar). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslantaş-Toktaş vd. (2012). *Türkiye'de dijital gözetim*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Bacon, F. (1996). *Meditationes sacrae and human philosophy*. Montana: Kessinger Publishing.
- Balta Paker, E. (2009). Güvenlik endüstrisi ve güven(siz)liğin inşası: Bir Toplumsal Paranoyayı Anlamak. *Toplum ve Bilim*(115), 204-225.
- Bauman, Z. (2014a). *Küreselleşme, toplumsal sonuçları*.(5.b.). (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Bauman, Z. (2014b). *Modernlik ve müphemlik*. (2.b.). (Çev: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern etik*. (2.b.). (Çev: A. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2014). *Risk toplumu, başka bir modernliğe doğru*. (2.b.). (Çev: B. Doğan) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Berksoy, B. (2007). Neo-liberalizm ve toplumsalın yeniden kurgulanması: 1980 sonrası Batı'da ve Türkiye'de polis teşkilatları ve geçirdikleri yapısal dönüşüm. *Toplum ve Bilim*(109), 35-65.

- Bibby, M. (1999). *The Vietnam War and postmodernity*. USA: University of Massachusetts Press.
- Bigo, D. (2008). Globalized (In)security: The field and the Ban-Opticon. D. Bigo ve A. Tsoukala içinde, *Terror, Insecurity and Liberty. Illberal Practises of Liberal Regimes After 9/11* (s. 10-48). Abingdon: Routledge.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (Çev: D. F. Şannan ve A. G. Berkkurt) Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Boyne, R. (2009). *Foucault ve Derrida aklın öteki yüzü*. (Çev: İ. Yılmaz) Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bozkurt, V. (2000). Gözetim ve internet: Özel yaşamın sonu mu? *Birikim*, sayı 136, 69-74.
- Burke, P. (2001). *Bilginin toplumsal tarihi*. (Çev: M. Tunçay) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Çağlayan, S. (2015). Suriye Savaşı ve Suriyeli göçmenler: Teori ve kavramsal anlama çabası. *Sosyoloji divanı*, 6, 193-208.
- Çakır, M. (2015). *İnternette gösteri ve gözetim*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çapar, S. (2010, Aralık). Kameralı gözetlemede toplum destekli yaklaşım. *İdarecinin sesi*(142). Nisan 2017 tarihinde T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI: <http://www.arem.gov.tr/kamerali-g-zetlemede-toplum-destekli-yaklasim> adresinden alındı
- Castells, M. (2013). *Ağ toplumunun yükselişi - 1. Cilt*. (Çev: E. Kılıç) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çıngı, H. (1990). *Örnekleme kuramı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Basımevi.
- Clarke, R. (1988, May). Information technology and dataveillance. *Communication of the ACM*, 498-512. <http://www.rogerclarke.com/DV/CACM88.html> adresinden alındı

- Coleman, R. (2012). Review of Doyle, Lippert and Lyon's eyes everywhere: The global growth of camera surveillance. *Surveillance and society*, 99-102.
- Deleuze, G. (1992). *Denetim toplumlari*. (Çev: U. Baker) Paris: L'Autre Journal. 2017 tarihinde Körotonomedyaya:
<http://www.korotonomedyaya.net/kor/index.php?id=6,24,0,0,1,0> adresinden alındı
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- D'Urso, S. C. (2006). Who's watching us at work? Toward a structural-perceptual model of electronic monitoring and surveillance organizations. *Communication theory*, 281-303.
- Eagleton, T. (2014). *Tanrı'nın ölümü ve kültür*. (Çev: S. Dingiloğlu) İstanbul: Yordam Kitap.
- Elmas, M. S. (2013). *Modern toplumun güvenlik çıkmazı*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları.
- Emmerson, B. (2015). *Two years after snowden- protecting human rights in an age of mass surveillance*. Amnesty International ve Privacy International.
- Foucault, M. (2015a). *Hapishanenin doğuşu*. (6.b.). (Çev: M.A. Kılıçbay) Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2015b). *Deliliğin tarihi*. (6.b.) (Çev: M.A. Kılıçbay) Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2015d). *İktidarın gözü*. (4.b.). (Çev: I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015e). *Büyük kapatılma* (4. b.). (Çev: I. Ergüden, ve F. Keskin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015f). *Cinselliğin tarihi* (6. b.). (Çev: H. U. Tanrıöver) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Furedi, F. (2014). *Korku kültürü, risk almamanın riskleri*. (Çev: B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Gambetti, Z. (2009, Mart). İktidarın dönüşen çehresi: Neoliberalizm, şiddet ve kurumsal siyasetin tasfiyesi. *I.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(40), 143-164.
- Gandy, O. (1993). *The panoptic sort: A political economy of personal information*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Geetha, M. (2014, Haziran). Theory of dystopia unfolded- A bird's-eye view of Shirshendu Mukhopadhyay's 'The Insect'. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science Vol.19*, 117-119. <http://iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol19-issue7/Version-4/R01974117119.pdf> adresinden alındı
- Gibson, T., James, H., ve Falvey, L. (2016). *Rohingyas: Insecurity and citizenship in Myanmar*. Songkhla: Thaksin University Press.
- Giddens, A. (2014). *Modernliğin sonuçları*. (Çev: E. Kuşdil) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A., ve Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar*. (Çev: A. Esgin) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Günaydın, Ö. (2014). *Emniyet teşkilatında teknolojik yeniden yapılanma: denetim ve gözetimin değişen doğası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Güven, O. Ö. (2012). *Gözetimin neoliberal 'risk' bağlamında dönüşümü ve MOBESE kameraları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı
- Hacking, I. (2005). *Şansın terbiye edilişi* (Çev: M. Moralı) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hardt, M., ve Negri, A. (2015). *İmparatorluk* (8. b.). (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- Holland, E. W. (2005). Yersizyurdsuzlaşan 'yersizyurdsuzlaşma' Anti-oidipus'tan Bin Yayla'ya. S. Arnott, H. E.W., P. Patton, N. Hardt, vd., ve B. Başaran (Dü.) içinde, *Gilles Deleuze'de toplum ve denetim* (Çev: B. Başaran) . (s. 29-42). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Kesim-Güven, S. (2007). *Gözetim toplumu ve toplumsal meşruiyet*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keskin, F. (2014). Özne ve iktidar. M. Foucault içinde, *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, ve O. Akinhay, Çev., 4. b., s. 11-24). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kırlı, C. (2009). *Sultan ve kamuoyu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kivisto, P. (2008). *Sosyolojinin temel kavramları*. (Çev: İ. Çapcıoğlu, ve S. Yavuz) Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- Kocabay Şener, N. (2016). *İletişimin tekno-sosyolojisi*. Kocaeli: Volga Yayıncılık.
- Kubaczyk, T. (2009). *The selection of documents of the everyday life during the repression times*. Varşova: Polish German Reconciliation Foundation.
- Laudon, K. C. (1986). *Dossier society: value choices in the design of national informatikon systems corps-- computing, organizations, policy and society*. New York: Columbia University Press.
- Longman, T. (2010). *Christianity and genocide in Rwanda*. New York: Cambridge University Press.
- Lyon, D. ve Z. Bauman. (2013). *Akışkan gözetim*. (Çev: E. Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen toplum, günlük hayatı kontrol etmek*. (Çev: G. Soykan) İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları*. (Çev: A. Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik göz*. (Çev: D. Hattatoğlu) İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lyon, D. (2012). *Vesikalı yurttaş*. (Çev: B. Baysal) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyon, D. ve Haggerty, K. D. (2012). The surveillance legacies of 9/11: Recalling, reflecting on, and rethinking surveillance in the security era. *Canadian Journal of Law and Society Vol.27 Num. 3, 292*.

- Marx, G.T. (2005). *Soft surveillance: Mandatory, voluntarism and the collection of personal data*. <http://eds.a.ebscohost.com/http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=84a14c5d-9171-4d75-a443-e9003e317e5a%40sessionmgr4005&vid=4&hid=4210> adresinden alındı
- Marx, G. T. (2002). What's about 'new surveillance'? classifying for change and continuity. *Surveillance and Society*, 8-29.
- Mathiesen, T. (2016, Mart 18). *The viewer society: Michel Foucault's 'Panopticon' revisited (1997)*. Roehampton Web Sitesi: [http://core.roehampton.ac.uk/repository2/content2/subs/J.Lorent/J.Lorent1413/Mathiesen%20\(1997\)%20The%20viewer%20society.pdf](http://core.roehampton.ac.uk/repository2/content2/subs/J.Lorent/J.Lorent1413/Mathiesen%20(1997)%20The%20viewer%20society.pdf) adresinden alındı
- McCahill, M., and Finn, R. L. (2014). *Surveillance, capital and resistance*. New York: Routledge.
- Mermutlu, A. (2010). *Görünürlük uzamlarında kamusalılık, denetim, mahremiyet: İstanbul örneğinde kameralı gözetimin sosyo-politiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı
- Mezzadra, S. (2003). Burada değilse hiçbir yerde. (Çev: M. Çelik). *Conatus*(1), 121-127.
- Mill, J. S. (1988). *Public and parliamentary speeches - Part 1 - November 1850 - November 1868*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mirgani, S. (2017). *Target markets: International terrorism meets global capitalism in the mall*. Bielefeld: Transcript.
- Monahan, T. (2010). *Surveillance in the time of insecurity*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Mueller, J. (2004). Why isn't there more violence? *Security Studies*, 191-203.
- Parenti, C. (2003). *The soft cage, surveillance in Amerika, from slavery to the war on terror*. New York: Basic Books.
- Parsier, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you*. New York: Penguin.

- Pease-Watkin, C. (2008, Eylül). Bentham'ın 'Panoptikon'u ve Dumont'un 'Panoptique'i'. (B. Çoban, ve Z. Özarslan, Dü) *Panoptikon Gözün İktidarı*, 77-85.
- Peonidis, F. (2011). *History of European ideas*. History of European Ideas: <http://dx.doi.org/10.1016/j.histeuroideas.2011.03.002> adresinden alındı
- Pinheiro', P. S. (2016). *Report, of the special rapporteur on the situation of human rights in Myanmar*. United Nations, Human Right Council.
- Postman, N. (2014). *Televizyon: Öldüren eğlence* (5. b.). (Çev: O. Akınhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Klasik sosyoloji kuramları*. (Çev: H. Hülür) Ankara: DeKi Basım Yayın.
- Rose, N. (1999). *Powers of freedom - Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salgırlı, S. G., ve Yardımcı, S. (2011). Farklı bir Foucault okuması için öneriler. *Toplum ve Bilim Sayı: 122*, 9-18.
- Schick, İ. C. (2001). *Batının cinsel kıyası başkalkı söylemde cinsellik ve mekansallık*. (S. Kılıç, ve G. Sarı, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Semple, J. (1987). The Bentham Newsletter. J. Semple içinde, *Bentham's haunted house* (s. 35-44). Oxford: Clarendon Press.
- Sennett, R. (2014a). *Ten ve taş*. (5.b.). (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sennett, R. (2014b). *Otorite*. (4.b.). (Çev: K. Durand). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2014c). *Yabancı*. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları
- Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve kültür*. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis yayıncılık.
- Solove, D. J. (2004). *The digital person: Technology and privacy in the information age*. New York: New York University Press.
- Somay, B. (2014). Önsöz. Y. Zamyatin içinde, *Biz* (4.b.) (s. 5-13). (Çev: F. Tülek) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (Çev: O. Akinhay). İstanbul: Agorakitaplığı.
- Targowski, A. S. (2005). The taxonomy of information societies. Y.-c. Lan içinde, *Global information society: Operating information systems in a dynamic global business environment* (s. 1-26). London: Idea Group Publishing.
- Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., ve vd. (2014). *Toplumsal paylaşım ağı Facebook: "Görülüyorum öyleyse varım!"* (2. b.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Vassaf, G. (2015). *Cehenneme övgü, Gündelik hayatta totalitarizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wacquant, L. (2015). *Kent paryaları - İleri marjinalliğin karşılaştırmalı sosyolojisi*. (Çev: M. Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Werrett, S. (1999). *Potemkin and the Panopticon: Samuel Bentham and the architecture of absolutism in Eighteenth Century Russia*. Journal of Bentham Studies: <http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/journal/nlwerret.htm> adresinden alındı
- Yağan, U. (2016). Teknoloji, disiplin ve gözetim: Modern kapitalist devletten postmodern neoliberal devlete gözetimin sürekliliği. *Kültür ve İletişim Sayı: 37*, 207-233.
- Yıldız, M., ve Erkul, R. E. (2006). Elektronik göz ve Türkiye'de kameralı hayat. T. E. Üniversitesi (Dü.), *Türkiye'de internet*. içinde Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. Nisan 2017 tarihinde <http://inet-tr.org.tr/inetconf11/bildiri/97.pdf> adresinden alındı
- Zamyatin, Y. (2014). *Biz*. (4.b.). (Çev: F. Tülek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Zucman, G. (2015). *Vergi cennetleri ulusların gizli zenginliği*. (Çev: Y. Özden Charles). İstanbul: Yordam Kitap.
- Zureik, E., and Salter, M. B. (2005). *Global surveillance and policing*. London: Willian Publishing.

İnternet Kaynakları

<http://www.domesdaybook.co.uk/> (Erişim tarihi: 26.02.2016)

<http://www.kuranmeali.org/kuran/kaf-suresi/ayet-16/13-diyamet-vakfi-meali.aspx> –
(Erişim Tarihi: 08.03.2016)

<http://incil.info/kitap/Mezmun/139> (1-5 arası) (Erişim Tarihi: 08.03.2016)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Panopticon> (Erişim Tarihi: 10.03.2016)

https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles?language=tr#t-261518 (Erişim Tarihi: 04.03.2016)

<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/dystopia?q=dystopia>
(Erişim Tarihi: 05.04.2016)

<https://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/who> (Erişim Tarihi: 28.03.2016)

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/surveillance> erişim tarihi: (Erişim Tarihi: 14.04.2016)

<https://twitter.com/privacy> (About Log Data) (Erişim Tarihi: 20.04.2016)

<http://t24.com.tr/haber/internete-sizdirilan-50-milyona-yakin-kimlik-bilgisi-silinebilir-mi,335055> (Erişim tarihi: 20.04.2016)

https://www.ted.com/talks/glenn_greenwald_why_privacy_matters

<http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (Erişim Tarihi: 20.04.2017)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779> (Erişim Tarihi: 25.08.16)

https://en.wikipedia.org/wiki/Web_search_engine#Market_share (Erişim Tarihi: 26.08.2016)

<https://www.google.com/transparencyreport/traffic/?hl=tr#expand=CG> (Erişim Tarihi: 26.08.2016)

<http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/apple-boss-tim-cook-slams-google-and-facebook-for-selling-their-users-data-10295158.html> (Erişim Tarihi: 26.08.2016)

<https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data> (Erişim Tarihi: 26.08.2016)

<https://www.google.com/policies/privacy/partners/> (Erişim Tarihi: 26.08.2016)

https://en.wikipedia.org/wiki/Autoregressive_integrated_moving_average (Erişim Tarihi: 27.08.2016)

<http://www.smh.com.au/digital-life/consumer-security/how-hackers-can-switch-on-your-webcam-and-control-your-computer-20130328-2gvwv.html> (Erişim Tarihi: 27.08.2016)

<http://www.bbc.com/news/technology-25681013>, (Erişim Tarihi: 27.08.2016)

http://articles.economictimes.indiatimes.com/2016-06-28/news/74072618_1_security-professionals-cybersecurity-accenture-security, (Erişim Tarihi: 27.08.2016)

<http://www.cnnturk.com/turkiye/kimlik-bilgilerimiz-nasil-calindi> (Erişim Tarihi: 27.08.2016)

https://en.wikipedia.org/wiki/Panama_Papers (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

<http://www.diken.com.tr/arti-ve-eksileriyle-off-shore-bankacilik/> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

https://twitter.com/Snowden/status/716683740903247873?ref_src=twsrc%5Etfw (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

https://www.ted.com/talks/edward_snowden_here_s_how_we_take_back_the_internet?language=tr (Erişim Tarihi: 24.04.2017)

<https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

<https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/nsa-top-secret-program-online-data> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

<http://www.bbc.com/news/world-us-canada-23123964> (Erişim Tarihi: 28.08.2016)

<https://www.theguardian.com/world/interactive/2013/nov/01/snowden-nsa-files-surveillance-revelations-decoded#section/1> (Erişim Tarihi: 24.04.2017)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Tempora> (Erişim Tarihi: 21.04.2017)

<https://www.theguardian.com/uk/2013/jun/21/gchq-cables-secret-world-communications-nsa> (Erişim Tarihi: 21.04.2017)

<http://journal-neo.org/2016/07/29/pokemon-go-the-cia-totalitarianism-and-the-future-of-surveillance/> (Erişim Tarihi: 29.08.2016)

http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/191692.stm (Erişim Tarihi: 07.09.2016)

<http://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/redlining> (Erişim Tarihi: 07.10.2016)

<http://www.bloomberg.com/news/articles/2000-04-02/weblining> (Erişim Tarihi: 07.10.2016)

<http://www.newyorker.com/news/news-desk/a-new-york-city-settlement-on-surveillance-of-muslims> (Erişim Tarihi: 12.13.2016)

<https://www.documentcloud.org/documents/3110202-SPECIAL-STATUS-REPORT-v5-9-16-16.html>(Erişim Tarihi: 25.04.2017)

<http://www.scholarsstrategynetwork.org/brief/targeting-muslim-americans-name-national-security> (Erişim Tarihi: 25.04.2017)

<http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0896920513516022> (Erişim Tarihi: 25.04.2017)

<https://www.privacyinternational.org/node/930> (Erişim tarihi: 15.12.2016)

<http://www.dailymail.co.uk/news/article-3909922/A-12ft-high-Munich-Wall-built-protect-locals-German-city-camp-young-migrants-living-community.html> (Erişim tarihi: 15.12.2016)

<http://time.com/4435594/the-other-side-life-as-a-syrian-refugee-in-germany/> (Erişim tarihi: 15.12.2016)

<http://www.cnnturk.com/turkiye/turkiyede-son-5-yilda-meydana-gelen-terror-saldirilari?page=2> (Erişim Tarihi: 20.03.2017)

<http://www.diken.com.tr/bir-bucuk-yilda-33-bombali-saldirida-461-kisi-hayatini-kaybetti-363u-sivil/>(Erişim Tarihi: 20.03.2017)

<http://t24.com.tr/haber/1-yilda-17-bombali-saldiri-294-kisi-oldu-bine-yakin-insan-yaralandi,347661>(Erişim Tarihi: 20.03.2017)

<http://www.tuik.gov.tr/>(Erişim Tarihi: 20.03.2017)

<http://www.eskisehir.pol.tr/Sayfalar/kgys.aspx> (Erişim Tarihi: 15.03.2017)

<https://www.aclu.org/ordering-pizza> (Erişim Tarihi: 16.03.2017)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561> (Erişim Tarihi: 26.04.2017)

<https://www.bsia.co.uk/#> (Erişim Tarihi: 12.04.2017)

<http://www.eskisehir.pol.tr/Sayfalar/kgys.aspx> (Erişim Tarihi: 12.04.2017)

<http://www.scholarsstrategynetwork.org/brief/targeting-muslim-americans-name-national-security> (Erişim Tarihi: 12.04.2017)

17. Oturduğunuz sokakta (iş yeri, bina kameraları da dâhil) kamera var mı?

1()Evet 2() Hayır 3() Bilmiyorum

18. İkamet ettiğiniz mahallede kameraların gerekli olduğunu düşünüyor musunuz?
(Neden?)

19. Yaşadığınız mahallede yeterli sayıda kamera olduğunu düşünüyor musunuz?

20. Oturduğunuz binada kamera var mı? : 1()Evet 2()Hayır

21. (Çalışıyorsanız) iş yerinizde kamera var mı? 1()Evet 2()Hayır

3()Çalışmıyorum

22. ‘Gözetim’ kelimesi sizin için neyi ifade ediyor?

Aşağıda bulunan soruların cevapları için:

1 \Rightarrow Kesinlikle Katılmıyorum \Rightarrow 2 Katılmıyorum

3 \Rightarrow Fikrim yok 4 \Rightarrow Katılıyorum 5 \Rightarrow Kesinlikle Katılıyorum

		1	2	3	4	5
23	MOBESE, iş yeri ve sokaklardaki güvenlik kameraları düşünüldüğünde, Eskişehir’de genel olarak yeterli sayıda kamera mevcuttur.					
24	Alışveriş merkezi, kafeterya, lokanta, iş yerleri gibi mekânlarda bulunan güvenlik kameraları suça teşebbüsü önler.					
25	Yaşadığım yerlerde kameraların bulunması güvende olduğumu hissettiriyor.					
26	Sokaklarda, yollarda, kamusal mekânlarda güvenlik kameralarının sayısı arttırılmalıdır.					
27	Yoksulların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde kameralar arttırılmalıdır.					

	(Neden?).....					
28	Göçmenlerin, mültecilerin veya sığınmacıların yoğun olarak bulunduğu yerlerde gözetim araçları ve/veya güvenlik birimleri arttırılmalıdır. (Neden?).....					
29	Zenginlerin yaşadığı yerler güvenli hale getirilirken diğer bölgeler dikkate alınmamaktadır.					
30	Kameranın olduğu yerlerde işlenemeyen suçlar başka bölgelere kayar, başka yerlerde işlenir.					
31	Kamera görüntülerini sürekli takip eden/izleyen görevliler vardır.					
32	Bilgisayarında, telefonumda bulunan çeşitli dosyalar (resimler, notlar gibi) istendiği takdirde başkaları tarafından uzaktan elde edilebilir.					
33	Gözetim araçları (kameralar, takip/dinleme/izleme cihazları gibi) arttıkça, güvenlik konusunda kaygım azalıyor.					
34	Güvensizlik duygusunun hâkim olduğu bir yerde gözetimin artması bu sorunu çözer.					
35	İnsanlar gözetimin yaygınlaşmasını kanıksamaktadır.					
36	Casus yazılım gibi veya fark edilmesi zor olan küçük izleme/takip ve dinleme cihazları için daha katı yasalar oluşturulmalıdır.					
37	Devlet, vatandaşın ne yaptığını, kiminle ne konuştuğunu takip edebilmelidir.					
38	Devlet, vatandaşın izni olmadan mahremiyet sınırlarını ihlal edecek şekilde gözetim yapmamalıdır.					
39	Mahkeme kararı, delil veya belge olmaksızın insanları takibe almak veya gözetlemek keyfi uygulamaların önünü açabilir.					
40	Devletin güvenlik birimlerinin bir kişiden veya gruptan şüphelenmesi, onları takip altına alması için yeterli bir sebeptir.					

41. Devletin belli dönemlerde gözetimi arttırması gerektiğini düşünüyor musunuz?

1 () Evet

2 () Hayır

3 () Kararsızım

(Evetse) Hangi dönemlerde daha çok arttırılmalıdır? Neler yapmalıdır?

.....

42. Bazı insanların güvenlik sebebiyle farklı muamelelere maruz kaldığını düşünüyor musunuz?

1 () Evet

2 () Hayır

3 () Kararsızım

(Evetse) Hangi insanlar, neden daha farklı bir muamele ile karşılaşmaktadır?

.....

43. Sizce gözetim ve denetim bazı insanların/grupların üzerinde yoğunlaşmalı mıdır?

1 () Evet

2 () Hayır

3 () Kararsızım

(Evetse) hangi insanlara/gruplara, neden yoğunlaşmalıdır?

.....

44. Kurumların, şirketlerin topladıkları verileri sınıflandırdığını düşünüyor musunuz?

1 () Evet

2 () Hayır

3 () Kararsızım

(Evetse) veri sınıflandırmalarının insanların sosyal hayatını etkilediğini düşünüyor musunuz?

(Nasıl etkilemektedir?)

.....

45. İnternette daha önce baktığınız ürünlerin, daha sonra ziyaret ettiğiniz web sayfalarda reklam olarak size tekrar tekrar gösterildiğinin farkında mısınız?

1 () Evet

2 () Hayır

3 () İnternette ürünlere bakmıyorum

4 () İnternet kullanmıyorum

(Evetse) Bu durum ürünleri alma tercihinizi nasıl etkiliyor?

.....

46. İnternette yapılan işlemlerden, alışverişlerden elde edilen bilgiler suiistimale açıktır mıdır?

1 () Evet

2 () Hayır

3 () Karasızım

(Evetse, ne gibi bir suiistimale açıktır?)

.....

47. Hanenizin düzenli aylık geliri nedir ?.....

48. Kazancınızı nasıl buluyorsunuz?

49. Gözetim ile ilgili eklemek istediğiniz bir şey (anı, bilgi, fikir, yaşadığınız olay) var mı?

.....

.....

.....

.....